STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 03540

YUDISHE GESHIKHTE

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol
of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from
a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights
in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain
or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.
If you hold an active copyright to this work – or if you know who does –
please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

די יודישע געשיכטע.

ניי בעארבייט

נאך פראפעסאר **גרעץ**

און אנדערע קוועלן.

מיט א פאררעדע פון הלל צייטלין.

זיעבטער באנד.

פון דער משיח-בעוועגונג ביז'ן סוף פון 18-טען יאהר-הונדערט.

צווייטע פערבעסערטע אויפלאגע.

פערלאג ב. שימין, ווארשא.

פערקויף: געזעלש. „צענטראל", ווארשא.

ווארשא. תרע"ג.

ВАРШАВА 1913
ТИП. Г. ПИМЕНТА И
Я. ШВАБЕ
ШЕРАКОВСКАЯ 4.

אינהאלט:

אכטעם קאפּיטעל: ברוך שפּינאָזאַ און שבתי צבי — 245

ניינטעם קאפּיטעל: די גאָכוועהעגישען פון דער משיח-בעוועגונג 273

צעהנטעם קאפּיטעל: די יודישע לאַגע אין מערב-אייראָפּאַ — 306

עלפטעם קאפּיטעל: מענדעלסאָן און זיין עפּאָכע — 351

צוועלפטעם קאפּיטעל: דער חסידיזם און די השכלה — 381

דרייצעהנטעם קאפּיטעל: די פראַנצויזישע רעוואָלוציע און די
עמאַנציפּאַציע — — — 399

פירצענטעם קאפּיטעל: די רעאַקציע — — — 424

פינפצעהנטעם קאפּיטעל: די רעפאָרם-בעוועגונג און די יודישע
וויסענשאַפט — — — [illegible]

אכטעס קאפּיטעל.

ברוך שפּינאזא און שבתי צבי.

אויף דער גרעניץ צווישען צוויי וועלטען: צווישען דעם געטאָ-לעבען מיט דער אלטער יודישער קולטור און דער בירגערליכער עמאַנציפּאַציע מיט דער עפּאָכע פון השכלה, זענען ביי יודען אויפגעשטאַנען צוויי מענשען, וואָס זענען לויט זייער נאטור און לויט זייער שאַפונג געווען צוויי געגענגעזעצטע פערזענליכקייטען, אָבער דאָך עהנליך איינער צום צווייטען לויט זייער טראַגישען גורל. דאָס זענען געווען דער גרויסער פילאָזאָף ברוך שפּינאָזא און דער גרויסער מיסטיקער שבתי צבי. ביידע האָבען געענדיגט דערמיט, וואָס זיי זענען אוועק פון זייער פאָלק, ביידע האָבען אַרויסגערופען געגען זיך פיעל פערביטערונג און צאָרן ביי זייערע ברידער, פון וועלכע זיי זענען סוף כל סוף אַוועק; נאָר מערקווירדיג! אין דער צייט, ווען שבתי צבי און זיינע אַפּאָסטאָלען האָבען בעשאַפען אַ גרויסע בעוועגונג ביי יודען, אויפגערודערט דאָס גאַנצע יודענטום אין משך פון פיעל יאָהרען, און סוף כל סוף גאָרנישט, אויסער פערדרוס און צאָרן, נישט איבערגעלאָזען נאָך זיך אין דער יודישער געשיכטע — אין דערזעלבער צייט איז ערגעץ אין אַ ווינקעל זיך געזעסען דער רוהיגער פילאָזאָף שפּינאָזא, וועלכער איז געווען ווייט פון קאַמפף, האָט שטיל געלעבט און שטיל זיינע אידעען געפּרעדיגט, קיין שום בעוועגונג נישט אַרויסגערופען, קיין וועלט נישט אויפגערודערט און דאָך איבערגעלאָזען נאָך זיך אַ גרויסע גייסטיגע ירושה און איז געגען זיין ווילען געבליבען אַ צירונג פאַר דעם פאָלק, וואָס האָט איהם דער וועלט געגעבען און וועלכען ער האָט פערלאָזען.

ברוך שפינאזא, א מיטגליעד פון א מאראנישער פאמיליע, וואס איז אנטלאפען פון שפאניען קיין האלאנד, איז געבוירען געווארען אין אמסטערדאם, אין יאהר 1632. זיין פאטער איז געווען איינער פון די פרנסים אין דער אמסטערדאמער קהלה און געגעבען זיין קינד א גרינדליכע בילדונג. ברוך האט געלערנט תורה אין דער דעמאלטיגער אמסטערדאמער ישיבה, וואו עס האבען געלייענט לעקציעס אזעלכע בעריהמטע גדולים, ווי ר' יצחק אבוהב, ר' מנשה בן ישראל און ר' שאול מארטיירא. ענדיגענדיג די ישיבה, האט ברוך זיך גענומען צו דער יודישער מיטעלאלטערישער פילאזאפיע, וועלכע האט איהם געעפענט די אויגען און אריינגעפיהרט אין א וועלט פון נייע אידעען. פון רמב"ם, רלב"ג און קרשקש איז דער יונגער שפינאזא אוועק ווייטער, געזוכט תשובות אויף פיעל רעליגיעזע און מאראלישע פראגען, וואס האבען געפייניגט זיין מוח, און איז צוגעקומען צו די גרעניצען פון דער קבלה. יעדער מיסטיציזם איז אבער פרעמד געווען דער נאטור פון שפינאזא, וואס איז געווען גענויגט צו פרייער חקירה, און ער האט געמוזט זוכען און געפינען פאר זיך א נייעם וועג. ער האט פלייסיג ערלערנט לאטייניש, וואס איז געווען דעמאלט די ליטערארישע שפראך פון אלע געלעהרטע, אנגעהויבען אפט אריינקומען אין הויז פון פרייזיניגען קריסטליכען געלעהרטען וואן-דען-עמדען, וואו ער האט זיך בעקענט מיט די גייסטיגע שטרעמונגען אין דער אויסער-יודישער וועלט. מיט היין האט שפינאזא זיך גענומען לערנען מאטעמאטיק, פיזיק, חימיע און אסטראנאמיע. דערנאך איז ער איבערגעגאנגען צו פילאזאפיע און דער סיסטעם פון פילאזאף דעקארט, וועלכער האט דעמאלט בעהערשט די גאנצע וויסענשאפטליכע וועלט, האט געמאכט א גאנצע איבערקעהרעניש אין שפינאזא'ם וועלט-אנשויאונג.

פון דעמאלט אן האט שפינאזא אנגעהויבען שטעלען העכער פון אלץ די פרייע חקירה, וואס דארף ברעכען יעדע רעליגיעזע טראדיציע. אלס א קאנסעקווענטער מענש, ביי וועלכען דאס געוויסען פראטעסטירט געגען יעדער פשרה, געגען יעדער פאלשקייט, האט שפינאזא באלד דערשפירט אין זיך א שארפע סתירה צווישען זיינע איבערצייגונגען און די פאדערונגען פון דער יודישער רעליגיע. איהם האט אויפגערעגט דער בארג דינים און חומרות פון אפיציעלען יודענטום, וועלכען ער האט אנגערופען „א שטראף פון גאט", און ער האט זאגאר אנגעהויבען צווייפלען אין דער געטליכקייט פון דער ביבעל.

און קוים איז די ביבעל געגעבען געווארען נישט פון גאט, נאר געשאפען געווארען דורך מענשען צוליעב מענשליכע צוועקען, דאן איז דאך נאריש און נישט-עהרליך צו האלטען זיך ביי די יודישע געזעצען, וואס זענען געשאפען געווארען מיט פיעל יאהרען צוריק צוליעב אזעלכע צוועקען, וועלכע זענען פרעמד דעם היינטיגען מענשען. שפינאזא האט דעריבער דערשפירט, אז עס איז געגען זיין געוויסען צו האלטען זיך ביי די געזעצען, אין וועלכע ער גלויבט מעהר נישט. כל זמן זיין פאטער האט געלעבט, האט ער דאך זיך נאך נישט בעשלאסען אפען איבערצורייסען מיט דער יודישער רעליגיע און ווען דער פאטער איז געשטארבען פלעגט ברוך שפינאזא נאך קומען פון צייט צו צייט אין שוהל אריין און זאגען קדיש. נאר ווען דאס טרויער-יאהר האט זיך געענדיגט, האט ער אויפגעהערט בעזוכען די שוהל און איז פאקטיש ארויסגעטרעטען פון דער יודישער געמיינדע. ער האט אנגעהויבען אלץ מעהר זיך דערווייטערן פון זיינע ברידער, וואס האבען איהם געהאלטען פאר א געפעהרליכען אפיקורס, און פערקעהרט מעהר אין דער קריסטליכער וועלט. די אויפפיהרונג פון שפינאזא האט ארויסגערופען א גרויסע אויפרעגונג אין דער יודישער געמיינדע.

די אמסטערדאמער ספרדים האבען מיט שרעק דערזעהען, ווי איינער פון זיי טרעט ארויס געגען דער רעליגיע, צוליעב וועלכער זיי און זייערע עלטערען האבען אזוי פיעל צרות געליטען, און געהט איבער אין לאגער פון די שונאים; די טראגישע געשיכטע מיט אוריאל אקאסטא האט זיי שוין געהאט אנגעלערנט און דעריבער האבען די פיהרער פון דער יודישער געמיינדע זיך געפרובט ווירקען אויף שפינאזא'ן מיט גוטע רעד. זיי האבען געוואלט פועל'ן ביי איהם, אז ער זאל ווינציגסטענס פארמעל נישט איבערצורייסען די בעציהונגען מיט'ן יודענטום, אפען נישט טאן קיין עבירות, כדי נישט צו ווייזען קיין שלעכטען ביישפיעל אנדערע יודען, און דערפאר האט מען שפינאזא'ן פארגעלעגט א יעהרליכע גרויסע פענסיע. שפינאזא איז אבער געווען נישט פון די מענשען, וואס פערקויפען זיך צוליעב געלד, און ער האט אבגעווארפען דעם פארשלאג פון די אמסטערדאמער קהל-פיהרער, ווי אויך פון זיין רבי שאול מארטיירא, וועלכער האט זיך ביי איהם געבעטען רחמים, ער זאל נישט אוועק פון יודענטום. דאן האט מען ברוך שפינאזא ארויסגערופען צום בית-דין און איהם ערקלערט, אז אזוי ווי עס איז בעוויעזען געווארען, אז ער היט נישט די יודישע רעליגיע, דעריבער

ווערט ער ארײַנגעלעגט אין א „חרם קטן", ד. ה. אין פערלויף פון דרײַסיג טעג דארף ער זײַן אויסגעשלאָסען פון דער יודישער געמײַנדע און אין דער צײַט דארף ער תשובה טאָן. שפינאָזא האָט, נאטירליך, נישט געוואָלט תשובה טאָן, און אין יולי 1656 איז ער שוין ארײַנגעלעגט געוואָרען אין „גרויסען חרם", וואָס איז פײַערליך אויסגערופען געוואָרען אין שוהל. דער חרם האָט זיך געענדיגט מיט פאָלגענדע ווערטער: „זאָל ער זײַן פערשאָלטען טאָג און נאכט, ווען ער לעגט זיך און ווען ער שטעהט אויף, ווען ער געהט ארײַן און ווען ער געהט ארויס. זאָלען אויף איהם קומען אלע שרעקליכע קללות, וואָס זענען אויסגערעכענט אין דער תורה!... מיר בעפעהלען, אז קײַנער זאָל נישט קומען אין זײַן געזעלשאפט, נישט האָבען מיט איהם קײַן מונדליכע אָדער שריפטליכע בעציהונגען, נישט געפינען זיך מיט איהם צוזאמען אונטער איין דאך אָדער אין זײַנע ד' אמות און נישט לעזען קײַן ווערק זײַנס".

די דאָזיגע שטראָף פון דער „יודישער אינקוויזיציע" איז פאר שפינאָזאַן נישט געוועזען קײַן גרויסער אומגליק, ווײַל פאקטיש האָט ער נאָך פריהער איבערגעריסען יעדע פערבינדונג מיט יודען, זאָגאר מיט זײַנע קרובים. אָבער דער שענדליכער אקט פון חרם האָט אויף איהם, ווי עס ווײַזט אויס, געמאכט א גרויסען רושם. און ער האָט דאָס אויף זײַן גאנץ לעבען נישט געקענט מוחל זײַן. אין זײַנע שפעטערדיגע ווערק בעמערקט זיך שוין א שנאה צום יודענטום און צו יודען, הגם בטבע איז ער געוועזען א גוטער און רוהיגער מענש. דאָס אָבזאָגען זיך פון דער יודישער רעליגיע האָט איהם געבראכט אָבצוזאָגען זיך אויך פון יודישען פאָלק און זײַנע אינטערעסען.

נאָכ'ן חרם האָט ר' שאול מאָרטײַרא דערלאנגט א מעלדונג דעם אמסטערדאמער מאגיסטראט, אז דער אויסגעשלאָסענער שפינאָזא לײַקענט אין דער געטליכקײַט פון דער ביבעל, וואָס איז אויך דער יסוד פון דער אָפיציעלער מלוכה-רעליגיע. דער מאגיסטראט האָט צוליעב דעם בעפוילען שפינאָזאַן, צו פערלאָזען אמסטערדאם, און ער האָט זיך בעזעצט אין א נאָהענטען דאָרף, נאָר אין עטליכע מאָנאטען ארום איז ער צוריקגעקומען. פון דעמאָלט אָן האָט שפינאָזא געוואוינט אין פערשידענע ערטער פון האָלאנד, וואו ער האָט געפיהרט א שטיל לעבען פון א אײַנזאמען פילאָזאָף. כדי צו קענען ערנעהרען זיך, האָט ער אויסגעלערנט די מלאכה פון שלײַפען גלעזלעך צו ברילען,

און אלערליי שפאקטיוועך; א דאנק זיינע קענטניסען אין פיזיק האט ער פערפאלקאמט די טעכניק פון דער דאזיגער ארבייט און געקענט לעבען, האטש בדוחק, פון זיינע פערדינסטען. דער דינער גלאז-שטויב, וואס געהט ארויס ביים שלייפען די גלעזלעך, האט שעדליך געווירקט אויף די לונגען פון גרויסען פילאזאף, וואס איז געוועזען בירושה געניינגט צו שווינדזוכט, און די דאזיגע קרענק האט איהם פריהצייטיג צום קבר געבראכט. אויסער די עטליכע שעה פון זיין פראפעסיאנעלער ארבייט האט שפינאזא זיין גאנצע צייט אבגעגעבען פאר זיין גייסטיגער שאפונג, וואס איז געוועזען די איינציגע טרייסט פון זיין לעבען, און אין פערלויף פון צוואנציג יאהר זענען געשאפען געווארען יענע גרויסע ווערק, וואס וועלען אייביג פערנעהמען א חשוב'ען פלאץ צווישען די געניאלע שאפונגען פון מענשליכען גייסט.

א גרויסען רעש האט געמאכט שפינאזא'ס ערשטע ווערק „טעאלאגיש-פאליטישער טראקטאט". אין דעם ווערק ווערט אבגעגעבען א בעדייטענדער פלאץ דער קריטיק פון דער יודישער רעליגיע. שפינאזא'ס בעהאלטענער פערדרוס אויף די רבנים, וואס האבען איהם מחרים געווען, האט נישט ווילענדיג זיך אבגערופען אויף זיין בעציהונג צום גאנצען יודענטום. און האטש שפינאזא האט אומעטום געזוכט נאר דעם ריינעם אמת און געשטעלט העכער פון אלץ די ריינע פרייע חקירה, האט ער דאך נישט געקענט בלייבען קאלטבלוטיג און רוהיג בנוגע צו יודען און צום יודענטום. דערפון נעהמט זיך די אונקלארקייט, צווייטיגקייט און האלבקייט אין זיינע מיינונגען וועגען יודענטום.

וואס אנבעלאנגט דער ביבעל, האלט שפינאזא, אז דארט האבען זיך מיט דער צייט אריינגעגנב'עט פיעל טעותים. און אז די הייליגע ספרים זענען נישט געשריבען געווארען דורך משה און די נביאים, נאר דורך עזרא. די נביאים שטעלט שפינאזא אויף א הויכער מדרגה, אבער די יודען האבען נישט וואס צו שטאלצירען מיט זיי, ווייל אויך אנדערע פעלקער האבען געהאט נביאים. אין יודענטום זענען שפינאזא'ן דאך געפעלען געווארען צוויי גרויסע ערשיינונגען: די הויכע מאראל פון די נביאים און די געזעלשאפטליכע ארדנונג לויט די געזעצען פון דער תורה. די ענטשטעהונג פון יודענטום מאלט שפינאזא אזוי: אמאל איז די יודישע מלוכה-ארדנונג געווען פאלקאם דעמאקראטיש; אלע האבען געהאט גלייכע רעכטען און גלייכע פליכטען; דער איינציגער מושל אויף יודען איז געווען גאט אליין. די רעליגיע און די בירגערליכע

געזעצען האבען זיך פעראייניגט אין איין תורה, אזוי אז דער, וואס האט עובר געוועזן אויף א געזעץ פון דער רעליגיע, האט דערמיט אויך געבראכען די מלוכה-ארדנונג, און דער, וואס האט געהיט די געזעצען פון דער תורה, איז אין דערזעלבער צייט אויך געוועזן א טרייער בירגער פון לאנד. די יודען זענען ווי אריינגעטרעטען אין א אבמאך מיט גאט, אז זיי זאלען היטען זיין תורה, און דערפאר וועט ער זיי היטען און זיי וועלען האבען א קיום אויף אייביג. זינט יודען האבען אנגעהויבען פאדערן, אז צווישען זיי און גאט זאל זיין א פערמיטלער, און זיי האבען געזאגט צו משה'ן: „דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלהים פן נמות", האבען זיי מוחל געוועזן אויף זייער זכות צו שטעהן אין דירעקטע בעציהונגען מיט גאט און משה איז געווארען פארשטעהער. ער האט זיי געגעבען געזעצען און געבאטען לויט דער פאדערונג פון דער צייט און איינגעארדענט זייער לעבען אויף בעשטימטע יסודות. שפעטער האט משה איבערגעגעבען די פאליטישע ממשלה צו זיין תלמיד יהושע בן נון, און די רעליגיעזע הנהגה האט ער איבערגעגעבען זיין ברודער אהרן. די הערשאפט פון די כהנים איז בעגרענצט געווארען דורך דעם פאליטישען הערשער און זיי האבען דעריבער נישט געהאט קיין חלק אין לאנד, כדי זיי זאלען נישט קענען פערחאפען אין זייערע הענד אויך די פאליטישע מאכט. מיט משה'ס טויט איז די יודישע מלוכה געווארען נישט קיין מאנארחיע, נישט קיין דעמאקראטיע, נאר א טעאקראטיע (א געטליכע מלוכה). די פאליטישע הערשאפט איז איבערגעגעבען געווארען צו איינציגע שבטים און די כהנים זענען געווארען די פערמיטלער צווישען גאט און זיין פאלק.

די דאזיגע ארדנונג איז געוועזן נוצליך פאר'ן פאלק אין פיעל הינזיכטען. די, וואס האבען געהאט די מאכט אין זייערע הענד, האבען נישט געקענט ענדערן די געזעצען און אונטערדריקען דאס פאלק, ווייל די תורה איז איבערגעגעבען געווארען צו די כהנים און לוים און די מאכט-האבענדע האבען נישט געהאט צו טאן מיט איהר. אלע יודען האבען געוואוסט די געבאטען און די געזעצען פון דער תורה, אזוי אז עס איז שווער געוועזן זיי צו ענדערן. דאס מיליטער איז בעשטאנען פון גאנצען פאלק און איז נישט געוועזן קיין בעזונדערער קלאס, אזוי אז מען האט נישט געקענט בערויבען די רעכטען פון פאלק מיט דער הילף פון דער ארמעע. די הערשער האבען נישט איבערגענומען זייער מאכט בירושה, נאר ערווארבען זי דורך פערזענליכע מעלות

און גוטע אײַנגעשאַפטען. אַזאַ וואונדערבאַרע אָרדנונג האָט געמוזט ענטוויקלען אין פֿאָלק אַ שטאַרקע ליבע צום אײגענעם פֿאָטערלאַנד און דער אײגענער רעליגיע; ווײַל רעליגיע און פֿאָטערלאַנד זענען דאָ געווען ענג צוזאַמענגעבונדען צווישען זיך. דאָס פֿאָטערלאַנד איז פֿער־הײליגט געוואָרען דורך דער רעליגיע און די רעליגיע איז פֿערפֿעסטיגט געוואָרען דורך דער צוגעבונדענקײַט צו דער אײגענער ערד און אײנע לעבענס־פֿאָרמען. אומעטום, אין נאַטעס־דינסט, אין קרבנות — אויף יעדען שריט און טריט האָבען יודען אין זיך ענטוויקעלט די ליבע צום אײגענעם פֿאָלק און די דאָזיגע מערקווירדיגע אחדות איז געוואָרען אַ צווײַטע נאַטור בײַ דער יודישער אומה. אײנע פֿון די גרויסטע מעלות פֿון יענער אָרדנונג איז געווען דאָס, וואָס די ערד איז פֿונאַנ־דערגעטײלט געוואָרען אויף גלײַכע חלקים און אַלע זענען געבליבען אויף זײַער נחלה, ווײַל די ערד איז נישט פֿערקויפֿט געוואָרען אויף אײביג און פֿלעגט זיך שטענדיג אומקעהרען צוריק צו איהר אײגענטי־מער אין יאָהר פֿון יובל. דעריבער זענען כמעט קײן אָרימע לײַט נישט געווען בײַ יודען און יעדענפֿאַלס איז די אָרימקײַט נישט געווען שרעק־ליך, ווײַל די מצוה פֿון „ואהבת לרעך כמוך” איז שטרענג געהיט גע־וואָרען. אָבער אין דער צײַט, ווען די יודישע פֿערגאַנגענהײַט איז לויט דער מײנונג פֿון שפּינאָזאַ פֿול מיט שענקײַט און גרויסקײַט, איז די יודישע געגענוואַרט לויט זײַן מײנונג פֿול מיט חסרונות, און דאָ פֿערלירט דער גרויסער פֿילאָזאָף זײַן פֿילאָזאָפֿישע רוהיגקײַט און זוכט בכיון בעשולדיגונגען אויף יודען און יודישקײַט. ער אָנערקענט נישט דאָס יעצטיגע יודענטום; די יודישע ירידה האָט זיך לויט זײַן מײנונג אָנגעהויבען שוין לאַנג, פֿון דעם מאָמענט, ווען יודען האָבען אָנגע־הויבען אויסקלײַבען מלכים איבער זיך. די מלוכה האָט נישט געקענט דערלאָזען, אַז געבען איהר זאָל עקזיסטירען נאָך אַ צווײַטע ממשלה, די כהנים, און דעריבער האָבען די מלכים אָנגעהויבען אײַנפֿיהרען געצען־דינערײַ, כדי אַראָבצושלעפּען די כהנים פֿון זײַער גרויסקײַט. די יודען האָבען פֿערלאָזען זײַער „מלכות שמים”, דאָס קעניגרײַך פֿון הימעל; צוזאַמען מיט זײַער אַמאָליגער מלוכה־אָרדנונג האָבען זײ אויך פֿערלאָזען זײַער תורה, וואָס איז געווען פֿעסט צוזאַמענגעבונדען מיט דער מדינה. די יודישע טעאָקראַטיע האָט אָנגעהויבען פֿאַלען אַלץ שווערער, ביז יודען זענען אײַנגענומען געוואָרען דורך דעם מלך בבל. לויט דער טעאָריע פֿון שפּינאָזאַ, איז דער מקור פֿון יעדער

געזעלטיגקייט נאר די קראפט: דער שטארקער האט דאס רעכט צו הערשען איבער'ן שוואכען און פאר דעם כח דארף מען נאר אראב־בוינען דעם קאפ, און לויט דער טעאריע זענען יודען געווארען מחויב צו ערפילען די געזעצען פון די בבליים, זינט יהודה איז איינגענומען געווארען דורך בבל. מיט איין ווארט: פערלירענדיג די קראפט איהרע, האט די יודישע רעליגיע פערלוירען איהר אויפגאבע און האט געדראפט אראב פון דער סצענע.

אין דער צייט, ווען שפינאזא איז געווען אין אמסטערדאם דרוקען זיינע צוויי גרויסע ווערק „די עטיק" און דעם „טעאלאגיש־פאליטישען טראקטאט", וואו ער לייקענט אין דער עקזיסטענץ־קראפט פון יודענטום, — פונקט אין דערזעלבער צייט האבען די יודען אין אמסטערדאם געפייערט דעם חנכת־הבית פון דער גרעסטער יודישער שוהל אין דער גאנצער וועלט, און די פייערונג, וועלכע איז געווען אונגעווהנליך גרויס, איז געווען דער בעסטער בעווייז, אז דאס יודענטום האט נאך גענוג קראפט אין זיך און וועט נאך לאנג לעבען, נישט קוקענדיג אויף קיינע טעאריעס. אין א קורצער צייט ארום (דעם 21־טען פעברואר 1677) איז דער גרויסער פילאזאף איינזאם געשטארבען. יודען האבען זיך שטארק נישט געשראקען פאר שפינאזא'ס מיינונגען וועגען יודענטום, און חאטש אין יענער צייט זענען יודען געווען רייך אין גייסטיגע קרעפטען, דאך האבען זיך געפונען ווינציג, וואס זענען ארויסגעטרעטען מיט פראבעס צוצושטערען שפינאזא'ס פילאזאפישען סיסטעם, ווייל מען האט נישט געזעהען אין איהם קיין סכנה פאר'ן יודענטום. אבער עס איז פיעל צום בעדויערן, וואס אזא גייסטיגער אוצר, ווי שפינאזאס אידעען, האבען נישט געפונען פאר זיך קיין באדען אין יודענטום גופא און געמוזט איבערגעהן צו א פרעמדער קולטור. שפינאזא מיט זיין גרויסער גייסטיגער עשירות זענען אויף אייביג געבליבען אויסגעשלאסען פון דער יודישער וועלט!

די וועגען אין יודענטום זענען זיך פונאנדערגעגאנגען. דיזעלבע יודישע קולטור, וואס האט פון זיך ארויסגעגעבען אזא פרייען דענקער, ווי שפינאזא, האט אין דערזעלבער צייט ארויסגעגעבען פון זיך אזא מיסטיקער, ווי שבתי צבי. נור ווערענד די דעמאלטיגע יודישע וועלט איז נישט געווען צוגעפאסט פאר די פרייזיניגע געדאנקען פון שפינאזא און ער איז דעריבער ארויסגעווארפען געווארען פון יודענטום, וואס האט איהם נישט געקענט איינשלינגען אין זיך, — האט שבתי צבי

געפונען פאר זיך א גינסטיגען באדען און ארויסגערופען אזא שטארקע משיח־בעוועגונג, וואס האט צו זיך קיין גלייכען נישט געהאט אין דער יודישער געשיכטע פון בר־כוכבא אן.

דאס לעבען פון יודען אין דער טערקישער מלוכה, דאס געבורטס־לאנד פון שבתי צבי, איז צו יענער צייט געווען פערשטיינערט און פערגליווערט, ווי א שטעהענדיגער טייך. די אמאל בעוועגליכע לעבעדיגע ספרדים, וואס זענען זיך אנגעלאפען קיין טערקיי נאך די רדיפות אין שפאניען און פארטוגאל, זענען דארט פערגליווערט געווארען און פערלוירען זייער בעוועגליכקייט. דער טערקישער רעזשים פון ווילקיר און דעספאטיזם האט נישט געקענט דערלאזען קיין פרייע קולטורעלע אדער עקאנאמישע טעטיגקייט, ווייל כדי די בעפעלקערונג זאל קענען פריי בעוועגען זיך און ענטוויקלען א זעלבסטשטענדיגע טעטיגקייט, איז פריהער פון אלץ נויטיג, אז עס זאל עקזיסטירען פרייהייט פון פערזאן און פערמעגען. אין טערקיי דאגעגען איז יעדע פראוויניץ געווען אונטערגעווארפען דער אונבעגרענצטער מאכט פון פאשא, וועלכער האט געקענט טאן מיט דער בעפעלקערונג אלץ, וואס זיין הארץ גלוסט. עס זענען געווען פאקטען, ווען די פאשא׳ס האבען אפען געראבעוועט ביי זייערע אונטערטאנען און די העכערע מאכט האט געקוקט און אפילו נישט פראטעסטירט. אזוי, למשל, האט איינער אבן־פארוך אבגעקויפט פאר געלד די שטעל פון א פאשא אין ירושלים. וועלענדיג אבנעהמען זיינע קאסטען נאך מיט ריוח, האט דער פאשא ארויפגעלעגט א גרויסע קאנטריבוציע אויף די ירושלים׳ער יודען און פלעגט אויפמאהנען דאס געלד דורך אכזריות׳דיגע מיטלען: ער פלעגט ארעסטירען די אנגעזעהענסטע יודען, זיי האלטען אין תפיסה, פייניגען זאגאר, ביז מען האט איהם נישט בעצאהלט דאס געלד. די פערמעגליכע יודען זענען ענטלאפען אין די בערג און אין די הויהלען, נאר די ארימע האבען געמוזט פערבלייבען. מען האט נעפרובט זיך בעקלאגען פאר דער העכערער מאכט און מען האט גע׳פועל׳ט, אז מען זאל שיקען קיין ירושלים א קאדי (ריכטער), אבער יענער האט בעסער זיך געטיילט מיט׳ן פאשא, איידער זיך אנגענעהמען פאר די בערויבטע. ערשט אין צוויי יאהר ארום איז אבן־פארוך אבגעזעצט געווארען פון דער שטעל, נאר פאר דער צייט האט ער שוין בעוויזען אנצוראבעווען איבער גענוג, אזוי אז פון די ארימע יודען איז שוין נישט געווען מעהר וואס צו נעהמען.

אין אזא לאנד האט זיך נישט געקענט ענטוויקלען קיין פרייע עקאנאמישע טעטיגקייט. דאס רוב יודען זענען געווען זעהר ארים און געלעבט בלויז פון נדבות. קיין פאלעסטינא איז מען געקומען נאר פאסטען און גאט בעטען, און דער וועלט האט מען פערגעסען און די מיסטישע קבלה האט דארט געלאזען טיעפעווארצלען. פיעל מקובלים פלעגען ארויספאהרען איבער דער וועלט, קלויבען נדבות פאר די ארימע אין פאלעסטינא און אומעטום פערשפרייטען די דונקעלע אידעען פון אר"י'ם שול. די ספרדים אין טערקיי האבען זיך צוגעוועהנט צום געדאנק, אז די נביאות פון פיעל יודישע געלעהרטע, אנהויבענדיג פון אברבנאל, וועגען משיח-קומען, מוז ערפילט ווערן, און אז די מקובלים מיט זייערע תפלות און תקונים דערנעהנטערען דעם מאמענט פון דער גאולה. מען האט געפרובט בעשטימען דאס יאהר פון דער גאולה. עס האט געהערשט די מיינונג, אז דער אנהויב פון משיח'ס-צייטען קומט אויס אין ת"ח (1648), לויט א געווישען רמז אין „זהר". אזעלכע טונקעלע האפנונגען האבען פיעל געווירקט אויף די ענטוזיא-סטישע נאטורען און אט האט זיך געפונען א מענש, וואס האט אליין געגלויבט און אנדערע איינגעגלויבט אין זיך, אז דאס איז דער, וועמען עס איז בעשערט צו זיין דער אויסלייזער פון יודישען פאלק.

שבתי צבי איז געבוירען געווארען אין סמירנא, אין יאהר 1626 אום תשעה באב. סמירנא איז דעמאלט געווען איינער פון די האנדעלס-צענטרען אין טערקיי. די שטאדט איז בעזונדערס אויפגע-לעבט געווארען אין 1640-ער יאהרען, ווען איינינע גרויסע פירמעס האבען צוליעב דער דעמאלטיגער מלחמה צווישען טערקיי און וועניע-דיג זיך איבערגעטראגען פון קאנסטאנטינאפאל קיין סמירנא. דעמאלט זענען פיעל אין א קורצע צייט רייך געווארען, און צווישען זיי איז אויך געווען דער פאטער פון שבתי-צבי, מרדכי, וועלכער איז פריהער געווען א ארימער הענדלער. שבתי צבי האט נאך אין די יונגע יאהרען אויסגעוויזען צו זיין א אונגעוועהנליכער מענש. ער האט אהן איבעריגע מיה אויסגעלערנט דעם קורס פון תלמוד און קבלה. זיין רבי אין תלמוד איז געווען דער בעוואוסטער סמירנער חכם ר' יוסף אישקפה, און אין קבלה האט שבתי צבי זיך געהאלטען אין סיסטעם פון בעריהמטען אר"י. נאך אין די קינדער-יאהרען האט ער ארויסגע-וויזען א גרויסע נויגונג צו איינזאמקייט, פלעגט זיך האלטען אבגעזונדערט פון מענשען און אפט זיך באדען אין ים, פון וואס זיין קערפער, ווי

עס שיינט, האט דערנאך אזוי געשמעקט, אז זיינע אנהענגער האבען דאס אנגענומען פאר א סימן פון געטליכקייט. לויט דעם מנהג צווישען די מזרח-יודען, האט מען איהם זעהר פריה חתונה געמאכט מיט זעהר א שען מיידעל, נאר ער האט ארויסגעוויזען א פעראכטונג צום לעבען מיט א ווייב און געמוזט זיך גט'ען; מען האט איהם חתונה געמאכט א צווייט מאל, אבער דאס האט זיך ווידער געענדיגט מיט א גט.

וואס מעהר דער יונגער שבתי צבי האט זיך פערטיעפט אין די סודות פון דער קבלה, אלץ שטארקער איז אין איהם געווארען דער פערלאנג צו נעהמען אויף זיך יענע שווערע אויפגאבע פון סיגופים און תקונים, דורך וועלכע מען קען, לויט דער לעהרע פון די מקובלים, דערנעהענטערן דאס קומען פון משיח. די מקובלים האבען געגלויבט, אז פאר דער גאולה פון פאלק מוז פריהער קומען די גאולה פון דער איינענער נשמה, די אויסלייזונג דארף זיך אנהויבען פון זיך אליין: מען דארף פריהער בעפרייען אין זיך די „געטליכע פונקען", אבריינינגען דאס הייליגע אין מענשען פון דעם פסולת און דערמיט צוגרייטען א באדען פאר משיח'ן. צו דעם צוועק האט שבתי-צבי געפיהרט א לעבען פון א נזיר, אפט געפאסט און יעדען טאג, סיי זומער, סיי ווינטער, זיך גע'טובל'ט אין ים. דורך אזעלכע מיטלען האט ער זיך דערפיהרט ביז'ן צושטאנד פון עקסטאז, ווען עס ווערט פערשוואונדען די גרעניץ צווישען דער פאנטאזיע און דער רעאלער וועלט, און צייטענווייז פלעגט זיך איהם אויסווייזען, אז ער האט שוין דערגרייכט די העכסטע שטופע פון פאלקאמענהייט און אז ער אליין איז שוין מסוגל צו ווערן דער אויסלייזער פון יודישען פאלק. צו זיין אייגענעם גלויבען אין זיך איז נאך צוגעקומען די השפעה פון דער ארומיגער סביבה. צו צוואנציג יאהר איז שבתי-צבי שוין געשטאנען אין דער שפיץ פון א קרייזעל יונגע מיסטיקער, וואס האבען זיך פערטיעפט אין די סודות פון דער קבלה און הייס געגלויבט אין דער גיכער גאולה. דער צוואנציג=יעהריגער שבתי-צבי, מיט זיין שען בעגייסטערט געזיכט, שווארצע פערטראכטע אויגען און שענער שטים, האט געמוזט בעצויבערן אלע זיינע נאהענטע און דאס האט אויך געווירקט אויף איהם גופא: ער האט אנגעהויבען אלץ מעהר גלויבען אין זיך.

ווען עס איז אנגעקומען דאס יאהר 1648, ווען עס האט זיך געדארפט, לויט דעם „זהר", אנהויבען די גאולה, האט שבתי-צבי'ן זיך אויסגעוויזען, אז יעצט טאר ער מעהר נישט ווארטען און אז עס איז

געקומען די צייט צו ענטפלעקען זיך פאר א גרעסערען קרייז מענשען. ער האט אנגעהויבען אפענער און דרייסטער צו רעדען וועגען די חלומות, וואס ער זעהט בייטאג, וועגען די ענטדעקונגען, וואס מען מאכט איהם פון אויבען און וועגען זיין גרויסער מיסיע אויסצולייזען דאס פאלק. איינמאל האט ער עפענטליך ארויסגערעדט דעם שם המפורש (יהוה), וואס איז געווען ערלויבט נאר דעם כהן-גדול בשעת דער יום-כפור'דיגער עבודה אין בית-המקדש, און די דאזיגע דעמאנסטראציע האט געזאלט בעווייזען, אז דער מאמענט פון דער גאולה, ווען דער בית-המקדש וועט ווידער אויפגעבויט ווערן, איז שוין נאהנט. די סמירנער רבנים מיט ר' יוסף אישקפה אין דער שפיץ האבען זיך דערשראקען פאר דעם דאזיגען דרייסטען שריט פון שבתי-צבי מיט זיינע אנהענגער און האבען איהם און זיינע אנהענגער ארייננעלעגט אין חרם. זיי האבען געמוזט פערלאזען די שטאדט און וואנדערן, און מ'האט געמיינט, אז דערמיט האט מען אונטערדריקט די גאנצע בעוועגונג; עס האט זיך אבער ארויסגעוויזען, אז דאס פייער האט בלויז זיך פונאנדערגעפלאקערט און איז געווארען נאך געפעהרליכער. וואנדערענדיג האט שבתי-צבי געפיהרט א אגיטאציע אין אלע יודישע שטעדט; די רדיפות אויף איהם האבען נאך פערשטארקט די אמונה אין איהם צווישען זיינע אנהענגער און בילעכוייז איז פון דעם קליינעם הייפעל מיסטיקער געווארען א מעכטיגע פאלקס-בעוועגונג, וואס האט אויפגערודערט נישט בלויז טערקיי, נאר אויך אנדערע לענדער.

אין סאלאניקי און אין קאנסטאנטינאפאל האט שבתי-צבי געפונען נייע אנהענגער. עס האבען נאך געפעהלט אפאסטאלען, וואס זאלען פערשפרייטען זיין נאמען איבער דער וועלט און בעשאפען די נויטיגע אטמאספערע, און אזא מענש האט זיך געפונען. דאס איז געווען אברהם היכיני, א בעריהמטער דרשן, א מענש מיט א גרויסען איינפלוס אויף די פאלקס-מאסען. עס איז שווער צו זאגען, צי אברהם היכיני איז געווען פשוט א גייסטיג-קראנקער מענש אדער א שווינדלער, נאר ער האט אבגעטאן א זאך, וואס האט געהאט א גרויסע ווירקונג אויף די פינסטערע מאסען, וועלכע זענען געווען איינגעגלויבט אין שבתי-צבי. ער האט ערגעץ בעקומען א אלטען געהיימניספולען כתב-יד, אין וועלכען עס זענען צווישען אנדערעם געווען פאלגענדע נבואה-ווערטער: „איך, אברהם, וואס האט פערבראכט 40 יאהר אין איינזאמקייט... איך האב געפרעגט, ווען עס וועט קומען דער וואנדערליכער

קץ, און אט איז דער ענטפער פון מיין פריינד: אין 1626 וועט געבוירען ווערן א זוהן ביי מרדכי=צבי און מען וועט איהם א נאמען געבען שבתי=צבי. ער וועט איינגעהמען דעם גרויסען קראקאדיל, דערשטיקען די שלאנג און ער איז עס דער אמת'ער משיח"... די דאזיגע געהיימניספולע נבואה האט געווירקט אויף שבתי=צבי אליין, וואס איז געווארען אלץ דרייסטער און אנגעהויבען אלץ מעהר גלויבען אין זיך. אין סאלאניקי האט ער פאר זיינע אנהענגער געמאכט א גרויסע סעודה, געהייסען זיך ברענגען א ספר=תורה, און ערקלערט, אז ער פייערט איצט זיין חתונה מיט דער תורה, די טאכטער פון גאט. דאס האט זעהר אויפגעבראכט די סאלאניקער רבנים, וועלכע האבען איהם אויך פון דארטען פערטריבען.

נאך לאנגע וואנדערונגען איז שבתי=צבי געקומען קיין פאלעסטינא. דארט איז פון שטענדיג די מיסטישע שטימונג געווען שטארקער, ווי אומעטום, דארט איז די אמונה אין דער גאולה געווען פעסטער און שבתי=צבי האט פערשטאנען, אז דארט איז דער באדען גינסטיגער פאר זיין מיסיע. ער האט אנגעהויבען זיך מעהר אנשטרענגען, מאכען אסקעטישע איבונגען, האט אפט פערבראכט די צייט אויף די קברים פון די בעריהמטע יודישע מענער און דארט הויך געוויינט און מיט זיין שענער שטים געזונגען מיסטישע הימנען אין די לבנה=נעכט. געהענדיג איבער די גאסען פלעגט שבתי=צבי טיילען מתנות די קינדער און איז דערמיט געווארען נאך פאפולערער. אין גיכען האט זיך געמאכט א מעשה, צוליעב וועלכער ער האט נאך מעהר נושא חן געווען ביי די ירושלימער איינוואוינער. אין יענער צייט איז די ירושלימער קהילה, וואס האט געלעבט אויפ'ן חשבון פון די נדבות, וועלכע מען האט אהין צוגעשיקט פון אייראפא, זעהר פעראָרימט געווארען, וויל צוליעב דער 30=יעהריגער מלחמה פון דייטשלאנד און דעם קאזאקען=אויפשטאנד אין פוילען, זענען די יודען פון יענע לענדער אליין ארים געווארען און נישט געקענט שיקען קיין נדבות. צום אומגליק האט דער טערקישער פאשא נאך ארויפגעלעגט אויף די ירושלימער יודען גרויסע שטייערען, וועלכע זיי זענען נישט אימשטאנד געווען צו בעצאהלען, און דער פאשא האט זיי געסטראשעט מיט שווערע שטראפען. דאן איז שבתי=צבי אוועק קיין קאירא, וואו עס האט געוואוינט איינער פון זיינע אנהענגער, דער רייכער יוד רפאל יוסף צעלעבי, א אבקויפער פון די מלוכה=שטייערען, און ביי איהם געבעטען קומען צו הילף די יודען פון דער הייליגער שטאדט ירושלים. דער מילדער פילאנטראפ

צעלעבי האט אריינגעטראגען די גאנצע סומע געלד, וואס דער פאשא האט געפאדערט פון דער ירושלימער געמיינדע, און די ירושלימער יודען האבען געבענשט שבתי-צבי, אלס זייער אויסלעזער פון אומגליק.

אויך אין עגיפטען איז פארגעקומען א געשיכטע, וואס האט פער-פעסטיגט אין די אנהענגער פון שבתי-צבי די אמונה אין זיין געטליכער מיסיע. וואוינענדיג אין קאירא האט שבתי-צבי זיך דערוואוסט וועגען דער וואונדערבארער געשיכטע פון א יודיש מעדעל, שרה, א געבוירענע אין פוילען. בעת דעם קאזאקען-אויפשטאנד אין פוילען, ווען שרה איז נאך זעקס יאהר אלט געוועזען, האט מען זי ארויסגעהאפט פון פאטער'ס הויז און אוועקגעפיהרט אין א מאנאסטיר, וואו מען האט זי ערצויגען אין דעם קריסטליכען גלויבען. דארט האט זי אבגעלעבט צעהן יאהר און איינמאל ביינאכט האט זיך איהר איינגעגעבען צו ענטלויפען. מען האט זי געפונען א האלב-נאקעטע אויפ'ן יודישען בית-עולם און זי האט דערצעהלט, אז איהר פאטער איז צו איהר געקומען אין חלום און מיט געוואלט ארויסגעשטופט פון מאנאסטיר. די יודען האבען מורא געהאט צו האלטען זי ביי זיך און מען האט זי אבגעשיקט קיין אמסטערדאם, כדי זי זאל דארט קענען פריי זיך אומקעהרען צום יודענטום. פון אמסטערדאם איז זי דורך דייטשלאנד אבגעפאהרען קיין ליוואָרנאָ. דאס לאנגיעהריגע לעבען אין מאנאסטיר, דאס ארומוואנדערן איבער דער וועלט און די צרות פון די קינדער-יאהרען האבען ארויפגעלעגט זייהר שטעמפעל אויף דעם יונגען מעדעל, וואס איז געווארען העכסט נערוועז, עקזאלטירט און אומעטום פלעגט זי זאגען, אז איהר שטעהט פאר חתונה צו האבען מיט משיח'ען. די ערצעהלונגען וועגען דעם מערקווירדיגען מעדעל זענען דערגאנגען אויך צו שבתי-צבי, און ער האט ערקלערט, אז פון אויבען איז אויך איהם אנגעצייכענט געווארען חתונה צו האבען מיט דער שרה. עס זענען אוועק שלוחים קיין ליוואָרנאָ, מען האט גע-בראכט דאס מעדעל שרה קיין קאירא, אין הויז פון מאגנאט צעלעבי, וואו עס איז פייערליך געמאכט געווארען די חתונה מיט דעם קינפטיגען משיח. עס האבען זיך פערשפרייט קלאנגען, אז אין ליוואָרנאָ האט שרה געפיהרט א אויסגעלאסענעם לעבען. ווען מען האט וועגען דעם דער-צעהלט שבתי-צבי, האט ער געענטפערט: „דעם נביא הושע האט אויך גאט געהייסען חתונה האבען מיט א אויסגעלאסענער פרוי".

פון קאירא איז שבתי-צבי ווידער אבגעפאהרען קיין ארץ-ישראל שוין אין דער בעגלייטונג פון א גרויסער מחנה אנהענגער. די

פֿקואַלטירטע און מיסטיש־אויסגעלאַסענע שרה האָט מיט איהר שענהייט נאָך פֿערגרעסערט די צאָהל אַנהענגער פֿון שבתי־צבי. זיינע תּלמידים פֿלעגען זאָגען, אַז ער האָט זיך צו איהר נישט צוגעריהרט, פּונקט ווי ער האָט נישט געלעבט מיט זיינע ערשטע צוויי פֿרויען, נאָר אַ פֿאַקט איז, אַז שרה פֿלעגט פֿיהרען אַ אויסגעלאַסען לעבען פֿון ווילדע טענץ און מיסטישע שפּילעריַיען און דערמיט צוגעצויגען פֿיעל יודישע יונגע לייט, וואָס האָבען אין דער געטליכקייט פֿון שבתי־צבי נישט געגלויבט.
אין דער שטאָדט עזה האָט שבתי־צבי בעקומען אַ נייעם ווילטיגען אַנ־הענגער, דעם יונגען נתן אשכנזי, וועלכער האָט שפּעטער געשפּיעלט אַ גרויסע ראָליע אין דער בעוועגונג. ער האָט זיך ערקלערט אַלס נביא פֿון משיח און דערצעהלט, אַז אין שבועות 1665 האָט ער געהערט אַ בת־קול: „פֿון היינט אָן ביז איבער אַ יאָהר מיט איניגע חדשים ווערט קומען משיח בן־דוד". מיט אַמאָל איז דער יונגער און שטילער נתן געוואָרען אַ דרייסטער און ענטוזיאַסטישער טוער. ער האָט פֿונאַנדער־געשיקט אין אַלע יודישע שטעדט, וואו שבתי־צבי האָט געהאַט אַנהענ־גער, אַזאַ צירקוליאַר: „אונזער משיח שבתי־צבי... ווערט אַראָבנעהמען די קייזערליכע קרוין פֿון קאָפּ פֿון טערקישען סולטאַן און אַרויפֿלעגען אויף זיין קאָפּ, און דער סולטאַן ווערט איהם נאָכגעהן ווי אַ עבד כנעני, וויל איהם, שבתי־צבי, געהערט די מאַכט. דערנאָך ווערט אונזער משיח פֿערשוואונדען ווערן פֿון די אויגען פֿון ישראל און קיינער ווערט נישט וויסען, צי ער לעבט, צי ער איז געשטאָרבען; ער אָבער ווערט אוועק אין יענער זייט פֿון טייך סמבטיון, דורך וועלכען, ווי עס איז בעוואוסט, עס איז נאָך נישט דורכגעגאַנגען קיין מענש אויף דער וועלט, וויל אַ גאַנצע וואָך שטראָמט ער געשווינד און וואַרפֿט אַרוים שטיינער, און נאָר אום שבת רוהט ער... פֿון דאָרטען ווערט אונזער משיח, רייטענדיג, אָפּפֿאָהרען צוזאַמען מיט משה רבינו און אַלע יודען קיין ירושלים... אויפֿ'ן וועג ווערט געגען זיי אַרויסטרעטען דאָס חיל פֿון גוג און מגוג, נאָר שבתי־צבי ווערט קעמפּפֿען מיט זיי, נישט דורך שפּי־זען און שווערדען, נאָר מיט זיין אָטעם ווערט ער הרג'נען די מערדער און זיי אַראָבנידערן צו דער ערד. ווען אונזער משיח מיט משה רבינו וועלען אָנקומען קיין ירושלים, ווערט גאָט אַראָבלאָזען פֿון הימעל אַ בית־המקדש פֿון גאָלד און טייערע שטיינער, וואָס וועלען בעלויכטען די גאַנצע שטאָדט. דערנאָך ווערט ער ברענגען קרבנות... שפּעטער ווערט זיך אָנהויבען תּחית־המתים".

די ירושלימער יודען האט גוט פערדראסען די אויפפיהרונג פון שבתי צבי און זיי האבען געזוכט מיטלען צו מאכען א סוף פון דער גאנצער בעוועגונג. דער רב ר' יעקב חאגיז און זיין בית-דין האבען איהם מתרה געווען, אז זיי וועלען איהם ארײַנלעגען אין חרם, נאר שבתי צבי האט זיך נישט וויסענדיג געמאכט, ווייל ער האט גוט געוואוסט, אז כמעט אלע ירושלימער יודען זענען זיינע אנהענגער. אפילו ר' משה גאלאנטי אליין, דער איידים פון ר' יעקב חאגיז, האט געגלויבט, אז אויב שבתי צבי איז נישט דער משיח, איז ער יעדענפאלס א געטליכער מענש. די רבנים האבען אבער אויסגערופען אין אלע שוהלען, אז שבתי צבי איז א רשע און איז חייב מיתה. שבתי צבי האט פערשטאנען, אז נישט אזוי לייכט וועט זיך איהם איינגעבען פטור צו ווערן פון די רדיפות פון די רבנים, און ער האט דעריבער מרמז געווען זיין „נביא", נתן, אז ער זאל אנהויבען זאגען נביאות וועגען דעם, וואס די אמאליגע קדושה פון ירושלים האט זיך אבגעטאן פון איהר און איצט איז די שטאדט עזה הייליגער פון ירושלים. צוזאמען דערמיט האט שבתי צבי מיט זיינע תלמידים זיך אריבערגעקליבען קיין סמירנא, די געבורטס-שטאדט פון משיח, וואו זיי האבען געהאפט צו געפינען פאר זיך א גינסטיגערען בא־ען.

פאר זיין פערלאזען ירושלים האט שבתי צבי פונאנדערגעשיקט דעלעגאטען אין פיעל יודישע שטעדט, וואו זיי האבען געפיהרט א פראפאגאנדע און ערווארבען נייע אנהענגער פון ערווארטעטען משיח. אין סמירנא אליין איז ער אנגענומען געווארען מיט גרוים כבוד. דארט האט מען שוין לאנג געהאט פערגעסען דעם חרם, אין וועלכען מען האט איהם ארייַנגעלעגט מיט עטליכע יאהר צוריק. דארט האט ער געפונען א נייעם וויכטיגען אנהענגער, ר' שמואל פרימו, א געשיקטער און קלוגער מענש, וואס איז געווארען דער סעקרעטאר פון שבתי צבי. פרימא איז אפשר געווען דער איינציגער קלארער און ניכטערער מענש צווישען די אלע ענטוזיאסטישע משוגעים, וואס האבען ארומגערינגעלט שבתי צבי און באמת געגלויבט אין איהם. פרימא איז בעוואוסטזיניג געגאנגען צו זיין צוועק, האט געוואוסט ווי אויסצונוצען דעם „משיח" פאר זיינע פערזענליכע אינטערעסען, און פון דער צווייטער זייט האט אויך שבתי צבי געהאט פון איהם פיעל נוצען, ווייל פרימא האט געוואוסט, ווי אזוי צוצוגעבען דער מינדסטער זאך א פייער-

ליכען חאראקטער און זי אזויערנאך צו מאכען פאר א גרויס, וויכטיג געשעהעניש.

שבתי צבי האט די ערשטע צייט זיך געפיהרט מיט טאקט און אליין בעפוילען זיינע מענשען, אז זיי זאלען פארלויפיג נישט רעדען וועגען איהם אלס משיח. די בעוועגונג איז זיך אבער געגאנגען מיט איהר אייגענעם וועג, אפשר נעגען ווילען פון שבתי צבי אליין, און דעם 10=טען סעפטעמבער 1665, אום ראש השנה, איז דאס געשעהן: ווען שבתי צבי איז געקומען אין שוהל אריין, האט מען פון עולם, אין מיטען שופר=בלאזען, איהם פראקלאמירט אלס משיח און אנגעהויבען אויסשרייען: זאל לעבען אונזער מלך! זאל לעבען אונזער משיח!

פון דעמאלט אן האבען זיך אין סמירנא אנגעהויבען שטורמישע הכנות צו דעם קומען פון משיח. עפעס א מין שגעון האט ארומגעחאפט אלעמען, אלט און יונג, מענער און פרויען; עס האט זיך ענטוויקעלט די עפילעפסיע, מענשען פלעגען געהן אין גאס, פלוצלינג אנידערפאלען צו דער ערד און אנהויבען נביאות זאגען וועגען משיח'ן. אלע האבען זיך אנגעהויבען גרייטען צום טאג פון דער גאולה; די סוחרים האבען פערלאזען זייערע געשעפטען, די ארבייטער זייער ארבייט, און אלע האבען פיעל געפאסט, געפייניגט זיך און תשובה געטאן. עס זענען געווען אזעלכע, וואס פלעגען פאסטען א גאנצע וואך און די נאכט נאכדעם פערברענגען אין „תיקונים”, זאגען חצות און טובל'ען זיך אין ים. פון דער צווייטער זייט האבען אייניגע פערבראכט די טעג אין אויסגעלאסענקייט, געזונגען ליעדער און זיך פרעהליך געמאכט. נישט זעלטען פלעגט מען זעהן איבער די גאסען דעם משיח אליין, וואס איז געגאנגען אין דער שפיץ פון א גרויסער מחנה, און דער כאר האט געזונגען פסוקים פון תהלים.

אין דער גרויסער משיח=התלהבות פלעגען זיך אויך אבטאן מיאוסע מעשים. די פרוי פון שבתי צבי, די פער'חלומ'טע און אונבעוואוסטזיניג=אויסגעלאסענע שרה, האט נישט איבעריג געהיט די גרעניצען פון צניעות און מענער מיט פרויען פלעגען זיך פערזאמלען און זינגען און טאנצען ביז צו שגעון. די איינציגע ניכטערע מענשען, וואס האבען געפרובט פראטעסטירען געגען דער ווילדער שמחה, האבען טייער בעצאהלט דערפאר. זעהר מיאוס איז זיך בעגאנגען דער בעוואוסטער רב ר' חיים בנבנשתי, איינער פון די גרעסטע תלמודיסטען פון יענעם דור. ער האט נישט פראטעסטירט, ווען די

שבתי-צביניקעס האבען בעזייטיגט פון דער שטעל און געצוואונגען צו ענטלויפען דעם רב ר' אהרן לפפא, וואס האט פראטעסטירט געגען די משיח-וואקחאנאליעס; ר' חיים האט נאך אליין פערנומען די שטעל פון אבגעזאגטען רב און איז דערנאך געווארען א הייסער מאמין פון שבתי צבי. איינער א גרויסער פילאנטראפ, חיים פיניא, האט געפרובט צווייפלען אין דער היליגקייט פון שבתי צבי, נאר דער המון האט איהם בעלאגערט אין שוהל און איהם שיער נישט דער'הרג'עט. איהם האט זיך איינגעגעבען צו ענטלויפען, נאר ווען ער איז אהיים געקומען, האט ער געטראפען זיינע אייגענע טעכטער ליגען אהן בעוואוסטזיין אויף דער ערד און זאגען נביאות וועגען משיח שבתי צבי. דער פאטער האט געטוזט ארויפנעהמען אויף זיך די מאסקע פון א מאמין, און ווען דער עולם האט זיך דערוואוסט, אז דער אנגעזעהענער ר' חיים פיניא איז צוגעשטאנען צו די תלמידים פון שבתי צבי, איז די שמחה נאך גרעסער געווארען.

די געשעהענישען אין סמירנא זענען אין גיכען בעוואוסט געווארען אין אלע יודישע שטעדט. פון די יודישע קהלות אין קליין-אזיען פליגען קומען קיין סמירנא פיעל מענשען, וואס האבען אליין געוואלט זעהן דעם משיח, און קומענדיג אהין, זענען זיי אליין געווארען אנהענגער פון שבתי צבי. דער סעקרעטאר פרימא האט פונאנדערגעשיקט איבער די יודישע שטעדט מאניפעסטען מיט גוטע בשורות וועגען משיח; דער „נביא" נתן פון עזה און אנדערע אפאסטאלען האבען בעצייבערט די נאאיווע צוהערער דורך מעשות וועגען די נסים ונפלאות, וואס דער „משיח" האט בעוויזען; אפילו קריסטען האבען זיך פעראינטערעסירט מיט דער משיח-בעוועגונג. די פארשטעהער פון די אייראפאישע מלוכות, די אגענטען פון די גרויסע האנדעלס-פירמעס אין האלאנד און ענגלאנד האבען שריפטליך מודיע געווען וועגען די געשעהענישען אין סמירנא. אויף די בערזען אין אייראפא האט מען געשמועסט וועגען שבתי צבי, ווי וועגען א וויכטיג געשעהניש, און מיט אונגעדולד ערווארטעט די ידיעות פון סמירנא. דאס האט, נאטירליך, געווירקט אויף די יודען אין אייראפא. די זיסע האפנונג, אז עס איז שוין געקומען א סוף צו די יודישע צרות, האט נישט ווילענדיג פערכאפט אלע יודישע הערצער; אומעטום האבען זיך איבערגע'חזר'ט דיזעלבע ערשיינונגען, וואס אין סמירנא: מען האט פיעל געפאסט, געפייניגט זיך, תשובה געטאן און נביאות געזאגט. אין קאנסטאנטינא-

פאל האט איינער א אלטער יוד, א מקובל, פלוצלינג אנגעהויבען נביאות זאגען, אז שבתי צבי איז דער יודישער משיח, און ער פלעגט פאלען אויף דער ערד א פער'חלש'טער, זינגען ווי א קינד און טאנצען ביז משוגעת. אפילו אויף דער אינזעל על̇בא אין איטאליען האט זיך געפונען א יוד א שניידער, וואס האט בעקומען עפילעפסיע און נביאות געזאגט אויף שבתי צבי. אזעלכע ערשיינונגען פלעגען פארקומען אויך אין אנדערע ערטער. נישט בלויז די פאלקס-מאסען האבען געגלויבט אין משיח'ן, נאר אפילו די רבנים און די געבילדעטע לייט. די משיח-בעוועגונג איז געווארען א מין עפידעמיע, וואס האט זיך געשווינד פערשפרייט איבער אלע יודישע שטעדט. עס איז נישט געוועזען, ווער עס זאל אבקיהלען די צוהיצטע מוחות, ווער עס זאל צושטרייען די געדיכטע וואלקענס. אין אזא צייט וואלט נאר אזא מענש ווי שפינאזא, מיט זיין קלארען שכל און געניאלער רוהיגקייט, געקענט פערשפרייטען א שיין אויף דער מיסטישער בעוועגונג און ארויסרופען אין יודענטום א נייע בעוועגונג, א ראציאנאלע און פרייזיניגע; שפינאזא האט שוין אבער דעמאלט זיך געהאט אבגעקעהרט פון אלע יודישע אינטערעסען און האט געקוקט אויף דער משיח-בעוועגונג, ווי אויף א נארישקייט, וואס ס'לוינט נישט וועגען דעם צו רעדען.

די ערשטע ידיעות וועגען דעם, וואס עס טוט זיך אין סמירנא, זענען אנגעקומען קיין אייראפא אין פריהלינג 1665. די האנדעלס-שיפען, וואס זענען געגאנגען פון טערקיי, האבען געבראכט די ידיעות וועגען דער משיח-בעוועגונג צוערשט אין די אייראפעאישע פארט-שטעדט — האמבורג, אמסטערדאם, ווענעדיג און ליווארנא. די דאזיגע שטעדט זענען טאקע געווארען א נעסט פאר דער שבתי-צבי-בעוועגונג. די בריעף פון סעקרעטאר שמואל פרימא, די צירקולארען פון „נביא" נתן העזתי, די ערצעהלונגען פון די אנגעקומענע יודען און קריסטען וועגען דעם, וואס עס קומט פאר אין סמירנא, — דאס אלץ האט אויפגערודערט די מוחות און גערייצט די פאנטאזיע. איינע א יודישע פרוי אין האמבורג פון יענער צייט, גליקעל האמעלן, שרייבט אין אירע מעמוארען: „עס איז אונמעגליך צו בעשרייבען די שמחה, וואס האט אונז אלע ארומגעכאפט, ווען עס זענען אנגעקומען בריעף פון טערקיי. דעם גרעסטען טייל בריעף האבען בעקומען די ספרדים און די אלע פלעגט מען ברענגען אין שוהל אריין און לייענען אויפ'ן קול. אהין פלעגען אויך קומען די אשכנזים. די יונגע ספרדים פלעגען זיך אנטאן אין

זייערע בעסטע קליידער און יעדער פון זיי האט זיך ארומגעגארטעלט מיט א ברייטען גארטעל פון גרינעם זייד, ענהליך אויף דעם גארטעל פון שבתי צבי. זיי פלעגען געהן מיט מוזיק און טענץ איבער די גאסען און האבען זיך געפרעהט, ווי אמאל בעת דער שמחה פון בית-השואבה, לעזענדיג די אנגעקומענע בריעף. אייניגע האבען אויפגערקויפט זייער גאנץ פערמעגען, די הייזער און הויפען, און פון טאג אויף טאג ערווארטעט די גאולה. מיין שוועהר, וואס האט געוואוינט אין האמעלן, האט פערקויפט דאס הויז מיט'ן גאנצען פערמעגען און זיך בעזעצט אין האלדעסהיים. ער האט אונז צוגעשיקט קיין האמבורג צוויי קעסטלעך מיט לייוועגד פון פערשידענע סארטען און אלערליי עסענוואהרג; דארט איז געוועזען ארבעס, געדרוילערט פלייש, קאמפאטען פון פלוימען, געטריקענטע פרוכטען און אנדערע שפייזען, וואס קענען זיך האלטען. דער גוטער מענש האט געמיינט, אז מיר וועלען גלייך פון האמבורג אריבערפאהרען קיין ארץ ישראל".

אזא אויפרעגונג האט אויך געהערשט אין אמסטערדאם, אין הויפט האנדעלס-צענטער פון די דעמאלטיגען יודען. דארטען פלעגען ארומגעהן פון האנד צו האנד פערשידענע משיח-מאניפעסטען. אין איינעם פון די מאניפעסטען האט נתן העזתי געשריבען קאטעגאריש: „אזוי האט גאט געזאגט: אייער גואל איז געקומען און זיין נאמען איז שבתי-צבי. ער וועט ארויסטרעטען ווי א גבור, ווי א קאמפפס-מענש וועט ער ערוועקען קנאה... איך בעט גאט, אז איהר זאלט זעהן דעם קעניג אין זיין גאנצער פראכט"... אין די שוהלען און אויף די גאסען פלעגען פארקומען מאניפעסטאציעס מיט געזאנג און טענץ. די קריסטען האבען געקוקט און זיך געוואונדערט: זיי האבען אביסעל חוזק געמאכט פון דער בעוועגונג; אייניגע פון זיי האבען אבער אויך געגלויבט אין דער נאהענטער אויסלייזונג פון יודען, ובפרט, אז די אייראפעאישע קאנסולען האבען אין זייערע אפיציעלע מעלדונגען בעשטעטיגט פיעל פון דעם, וואס יודען האבען דערצעהלט. פון לאנדאן האט דער דייטשער געלעהרטער אלדענבורג געשריבען זיין פריינד ברוך שפינאזא: „דא רעדען אלע וועגען דער אומקעהרונג פון די יודען, וואס זענען צוזייהט אין גלות שוין העכער צוויי טויזענד יאהר, צוריק אין זייער פאטערלאנד. ניעט פיעל גלויבען דא דערין, נאר פיעל ווינשען דאס. איך ווייס, אז אויך די אמסטערדאמער יודען האבען דערפון געהערט און זענען זעהר אויפגערעגט דערפון. אויב דאס וועט מקוים ווערן, וועט

דאָס אַרויסרופֿן אַ איבערקעהרעניש אין דער גאַנצער וועלט".

די אויפרעגונג האָט דערגרייכט די העכסטע שטופע אין דער ערשטער העלפט פון 1666. אין האַמבורג פלעגט מען אין די שוהלען ליינען לכבוד שבתי-צבי „הנותן תשועה". פון אַמסטערדאַם זענען אַרויסגעפאָהרען קיין פאַלעסטינאַ פאָרשטעהער פון דער יודישער געמיינדע, וועלכע האָבען געוואָלט זיך זעהן מיט שבתי-צבי און מיט איהם צוזאַמען געהן קיין ארץ-ישראל. אויף'ן וועג האָבען זיי זיך פערהאַלטען אין איטאַליען אויף אַ לאַנגע צייט. די אַמסטערדאַמער געמיינדע האָט דאַן געשיקט צו זיי אַ בריעף מיט אַ ביטע איבערצוגעבען דאָס שבתי-צבי. די שרייבער'ס פון דעם בריעף ווענדען זיך צו שבתי-צבי, ווי צו אַ משיח און קעניג, דריקען איהם אויס זייערע אַלאונטערטעניגסטע געפיהלען און בעטען איהם, ער זאָל זיי לערנען, וואָס צו טאָן. „לערן אונז, אונזער קייזער-הערשער, מיט וואָס פאַר אַ וועג צו געהן און וואָס צו טאָן; צי זאָלען מיר זיך שוין בעוואָפֿנען און געהן אויף גאָטס-הויז, צו מיר זאָלען וואַרטען אויף גאָטס גנאַד ביז אַלע אונזערע צווייהטע און צושפרייטע וועלען זיך ווידער פערזאַמלען?" דעם דאָזיגען בריעף האָבען אונטערגעשריבען אין נאָמען פון אַ גאַנצער גרופע דער בעוואוסטער רב און ד"ר ר' בנימין מוספיה און נאָך עטליכע פאָרשטעהער. אַ צווייטע גרופע רבנים און פרנסים האָבען נאָך פריהער געשיקט אַ אַלאונטערטעניגסטען אדרעס פאַר שבתי-צבי.

דער איינציגער, וואָס איז אַרויסגעטרעטען געגען דער אַלגעמיינער פערבלענדניש, איז געווען דער לאָנדאָנער רב ר' יעקב ששפורטש, וואָס האָט אַ צייט געוואוינט אין האַמבורג. ער איז געווען איבערצייגט, אַז די גאַנצע בעוועגונג איז אָדער אַ פשוט'ער שווינדעל, אָדער אַ פערבלענדניש, און ער האָט אָהן אויפהער געשריבען בריעף צו די רבנים אין טערקיי און אין אייראָפּאַ, בעטענדיג זיי, אַז זיי זאָלען ראַטעווען דאָס פאָלק פון דער געפעהרליכער בעוועגונג. דערויף האָט ער אָבער בעקומען ענטפערען, וואו די רבנים האָבען געלויבט די געטליכקייט פון שבתי-צבי, אָדער זיך אויסגעדרעהט פון אַ קלאָרער מיינונג. די ערשטע צייט האָט ר' יעקב ששפורטש זיך נישט בעשלאָסען אַרויסצוטרעטען אָפען אין האַמבורג און אין אַמסטערדאַם געגען דער משיח-בעוועגונג, ווייל עס איז געווען גענוג געווען איין אונפאָרזיכטיג וואָרט, אום צו שטעלען זיך אין אַ סכנה. ער האָט דעריבער געמוזט אָנטאָן אויף זיך אַ מאַסקע, זיין אויף די פייערונגען לכבוד שבתי-צבי, הערען די תפילות און

הימנען — און שווייגען. ווען ער האט זיך איינמאל ערלויבט אפען צו פראטעסטירען געגען דעם, וואס די שבתי-צבי'ניקעס האבען מבטל געווען איינינע נאציאנאלע תעניתים, ווי תשעה-באב, האט מען איהם אין שוהל שיער נישט בעליידיגט און די מאסע פלעגט זיך בעציהען צו איהם פיינדליך. ער האט געקענט ארא‏בווארפען פון זיך די מאסקע און אפען פראטעסטירען ערשט שפעטער, ווען שבתי-צבי האט אזוי טרויעריג געענדיגט און פערלאזען די אמונה פון זיינע עלטערן.

אין פיעל שטעדט פלעגען פארקומען מחלוקת און געשלעגען צווישען די גלויביגע און די „אונגלויביגע”, וואס זענען געווען אין דער מינדערהייט. אין אייניגע ערטער האט מען זיך זאגאר געשלאגען אין די שוהלען און עס זענען געווען פעלען, ווען מען האט די אונגלויביגע געשלאגען ביז טויט. אפילו ווען שבתי-צבי זאל ביזהער נישט געווען אליין גלויבען אין זיין מיסיע, וואלט ער איצט, נאך דעם כבוד, וואס מען האט איהם אנגעטאן פון אלע זייטען, געמוזט אנהויבען גלויבען, אז ער איז באמת געשיקט פון גאט אויסצופיהרען א וויכטיגע מיסיע. יעדען טאג פלעגען צו איהם קומען שלוחים פון פערשידענע שטעדט, וואס האבען איהם געבראכט מתנות און בריעף, אין וועלכע מען האט איהם אויסגעדריקט אונטערטעניגע געפיהלען, ווי — א קייזער און משיח. ווי עס זעהט אויס, האט שבתי-צבי אליין נישט געהאט קיין חלק אין די אלע פייערליכקייטען און אין דער גוזמא'דיגער התפעלות בנוגע צו זיין פערזאן; דאס אלץ איז געטאן געווארען אהן זיין בעפעהל, אפשר געגען זיין ווילען, און נאר זיינע „נביאים” און „אפאסטאלען” האבען בעשאפען די אטמאספערע, אין וועלכער שבתי-צבי איז געווארען א „געטליכע פערזאן”.

אםמערהרסטען האט די משיח-בעוועגונג זיך פערשפרייט אין פוילען. דארט האט זי געפונען פאר זיך מיעפע ווארצלען אין פאלק און אין דער פאלקס-שטימונג. נישט קיין בלויזער צופאל איז דאס געווען, וואס פונקט אין דעם יאהר (1648), ווען אין פוילען זענען פארגעקומען די הריגות פון חמעלניצקי, איז שבתי-צבי צום ערשטען מאל ארויסגעטרעטען אין סמירנא. ביידע געשעהענישען האבען געהאט א גרויסען צוזאמענהאנג צווישען זיך. יענע טויזענדע געפאנגענע יודען, וועלכע חמעלניצקים מיטהעלפער, די טאטארען, האבען אוועקגעפיהרט קיין טערקיי, וואו זיי זענען אויסגעלעזט געווארען דורך די טערקישע יודען, האבען מיט זייערע ערצעהלונגען וועגען שרעקליכען חורבן פון יודישען צענטר אין

פוילען געקענט בעשאפען די נויטיגע אטמאספערע פאר דער משיח-בעוועגונג. עס איז קיין ספק נישט, אז די ערצעהלונגען וועגען דער שרעקליכער קאטאסטראפע אין פוילען האבען שטארק געווירקט אויף דער נשמה פון שבתי-צבי און צוגעגרייט א באדען פאר דער פראפאגאנדע, וואס ער האט געפיהרט בעת זיינע וואנדערונגען. פון דער צווייטער זייט איז אויך שבתי-צבי געווען בעזונדערס נאהענט דעם צוועהטאגטען הארץ פון די פוילישע יודען און ווען ער איז בעריהמט געווארען איבער דער וועלט און זיין נאמען האט זיך פערשפרייט אלס אויסלייזער און משיח, האבען זיי, די פוילישע יודען, זיך אבגערופען דערויף מיט א בעזונדער התפעלות און מיטגעפיהלט. איינער א מאלאראסישער שריפטשטעלער פון יענער צייט שרייבט וועגען די פוילישע יודען: „די יודען האבען געפייערט א נצחון. אייניגע פון זיי האבען פערלאזען זייערע הייזער און פערמעגען, נישט געוואלט טאן קיין זאך און געזאגט, אז אט וועט משיח זיי איבערטראגען אויף א וואלקען קיין ירושלים. אנדערע האבען גאנצע טעג געפאסט, נישט געגעבען עסען אפילו די קליינע קינדער און בעת דעם בייזען ווינטער זיך געטובל'ט אין די טייכען, לייענענדיג עפעס א נייע-פערפאסטע תפילה... אין יענער צייט האבע אייניגע קליינמוטיגע און ארימע קריסטען, הערענדיג די מעשות וועגען פאלשען משיח און זעהענדיג די גרויסע שטאלצקייט פון די יודען, אנגעהויבען צווייפלען אין קריסטוס'ען".

די האפנונגען אויף א ניכער אויסלעזונג האבען זיך נאך פערשטארקט נאכדעם ווי עס האבען זיך אומגעקעהרט די שלוחים, וואס זענען געשיקט געווארען צו שבתי צבי פון פוילען. איינער פון די שלוחים איז געווען דער זוהן פון לעמבערגער רב ר' דוד הלוי, דער גרעסטער אויטאריטעט פון יענער צייט, דער קאמענטאטאר פון „שולחן ערוך". די דעלעגאטען פון פוילען האבען זיך פארגעשטעלט פאר שבתי צבי זומער 1666, ווען ער איז שוין געווען ארעסטירט (וועגען דעם — ווייטער) און געזעסען אין אבידאס, ביי קאנסטאנטינאפאל. זיי זענען ערשטוינט געווארען, ווען זיי האבען דערזעהען, אז שבתי צבי איז ארומגערינגעלט פון א גרויסער מחנה יודען פון עטליכע טויזענד מאן, צווישען וועלכע עס האבען זיך געפונען פיעל בעגייסטערטע זקנים, אנגעזעהענע יודען, וואס זענען זיך צונויפגעפאהרען פון אלע עקען וועלט. שבתי צבי האט איבערגעגעבען די דעלעגאטען פאלגענדען בריעף צום לעמבערגער רב: „דעם 6-טען טאג פון דער אויפלעבונג פון מיין

נײַסט און נשמה, כ״ב תמוז... איך שיק אַ מתנה דעם מאַן פֿון גלויבען, דעם געעהרטען זקן, מחבר פֿון „טורי זהב״, דוד הלוי, זאָל ער אויף זײַן עלטער בליהען מוטיג און פֿריש! אין גיכען װעל איך פֿאַר אײַך נקמה נעהמען און אײַך טרײַסטען װי אַ מוטער איהר קינד, איך װעל אײַך בעצאָהלען הונדערט מאָל גוטס. דער טאָג פֿון נקמה איז אין מײַן הארץ, און דאָס יאָהר פֿון מײַן אויסלעזונג איז שוין געקומען. אַזוי זאָגט דוד בן ישי, דער אויבערשטער פֿון אַלע קיסרים... גאָט׳ס משיח, דער לײַב פֿון דער הויך שבתי צבי״ נ״י.
אויסער דעם בריעף האָט שבתי־צבי איבערגעגעבען אַ מתנה דעם אַלטען רב ר׳ דוד הלוי: אַ העמד, װאָס דער רב זאָל אָנטאָן. אין בריעף האָט שבתי אויך געבעטען, מען זאָל איהם צושיקען פֿון פּוילען דעם „נביא״ נחמיה הכהן. דער „משיח״ האָט נישט געװאוסט, אַז דערזעלבער נחמיה הכהן װעט ברענגען אַ אומגליק אויף זײַן קאָפּ.

דערװײַל האָט זיך דערנעהענטערט דאָס יאָהר פֿון דער גאולה און די שטימונג איז געװאָרען אַלץ געשפּאַנטער און נערװעזער. אײַנער, װאָס האָט בײַגעװאָהנט די געשעהנישען פֿון יענער צײַט, דערצעהלט װעגען דעם, װאָס איז פֿאָרגעקומען אין האַמבורג אין אָנהויב 1666: „לכּבוד שבתי־צבי האָט מען אין די שוהלען געלײענט אַ תּפילה, אין אַ פֿאָרם, װאָס פּאַסט פֿאַר אַ קײזער. דאָס פֿאָלק האָט דערבײַ זיך אויפגעהויבען פֿון די ערטער און מיט יראת הכבוד, װי פֿאַר דער העכסטער מאַכט, געענטפֿערט „אָמן״ אויף יעדע ברכה; װער עס האָט נישט געענטפֿערט, האָט ריזיקירט מיט׳ן לעבען. זיי האָבען געװאַרט אויף אַ בעשטימטען טאָג פֿון דער גאולה, לויט דעם בעפֿעהל פֿון קײזער (שבתי) און זײַן נביא (נתן). אַמאָל איז דער טערמין בעשטימט געװאָרען אויפ׳ן יאָהר 1672, און אַמאָל אויף די נאָהענטסטע חדשים ניסן אָדער סיון. ערװאַרטענדיג די גאולה, האָבען אַלע פֿלײַסיג זיך אָבגעגעבען צו תּשובה, תּפילה און געװײן, כּדי זוכה צו זײַן צו דערזעהען די בעפֿרײַאונג אָהן חבלי משיח װײַל אַזוי האָט פֿערזיכערט זײער נביא: די גאולה װעט קומען אין גיכען, און דורך תּשובה װעט מען פֿערקלענערען די חבלי משיח, און אין דער גאַנצער װעלט איז פֿאָרגעקומען אַ פֿלײַסיגע תּשובה מיט פּײַניגען דעם קערפּער, תּעניתים, װאָס האָבען אַמאָל געדויערט אַ גאַנצע װאָך, טבילות אין קאַלט װאַסער און אַנדערע פֿאָרמען פֿון סיגופים (פּײַניגען זיך), װאָס דאָס מויל קען נישט אויסרעדען און דער שכל – פֿערשטעהן. דער

נביא פון עזה האט וועגען דעם אלץ מודיע געווען. עס איז דערגאנגען דערצו, אז פיעל האט זיך פערוואלט פאהרען, כדי אליין צו זעהן איהם (שבתי-צבי) און ביי איהם זיך דערוויסען וועגען דעם שרש פון זייער נשמה און וועגען די מיטלען, ווי אזוי צו דערגרייכען די העכסטע שלימות.

צופיעל טומעל האט שוין שבתי-צבי ארום זיך בעשאפען, צוגרויס איז שוין געווען די בעשטימטע ערווארטונג פון דער גאולה, אום ער זאל קענען ווייטער בלייבען זיצען אין סמירנא און רוהיג צוקוקען, ווי עס ברויזען די חוואליעס ארום איהם און עס קלאפען די הערצער. און אט אין אנהויב 1666 איז דער פערגעטערטער אויסלייזער אוועק פון סמירנא קיין קאנסטאנטינאפאל, כדי – ווי מען האט געזאגט – אבצונעהמען די קרוין ביים סולטאן. פאר'ן אבפאהרען האט שבתי-צבי צוטיילט „די וועלט", ד. ה. די גאנצע טעריטאריע פון דער קינפטיגער יודישער מלוכה צווישען זעקס-און-צוואנציג פון זיינע מקורבים. מען דערצעהלט אלס קוריאז, אז איינער פון די זעקס-און-צוואנציג „חלקים" איז אריינגעפאלען צו א ארימאן, וואס האט געלעבט פון נדבות. עס האבען זיך געפונען רייכע יודען, וואס האבען געוואלט ביי דעם ארימאן אבקויפען פאר א גרויסע סומע געלד זיין חלק „מלוכה", נאר יענער האט אויף קיין פאל נישט געוואלט.

די טערקישע רעגיערונג, וואס אין איהר שפיץ איז דאן געשטאנען דער גרויס-וויזיר אחמעד קעפרילי, האט געוואוסט וועגען דער בעוועגונג צווישען יודען, נאר ער האט זיי נישט געשטערט כל זמן די בעוועגונג איז נישט אריבערגעגאנגען די גרעניצען פון דער פראווינץ. טיילוויז צוליעב מורא ארויסצורופען אונרוהען און טיילוויז צוליעב חאבאר האט די אדמיניסטראציע אין דער פראווינץ געלאזט צו רוה שבתי-צבי מיט זיין חברה. נאר ווען יענער צוזאמען מיט זיין סעקרעטאר פרימא און עטליכע פריינד זענען געפאהרען אין דער רעזידענץ פון טערקיי, האט די העכערע מאכט שוין אנגעהויבען זיך בעאונרוהיגען. לויט דער פעראָרדנונג פון גרויס-וויזיר האט מען שבתי-צבי שוין אבגעווארט בעת דאס שיף האט זיך אבגעשטעלט אין די דארדאנעלען און מען האט איהם ארעסטירט. אין עטליכע טעג ארום האט מען דעם משיח געבראכט צופיהרען אין קייטען קיין קאנסטאנטינאפאל און איינגעזעצט אין טורמע. אין צוויי חדשים ארום האט מען איהם איבערגעפיהרט אין דעם נאהענטען פאלאץ אבידאס. אהין איז אויך געקומען

זיין פרוי, שרה, דער סעקרעטאר פרימא און איינינע מקורבים.

דער ארעסט פון שבתי=צבי האט נאך פערשטארקט דאס גלויבען אין איהם. דאס פאלק האט אויסנעטייטשט דעם ארעסט אזוי, אז דער משיח דארף יעצט איבערלעבען יענע יסורים, וואס דארפען קומען פאר דער גרויסער נאציאנאלער בעפרייאונג. קיין קאנסטאנטינאפאל זענען זיך אנגעפאהרען פיעל פון שבתי=צבי'ס אנהענגער פון דער גאנצער וועלט. פיעל האבען מיטגעבראכט טייערע מתנות פאר דעם לייד ענדען משיח און דער משיח האט געלעבט אין זיין תפיסה, ווי א פירשט אין זיין פאלאץ. די טערקישע וואך איז געווען איבערגעקויפט און די דעפוטאטען און מאמינים, וואס זענען געקומען צום משיח אין תפיסה אריין, האבען פאר זיך געזעהען א איבערראשענד בילד: אנשטאט א ארימען ארעסטאנט, איז געשטאנען פאר זיי א שטאלצער מענש, וואס איז געזעסען אין זיין פאלאץ, ווי א קייזער. דאס האט נאך מעהר גערייצט די פאנטאזיע און דער פאלאץ אבידאס האט ביי די אנהענגער פון שבתי=צבי בעקומען דעם נאמען „מגדל עוז“. כדי צו אונטערהאלטען אין פאלק די אמונה אין א נאהענטער איבערקעהרעניש, האבען די אפאסטאלען פון שבתי=צבי אנגעהויבען אבשאפען פיעל יודישע מנהגים און דינים אויף דעם גרונד, וואס איצט האט די גאולה זיך שוין אנגעהויבען און לויט דער מסורה דארפען אלע מצוות בטל ווערן בעת משיח וועט קומען. דעם תענית פון שבעה=עשר=בתמוז האבען די שבתי=צבי'ניקעס מבטל געמאכט אויף דעם סמך, וואס אין יענעם טאג האט די געטליכקייט זיך צום ערשטען מאל ענטפלעקט צו שבתי=צבי. אפילו דער תענית פון תשעה=באב איז פערוואנדעלט געווארען אין א יום=טוב, ווייל אין דעם טאג איז געבוירען געווארען דער משיח, וועלכער דארף צוריק אויפבויען דעם בית=המקדש.

פון אבידאס זענען פונאנדערגעשיקט געווארען אין אלע יודישע געמיינדעס צירקולארען אין נאמען פון שבתי=צבי. אין די שוהלען פלעגט מען לייענען לכבוד שבתי=צבי „הנותן תשועה“. זעהר פיעל דעפוטאציעס זענען געקומען זיך בוקען פאר דעם משיח. צווישען אנדערע איז אויך געקומען דער אויבענדערמאהנטער נחמיה הכהן און פון איהם איז אויף שבתי=צבי געקומען א אונערווארטעט אומגליק. שבתי=צבי האט אנגענומען דעם „נביא“ נחמיה הכהן זעהר פייערליך און געהאט מיט איהם א לאנגען געשפרעך. ווי עס שיינט, האט ער געוואלט מאכען איהם פאר זיין פארשטעהער אין פוילען; נאר די אודיענץ האט

נישט געבראַכט צום געווינשטען צוועק. נאָך לאַנגע וכוחים צווישען נחמיה הכהן און שבתי־צבי וועגען די יסודות פון דער קבלה איז נחמיה אַוועק אַ ענטטוישטער און נישט אָנערקענט שבתי־צבי פאַר דעם אמת'ען משיח. די פאַנאַטישע אָנהענגער פון שבתי־צבי זענען געוואָרען זעהר אויפגעבראַכט דערויף און נחמיה האָט געמוזט ענטלויפען קיין אדריאַנאָפאָל, איבערגעקליידעט אין אַ טערקישען אָנצוג. דאָרט איז נחמיה געגאַנגען צום אָרטיגען נאַטשאַלניק (קיימאַקאַם), מודיע געווען וועגען אַלץ, וואָס טוט זיך אָב אין פאַלאַץ אַבידאָס, און איהם אויפגעקלערט, ווי ווייט געפעהרליך עס איז די משיח־בעוועגונג פאַר דער טערקישער מלוכה.

מען האָט וועגען דעם געגעבען צו וויסען דעם סולטאַן, וואָס האָט זיך דאַן געפונען אין אַדריאַנאָפאָל. דער סולטאַן איז געוואָרען פול מיט גרימצאָרן און איז געווען גרייט צו טויטען דעם פאַלשען משיח, נאָר זיינע מקורבים האָבען איהם אָבגערעדט דערפון, אָנגעווייזענדיג, אַז דאָס קען ברענגען צו גרויסע אונרוהען צווישען יודען. זיי האָבען געראַטען דעם סולטאַן: איבעררעדען שבתי־צבי, אַז ער זאָל איבערגעהן אין מחמד'נישען גלויבען און דערמיט וועלען זיינע מאמינים, ערשטענס, זיך אָבקעהרען פון איהם און פאַר'ן איסלאַם וועט דאָס זיין אַ גרויסער נצחון. איינער אַ דאָקטאָר דידאָן, אַ געוועזענער יוד, וואָס האָט אָנגענומען דאָס מחמד'נישע גלויבען, האָט אויף זיך גענומען די מיסיע איבערצורעדען שבתי־צבי. ווען מען האָט דעם משיח איבערגעפיהרט פון אַבידאָס קיין אדריאַנאָפאָל צום געריכט, האָט דידאָן פאַר איהם אָבגעשילדערט אַ שרעקליך בילד, ווי אַזוי דער סולטאַן איז אויפגעבראַכט געגען איהם, וואָס פאַר אַ האַרבע שטראָף עס שטעהט איהם פאָר, און שבתי־צבי איז געוואָרען פול מיט שרעק. דער אינסטינקט פון זעלבסט־שוץ האָט געטאָן זיינס און דער „משיח" האָט פערשטאַנען, אַז גאָט האָט איהם צוגעשיקט אַ נסיון און אַז ער מוז זיך בעשליסען אויף אַ ענערגישען שריט. ווען מען האָט איהם אויפ'ן צווייטען טאָג געבראַכט צום סולטאַן, האָט ער פאַר איהם אַוועקגעוואָרפען צו דער ערד זיין יודישע היטעל און אָנגעטאָן אַ ווייסען טערקישען טורבאַן, אַלס צייכען פון איבערגאַנג צום איסלאַם. דער געוועזענער יודישער „קייזער" איז באַלד בעשטימט געוואָרען פאַר אַ מקורב צום טערקישען סולטאַן און בעקומען דעם טיטול מאַהמער־עפענדי. איהם האָבען גלייך נאָכגעטאָן זיין פרוי שרה און איינינע מקורבים (אויגוסט 1666).

נאך דעם האט שבתי אנגעהויבען שפּיעלען א צווייזייטיגע ראָליע: די טערקען האט ער פערזיכערט, אז ער ווענדעט אן אלע מיטלען איבערצוציהען די יודען צום מחמד'נישען גלויבען; די יודען ווידער האט ער איינגערעדט, אז זיין שריט איז אריינגעגאנגען אין דעם פּראָגראם זיינעם, אז מיט זיין שמד'ען זיך איז פאָרגעקומען נאָר א טיעפער מיסטישער אקט און אז זיין ציעל איז איבערצוציהען די מוסולמאנער צום יודישען גלויבען אין א נייער פאָרם. פיעל פון זיינע מאמינים האָבען זיך יעצט אומגעקוקט אויף זייער גרויסען טעות, עפענטליך תשובה געטאָן אויף זייער גרויסען חטא און ענטלאָפען פון דעם „משיח". די פאנאטישסטע צווישען זיי האָבען אָבער אויך ווייטער געגלויבט אין שבתי-צבי און זיך געלאָזט פיהרען דורך די שווינדלער, וואָס האָבען איהם ארומגערינגעלט. אין די ווייטערע ערטער האט מען פערשפּרייט קלאנגען, אז נאָר דער שאָטען פון שבתי-צבי האט אנגענומען א פרעמדען גלויבען און דער אמת'ער איז ארויף אויפ'ן הימעל און וועט זיך בעווייזען, ווי נאָר עס וועט קומען די אמת'ע שעה פון דער גאולה. די הויפּט-אפּאָסטאָלען פון שבתי-צבי האָבען ווייטער געפיהרט זייער פּראָפּאגאנדע. אין „זהר" האָבען זיי געפונען א רמז, אז דער משיח וועט זיין „גוט פון אינעווענינג און שלעכט פון אויסענווענינג", אז ער וועט זיך אריינלאָזען אין א גרויסען אָבגרונד פון שלעכטס, כדי פון דאָרטען ארויסצושלעפּען די „געטליכע פונקען". דער נביא נתן פון עזה האט אין זיינע אויפרופען צום פאָלק ערקלערט, אז מען דארף זיך נישט נעהמען צום הארצען דעם שריט פון שבתי צבי, ווייל „אלע זיינע מעשים זענען טיעפע סודות, אין וועלכע דער מענשליכער שכל קען נישט אריינדרינגען". דער פאלשער נביא האט זאָגאר געהאט די דרייסטקייט אריינצופאָהרען קיין אדריאנאָפּאָל, די רעזידענץ פון משיח דעם פערדרעטער, נאָר די דאָרטיגע רבנים האָבען איהם געצוואונגען צו פערלאָזען די שטאָדט. דאן איז נתן אוועק קיין איטאליען און דאָרט פאָרטגעזעצט זיין פּראָפּאגאנדע, פערשפּרייטענדיג פערשידענע בבא-מעשות וועגען שבתי-צבי. די דאָרטיגע רבנים האָבען איהם גע'רודפ'ט, נאָר די מאסע האט זיך דאָך צוגעהערט צו זיינע דרשות און איהם געפאָלגט. די משיח-פאנטאזיעס האָבען נאָך געלעבט אין פערשידענע יודישע שטעדט.

שבתי-צבי האט דערווייל זיך געפיהרט זעהר משונה'דיג. אמאָל האט ער אויסגעזעהען ווי א הייסער פאנאטישער מוסולמאנער און

אמאל — מתפלל געווען לויט דעם יודישען דין מיט מיסטישע צערעמאניעס און ליערער-געזאנג. די איבערגעלעבטע שטורמישע געשעהענישען האבען איבערגעלאזט א טיעפען רושם אויף דעם עקזאלטירטען שבתי און ער איז געווען נישט ווייט פון פאלקאמענעם שגעון. דער טערקישער רעגירונג איז ענדליך נמאס געווארען די צווייזייטיגע שפיעל פון שבתי-צבי, פון וועלכען מען האט פריהער ערווארטעט גרויסע זאכען; מ'האט איהם אויפגעהערט ארויסגעבען פענסיע אלס א בעאמטען פון הויף און מען האט איהם אבגעשיקט קיין קאנסטאנטינאפאל. דארט האט ער נאך געהאט א קליינעם קרייז אנהענגער, וואס זענען איהם געבליבען טריי ביז'ן טויט. דער גרויס-וויזיר האט זיך דערוואוסט, אז שבתי האט נאך ווייטער בעציהונגען מיט יודען, האט ער בעפוילען צו פערשיקען איהם אין אזא ארט, וואו עס זענען נישט געווען קיין יודען. דארט, אין א פערווארפענעם שטעדטעל דולציגנא, איז שבתי-צבי געשטארבען (ערב יום-כפור 1676). ער איז געשטארבען אפיציעל אלס מוסולמאנער און בעגראבען געווארען דורך מוסולמאנער.

אזוי האט זיך געענדיגט די גרויסע טראגי-קאמעדיע. דער טויט פון דעם, פון וועלכען יודען האבען ערווארטעט די גאולה, האט געמוזט אויסניכטערן די פערדונקעלטע מוחות און מאכען א שרעקליכען איינדרוק אויף זיינע מאמינים. די, וואס האבען נאך געגלויבט אין איהם נאכדעם ווי ער איז א פערראטער געווארען, האבען איצט דערזעהן פאר זיך דעם ביטערען אמת און עפענטליך תשובה געטאן אויף זייער חטא. די רבנים האבען איצט נאך שטרענגער געקוקט, אז אין זייערע געמיינדעס זאלען מעהר זיך נישט געפינען קיין אנהענגער פון שבתי-צבי. אבער דאך האט די בעוועגונג געלאזען אזעלכע טיעפע ווארצלען אין פאלק, אז אויך יעצט האבען איינינגע אלץ געגלויבט אין דער הויכער מיסיע פון שבתי-צבי. אויב די שבתי-צבי-בעוועגונג איז יעצט אבגעשטארבען, האבען אבער די שבתי-צבי'ניקעס אלץ געלעבט אלס סעקטע. איינינגע האבען נאאיוו געגלויבט, אז שבתי-צבי איז ארויף אויפ'ן הימעל און וועט אין א צייט ארום ווידער קומען אויסלייזען דאס יודישע פאלק פון גלות; אנדערע האבען פערלוירען די אמונה אין דער נאציאנאלער בעפרייאונג, אבער זיי האבען געגלויבט, אז דאס לעבען און דער טויט פון שבתי-צבי האבען געהאט א טיעפען מיסטישען זין, אז גאט האט איהם אראבגעשיקט אויף דער וועלט אויסצוקויפען די זינד פון פאלק.

די נעסט פון דער סעקטע שבתי-צבי'ניקעס האט זיך געפונען אין טערקיי, נאר פון דארטען זענען געשיקט געווארען שלוחים קיין אייראפא צו פיהרען א פראפאגאנדע און ערווערבען נייע מיטגליעדער. אין דער שפיץ פון דער סעקטע זענען די ערשטע צייט געשטאנען מענשען, וואס זענען געוועזען נאהענט צו שבתי-צבי. איינער פון זיי איז געוועזען אברהם מיכאל קרדוזו, וועלכער האט בעשאפען די „טעאריע" פון דער סעקטע. לויט דער דאזיגער טעאריע, עקזיסטירען צוויי געטליכקייטען: גאט אלס די ערשטע סבה פון אלץ, וואס עקזיסטירט (סבה ראשונה) — דעם גאט קאן מען נישט בעגרייפען מיט'ן שכל און ער האט נישט קיין שום סימנים און טיטולען, און דער גאט פון ישראל (אלהי ישראל), וואס הערשט איבער דער וועלט און אין זיינע הענד איז דער גורל פון יודישען פאלק און פון אנדערע פעלקער. שבתי-צבי איז געוועזען די פערקערפערונג פון צווייטען מין געטליכקייט (צוליעב פארזיכטיגקייט האט די סעקטע איהם אנגערופען בלויז „געטליכער מאן"). זיך אליין האט קרדוזו אמאל ארויסגעשטעלט אלס דעם משיח בן יוסף, וועלכע דארף פארטזעצען די ארבייט פון אמת'ען משיח, וואס איז פארלויפיג פערשוואונדען געווארען פון דער וועלט. דאס לעבען פון דעם אפאסטאל איז געוועזען רייך אין געשעהענישען. קארדאזא איז געוועזען א זוהן פון מאראנען, געלעבט אין שפאניען, וואו ער האט געלערנט מעדיצין און געפיהרט א לעבען פון א לעב-יונג, ליעב געהאט פרויען און ליעדער. ווען ער איז עלטער געווארען, איז ער ענטלאפען קיין איטאליען און איבערגעגאנגען אין יודישען גלויבען. פון דארטען איז ער אוועק קיין טערקיי, וואו ער האט זיך צוזאמענגעטראפען מיט שבתי-צבי, און נישט קוקענדיג אויף זיין וועלטליכער בילדונג איז ער געווארען א פערברענטער אנהענגער פון דעם „משיח". אין טריפאליס האט ער פערנומען די שטעל פון א דאקטאר ביי'ם הויף און דא האט ער אנגעהויבען פיהרען שריפטליך און מונדליך א הייסע מיסטישע פראפאגאנדע צווישען די יודען אין אפריקא. די רבנים האבען איהם אבער פערפאלגט און ער האט געמוזט פערלאזען טריפאלי. ער איז ענטלאפען קיין סמירנא, וואו ער האט געוואלט שפיעלען די ראליע פון א צווייטען משיח נאך שבתי-צבי. אבער אויך פון דארטען האט מען איהם פערטריבען. זיין שטורמיש לעבען האט ער געענדיגט אין קאאירא (1706), אלס דאקטאר ביי א עגיפטישען פאשא.

די ערשטע יאהרען נאך דעם טויט פון שבתי-צבי האבען די סעק-

טאַנטען פון סמירנאַ זיך געלאָזט פערדרעהען אַ קאָפּ פון חזן דניאל ישראל, וועלכער האָט געפּרעדיגט, אַז שבתי=צבי איז נישט געשטאָרבען, נאָר לעבט ערגעץ אין אַ אונבעוואוסטען אָרט און וועט קומען אין 45 יאָהר אַרום בעפרייען זיין פאָלק. דער דאָזיגער „נביא“ האָט געהאַט אַ ערפאָלג. די אָרטיגע רבנים האָבען גע׳פּועל׳ט ביי דער אַדמיניסטראַציע, אַז מען זאָל אַרויסטרייבען דעם דאָזיגען פאַנאַטיקער, אָבער ער האָט ווייטער געפיהרט זיין פּראָפּאַגאַנדע אין דער אומגעגענד פון סמירנאַ. ער האָט געענדיגט דערמיט, וואָס ער האָט לפנים אַרויפגענומען אויף זיך די מאַסקע פון איסלאַם, כדי פּטור צו ווערן פון די רדיפות, ווי עס האָבען געטאָן פיעל אַנדערע סעקטאַנטען.

די הויפּט=נעסט פון דער סעקטע איז געווען סאַלאָניקי, וואו עס האָבען זיך געפונען די קרובים פון שבתי=צבי און זיינע פאַנאַטישסטע אָנהענגער. דאָרט האָבען זיך אויך געפונען די „געזעצליכע יורשים“ פון שבתי=צבי. עטליכע יאָהר פאַר זיין טויט איז געשטאָרבען שבתי׳ס פרוי, שרה, און דאַן האָט שבתי חתונה געהאַט מיט דער טאָכטער פון איינעם פון זיינע תלמידים, דער סאַלאָניקער „חכם“ יוסף פילאָזאָף. די דאָזיגע צווייטע פרוי פון שבתי=צבי האָט געהאַט אַ קליינעם ברודער, וועלכען די שבתי=צבי׳ניקעס האָבען געהאַלטען פאַר אַ גלגול פון שבתי און איהם גערופען יעקב צבי. מען דערצעהלט, אַז נאָך דעם טויט פון שבתי=צבי האָט די אַלמנה זיינע זיך פערמאַכט אין אַ צימער אויף דריי טעג און דריי נעכט מיט איהר ברודער און דערנאָך ערקלערט, אַז איהר מאַן איז געקומען צו איהר פון יענער וועלט און געהייסען, אַז יעקב זאָל זיין פערערבענט אַלס זיין זוהן. אין נאָמען פון דעם צווייטען משיח, וואָס איז נאָך געווען זעהר יונג, האָט די „מלוכה“ געפיהרט אַ „רעגענט“: זיין פאָטער יוסף פילאָזאָף און די אַלמנה פון שבתי. אין דעם דאָזיגען קליינעם קרייזעל האָט געהערשט די מיינונג, אַז די זינד פון דער וועלט קענען אויסגעקויפט ווערן דורך נאָך נייע זינד. דערביי האָט מען זיך פערופען אויף דעם מאמר פון תלמוד, אַז משיח וועט קומען אָדער אין אַ דור, וואָס וועט זיין אינגאַנצען זכאי (ריין פון זינד) אָדער אינגאַנצען חייב (פול מיט זינד). אויף דעם סמך האָט די סעקטע זיך אַריינגעלאָזט אין שרעקליכער אויסגעלאַסענקייט. די מענער פלעגען זיך ביטען מיט די ווייבער, ברידער האָבען געלעבט מיט שוועסטער א. אז. וו.. די רבנים האָבען נישט געהאַט קיין מיטלען צו קעמפּפען געגען דער אויסגעלאַסענקייט און געמאָלדען וועגען דעם דער

אדמיניסטראציע, וועלכע האט אנגעהויבען פערפאלגען די סעקטע. כדי צו בעפרייען זיך פון די רדיפות, האט די סעקטע נאכגעטאן דעם ביישפיעל פון שבתי-צבי, און אין 1687 האבען 400 מאן פון זיי אנ-גענומען דאס מחמד'נישע גלויבען. יעקב צבי און אנדערע אנפיהרער פון דער סעקטע האבען דערביי פערזיכערט, אז אויך דער פערראט האט א טיעפען כימבאלישען זין. פאר די מוסולמאנער ווידער האבען זיי זיך געהאלטען ווי פרומע גלויביגע. אויסערליך האבען זיי געהיט די רעליגיעזע צערעמאניעס פון דער מחמד'נישער רעליגיע, נאר בע-האלטענערהייד האבען זיי אבגעהיט די מיסטעריען פון שבתי-צבי. ביסלעכווייז האבען די גע'שמד'טע סעקטאנטען אלץ מעהר זיך דערוויי-טערט פון די דינים פון דער יודישער רעליגיע און פלעגען אנרופען די אמת'ע יודען „כופרים", אונגלויביגע. ווען דער יונגער יעקב צבי איז געשטארבען, איז די אנפיהרונג איבער דער סעקטע אריבער צו זיין זוהן ברכיה.

די רעשטען פון דער סעקטע שבתי-צבינ'יקעס זענען נאך פער-בליבען ביז יעצט. אין סאלאניקי לעבען נאך היינט איינקלעך פון שבתי-צבי, וואס האבען זיך אבגע'שמד'ט. די טערקען רופען זיי „דאנמע", ד. ה. פערדרעטער, זיי אליין רופען זיך אן „מאמינים". די סעקטע צופאלט זיך אויף דריי גרופען: 1) איזמירלי (סמירנער), וואס שטאמען פון שבתי-צבי אליין; 2) יאקובימי, אנהענגער פון יעקב-צבי; 3) קוניאזו, אנהענגער פון א געוויסען אסמאן-באבא, וואס האט געלעבט אין מיטען 18-טען יאהרהונדערט. אין סאלאניקי געפינען זיך ביז 1000 פאמיליעס פון די „דאנמע". דער גרעסטער טהייל פון זיי לעבט אין א בעזונדער קווארטאל און פון איין הויז צום צווייטען געהען אינערליכע אריינגאנגען. זיי האבען חתונה נאר צווישען זיך און זענען זיך נישט מתחתן נישט מיט יודען און נישט מיט טערקען. אויסערליך אונטערשיידען זיי זיך נישט פון די טערקען, בעזוכען די מעטשעטען און פאהרען קיין מעקא, נאר ביי זיך אין דער היים האבען זיי געהיימע ערטער פאר גאטעס-דיענסט לויט זייער אייגענעם שטייגער. זיי פייערען תשעה-באב, וואס איז דורך שבתי-צבי פערוואנדעלט געווארען פון א נאציאנאלען טרויער אין א יום-טוב. אין זייערע תפילות רופען זיי אן שבתי-צבי „אונזער קייזער און משיח". איניגע תפילות זייערע אויף העברעאיש הויבען זיך אן מיט די ווערטער: „אין נאמען פון גאט פון ישראל, די קרון פון

ישראל, פון די דריי פערבאַנדען פון דער אמונה, וואָס זענען אײנס״...

די שפראַך זייערע איז טערקיש, נאָר אין רעליגיעזע אַנגעלעגענ־הייטען בענוצען נאָך די דאָנמע׳ס עטוואָס העבּרעאיש און שפּאַניאָליש. די דאָנמע׳ס זענען זעהר פערבאָרגען אין אַלץ, וואָס אַנבּעלאַנגט זייער רעליגיע; יעדער, וואָס ענטדעקט פאַר פרעמדע די סודות פון זייער רעליגיע, רעכענט זיך פאַר אַ פעררעטער און איז חייב מיתה, נאָר דאָך האָט מען די לעצטע צייט ענטדעקט דעם קאַטעכיזיס פון דער דאָזיגער סעקטע אין צוויי׳ערליי נוסחאות. דער אינהאַלט פון איינעם פון די נוסחאות איז פאָלגענדער:

גאָט איז איין און איינציגער און שבתי־צבי איז זיין נביא. אָדם הראשון, אברהם, יעקב, משה, אסתר און אַנדערע העלדען פון דער ביבעל זענען נאָך אַ טייל פון שבתי־צבי, וועלכע האָט אַלטצעהן מאָל זיך בעוויזען אויף דער וועלט אונטער פערשידענע נעמען. די וועלט איז בעשאַפען נאָר פאַר גלויבענדע (מאמינים) און די מוסולמאַנער זענען בעשטימט צו שיצען זיי, פונקט ווי די שאָלעכטס פאַר אַנ׳איי. ניש־יודען אין אַלגעמיינעם ווערען אָנגערופען קליפּה און זייערע נשמות צוזאַמען מיט די קערפּער פערשווינדען אין ניהנם. אַ גלויביגער טאָר נישט חתונה האָבען נישט מיט קיין „קליפּה״, נישט מיט קיין יודישע טאָכטער, כל־זמן יודען וועלען נישט אָנערקענען, אַז שבתי־צבי איז געוועזען זייער משיח; די יודען און די „גלויביגע״ וועלען זוכה זיין צום גן־עדן. עס וועט קומען אַ צייט, ווען אַלע יודען וועלען אָנערקענען דעם אמת און מודה זיין, אַז יעקב און משה און אַנדערע זענען געוועזען נישט מעהר, ווי אַ חלק פון שבתי־צבי; דעריבער דאַרף מען יודען נישט האַסען. דאָך טאָר אַ סעקטאַנט נישט רעדען מיט קיין יודען און מיט קיין קליפּה וועגען זיין רעליגיע. פריהער פון אַלץ דאַרף מען געדענקען דעם כלל, אַז אַ דאָנמע דאַרף זיך אַרויסגעבען פאַר אַ מוסולמאַנער און אין האַר־צען בלייבען אַ גלויביגער. די גלויביגע זענען מחויב זיך אונטערצוגעבען דער טערקישער רעגירונג, אויסערליך פערטיידיגען דעם איסלאַם, אָנ־ערקענען דעם קאָראַן און די מוסולמאַנישע גייסטליכע; אָבער מען טאָר זיך נישט משפּט׳ן אין די מוסולמאַנישע געריכטען. אויב צווישען איין „גלויביגען״ און צווייטען קומט פאָר אַ סכסוך, דאַרף ער בעטראַכט ווערען אין זייער אייגענעם בית־דין, וואָס משפּט נאָר לויט די געזעצען

פון משה. די דאָנמע'ס דאַרפען טראָגען צוויי נעמען: איינעם פאַר דער וועלט, און דעם צווייטען פאַר די אייגענע מענשען. זיי טאָרען ניט טרינקען קיין שום שאַרפע משקאות.

אין אייראָפּא האָבען די אַנהענגער פון שבתי־צבי צוערשט נישט געגלויבט אין דער שרעקליכער ידיעה וועגען זיין פערראַט און אין די שוהלען האָט מען ווייטער מתפלל געוועזען פאַר דעם „מלך המשיח״. שפּעטער, ווען דער פאַקט איז בעשטעטיגט געוואָרען, האָבען זיך דאָך געפונען פיעל, וואָס זענען ווייטער געבליבען ביי זייער אמונה. אייניגע האָבען געגלויבט, אַז דאָ שטעקט עפּעס אַ טיעפע פּאָליטישע כונה און אַז שבתי האָט אויסערליך געביטען די יודישע אמונה, כדי אראָבצעוואַרפען די טערקישע רעגיערונג. אַנדערע האָבען דערין געזעהען אַ טיעפען קבלה־סימבאָל: אַרויסציהען די „קדושה״ פון דער „טומאה״. די דריטע האָבען געזאָגט, אַז שבתי האָט זיך נישט גע'שמד'ט, נאָר איז אַרויף אויפ'ן הימעל. די פיערטע האָבען פערזיכערט, אַז דער סולטאַן האָט געגעבען שבתי־צבי אַ גרויסע אַרמעע, מיט וועלכער ער געהט אויף פּוילען און וועט זיך נוקם זיין פאַר די יודישע קרבנות, וואָס זענען געפאַלען ביי דעם אויפשטאַנד פון חמעלניצקי. ווען קיין אייראָפּא איז אין פריהלינג 1668 געקומען דער הויפּט־נביא פון שבתי־צבי, נתן העזתי, האָט ער דאָרט שוין געפונען מעהר אונגלויביגע, ווי גלוביגע. קיין ווענעדיג האָט מען איהם פריהער נישט געוואָלט אַריינלאָזען און דערנאָך האָבען די רבנים איהם געצוואונגען, אונטערצושרייבען אַ ערקלערונג, אַז אַלץ, וואָס ער האָט פריהער געזאָגט און געפּרעדיגט וועגען שבתי־צבי, איז פאַלש. דעם דאָזיגען אַקט האָבען די ווענעדיגער רבנים פונאַנדערגעשיקט צו אַנדערע יודישע געמיינדעס און איטאַליען. פון ווענעדיג איז נתן אַרויסגעשיקט געוואָרען קיין ליוואָרנאָ, נאָר איהם האָט זיך איינגעגעבען אַריינצורייסען זיך קיין רוים. דאָרט האָט ער פערבראַכט צווישען זיינע חברים, געהיימע שבתי־צבי'ניקעס און ווידער געמאַכט שווינדלען; ער האָט אַריינגעוואָרפען אין טיבר אַ צעטעלע, אויף וועלכען עס איז געשטאַנען: „אין אַ יאָהר אַרום וועט רוים חרוב ווערן״. ער האָט אויך פונאַנדערגעשיקט צו זיינע אַנהענגער אַ צירקוליאַר מיט עפּעס דונקעלע פראַזען אויף דער שפּראַך פון „זהר״. דאָך האָבען זיך צו איהם בעצויגען מיט צוטרוי נאָר געצעהלטע מענשען פון דער מאַסע. די מעהר אַנגעזעהענע יודען האָבען מעהר שוין אין איהם נישט געגלויבט. מורא האָבענדיג פאַר רדיפות, האָט

נתן העזתי זיך אומגעקעהרט קיין אדריאַנאָפּאָל און געוואַנדערט איבער פערשיעדענע שטעדט פון טערקיי, ביז ער איז געשטאָרבען אין סאָפיא (באָלגאַריען) אין 1680.

צוזאַמען מיט נתן העזתי האָט ארומגעוואַנדערט איבער איטאַליען און דייטשלאַנד א צווייטער אַפּאָסטאָל פון שבתי-צבי, שבתי רפאל. ער האָט פריהער געפיהרט זיין אַגיטאַציע אין רוים און אין ווענעדיג, נאָר ווען מען האָט זיך דאָרט דערוואוסט וועגען פעררעאט פון שבתי-צבי, איז יענער אריבערגעפאָהרען קיין דייטשלאַנד. אויך דאָרט האָט ער אָבער שוין קיין ערפאָלג נישט געהאַט, ווייל מען האָט איהם געכאַפּט ביי פיעל חטאים, אויך גניבות, און ער האָט געמוזט ארויס-פאָהרען קיין אמסטערדאַם. פון דאָרט איז ער אריבער קיין טערקיי, וואו מען האָט איהם אָהן אויפהער גע'רודפ'ט אלס שווינדלער.

א גרעסערען ערפאָלג האָט געהאַט מרדכי מוכיח, א געבוירענער אין אייזענשטאַדט, וואָס האָט געוואוינט אין פראָג. נאָכ'ן טויט פון שבתי-צבי איז מרדכי מוכיח ארויסגעטרעטען אלס נייער „נביא". ער איז געווען א געלעהרטער מקובל, געפאַסט פון שבת צו שבת און דורך זיין אסקעטיזם צוגעקומען צו דער מדרגה פון עקסטאַז. ער איז ארומגעפאָהרען איבער בעהמען אונגארן און מעהרען און גערופען דאָס פאָלק צו תשובה און צו פייניגען זיך. אין זיינע דרשות האָט ער ענטוויקעלט אזא געדאַנק: שבתי-צבי האָט געמוזט זיך שמד'ען, כדי ארויסצושלעפּען די „קליפּה" פון איסלאַם, אָבער ער איז געווען נאָר דער מבשר פון משיח (משיח בן יוסף); דער אמת'ער משיח ווידער (משיח בן דוד) וועט ערשיינען אין דריי יאָהר ארום נאָכ'ן טויט פון שבתי (1679). ער וועט זיך האַלטען צווישען די קריסטען, און אויב מען וועט איהם ארויסגעבען, וועט ער אויך זיין געצוואונגען ארויפצו-שלעפּען אויף זיך די מאַסקע פון קריסטענטום. דערביי האָט מרדכי מוכיח געגעבען אָנצוהערעניש, אז ער איז דאָס טאַקי דער אמת'ער משיח. שפּעטער, ווען מען האָט איהם איינגעלאַדען פון אונגארן קיין איטאַליען, האָט זיין פאַנטאַזיע נאָך מעהר זיך צופלאַקערט און ער פלעגט שוין אָפען זאָגען, אז ער איז דער משיח בן דוד. אָבער דאָך האָט מרדכי מוכיח סוף כל סוף געמוזט פערלאָזען אויך איטאַליען, ווייל קיין גרויסע אמונה אין זיך האָט ער שוין מעהר נישט געקענט ארויסרופען. ער האָט א צייט געוואַנדערט איבער פוילען און דייטשלאַנד, און איז געשטאָרבען אין זיין פאָטערלאַנד, אין אונגארן.

אין פוילען האט מען נישט אזוי געשווינד זיך דערוואוסט וועגען דעם שרעקליכען פעררעט פון „מלך המשיח", און ווען די שרעקליכע ידיעה איז שוין יא אנגעקומען אהין, האבען פון פאלשען משיח זיך אבגעקעהרט נאר א טייל אנהענגער; די מאסע האט ווייטער געגלויבט, אז שבתי-צבי האט נאר פארלויפיג אנגעטאן אויף זיך דאס טערקישע היטעל, און האט פון איהם ערווארטעט נייע נסים. ווי אין טערקיי און אין מערב-אייראפא, אזוי האט אויך אין פוילען די שבתי-צבי-בעוועגונג זיך פערוואנדעלט אין א סעקטע, אבער נאך לאנג-לאנג האט גע-דויערט די מיסטישע שטימונג צווישען פאלק; נאך ביז ענדע פון 18-טען יאהרהונדערט זענען די יודען אין פוילען געווען פערזונקען אין חלומות און מיסטישע טרוימערייען, וואס האבען געפיהרט צו טרויעריגע דערוואלטאטען.

ארום 1695 האט זיך אין פוילען בעוויזען א ערנסטער און גע-פעהרליכער פראפאגאנדיסט פון דער משיח-אידעע. דאס איז געווען דער מקובל חיים מלאך. ער איז א לענגערע צייט געווען אין טערקיי, אין דער סוויטע פון שבתי-צבי, און ווען ער איז צוריקגעקומען קיין פוי-לען, האט ער אנגעהויבען פרעדיגען, אז דער משיח וועט ווידער אויפלעבען 40 יאהר נאך זיין אבזאגען זיך פון יודענטום, ד. ה. אין יאהר 1706, פונקט ווי משה רבינו האט אבגעהאלטען די יודען 40 יאהר אין דער מדבר, איידער ער האט זיי געבראכט קיין ארץ ישראל. די אגיטאציע פון חיים מלאך האט געהאט א ערפאלג, בעזונדערס צווי-שען דער פינסטערער מאסע. אין גיכען איז צוגעקומען א נייער אגיטא-טאר, יהודה החסיד פון סעדלעץ. יהודה החסיד איז א געוויסע צייט געווען אין איטאליען, וואו ער האט ערלערנט די פראקטישע קבלה, און צוריקקומענדיג קיין פוילען, האט ער צונויפגערופען עטליכע יונגע לייט און זיי אנגעהויבען איבערגעבען זיין תורה. די צאהל פון זיינע אנ-הענגער איז געוואקסען און זיך פערוואנדעלט אין א בעזונדער סעקטע מיט'ן נאמען „חסידים". (דער לעזער דארף געדענקען, אז די דאזיגע חסידים, וועגען וועלכע מיר רעדען דא, האבען נישט קיין שייכות צו די שפעטערדיגע חסידים פון בעל-שם). די דאזיגע סעקטע האט אי-בערהויפט זיך אבגעגעבען צו תשובה און תקונים, פלעגט פיעל פאסטען און מתפלל זיין אויפ'ן שטייגער פון די מקובלים. די „חסידים" האבען זיך פעראייניגט מיט די אנהענגער פון חיים מלאך און באלד האט די סעקטע דערגרייכט צו אזא גרויסער צאהל אנהענגער, אז די רבנים האבען

דערזעהען אַ ערנסטע געפֿאַהר און אָנגעהויבען רופֿ'ן זיי. דאַן האָבען די אָנפֿיהרער פֿון דער סעקטע גענומען רופֿען אַ מאַסען-עמיגראַציע קיין ארץ-ישראל, כּדי דאָרט פֿייערליך צו ערוואַרטען דעם קומענדען משיח.

אין 1700 האָט אַ פּאַרטיע פֿון עטליכע הונדערט מאַן, אונטער דער אָנפֿיהרונג פֿון חיים מלאך און יהודה חסיד, זיך געלאָזט אין וועג אַריין. די עמיגראַנטען האָבען גרופּענווייז זיך געלאָזט איבער עסטרייך, דייטשלאַנד און איטאַליען און זיך אָבגעשטעלט אין פֿערשידענע שטעדט. דאָרט האָבען חיים מלאך און יהודה חסיד, אָנגעטאָן אין ווייסע קיטלען מיט ספרי תורות אין די הענד, געפּרעדיגט פֿאַר דער מאַסע וועגען דעם גרויסען טאָג, ווען משיח וועט קומען, און גערופֿען צו תשובה און פּייניגען זיך, כּדי זוכה צו זיין בּעגעגנען דעם משיח. די דרשות האָבען געמאַכט אַ גרויסען איינדרוק, איבערהויפּט אויף די פּראָסטע מענשען און פֿרויען, וועלכע האָבען פֿערגאָסען פֿיעל טרערען. אויפ'ן וועג איז צו דער פּאַרטיע צוגעשטאַנען נאָך אַ מחנה יודען, וואָס האָבען געוואָלט זעהן ארץ ישראל, אַזוי אַז די צאָהל עמיגראַנטען האָט דערגרייכט פֿופֿצעהן הונדערט מאַן. די מחנה האָט זיך צוטיילט אויף צוויי טיילען: איין פּאַרטיע, אונטער דער אָנפֿיהרונג פֿון חיים מלאך, איז פֿון ווין אָבגעפֿאָהרען קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל; די צווייטע פּאַרטיע מיט יהודה חסיד אין דער שפּיץ איז געפֿאָהרען קיין פּאַלעסטינאַ דורך ווענעדיג. נאָך פֿיעל אומגליקען און ליידען אין וועג זענען קיין ירושלים אָנגעקומען אַ מאַן טויזענד. אין גיכען איז דאָרט געשטאָרבען יהודה חסיד. זיינע אָנהענגער זענען געבליבען אין פֿערצווייפֿלונג. זיי האָבען געוואוינט אין אַ בּעזונדער פּלאַץ און זיך ערנעהרט פֿון נדבות; אָבער אַזוי ווי די אָרימע איינוואוינער פֿון ירושלים האָבען אַליין געלעבט פֿון נדבות, האָבען זיי נישט געקענט אויסהאַלטען די עמיגראַנטען, וועלכע זענען געבליבען אָהן שום מיטלען צום לעבען. אין פֿערצווייפֿלונג איז די פּאַרטיע וואַנדערער צוזייהט און צושפּרייט געוואָרען: איניגע האָבען זיך פֿעראייניגט מיט זייערע חברים אין טערקיי און אַרויפֿגענומען אויף זיך די מאַסקע פֿון איסלאַם; אַנדערע האָבען זיך אומגעקעהרט קיין איירופּאַ; די דריטע האָבען זיך געלאָזט אָנרעדען פֿון די דייטשע מיסיאָנערען און אָנגענומען דאָס קריסטליכע גלויבען. דער צווייטער אָנפֿיהרער פֿון די עמיגראַנטען, חיים מלאך, איז אויף אַ קליינער צייט פֿערבליבען אין ירושלים מיט אַ קליין הייפֿעל אָנהענגער, וועלכע האָבען געהיים מתפּלל געווען אויף דעם שטיינער פֿון די שבתי-צבי'ניקעס. טען

דערצעהלט, אז חיים מלאך האט געמאכט א הילצערנע פיגור פון שבתי־צבי און פאר איהר געטאנצט און מתפלל געווען. איהם האט מען ארויסגעטריבען פון ירושלים, דערנאך אויך פון קאנסטאנטינאפאל און ער האט געמוזט זיך אומקעהרען אהיים, וואו ער האט ווידער געפיהרט זיין פראפאגאנדע אין גאליציען און אין פאדאליען. ער איז געשטארבען אין יאהר 1720.

נישט קוקענדיג אויף דער מפלה פון די „חסידים“, האבען די פערשידענע סעקטעס אין פוילען נישט אויפגעהערט צו עקזיסטירען. אין פאדאליען און גאליציען האט ווייטער געארבייט די געהיימע סעקטע שבתי־צבי'ניקעס. זיי האבען עובר געווען אויף פיעל יודישע מצוות און פון תשעה־באב געמאכט א יום־טוב, אלס געבורטסטאג פון שבתי־צבי. די דאזיגע סעקטע האט אין איהר קולט אריינגעפיהרט אויסגעלאסענקייט צוזאמען מיט אסקעטיזם. אין דערזעלבער צייט, וואס די שבתי־צבי'ניקעס האבען געפייניגט דעם קערפער און פערגאסען טרערען אויף דעם „טרויער פון ציון“, האבען זיי זיך אויך אבגעגעבען צו פיעל אויסגעלאסענע מעשים. די רבנים זענען געווען אויפגעבראכט אויף דער דאזיגער געפעהרליכער סעקטע און ענדליך זיך גענומען צו ענערגישע מאסען. אין זומער 1722 איז אין לעמבערג פארגעקומען א צוזאמענפאהר פון רבנים פון פערשידענע שטעדט. דער צוזאמענפאהר האט בײַ א פייערליכער שטימונג אריינגעלעגט אין חרם אלע שבתי־צבי'ניקעס, וואס וועלען ביז א געוויסען טערמין נישט תשובה טאן עפענטליך אויף זייערע זינד. דאס דאזיגע מיטעל האט טיילוויז געווירקט און אייניגע האבען עפענטליך זיך מתודה געווען און צוריק אנגעהויבען זיך האלטען אין אפיציעלען יודענטום, אבער דאס רוב פון זיי זענען געבליבען פער'עקש'נט און ווייטער געהיים זיך געפיהרט, ווי פריהער. אין דריי יאהר ארום האבען די רבנים געמוזט אנקומען צו א צווייטען חרם און דאס מאל איז שוין ארויפגעלעגט געווארען א חוב אויף יעדען יודען מודיע צו זיין וועגען יעדען שבתי־צבי'ניק, וואס היט נישט די יודישע רעליגיע. דער דאזיגער חרם איז פונאנדערגעשיקט געווארען אין אלע געמיינדעס און געלייענט געווארען אין די שוהלען. אבער אויך די דאזיגע רדיפות האבען נישט געקענט אינגאנצען אויסווארצלען די סעקטע. אין פיעל ערטער האט די אמונה אין שבתי־צבי נאך אלץ געלעבט און אנגענומען נייע פארמען.

נײַנטעם קאַפּיטעל.

די נאָכוועהעענישען פון דער משיח=בעוועגונג.

די שבתי=צבי=בעוועגונג האָט געהאַט לאַנגע נאָכוועהענישען. די מיסטישע נייגונגען בײַ יודען האָבען אָנגענומען נײַע פאָרמען, דער נאָמען שבתי=צבי איז מיט דער צײַט פערגעסען אָדער דערמאָנט געוואָרען זעהר געהיים; עס איז אָבער פערבליבען נאָך אויף אַ לאַנגער צײַט דער קולט פון אַ משיח בכלל, און פון ענדע 17=טען יאָהרהונדערט און אָנהויב 18=טען זעהען מיר אַלץ דיזעלבע טרוימערײַען און מיסטישע שטרעמונגען, וואָס גיסען זיך אויס אין פערשידענע פאָרמען. בכלל טראָגט אויף זיך יענע עפּאָכע אין דער יודישער געשיכטע אַ שטעמפּעל פון אַ מין ווילדען שגעון צוזאַמען מיט אַ שרעקליכער אינערליכער בענקשאַפט, וואָס האָבען פערהאַפט כמעט אַלע שיכטען פון פאָלק. פונקט ערב דער גרויסער פראַנצויזישער רעוואָלוציע, פונקט אין דער צײַט, ווען אין מערב=אייראָפּא האָט שוין אָנגעהויבען שטאַרק אָטעמען מיט די נײַע אידעען, וואָס האָבען גערופען צו פרײַהײַט און נאַטירליכ= קײַט, האָבען בײַ יודען אויפגעלעבט מיט אַ שטאַרקער קראַפט אַלע שטימונגען און נייגונגען פונ׳ם פינסטערען מיטעלאַלטער. דאָס יודישע פאָלק האָט דעמאָלט אויסגעזעהען, ווי אַ שיף אָהן אַ רודער, געטראָ= גען דורך מעכטיגע חוואַליעס פון איין פונקט צום צווייטען, פון איין טרוים צום אַנדערען, אָהן אַ וועג=ווײַזער, אָהן אַ בעשטימטער גרויסער אידעע. צווישען די יודישע רבנים זענען אין יענער צײַט שוין נישט געווען אַזעלכע גרויסע מענשען מיט ליכטיגע קעפּ, וואָס זאָלען קענען דינען אַלס בײַשפּיעל פאַר אַנדערע. יעדער נאַרישער געדאַנק, וואָס

האט נאר געפונען עפעס א סמך אין א פסוק אדער אין א אויפגעבלא=
זענער מליצה, יעדע אונלאגישע אידעע, וואס איז נאר געווען בעפוצט
מיט קבלה=ווערטער און רמזים, איז אנגענומען געווארען ביים פאלק,
וואס האט נישט געקענט לאגיש דענקען און אנאליזירען. פערשידענע
משונה׳דיגע מנהגים, ווי קמיעות, שפרוכען און בעשווערונגען, האבען
זיך פערשפרייט צווישען יודען אין יענער צייט און דאס פאלק איז
נישט פעהיג געווען אבצוטיילען דאס גוטע פון שלעכטען. אין יודענ=
טום האבען זיך אריינגעריסען פרעמדע רעליגיעזע אידעען און מנהגים.
נאר עס איז נישט געווען, ווער עס זאל פראטעסטירען און צו ווע=
מענס ווערטער מען זאל זיך שטארק צוהערען. דאס איז געווען א צייט
פון א פאלקאמער רעליגיעזער אנארחיע, פון א אלגעמיינער פערבלענ=
דעניש, און די רעזולטאטען דערפון זענען געווען: קנאה און שנאה
צווישען איין קהלה און דער צווייטער, רדיפות און רכילות, וואס
האבען בעשאפען א באדען פאר פערשידענע שווינדלער און אוואנ=
טוריסטען.

פון סאלאניקי און סמירנא פלעגען אפט קומען קיין מערב=
אייראפא פינסטערע פערזענליכקייטען און געהיים געפיהרט א אגיטאציע
פאר דער מיסטישער קבלה, אין וועלכער דער נאמען פון שבתי=צבי
איז שוין נישט דערמאנט געווארען בפירוש, נאר איז ברמז פערשטא=
נען געווארען פון די „מאמינים", אלס סימבאל פון איינעם פון די
געטליכע אטריבוטען. אין אנהויב פון 18=טען יאהרהונדערט האט
א גרויסען טומעל ארויסגערופען איינער פון די דאזיגע פינסטערע
מיסיאנערען, נחמיה חיון, א געבוירענער אין באסניען, וואס איז ארומ=
געפאהרען איבער גאנץ טערקיי און מערב=אייראפא. דאס איז געווען
איינער פון יענע טיפישע מענשען פון יענער עפאכע, אין וועלכע עס
איז שווער אבצוטיילען, וואו עס ענדיגט זיך דער געבוירענער מיס=
טיקער און וואו עס הויבט זיך אן דער אוואנטוריסט. אין דער יוגענד
האט חיון געוואוינט אין סאראיעווא, דערנאך האט ער פערנומען די
שטעל פון א „חכם" אין איינער פון די יודישע קהילות ביי סאלאניקי,
וואו ער האט זיך בעקענט מיט די פערמאסקירטע סאלאניקער סעק=
טאנטען. דארט האט ער אנגעשריבען א ווערק, וואו ער האט ענטווי=
קעלט דעם געדאנק וועגען דער דרייאייניגקייט: סבה ראשונה,
אבא קדישא, שכינה (די ערשטע אורזאך, דער הייליגער פא=
טער און דער הייליגער גייסט). אונטער „אבא קדישא" האבען די

סעקטאַנטען פֿערשטאַנען שבתי-צבי. נאָר אָפֿען האָט מען דאָס ניִשט אַרויסגעזאָגט און בלויז די נאָהענטסטע האָבען וועגען דעם געוואוסט. דאַן האָט נחמיה חיון זיך געלאָזען אין וועג אַריין; ער איז פֿריִהער געווען אין איִטאַליען, אויסגעבעטען בײַ אייניִגע אָנגעזעהענע רבנים אַ הסכמה אויף זײַן ווערק און דערנאָך איז ער אוועק קיין פּראָג, וויען, בערליִן. איִן בערליִן האָט ער אָבגעדרוקט זײַן ספר „מהימנותא דכולא". דאָס דער טעקסט איז געווען געשריִבען אין נאָמען פֿון אַ אַנאָניִמען מקובל און צום טעקסט זענען געווען צוגעגעבען פּירושים פֿון נחמיה חיון. פֿון בערליִן איז חיון אָבגעפֿאָהרען קיין אַמסטערדאַם, דער צענטר פֿון דעמאָלטיִגען יודענטום.

איִן דער שפּיִץ פֿון דער אַמסטערדאַמער ספרדיִשער געמײַנדע איז דעמאָלט געשטאַנען ר׳ שלמה אײַלאָן, וועלכער האָט אין דער יוגענד געגלויבט אין די טרוימערײַען פֿון שבתי-צבי און דערנאָך, אין די עלטערע יאָהרען, זיך אָבגעזאָגט פֿון זײַן פֿריִהעריִגער אמונה. ווען חיון איז געקומען צום רב ר׳ שלמה אײַלאָן, וואָס האָט, וואָהרשײַנליִך, אויך יעצט געהיים סיִמפּאַטיִזיִרט מיִט די מיִסטיִשע חלומות, האָט ער בײַ׳ם רב געפֿונען שטיִצע. דאָס האָט אויפֿגעבראַכט דעם רב פֿון דער אַשכּנזיִשער געמײַנדע, ר׳ צבי אשכּנזי, וואָס איז מעהר בעוואוסט מיִט דעם נאָמען „חכם צבי". דער חכם צבי איז געווען אַ געבוירענער פֿון פּוילען און איז פֿון פּוילען ענטלאָפֿען בעת דעם קאָזאַקען-אויפֿשטאַנד, ווען ער און זײַן גאַנצע פֿאַמיליע זענען שיִער ניִשט אומגעקומען. ער האָט זײַנע יונגע יאָהרען פֿערבראַכט איִן אָפֿען, דערנאָך איִן באָסניען און איִן אַלטאָנאַ, וואו ער האָט בעקומען אַ גרויסען נאָמען אַלס גאון און שטרענגער היִטער פֿון יודיִשען געזעץ. ווען דער חכם צבי איז אויסגעקליִבען געוואָרען פֿאַר אַ רב פֿון דער אַשכּנזיִשער געמײַנדע איִן אַמסטערדאַם, האָט ער באַלד געהאַט אַ צוזאַמענשטויס מיִט ר׳ שלמה אײַלאָן, ווײַל צוויִשען די ספרדים און אשכּנזים האָבען שוין לאַנג געהערשט שטענדיִגע סכסוכים און אויך דערפֿאַר, ווײַל דער חכם צבי, אַלס שונא פֿון דער קבלה, האָט פּערזענליִך ניִשט געקענט דורכקומען מיִט דעם מקובל ר׳ שלמה אײַלאָן. דאָס אָנקומען פֿון נחמיה חיון האָט אָט די סכסוכים נאָך פֿערשאַרפֿט און געדיִענט אַלס סיִגנאַל צו אַ מלחמה. דערוויִסענדיִג זיך וועגען דעם כּבוד, וואָס די ספרדים האָבען אָבגעגעבען נחמיה חיון, איז דער חכם צבי געוואָרען זעהר אויפֿגעבראַכט. צום חכם צבי איז צוגעשטאַנען

דער אַנגעזעהענער געלעהרטער ר׳ משה חגיז, וואָס איז פֿון לאַנג געווען פֿערביטערט געגען דער שבתי-צבי-בעוועגונג און געגען יעדען מין מיסטיציזם בכלל. ביידע געלעהרטע האָבען איבערקוקט דאָס ווערק פֿון חיון און זענען געקומען צו דער איבערצייגונג, אז די אידעע וועגען דער דרייאייניגקייט איז געגען דעם יסוד פֿון דער יודישער אמונה, וואָס אָנערקענט נאָר איין גאָט, און אַז אויסערדעם איז אין דעם ווערק, אין אַ פֿערמאסקירטער פֿאָרם, דורכגעפֿיהרט דער געדאַנק וועגען דער געטליכקייט פֿון שבתי-צבי; דערביי איז אויך פֿעסטגעשטעלט געוואָרען, אַז דער אַנאָנימער טעקסט פֿון ווערק איז נישט מעהר, ווי אַ קאָפּיע פֿון אַ כתב-יד פֿון שבתי-צבי אַליין. אויף דעם גרונד האָט דער חכם צבי און ר׳ משה חגית אַריינגעלעגט אין חרם דעם מחבר פֿון ווערק נחמיה חיון און דאָס ווערק אַליין פֿער׳משפּט צום פֿערברענען. דאָס האָט אויפגעבראַכט די ספרדים, וועלכע האָבען ערקלערט, אַז אַ בעזונדער קאָמיסיע פֿון געלעהרטע, וואָס האָבען בעטראַכט דאָס ווערק פֿון חיון, האָבען דאָרט נישט געפֿונען קיין שום אפּיקורסות. אין דער ספרדישער שוהל האָט מען אויף להכעיס געפֿייערט נחמיה חיון און ערקלערט אַ קאָנטר-חרם געגען חכם צבי און ר׳ משה חגית; דעם לעצטען האָבען די ספרדים זאָגאָר פֿער׳מסר׳ט פֿאַר דער מאַכט. לאַנג האָבען זיך געצויגען די סכסוכים צווישען די ביידע לאַגערען און געענדיגט האָט זיך די גרויסע מחלוקת דערמיט, וואָס ר׳ משה חגית האָט געמוזט אָבפֿאָהרען קיין אַלטאָנאַ, און דער חכם צבי איז געווען געצוואונגען צו פֿערלאָזען זיין שטעל און אָבפֿאָהרען קיין פּוילען, וואו ער האָט שפּעטער פֿערנומען די שטעל פֿון אַ רב אין לעמבערג (ער איז געשטאָרבען אין 1718). דעם נצחון האָט אָבער חיון נישט געקענט אויף לאַנג אויסנוצען, ווייל סוף כל סוף זענען געגען איהם ארויסגעטרעטען די רבנים אויך פֿון אנדערע לענדער און איהם אַריינגעלעגט אין חרם. דער אוואַנטוריסט חיון האָט געמוזט וואַנדערן פֿון שטאָדט צו שטאָדט און ערגעץ נישט געפֿונען קיין רוה. אין עסטרייך האָט ער זיך בעקלאָגט פֿאַר דער מאַכט, אַז די יודען רודפ׳ען איהם פֿאַר זיין געדאַנק וועגען דער דרייאייניגקייט, וואָס וואָלט געקענט מקרב זיין דאָס יודענטום צום קריסטענטום. שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז פֿון דער דרייאייניגקייט פֿון די מיסטיקער ביז דער קריסטליכער קירך איז ווירקליך נישט וויים. שוין דער זוהן פֿון נחמיה חיון האָט זיך גע׳שמד׳ט אין רוים און שפּעטער

פלייסיג געשיקט מסירות אויף יודען פאר דער אינקוויזיציע.

פונקט ווי דעם חכם צבי, אזוי איז אויך בעשערט געווען זיין זוהן ר׳ יעקב עמדין (יעב״ץ, 1697 — 1776) צו פיהרען אין זיין לעבען א הארטען קאמפף געגען די רעשטען פון די שבתי-צבי׳ניקעס און שטעהן אין מיטען דער גרויסער מחלוקת, וואס האט ווי א פייער ארומגעכאפט פיעל יודישע שטעדט.

ר׳ יעקב עמדין איז געבוירען געווארען און פערבראכט דעם גרעסטען טייל פון זיין לעבען אין אלטאנא, ביי האמבורג. א קורצע צייט האט ער פערנומען די שטעל פון א רב אין דער שטאדט עמדען. בטבע איז ער געווען א גרויסער קפדן, א שטרענגער מענש, ליעב געהאט איינזאמקייט און דעריבער געהאט ווינציג גוטע פריינד. ער איז דעריבער נישט געווען מסוגל צו פערנעהמען א געזעלשאפטליכע שטעלע, און פון 1730-טען יאהר אן האט ער כסדר געוואוינט אין אלטאנא אלס פריוואטער געלעהרטער און זיך פערנומען מיט האנדעל, מיט דרוק-זאכען און מיט שרייבען זיינע אייגענע ווערק. ווען אין דער לופטען האט ווידער אנגעהויבען שמעקען מיט מיסטיציזם, האט דער שטרענגער טעמפעראמענט פון ר׳ יעקב עמדין אויפגעפלאקערט און ער איז ארויסגעטרעטען אלס קאמפפס-מענש. דער הויפט-קרבן פון זיין בייזער פעדער איז געווארען דער בעריהמטעסטער גאון פון יענער צייט, ר׳ יהונתן אייבעשיץ (ר׳ יהונת׳על פראגער).

ר׳ יהונתן אייבעשיץ (1690—1764) איז געווען דער גאון פון בעהמען און מעהרען. צו איין און צוואנציג יאהר איז ער שוין געשטאנען אין דער שפיץ פון דער ישיבה אין פראג, פון וועלכער עס זענען ארויסגעקומען הונדערטער קאנדידאטען אויף רבנים. ער איז אויך געווען א גוטער דרשן און מיט זיינע דרשות אין שוהל פלעגט ער בעצויבערן די צוהערער און זיך ערווארבען פיעל פריינד, זאגאר צווישען קריסטען. ווי דאס רוב מענשען פון יענער צייט, האט אויך ר׳ יהונתן זיך פערנומען מיט קבלה. מען רעכענט, אז אין דער יוגענד האט ער זיך אויך געדרעהט צווישען די געהיימע שבתי-צבי׳ניקעס, וואו עס האבען געפיהרט א פראפאגאנדע חיון און אנדערע אוואנטוריסטען, און פון יענער צייט איז ביי ר׳ יהונתן פערבליבען א פערבארגענע סימפאטיע צו קבלה. אין 1742 איז ר׳ יהונתן איינגעלאדען געווארען אלס רב קיין מעץ, וואס האט געהערט צו פראנקרייך. אין עטליכע יאהר ארום האט ר׳ יהונתן פערנומען א גרעסערע שטעל אלס הויפט-ראבינער פון די

דריי פֿעראייניגטע געמיינדעס פֿון דייטשלאנד — אַלטאָנאַ, האַמבורג און וואַנדסבעק. דאָרט, אין אַלטאָנאַ, האָט ער זיך צוזאַמענגעשטויסען מיט דעם שטרענגען ר׳ יעקב עמדין און פֿון דעמאָלט אָן האָבען זיך אָנגעהויבען די גרויסע רדיפֿות אויף איהם.

אַלס אָנהענגער פֿון דער פּראַקטישער קבלה האָט ר׳ יהונתן געגלויבט, אַז דורך פֿערשידענע שפּרוכען און בעשווערונגען קען מען ארויסטרייבען „דבוקים״ און אויסהיילען קראַנקע. דעריבער, ווען אין אַלטאָנאַ האָט זיך ענטוויקעלט אַ עפּידעמיע, פֿון וועלכער עס פֿלעגען אויסשטאַרבען קינפּעטאָרינס, האָט ר׳ יהונתן אָנגעהויבען העלפֿען די ווייבער, וואָס זענען געקומען צו איהם נאָך הילף, דורך קמיעות, אין וועלכע עס איז געווען אַריינגעלעגט אַ שטיקעל פּאַרמעט מיט פֿערשידענע אונקלאָרע אויפֿשריפֿטען אין גייסט פֿון דער קבלה. אַזעלכע קמיעות פֿלעגט ער ארויסגעבען נאָך פֿריהער, זייענדיג אין מעץ און פֿראַנקפֿורט. פֿון דאָרט האָט מען געגעבען צו וויסען קיין אַלטאָנאַ, אַז די קמיעות פֿון ר׳ יהונתן ערוועקען עפּעס אַ צווייפֿעל. עס האָבען זיך געפֿונען נייגיריגע, וואָס האָבען געעפֿענט איינע פֿון די קמיעות, וואָס ר׳ יהונתן האָט אַרויסגעגעבען, און דורך פֿונאַנדערנעהמען דעם טעקסט מיט פֿערשידענע קאָמבינאַציעס האָט מען פֿון דאָרטען ארויסגעליינט פֿאָלגענדעס: „אין נאָמען פֿון יהוה דער גאָט פֿון ישראל, וואָס רוהט אין דער פּראַכט פֿון זיין מאַכט... דער גאָט פֿון זיין משיח שבתי-צבי, וואָס איז פֿאַר אונז אַ הייליגע געווען און וואָס מיט׳ן אָטעם פֿון זיין מויל דער׳הרג׳עט ער דעם רשע... בין איך גוזר אויף אַלע שלעכטע רוחות... אַז זיי זאָלען נישט שלעכטס טאָן דער טרעגערין פֿון דער קמיע״... האָטש עס איז אַ גרויסער ספק, צי דער טעקסט פֿון דער קמיע איז ריכטיג דעפּישירט געוואָרען, נאָר דערווייל האָט דאָס געמאַכט אַ גרויסען איינדרוק, און ר׳ יעקב עמדין, וואָס האָט קיינמאָל נישט געוואָלט וויסען פֿון פּשרות, ווען עס האָט זיך געהאַנדעלט וועגען שטרענגען אמת, האָט עפֿענטליך אין שוהל בעשולדיגט דעם רב ר׳ יהונתן, אַז ער געהערט צו דער געהיימער סעקטע שבתי-צבי׳ניקעס. ר׳ יהונתן האָט צונויפֿגערופֿען אַ גרויסע פֿערזאַמלונג אין שוהל און עפֿענטליך פֿאַר אַלע געגעבען אַ שבועה, אַז ער האָט קיין שייכות נישט צו קיין געהיימע סעקטע. אויסערדעם האָט ער געפֿאָדערט פֿון זיינע תּלמידים און אָנהענגער, אַז זיי זאָלען זיך אָננעהמען פֿאַר דעם כבוד פֿון דער תּורה און ארויסטרעטען צו

פֿערטיידיגען זייער בעליידיגטען לעהרער. פֿון דאַן אָן האָט זיך אָנגעהויבען אַ ערביטערטער קאַמפּף צווישען די אָנהענגער פֿון ר׳ יעקב עמדין און פֿון ר׳ יהונתן אייבעשיץ.

די פֿאָרשטעהער פֿון די דריי פֿעראייניגטע געמיינדעס, וואו ר׳ יהונתן איז געווען רב, האָבען זיך אָנגענומען פֿאַר זייער גייסטיגען פֿיהרער און געדראָהעט מיט אַ חרם געגען די רכילות׳ניקעס. ר׳ יעקב׳ן האָט מען אָנגעהויבען שטאַרק רודפֿ׳ן און ער האָט זאָגאַר אויף אַ געוויסער צייט געמוזט פֿערלאָזען אלטאָנאַ, אָבער דורך דעם איז ער אַריין אין נאָך אַ גרעסערען צאָרן און אָנגעהויבען אַגיטירען געגען זיין געגנער דורך שאַרפֿע פּאַמפּלעטען, וועלכע ער האָט אָבגעדרוקט פֿריהער אין אַמסטערדאַם און דערנאָך אין אלטאָנאַ, אין זיין אייגענער דרוקעריי („תורת הקנאות”, „שפת אמת”). אין די ווערק זיינע האָט ער אַרויסגעשטעלט ר׳ יהונתן אַלס פֿערטרעטער פֿון שבתי-צבי און איהם בעשולדיגט אין פֿיעל פֿערברעכענס. אַ דאַנק די פּאַמפּלעטען זענען איינִיגע גרויסע רבנים צוגעשטאַנען צו ר׳ יעקב עמדין און אַריינגעלעגט אין חרם די אָנהענגער פֿון ר׳ יהונתן. דער קאַמפּף האָט זיך אויף אַזאַ אופֿן נאָך מעהר פֿונאַנדערגעפֿלאַקערט; אין איהם זענען אַריינגעצויגען געוואָרען אויך די רבנים פֿון פּוילען, פֿון וועלכע די מעהרהייט, ווי למשל די מיטגלידער פֿון „ועד ארבע ארצות”, זענען דאַן געווען אויף דער זייט פֿון ר׳ יהונתן. אין 1755 האָט ר׳ יהונתן פֿערעפֿענטליכט אַ ספר, אין וועלכען ער האָט זיך פֿערטיידיגט פֿון די בעשולדיגונגען און געבראַכט די מיינונגען פֿון פֿיעל אָנגעזעהענע רבנים, וואָס זענען געשטאַנען אויף זיין זייט. דאָס האָט אַרויסגערופֿען נאָך אַ שאַרפֿערען ענטפֿער פֿון ר׳ יעקב עמדין. כמעט די גאַנצע יודישע וועלט האָט זיך פֿונאַנדערגעטיילט אויף צוויי לאַגערן: אָנהענגער פֿון ר׳ יהונתן און געגנער זיינע. די גרויסע מחלוקת איז זאָגאַר דערגאַנגען צום האַמבורגער סענאַט, צום דענישען קעניג און אַרויסגערופֿען אַ טומעל אין דער דייטשער פּרעסע. די קריסטליכע וועלט איז געשטאַנען און זיך געוואונדערט: וואָס קומט דאָ אַזעלכעס פֿאָר? דער פּראָפֿעסאָר פֿון טעאָלאָגיע מעגערלין האָט ערקלערט דעם דענישען קעניג, אַז אייבעשיץ פֿיהלט אין האַרצען די דאָגמען פֿון דער קריסטליכער רעליגיע און דעריבער מיט פֿערדיענט ער, מען זאָל איהם שיצען. אַ דאַנק דער בעשיצונג פֿון די קריסטען איז ר׳ יהונתן פֿערבליבען אויף זיין שטעל ביז׳ן טויט. ר׳ יעקב עמדין האָט איהם איבערגעלעבט אויף 10 יאָהר און אויך נאָכ׳ן טוי-

פון גענגער האט ער נישט אויפגעהערט צו בעליידיגען זיין אנדער-
קען דורך שארפע פאמפלעטען. זייענדיג אויפגעבראכט געגען דער
גאנצער משיח-בעוועגונג בכלל, האט ר' יעקב עמדין געזוכט די קוועלען
פון דער דאזיגער בעוועגונג און ער האט געפונען, אז שולדיג אין אלץ
איז דער „זהר". און אט, ביי זיין גאנצער שטרענגער פרומקייט, האט
ר' יעקב עמדין געהאט די דרייסטקייט אפען צו ערקלערען אין זיין
ווערק „מטפחת ספרים", אז א גרויסער טייל פון הייליגען „זהר" איז
נישט מעהר ווי געפעלשטע ליטעראטור, וואס מען האט בכיון ארויס-
געשטעלט אלס די שאפונג פון ר' שמעון בן יוחאי, און אז אין „זהר"
געפינען זיך פיעל אידעען, וואס זענען געגען גייסט פון יודענטום. אין
דער דאזיגער דרייסטער ערקלערונג, אין דעם אפענעם קאמפף צווישען
דער קבלה און דעם רב'ניזם, הערט זיך שוין די שטים פון א נייער
עפאכע, פון א קולטורעלער בענייאונג אין יודישען לעבען.

נאר דערווייל איז נאך נישט פערניכטעט געווארען דער קוואל,
פון וועלכען עס האבען געשעפט די פערשידענע טרוימער און מיסטיקער
און וועלכער האט געבראכט צו אזוי פיעל נישט-ערפילטע האפנונגען
און טרויעריגע רעזולטאטען. פון דור צו דור זענען אויפגעשטאנען
נייע טרוימער און נייע שווינדלער, וואס האבען געפונען פאר זיך פיעל
אנהענגער, און עס האט געמוזט פאריבער א צייט ביז מען האט אנגע-
הויבען פערשטעהן, אז מען מוז איינמאל פאר אלע מאל מאכען א סוף
צו דער גאנצער משיח-קבלה. דערווייל איז נאך די רפואה נישט גע-
קומען און די עפידעמיע פון טרוימעריי האט ארויסגערופען אלץ מעהר
קרבנות. איינער פון זיי איז געוועזן דער דיכטער משה חיים לוצאטא,
וועמענס לעבען עס קען דינען אלס א טעמא פאר א טראגישער דראמע.

משה חיים לוצאטו איז געבוירען געווארען אין פאדוא אין 1707
ביי א רייכער יודישער פאמיליע פון ספרדים. ער האט בעקומען א ער-
ציהונג, וואס איז אין יענעם דור געווען א זעלטענהייט. צוזאמען מיט
דער ביבעל און תלמוד האט ער אויך געלערנט אלגעמיינע וויסענשאפ-
טען. קענענדיג לאטייניש און איטאליעניש, האט לוצאטא געהאט א פרייען
וועג צו די אלטע און נייע ליטעראטורען. נאך גאר אין די יונגע
יאהרען האט ער ארויסגעוויזען א פאעטישען טאלענט און געשריבען גע-
דיכטען אויף פערשידענע פאלען, אין א שענער ביבלישער שפראך.
אויסערדעם האט ער פערפאסט א קורצען לעהרבוך וועגען סטיליסטיק
„לשון למודים". סיי אין פראזע, סיי אין פאעזיע האט לוצאטא ארויס-

געוויזען אַ שענעם געשמאַק, אַ זעלטען-שענעם סטיל, — זאַכען, וואָס זענען פאַר דעם שווערען און געשמאַקלאָזען סטיל פון יענער עפּאָכע געווען אַ זעלטענע ערשיינונג. צו 20 יאָהר האָט ער שוין אָנגעשריבען זיין אידילישע דראַמע „מגדל עוז", וואו עס ווערט בעזונגען די ריינע ליעבע. דאָס דאָזיגע ווערק איז פאַר יענער צייט געווען אַ אונגעוועהנ-ליכע ערשיינונג, לויט זיין סטיל און אינהאַלט.

וואָלט לוצאַטאָ ווייטער געגאַנגען אויף דעם וועג, וואָלט ער אפשר געוואָרען דער רעפאָרמאַטאָר פון דער יודישער ליטעראַטור און אַרויסגערופען אַ נייע עפּאָכע. אָבער ער איז געווען אַ זוהן פון זיין דור, געגאַנגען אין וועג פון דער מיסטיק, און דאָ הויבט זיך אָן זיין טראַגעדיע. ערלערנענדיג דעם „זהר" מיט די פירושים פון אר"י, האָט לוצאַטאָ בעוויזען אַ קונץ, וואָס איז געווען כמעט אונגלויבליך: ער האָט נאָכגעמאַכט דעם אייגענטימליכען אָריגינעלען סטיל פון „זהר" און דאָס האָט אין איהם אַליין אַרויסגערופען אַ מיסטישע התלהבות. ער האָט אָנגעהויבען רופען זיין ווערק „דער צווייטער זהר" און זיך איינגערעדט, אַז נישט ער אַליין, מיט זיין אייגענעם שכל, שרייבט דאָס ווערק, נאָר עפּעס אַ נבואה פון אויבען דיקטירט איהם דאָס, עפּעס אַ „מגיד" אָדער אַ מלאך קומט אַלע נאַכט און זאָגט איהם, וואָס צו שרייבען. וואָס מעהר ער האָט זיך פערטיעפט אין די מיסטישע סודות, אַלץ מעהר האָט ער אָנגעהויבען גלויבען, אַז איהם שטעהט פאַר צו מאַכען דער וועלט עפּעס אַ וויכטיגע ענטדעקונג. אין 1729 האָט ער זיין סוד פערטרויט פאַר די חברים זיינע, וואָס האָבען צוזאַמען מיט איהם ער-לערנט די קבלה, און יענע זענען געוואָרען ענטוזיאַסטישע אָנהענגער פון זיין געטליכקייט. איינער פון די חברים, יקותיאל גאָרדאָן פון ליטא, וואָס איז געקומען קיין פּאַדוא אַריינצוטרעטען אין אוניווערזיטעט, נאָר דערנאָך פערלאָזען די וויסענשאַפט צוליעב דער קבלה, איז געווען אויף אַזוי פיעל אונפאָרזיכטיג, אַז ער האָט אין אַ בריעף אַהיים מודיע געווען, אַז לוצאַטאָ איז אַ געטליכער מאַן, אַז ער זעהט ביינאַכט נבואות, אַז אליהו הנביא אַליין קומט איהם ענטדעקען די סודות פון דער קבלה און אַז בכלל איז לוצאַטאָ אַ אונגעוועהנליכער מענש. פונקט האָט זיך דערוואוסט וועגען אינהאַלט פון בריעף דער אויבענדערמאָנטער ר' משה חגית, וואָס האָט געפיהרט אַ פערביטערטען קאַמפף געגען אַלע מיסטיקער, און ער האָט אויפגעהויבען אַ ליאַרם. עס האָבען אָנגעהויבען פליהען בריעף צו די איטאַליעניִשע און דייטשע רבנים,

וועלכע ר׳ משה חגיז האָט פאָרגעלעגט בײַצײַטענס אויסצעוואָרצלען די אפּיקורסות און אַרײַנלעגען לוצאַטאָ׳ן אין חרם אַרײַן, אָדער איהם צווינגען זיך אָבצוזאָגען פון זײַנע געדאַנקען. נאָך לאַנגע בקשות און דראָהונגען מצד די רבנים האָט לוצאַטאָ געגעבען אַ שבועה, אַז ער וועט מעהר נישט פיהרען קײן מיסטישע פּראָפּאַגאַנדע און וועט אויף ווײַטער מעהר גאָרנישט שרײַבען וועגען קבלה.

אין גיכען האָט ער אָבער געמוזט ברעכען זײַן שבועה. ער האָט ווידער אָנגעהויבען שרײַבען וועגען קבלה און אָנגעהויבען צוגרײַטען עטליכע מאַנוסקריפּטען צום דרוק. דעמאָלט האָבען די וועניגער רבנים אַרײַנגעלעגט לוצאַטאָ׳ן אין חרם און זײַנע ווערק פער׳משפּט צו פערברענען (1734). דער טעקסט פון חרם איז איבערגעלײענט געוואָרען אין די שוהלען און פונאַנדערגעשיקט געוואָרען אין די געמײנדעס פון דײַטשלאַנד, האָלאַנד און פּוילען. לוצאַטאָ האָט מעהר נישט געקענט פערבלײַבען אין איטאַליען און ער איז אַוועק קײן אַמסטערדאַם. אויפ׳ן וועג איז ער אַרײַנגעפאָהרען קײן פראַנקפורט. די דאָרטיגע רבנים האָבען זיך דערוואוסט וועגען זײַן קומען און האָבען איהם געצוואונגען צו געבען אַ הבטחה, אַז ער וועט מעהר נישט לערנען קײן קבלה, נישט שריפטליך און נישט מונדליך, מיט מענשען, וואָס זענען יונגער פון 40 יאָהר. ערשט אין אַמסטערדאַם האָט דער אומגליקליכער וואַנדערער געפונען רוה אויף אַ צײַט. דאָרט האָט ער געפונען פרײַנד און מעצענאַטען, וואָס האָבען זעהר געשעצט זײַן פּאָעטישען טאַלענט און איהם געשטיצט. דאָרט האָט ער אויך אָנגעשריבען זײַן בעסט ווערק „לישרים תהלה״, אַ אַלעגאָרישע דראַמע. ער האָט אָבער ווידער נישט געהאַלטען וואָרט, ווײַטער געשריבען וועגען קבלה און פאָרטגעזעצט די בעציהונגען מיט זײַנע אָנהענגער. שפּעטער האָט איהם אָנגעהויבען ציהען קײן ארץ־ישראל, אין געבורטסלאַנד פון אר״י און די איבעריגע מיסטיקער. לוצאַטאָ איז אַוועק אַהין. אָבער נאָך אײדער ער האָט דערגרײכט זײַן ציעל, האָט איהם דער טויט אַוועקגענומען. ער איז געשטאָרבען פון דער דזשומאַ אין 1747, 40 יאָהר אַלט, און איז בעגראָבען געוואָרען אין טבריה.

אין זײַנע פיעל קבלה־ווערק („פּתחי חכמה״, „מאמר החכמה״, „חוקר ומקובל״ און אַנדערע) האָט לוצאַטאָ אַרײַנגעטראָגען אַ קלאָרע פילאָזאָפישע סהעמע און אַ בעשטימטע מעטאָדע, פון וועלכע אַנדערע מקובלים זענען געווען אינגאַנצען פרעמד. אויך זײַנע איבעריגע ווערק

זוענען מאראל פון יודענטום („מסלת ישרים“), וועגען תלמוד און אגדה („דרך תבונות“) זענען אנגעשריבען מיט דער קלארער שפראך פון דער משנה, אין א זעלטען-שענעם סטיל.

אויך אין פוילען, וואו עס האבען געארבייט אזעלכע אגיטאטארען, ווי חיים מלאך, האט די שבתי-צבי-בעוועגונג געלאזען טיעפע ווארצלען און קיין חרם פון די רבנים, קיינע רדיפות זענען נישט געווען אימשטאנד אויסצעווארצלען די רעשטען פון דער בעוועגונג. מיט די רדיפות האט מען דערגרייכט נאר דאס, אז די פאנאטישע מיסטיקער האבען געמוזט לעבען פערבארגען און פערמאסקירט, אבער געהיים האבען זיי נאך פלייסיגער, ווי פריהער, געטאן זייערס, זיך פערטיעפט אין די מיסטעריען און געלעבט אין אויסגעלאסענקייט. די בתי-מדרשים זענען געווען פול מיט געהיימע שבתי-צבי'ניקעס, וואס האבען נישט געהאלטען פון תורה און מצוות און אונטער דער מאסקע פון חסידות און קבלה אבגעטאן מיאוס'ע מעשים. די צאהל פון די פערמאסקירטע מיסטיקער איז געווען גרויס און זיי האט נאר געפעהלט א אנפיהרער, וואס זאל זיי פעראייניגען, צוגעבען מוט און ווייזען א וועג צו א אפענער טעטיגקייט. אזא מענש האט זיך געפונען און דאן איז פון דער סעקטע פערבארגענע און צושטרייטע שבתי-צבי'ניקעס געווארען א בעוועגונג. עס האט זיך ווידער אנגעהויבען טומלען אין דער יודישער וועלט און ווידער האט די בעוועגונג זיך געענדיגט מיט א שרעקליכער פערצווייפלונג. דער אנפיהרער פון דער דאזיגער סעקטע, מיט וועלכער עס האט זיך געענדיגט די משיח-בעוועגונג, איז געווען **יעקב פראנק**.

יעקב פראנק איז פון די יונגע יאהרען אן געוואקסען אין א אטמאספערע פון פוסטע טרוימערייען, צולאזענקייט און אבערגלויבען. ער איז געבוירען געווארען ארום 1726 אין א שטעדטעל אין גאליציען. זיין פאטער יעקב לייב איז געווען א רב אדער א דרשן און איז פאר געהערען צו דער געהיימער סעקטע פון די שבתי-צבי'ניקעס ארויסגעטריבען געווארען פון שטעדטעל און זיך בעזעצט אין וואלאחיען. יעקב איז דארט געווארען א משרת ביי א יודישען סוחר און פלעגט אפט ארייםפאהרען מיט סחורה קיין טערקיי, וואו ער האט בעקומען זיין צונאמען (פראנק — פרענק, אזוי רופט מען אין טערקיי אלע, וואס קומען

פון אייראפא). אין סאלאניקי האט יעקב פראנק זיך בעקאנט מיט די איבערגעבליבענע סעקטען פון שבתי-צבי'ס אנהענגער און גלייך איבערגענומען זייער תורה. הגם ער איז אין תלמוד געוועזן א פאלקאמער עם-הארץ, האט ער דאך באלד אויסגעלערנט די תורה פון דער קבלה, בעזונדערס די אמונה אין גלגולים, ד. ה., אז די נשמה פון משיח ווערט יעדען דור מגולגל אין פערשידענע מענשען. אלס א געבוירענער אוואנטוריסט, וואס האט נאך פון די קינדער-יאהרען שוין געטרוימט וועגען גרויסע שווינדלערייען, איז די דאזיגע אמונה אין גלגול געוועזן זעהר גינסטיג פאר איהם, ווייל אויב אין דוד המלך, אליהו הנביא, מחמד, קריסטוס, שבתי-צבי און זיינע נאכפאלגער האט געלעבט די נשמה פון משיח, פארוואס זאל זי אויך נישט מגולגל ווערן אין איהם, יעקב פראנק? פראנק האט בעשלאסען איינמאל פאר אלע מאל, אז ער מוז ווערן „א גרויסער" מענש און שטעהן אין דער שפיץ פון א גרויסער בעוועגונג. די אומשטענדען האבען איהם מיטגעהאלפען צו דערגרייכען זיין ציעל. ער האט חתונה געהאט מיט זעהר א שענער פרוי פון באלגאריען און א דאנק איהר האט ער צוגעצויגען צו זיך פיעל אנהענגער. אין א קליינער צייט ארום האט ער שוין געהאט ארום זיך א גאנצע באנדע פון פוסטע טרוימער און אויסגעלאסענע מענשען, וואס האבען געגלויבט, אדער זיך געמאכט גלויבען, אז פראנק איז א הייליגער מענש און אז אין איהם לעבט די נשמה פון משיח.

ווי עס ווייזט אוים, האט פראנק זיך דערוואוסט וועגען דער מחלוקת אין פוילען און וועגען די סכסוכים צווישען ר' יעקב עמדין און ר' יהונתן אייבעשיץ און ער האט בעשלאסען, אז איצט איז די צייט פאר איהם זעהר גינסטיג, אז איצט וועט ער קענען צונויפזאמלען ארום זיך די פערבארגענע שבתי-צבי'ניקעס און ווערן זייער אנפיהרער. ער איז אוועק קיין פוילען, ארומגערייזט איבער פיעל שטעדט און זיך בעקאנט מיט די רעשטען פון דער משיח-בעוועגונג. פראנק האט פאר די פערבארגענע סעקטאנטען ענטדעקט דעם סוד, אז ער איז דער משיח און אויף איהם רוהט די קדושה פון שבתי-צבי. ער האט אפען ערקלערט, אז דער צווייטער פון דער דרייאייניגקייט, מלכא קדישא, אדער ווי די סאלאניקער מיסטיקער פלעגען זיך אויסדריקען: „סאנטא סעניאר" (הייליגער הארר), איז ע ר. פון דעמאלט אן פלעגען איהם זיינע אנהענגער רופען מיט דעם דאזיגען נאמען. אויף

דער שפּראַך פֿון „זהר״ און אין דעם נוסח פֿון די שבתי-צבי'ניִקעס
האָבען פֿראַנק'ס אָנהענגער געשאַפֿען פֿאַר איהם אַ „יהי-רצון״, ווי פֿאַר
אַ געטליכער פּערזאָן. אויב די פֿראַנקיסטען האָבען געהאַט עפּעס אַ בע-
וואוסטזיניגע אויפֿגאַבע פֿאַר זיך, איז דאָס געוועזען: פֿערטיליגען דעם
תּלמוד און איינגאַנצען איהם אויסוואָרצלען פֿון דער וועלט. דעם אָרט
פֿון תּלמוד דאַרף ביי יודען פֿערנעהמען דער „זהר״, וואָס איז ביי די
פֿראַנקיסטען געווען היייליגער פֿון אַלץ. נישט אומזיסט האָט מען זיי
טאַקע גערופֿען „זהר'יסטען״ אָדער „קאָנטראַ-תּלמודיסטען״. מיט אַ פֿער'-
ביסענער עקשנות האָבען די פֿראַנקיסטען זיך געסטאַרעט עובר צו זיין
אויף אַלע מצוות, וואָס עקזיסטירען ביי יודען לויט'ן תּלמוד. נישט
בלויז אין די ענינים פֿון איסור און היתר, נאָר אויך אין די דינים פֿון
צניעות און מאַן- און ווייב-לעבען האָבען זיי אויף להכעיס אָבגעטאָן אַלע
מעשים, וועלכע דער תּלמוד פֿערבאָט, און די אַלטע יודישע פֿאַמיל-
יען-ריינקייט איז דורך זיי אָפֿען צערשטערט געוואָרען. צווישען די
פֿראַנקיסטען האָבען זיך געפֿונען אויך פֿיעל רבנים און דרשנים. אַ
כּבוד'דיגען אָרט אין דער דאָזיגער חברה האָט פֿערנומען אלישע שור,
אַ אַלטער יוד, אַ אייניקעל פֿון גאונים. ער, זיינע זיהן און זיין טאָכטער
חיה, וואָס האָט געקענט אויסוועניג דעם „זהר״ און אי' גערעכענט גע-
וואָרען פֿאַר אַ נביאה ביי די פֿראַנקיסטען, — זענען געוואָרען פֿערברענטע
אָנהענגער פֿון יעקב פֿראַנק און דאָס גרעסטע פֿערגניגען פֿאַר זיי איז
געוואָרען עובר צו זיין אויף די מצוות פֿון תּלמוד און מבזה זיין איהם.

די ערשטע צייט האָט יעקב פֿראַנק מורא געהאַט אַרויסצוטרע-
טען אָפֿען, און ער מיט זיין קאָמפּאַניע פֿלעגען מתפּלל זיין און אָב-
טאָן זייערע מיסטישע מעשים בשתיקה. נאָר איינמאָל האָט מען זיי
ענטדעקט. דאָס איז געוועזען בעת אַ יריד אין אַ שטעדטעל. דער עולם
יודען האָט בעמערקט, אַז ביי איינעם אַ בעל-אַכסניא זיצט אַ קאָמפּאַניע
יודען ביי פֿערשלאָסענע טהירען און זענען זיך עוסק אין פֿערבאָרגענע
מעשים. מען האָט אויפֿגעריסען די טהיר און זיי ענטדעקט. וואָס
האָבען די פֿראַנקיסטען דאָרט געטאָן? זיי אַליין האָבען געזאָגט, אַז
זיי האָבען נאָר געזונגען שירים אין דער שפּראַך פֿון „זהר״, אָבער
אַנדערע האָבען פֿערזיכערט, אַז זיי האָבען געטאַנצט אַרום אַ נאַקיטער
פֿרוי און זי געקושט. עס איז געוואָרען אַ גרויסער ליאַרם און מען
איז אַוועק צו דער פּאָליציי, וועלכער מען האָט געמאָלדען, אַז פֿראַנק
מיט זיין חברה פֿערנעהמען זיך מיט אויסגעלאַסענע מעשים. די פּאָ-

ליצײ איז געקומען און זײ אלעמען ארעסטירט. יעקב פֿראנק אלײן, אלס א אונטערטאן פֿון א פֿרעמדער מלוכה, האט מען אויף מארגען בעפֿרײט, נאר די איבעריגע זענען געבליבען זיצען. די דאזיגע געשיכטע האט געמאכט א גרויסען רושם. די רבנים און די פֿארשטעהער פֿון די קהלות האבען זיך גענומען צו זײער אײנציגען געװעהר און אנגעהויבען פֿון אלע זײטען רודפֿ׳ען די פֿערבארגענע פֿראנקיסטען. דאס האט געהאט א װירקונג, און פֿיעל זענען געקומען זיך מתודה זײן און עפֿענטליך תשובה געטאן אויף זײערע זינד. די מענער־פֿראנקיסטען האבען מודה געװען, אז פֿראנק האט זײ געצװאונגען עובר זײן אויף אלע געבאטען פֿון תלמוד, און די פֿרויען האבען דערצעהלט, אז זײ האבען זיך פֿערנומען מיט אויסגעלאסענקײט, זיך געביטען מיט די מענער און געלעבט אין זנות. דאן האבען זיך פֿערזאמעלט אין בראד די רבנים פֿון אלע שטעדט און מיט גרויס פֿײערליכקײט איז אויסגערופֿען געװארען א שטרענגער חרם אויף אלע פֿראנקיסטען. כדי צו פֿערהיטען פֿון װײטערדיגע סעקטעס, האבען די רבנים אויסערדעם אויך אײנגעפֿיהרט, אז דעם „זהר" זאלען מעגען לערנען נאר מענשען מיט תורה און נישט יונגער פֿון דרײסיג יאהר.

די רבנים האבען אבער פֿערשטאנען, אז מיט׳ן חרם אלײן װעט מען די בעװעגונג נישט דערשטיקען און מען מוז זוכען גרינדליכערע מיטלען. פֿון פוילען האט מען זיך געװענדעט צום גרויזאמען ר׳ יעקב עמדין מיט א פֿראגע, צי מען מעג רודפֿ׳ען די פֿראנקיסטען. ר׳ יעקב עמדין האט געענטפֿערט, אז מען מעג, און דעמאלט האט ער אויך געהאט די דרײסטקײט צו ערקלערען אז אויב מען װיל אויסװארצלען דאס שלעכטס מיט אײן מאל מוז מען פֿיהרען א קאמפֿף געגען דעם הויפּט־קװאל פֿון אלע פֿערשידענע סעקטעס, געגען „הײליגען" זהר אלײן. די פֿראנקיסטען האט מען דאן פֿער׳מסר׳ט פֿאר דער רעגיערונג, אז זײ װילען גרינדען א נײע רעליגיע, און לויט די פּוילישע געזעצען האט מען געדארפֿט פֿער׳משפּט׳ען צום פֿערברענען יעדען, װאס װיל אײנפֿיהרען א נײעם גלויבען אויסער די שוין עקזיסטירענדע. אבער דא האבען די פֿראנקיסטען געפֿונען א אונערװארטעטע שטיצע בײ׳ם בישאף דעמבאװסקי פֿון קאמענעץ־פּאדאלסק. די פֿראנקיסטען האבען דערלאנגט דעם בישאף א שריפֿטליכע ערקלערונג, אז זײ מײנען גאר נישט צו גרינדען א נײע סעקטע, אז זײ זענען נאר געגען תלמוד, װאס איז פֿול מיט שקרים, און האלטען זיך בײ׳ם „זהר", װאס איז דער רײנער אמת

פון יודענטום. כדי צו בעווייזען, אז זיי האבען זיך אינגאנצען אָבגע־טיילט פון תלמוד, אָדער כדי זיך נוקם צו זיין פאר די רדיפות אויף זיי, האבען די פראנקיסטען ערקלערט, אז יודען בענוצען קריסט־ליך בלוט און אז שולדיג דערין איז דער תלמוד, וואס היייסט טאָן אזעלכע זאכען.

דערשמעקט אזא טייערע מסירה אויף דעם תלמוד, איז דער בישאָף געוואָרען פול מיט ליבע צו די פראנקיסטען און זיי אלעמען בעפרייט. די פריהערדיגע גע'רודפ'טע פראנקיסטען האבען איצט אליין אנגעהויבען רודפ'ען אנדערע, און כדי צו שטעלען זייערע געגנער אין א אונאנגענעהמער לאגע, האבען זיי דערלאנגט א בקשה צום בישאָף דעמבאָווסקי, אז ער זאָל איינאָרדנען א רעליגיעזען וכוח צווישען די תלמודיסטען און קאָנטרא־תלמודיסטען. דער בישאָף האט מיט פערגניגען מסכים געווען צו דער בקשה און דאן הייט איינער פון די רבנים־פראנקיסטען (מעג־ליך, אז דאס איז געווען אלישע שור) גענומען אויף זיך אָנצושרייבען א ווערק, וואו עס זענען אויסגערעכענט געוואָרען פאלגענדע גיין פרינציפען פון דער אמונה פון די פראנקיסטען:

א) די פראנקיסטען גלויבען מיט'ן גאנצען הארצען אין תורת משה, אָבער די דאָזיגע תורה איז איינגעהילט אין א שלייער פון טיע־פע סודות, וועלכע קענען ענטדעקט ווערן דעם מענשען נאָר דורך א בעזונדער געטליכער השפעה.

ב) איינער פון די סודות איז די דרייאייניגקייט.

ג) דער צווייטער סוד איז, אז גאָט פערקערפערט זיך אין דער געשטאלט פון א מענשען, וואס האט אלע מענשליכע תאוות. אָבער ביי איהם שטאמען די תאוות נישט פון יצר־הרע, נאָר פון דער קדושה.

ד) די געטליכע מענשען וועלען ברענגען די גאולה נישט בלויז פאר יודען, נאָר פאר דער גאנצער מענשהייט.

ה) די אמונה, אז עס וועט קומען משיח און צונויפנעהמען די יודען פון גלות און זיי ברענגען קיין ארץ־ישראל, איז פאלש, ווייל משיח וועט נישט קומען.

ו) די שטאָדט ירושלים וועט מעהר נישט אויפגעבויט ווערן.

ז) גאָט, וועלכער וועט זיך פערקערפערן אין דער געשטאלט פון א מענשען, וועט אָברייניגען די מענשען פון דעם ערשטען חטא, וואס אָדם און חוה האבען ארויפגעוואָרפען אויף דער מענשהייט.

ח) דער תלמוד פערטייטשט די תורת־משה אויף א אנדער אופן,

אָבער ער איז פול מיט פאלשע אידעען, און אלע יודען, וואָס האלטען זיך ביי'ם תלמוד, געהען אויף א פאלשען וועג; דאָרט געפינען זיך אויך שרעקליכע אונאָרמאלישע זאכען, ווייל דער תלמוד ערלויבט אָבצונארען די קריסטען און זאָגאר בענוצען זייער בלוט.

ט) דער אמת'ער פירוש צו תורת־משה איז דער „זהר", וואָס איז דורכאויס דער היפך פון תלמוד.

די דאָזיגע פרינציפען זענען בעוויזען געוואָרען דורך פאלשע ראיות פון תנ"ך, און דאָס אלץ האָט מען אָבגעדרוקט אין פויליש און אין העברעאיש און פערשפרייט צווישען פאָלק. אויף אזא אופן האָבען פאר די פוילישע יודען זיך אומגעקעהרט יענע שלעכטע צייטען פון צוריק מיט 350 יאָהר אַנ'ערך, ווען לויט דער פעראָרדנונג פון פויפסט בענעדיקט איז אין טאָרטאָזא איינגעאָרדענט געוואָרען אויך אזא רעליגיעזער דיספוט, אויף וועלכען דער משומד יהושע לאָרקי איז געשטאַנען און גע'דרשנ'ט וועגען די שקרים פון דער יודישער אמונה. די יודען אין פוילען האָבען געמוזט מיט זייערע אויגען צוזעהן, ווי זייערע אייגענע ברידער, יודען אין לאַנגע קאפאָטעס און שטריימלעך, רבנים און אלטע לייט שטעהען און רעדען רכילות אויפ'ן תלמוד. צום אומגליק האָבען זיך אויך צו יענער צייט נישט געפונען אין פוילען יודען, וואָס זאָלען גוט בעזיצען די פוילישע שפראַך און זאָלען זיין פעהיג אין א קלאָרען סטיל, מיט לאָגישע ראיות, צוצושטערען די טענות פון די פראַנקיסטען. עס איז קיין וואונדער נישט, ווען די פוילישע יודען האָבען זיך ערנסט דערשראָקען פאר דעם וכוח און אָנגעווענדעט אלע מיטלען איהם נישט צו דערלאָזען. זיי האָבען גע'טענה'ט, אז אזעלכעס איז אין פוילען נאָך נישט פ[ו]רגעקומען און אז די יודישע רעליגיעזע פרייהייט איז געזיכערט דורך פערשידענע פריווילעגיעס; זיי האָבען אויך פערשפרייט הויפענס געלד און זיך משתדל געווען פאר דער שליאַחטע, אָבער דאָס אלץ האָט נישט געהאָלפען. דער בישאָף דעמבאָווסקי האָט ארויסגעגעבען א פעראָרדנונג, אז די יודען מוזען שיקען קיין קאַמענעץ דעלעגאַטען צום וכוח, און אויב זיי וועלען דאָס נישט טאָן, וועלען זיי בעשטראָפט און דער תלמוד פערברענט ווערן.

אויפ'ן דיספוט זענען פון די תלמודי'סטען געקומען וויניג דעלעגאַטען, און צווישען זיי האָבען זיך געפונען זעהר וויניג בעוואוסטע רבנים. ווי עס שיינט, האָבען די רבנים נישט געהאַט די נויטיגע פעהיגקייטען אָבצוענטפערן ווי געהעריג אויף די טענות פון די פראַנקיס־

טען און דער איינדרוק פֿון דיספוט איז געוועזען, אז די „קאָנטראַ-
תלמוד'יסטען" האָבען מנצח געוועזען. דאַן האָט דער בישאָף אַרויסגעגע-
בען אַ בעפֿעהל, אַז די געגנער פֿון תלמוד האָבען דאָס רעכט אין יעַ-
דער שטאָדט אַרויסצורופֿען אויף אַ עפֿענטליכען דיספוט די תלמודיס-
טען, וועלכע טאָרען זיך נישט אָבזאָגען דערפֿון. אויסערדעם זענען די
יודען-תלמוד'יסטען מחויב איינצוצאָהלען די פֿראַנקיסטען פֿינף טויזענד
גילדען פֿאַר די שאָדענס, וואָס די פֿראַנקיסטען האָבען געליטען בעת
די אָנפֿאַלען אויף זיי. אויך דאַרפֿען די יודען אַריינטראָגען 150 דוקאַ-
טען גאָלד פֿאַר דער קאַטוילישער קירך אין קאַמענעץ; דערצו דאַרפֿען
אַלע עקזעמפּליאַרען פֿון תלמוד קאָנפֿיסקירט און פֿערברענט ווערן.
אַ פֿינסטערניש און פּחד איז פּלוצלינג אָנגעפֿאַלען אויף די פּוילישע
יודען. יעדען טאָג פֿלעגען די קאַטוילישע גייסטליכע צוזאַמען מיט די
פֿראַנקיסטען זיך אַריינרייסען אין די יודישע הייזער, מאַכען רעוויזיעס
און קאָנפֿיסקירען דעם תלמוד. דערנאָך האָט מען אַלע קאָנפֿיסקירטע
עקזעמפּליאַרען מיט פּאַראַד פֿערברענט אויפֿ'ן פֿייער און די יודען האָ-
בען דאָס געמוזט צוקוקען און זיך נישט געקענט העלפֿען. אויסערדעם
האָבען אין יענער צייט זיך פֿערגרעסערט די בלוט-בלבולים, און אויך
דאָס איז געווים געוועזען אַ דאַנק די רכילות פֿון די פֿראַנקיסטען אויפֿ'ן
תלמוד. עס האָט אויסגעזעהן, אַז אויף די פּוילישע יודען רוקט זיך
אָן אַ נייע חמאַרע. אָבער פּלוצלינג איז אָבגעשטאָרבען דער פֿערטיידי-
גער פֿון די פֿראַנקיסטען, דער בישאָף דעמבאָווסקי, און אויף די פֿראַנ-
קיסטען האָט זיך ווידער אָנגעהויבען אַ ריי נייע רדיפות. די פּוילישע
מאַכט האָט מיט אַמאָל געביטען איהר בעציהונג צו די פֿראַנקיסטען,
וועלכע מען האָט אָנגעהויבען אַרעסטירען, שלאָגען אָפֿען אין די גאַסען
און בעליידיגען זיי. זעהענדיג, אַז אין פּוילען האָבען זיי קיין פּלאַץ
נישט פֿאַר זיך, זענען פֿיעל פֿראַנקיסטען אַוועק קיין בעסאַראַביען, וואָס
האָט דעמאָלט געהערט צו טערקיי. אָבער אויך דאָרט האָט מען זיי נישט
געלאָזט צו רוה, ווייל פֿון פּוילען האָט מען געגעבען צו וויסען די
דאָרטיגע יודען, ווער און וואָס עס זענען די פֿראַנקיסטען און וואָס פֿאַר
אַ צרות זיי האָבען אָנגעטאָן די פּוילישע יודען. די פֿראַנקיסטען האָט מען
אויך דאָרט אָנגעהויבען שרעקליך רודפֿ'ען, און הונגעריגע, פֿערצוויי-
פֿעלטע, אָהן אויפֿהער גע'רודפֿ'טע, פֿלעגען זיי וואַנדערען פֿון שטאָדט
צו שטאָדט. זיי האָבען אפילו גע'פּועל'ט בײ'ם קעניג אויגוסט III, אַז זיי
זאָלען מעגען זיך אומקעהרען קיין פּוילען און פֿריי דאָרט לעבען, אָבער

די ערלויבניש פון קעניג האט קיין בעדייטונג נישט געהאט, ווייל די שליאכטע איז געשטאנען אויף דעם צד פון די יודען־תלמוד׳יסטען און די פראנקיסטען זענען ווידער גע׳רודפ׳ט געווארען און נישט בעקומען קיין פרנסה. אין פערצווייפלונג האבען זיי געשיקט דעפוטאטען צו זייער „קדוש״ פראנק, אז ער זאל זיי ארויסהעלפען און אליין קומען קיין פאדאליען. נאך לאנגע בקשות האט יעקב פראנק מסכים געווען זיך אומצוקעהרען קיין פוילען און מיט זיין קומען האט די סעקטע ווידער אויפגעלעבט.

יעקב פראנק האט זיך בעשלאסען אויף א ענערגישען שריט. לויט זיין עצה האבען זעקס פארשטעהער פון די פראנקיסטען זיך פארגעשטעלט פאר דעם „פרימאס״ פון דער קאטוילישער קירך לוביענסקי, וועלכען זיי האבען דערלאנגט א אויספיהרליכע מעלדונג, אז זיי זענען גרייט זיך אבצושמד׳ען, אויב נאר די פוילישע מאכט וועט מסכים זיין אויף געוויסע בעדינגונגען זייערע. איינע פון די בעדינגונגען איז געווען, אז מען זאל זיי ערלויבען איינארדנען נאך איין עפענטליכען וכוח מיט די תלמוד׳יסטען און אויך זיי אבגעבען א בעזונדער שטיק ערד צווישען די שטעדט בוסק און גליניאני, ביי לעמבערג, ווייל זיי, די פראנקיסטען, ווילען נישט, ווי די יודען, עקספלאאטירען די פויערן און לעבען פון פראצענט און שענקעריי; זיי ווילען בעסער זיך פערנעהמען מיט ערד־ארבייט. אויף דער דאזיגער מעלדונג האט לוביענסקי געענטפערט, אז ער קען צוזאגען די פראנקיסטען נאר עולם־הבא און די בעדינגונגען זייערע וועלען ערפילט ווערן שפעטער, ווען זיי וועלען זיך אבשמד׳ען. ווי עס שיינט, האט לוביענסקי נישט געגלויבט, אז די פראנקיסטען ווילען באמת זיך שמד׳ען, און דעריבער נישט מסכים געווען צו זייערע בעדינגונגען. ווירקליך, האבען די פראנקיסטען צו יענער צייט נאך נישט אין זינען געהאט צו שמד׳ען זיך און נאר געוואלט אויסנארען די ערלויבניש אויף א עפענטליכען וכוח. אבער באלד האט דאס מזל ווידער אנגעהויבען שפילען פאר די פראנקיסטען. דער פרימאס לוביענסקי איז אויף א צייט אבגעפאהרען און זיין שטעל האט דערווייל פערנומען דער קאנאניקום מיקאלסקי. יענער האט מסכים געווען צו דער בעדינגונג פון דעם וכוח און באלד האבען זיך אנגעהויבען די הכנות דערצו. די רבנים האבען בעקומען א בעפעהל צו קומען צום בעשטימטען טערמין 16־טען יולי 1759 און אויך די גייסטליכע און די אדעליגע זענען פערבעטען געווארען צו קומען

אין א גרויסער צאָהל. אַרײַנגאַנגס־בילעטען אויף דעם דיספּוט זענען פערקויפט געוואָרען פאַר גרויסע פּרײַזען און די הכנסה איז בעשטימט געוואָרען לטובת די אָרימע פראַנקיסטען. צום בעשטימטען טערמין האָט דער וכוח זיך אָנגעהויבען מיט גרויס פּאַראַד. אין א לעמבערגער קירך געעפענט האָט איהם דער קאַנאָניקוס מיקאָלסקי, וואָס איז אויך געווען פאָרזיצענדער. פון די רבנים זענען געקומען 40 מאַן און זייער פאָרשטעהער איז געווען דער לעמבערגער רב ר' חיים ראַפּאָפּאָרט; פון די פראַנקיסטען זענען געקומען נאָר 10, ווײַל דאָס רוב פון זיי זענען געווען אָרים און נישט געהאַט קיין געלד אויף אַזאַ ווײַטען וועג. די דעבאַטען האָבען זיך פערצויגען עטליכע טעג, און דאָסמאָל זענען די רבנים אַרויסגעטרעטען שוין מעהר ענערגיש און מיט מעהר פערשטאַנד, אָבער עס איז דאָ א גרונד צו רעכענען, אז דער אַלגעמיינער סך־הכל פון די דעבאַטען איז דאָך געווען לטובת די פראַנקיסטען, און די רבנים האָבען זיך אומגעקעהרט אַהיים דערשלאָגען און פערשעמט.

ווען דער דיספּוט האָט זיך געענדיגט, האָט מען פון די פראַנקיסטען אָנגעהויבען פאָדערן, אז זיי זאָלען האַלטען וואָרט און בעווײַזען, אז זיי זענען ווירקליך טרײַ דעם קריסטענטום. צוערשט האָבען די פראַנקיסטען זיך אָבגעזאָגט דערפון און נישט געוואָלט בײַטען די אמונה פון זייערע עלטערן. דערווײַל איז אָבער געקומען צו פאָהרען דער „קדוש" אַליין, יעקב פראַנק, וועלכער האָט געגעבען א סיגנאַל זײַנע אָנהענגער, אָנצוטאָן אויף זיך די מאַסקע פון קריסטענטום, — נאַטירליך, צוליעב טיעפע מיסטישע סודות. דאַן האָט זיך אָנגעהויבען דער שמד; די טויף־צערעמאָניעס זענען פאָרגעקומען פײַערליך אין די קירכען פון לעמבערג, און אונטערפיהרער פון די פראַנקיסטען זענען געווען די פאָרשטעהער פון דער פּוילישער אַריסטאָקראַטיע. דערבײַ האָבען די פראַנקיסטען אָנגענומען די נעמען און פאַמיליעס פון זייערע טויף־פאַטערס, אַרײַנטרעטענדיג אויף אַזאַ אופן גלײַך אין דער פּוילישער אַריסטאָקראַטיע. אין לעמבערג אַליין האָבען אין פערלויף פון די יאָהרען 1759 און 1760 זיך אָבגעשמד'ט 514 מענער און פרויען, צווישען זיי אויך די אייניקלעך פון די גאונים שור. פראַנק אַליין, וועלכער איז אַרײַנגעפאָהרען קיין לעמבערג מיט גרויס פּאַראַד, אין א קאַרעטע אײַנגעשפּאַנט מיט 6 פערד און אַרומגערינגעלט מיט 50 רײַטער, האָט צוערשט דורך פערשידענע תירוצים זיך אָבגעזאָגט

באלד צו שמד'ען זיך. אין דער אמת'ען איז פראנק נאר אויסען געווען, אז זיין שמד'ען זיך זאל פארקומען נישט אין לעמבערג, נאר אין ווארשא, ביי א גרויסער פייערליכקייט: ער האט אויך פון זיין שמד'ען זיך געוואלט האבען נוצען פאר זיך. אין ווארשא האט פראנק געבעטען, אז דער קעניג אויגוסט III אליין זאל זיין דער טויף־פאטער. דער קעניג האט מסכים געווען און דאס שמד'ען זיך פון אנפיהרער פון די פראנקיסטען איז פארגעקומען ביי גרויסע צערעמאניעס, מיט א פאראד, אין דער אנוועזענהייט פון דער קעניגליכער פאמיליע און הויכגעשטעלטע לייט (נאוועמבער 1759). ביי'ם שמד'ען זיך האט פראנק אנגענומען דעם נאמען יוזעף.

דאך האבען די פוילישע גייסטליכע נישט אויפגעהערט זיך צו בעציהען מיט אונצוטרוי צו די גע'שמד'טע פראנקיסטען. די פינסטערע פערגאנגענהייט פון פראנק און די יראת־הרוממות, מיט וועלכער די פראנקיסטען האבען זיך בעצויגען צום „הייליגען האר", — דאס אלץ האט ארויסגערופען א שטארקען חשד. אויסערדעם האבען די יודען נישט אויפגעהערט שיטען געלד אין אלע זייטען און מסר'ען די פראנקיסטען פאר דער פוילישער מאכט. זיי האבען זיך משתדל געווען, אז מען זאל צווינגען זיך שמד'ען אויך די איבעריגע פראנקיסטען, כדי זייער זכר זאל נישט בלייבען צווישען יודען. ענדליך האבען די פוילישע גייסטליכע זיך איבערצייגט, אז די פראנקיסטען האבען זיך גע'שמד'ט נאר כדי אבצונארען די פאליאקען, אז זייער אנפיהרער, פראנק, ווערט נאך אלץ גערעכענט פאר א „הייליגען פאן" און אז זייער דאגמאט וועגען דער דרייאייניגקייט איז פונקט אזוי וויים פון קריסטענטום, ווי פון יודענטום. לויט דער פעראָרדנונג פון דער העכערער מאכט האט מען פראנק'ען ארעסטירט אין ווארשא און איהם גענומען אויף א שטרענגען פערהער. ווי פראנק האט זיך נישט גערדרעהט, האט ער דאך נישט געקענט בעווייזען, אז ער איז א גלויביגער קריסט; אויסערדעם האבען זיינע איינענע אנהענגער דורך זייער עדות־זאגען איהם ארויסגעגעבען. דער חשד איז בעשטעטיגט געווארען און דאן האט דאס געריכט פון די גייסטליכע בעשלאסען: איינזעצען פראנק'ען אין טשענסטאחאווער פעסטונג און איהם האלטען אין דארטיגען מאנאסטיר, כדי ער זאל נישט קענען האבען קיין בעציהונגען מיט זיינע פערעהרער.

13 יאהר (1760—72) האט פראנק פערבראכט אין פעסטונג; דער צוועק פון די קאטוילישע גייסטליכע איז אבער נישט דערגרייכט געווארען.

זײַנע תלמידים האָבּען איצט נאָך מעהר געגלױבּט אין איהם און װײַטער געהאַט נאָהענטע בּעציהונגען מיט זײַער „הײליגען פאַן". פיעל פון זײ זענען זאָגאַר אַרײַנגעדרונגען קײַן טשענסטאָחאָװ אַלײן און געװאױנט אין דער אומגעגענד פון שטאָדט, װעלכע זײ האָבּען אָנגערופען „תרעא דרומי" (די טױער פון רױם). פראַנק האָט בּעגײַסטערט זײַנע אָנהענגער דורך רעדעס און בּריעף, אין װעלכע ער האָט ערקלערט, אַז ראַטעװען די נשמה קען מען נאָר דורך דער „רעליגיע פון אדום". אונטער דעם װאָרט האָט פראַנק פערשטאַנען עפּעס אַ מישמאַש פון יודענטום און קריסטענטום. אױך דאָס אױסזעהען פון „לײַדענדען משיח" האָט צוגעגעבּען מוט און גלױבּען די אָנהענגער פון פראַנק. זײ האָבּען זיך דערמאָנט, אַז אױך שבּתי־צבי האָט געבּיטען זײַן אמונה, און אַז אױך ער איז געזעסען אַרעסטירט אין פעסטונג, און דאָס האָט זײ צוגעגעבּען גלױבּען, אַז פראַנק איז דער צװײטער משיח. קײַן שום בּעשטימטע מאָראַלישע פּרינציפּען, אָדער נײַע רעליגיעזע דאָגמען האָט פראַנק זײַנע אָנהענגער נישט געגעבּען. ער פלעגט נאָר זאָגען: „איך בּין געקומען בּעפרײַען די װעלט פון אַלע געזעצען און געבּאָטען, װאָס האָבּען עקזיסטירט בּיז איצט".

װען פױלען איז צוטײלט געװאָרען צװישען די מלוכות, (ענדע 1772), איז געקומען אַ סוף צו דער תפיסה פונ'ם „הײליגען". דער רוסישער גענעראַל בּיבּיקאָװ, װעלכער האָט אײַנגענומען טשענסטאָחאָװ, האָט פראַנק'ען בּעפרײַט. ער האָט אַ קורצע צײַט פערבּראַכט אין װאַרשאַ און דערנאָך איז ער מיט זײַן גאַנצער פאַמיליע, אין דער בּעגלײטונג פון אַ גרױסער סװיטע אָנהענגער, אַװעק פון פױלען און זיך בּעזעצט אין מעהרען (1773). די װײַטערדיגע מעשים פון דאָזיגען גרױסען אַװאַנטוריסט זענען שױן פאָרגעקומען אין מערב־אײראָפּאַ; אין עסטרײַך האָט ער געשפּיעלט אַ ראָליע פון אַ מיסיאָנער, װאָס זײַן אױפגאַבּע בּעשטעהט אין פערשפּרײַטען קריסטענטום צװישען יודען, און ער האָט זאָגאַר בּעקומען חן אין קעניגליכען הױף. אין גיכען האָט מען זיך אָבּער אױך דאָרט דערװאוסט װעגען זײַן פינסטערער פערגאַנגענהײַט און מען האָט זיך איבּערצײַגט, אַז ער איז אַ שװינדלער. פראַנק האָט געמוזט פערלאָזען אױך עסטרײַך און ער האָט זיך בּעזעצט אין אָפענבּאַך, דײַטשלאַנד. דאָרט האָט ער זיך אַ נאָמען געגעבּען „דער בּאַראָן פון אָפענבּאַך". צוזאַמען מיט זײַן זעלטען־שענער טאָכטער חוה (האַװאַטשאַ), װעלכע האָט פערדרעהט אַ קאָפּ פיעל הױכע לײַט פון דער

פּויליִשער אַריסטאָקראַטיע, האָט ער געלעבּט אין דער שפּיץ פון זיין סעקטע, וואָס איז איהם געבּליבּען טריי. חוה'ן האָבּען פראַנק'ס תלמידים גערופען „די היילינגע פּאַננאַ" און אין דער סעקטע פלעגען פאָרקומען פער־שידענע מיסטעריען, אין וועלכע חוה האָט געשפּיעלט אַ גרויסע ראָליע. פראַנק האָט געלעבּט אין גרויס רייכטום, ווייל זיינע אַנהענגער אין פּוילען און מעהרען האָבּען נישט אויפגעהערט צו שיקען געלד פאַר זייער „היילינגען פאַן", און פראַנק'ס הויז האָט זיך געפיהרט אויפ'ן שטייגער פון די קעניגליכע הויפען. ווען פראַנק איז געשטאָרבּען (1791), האָט די סעקטע פון די פראַנקיסטען אָנגעהויבּען זיך צופאַלען. די אַנהענגער פון פראַנק האָבּען ביסלעכווייז אָנגעהויבּען זיך צונויפגיסען מיט דער קאַ־טוילישער בּעפעלקערונג, פערלוירען דעם כאַראַקטער פון אַ סעקטע און ענדליך איינגאַנצען פערשוואונדען געוואָרען צווישען דער פּויליִשער מאַסע. די שענע חוה האָט פריהער געוואָלט שפּיעלען די ראָליע פון איהר פאָטער נאָך זיין טויט, אָבּער דאָס האָט זיך איהר נישט איינגעגעבּען זענענדיג געוועהנט צו פיהרען אַ „הויף", האָט זי זיך פערפּלאָנטערט אין חובות און גע'רודפ'ט פון איהרע קרעדיטאָרען, איז זי געשטאָרבּען אין 1816, אין אָפענבּאַך.

אזוי האָט זיך געענדיגט די בּעוועגונג פון די פראַנקיסטען. מיט זיי צוזאַמען האָט זיך אויך געענדיגט די גאַנצע משיח־בּעוועגונג — זי איז פערוואַנדעלט געוואָרען אין אַ טרוימערישען מיסטיציזם, אין אַ שטרעבּונג צו בּעפרייען זיך פון די יודישע אייביגע צרות דורך אָבּזאָגען זיך פון יודענטום, און דער וואַנזיניגער מיסטיציזם האָט זיך פערוואַנדעלט אין פּשוט'ער שווינדעריי. דער דאָזיגער שטורם, וואָס האָט זיך געטראָגען איבּער יודען אין פערלויף פון פיעל יאָהרען, האָט אָבּער געהאַט אויך גוטע זייטען, ווייל ער האָט מיטגעהאָלפען אויפצוּוועקען די יודען פון זייער שלאָף און אַרויסרופען אין זיי אַ אינטערעס צו בּעניייען די יודישע קולטור. דאָס פאָלק האָט געזוכט צו שטילען זיין רעליגיעזען דורשט; דאָס אַלטע, טרוקענע, רבּני'שע יודענטום האָט שוין מעהר נישט גע־קענט בּעפרידיגען דאָס יודישע האַרץ, וואָס האָט געלעכצט נאָך אַביסעל פרייהייט פון דער טרוקענער דאָגמע, נאָך אַ נייע יודישקייט, וואָס זאָל מעהר רעדען צום געפיהל, ווי צום געדאַנק.

אזוי ווי ביז איצט, האָט ווייטער נישט געקענט געהן. די משיח־בּעוועגונג האָט אָבּגעפרישט אַביסעל די פערשטיקטע לופט און צוגעגרייט אַ בּאָדען צו נייע אידעען. דער רבּניזם און דער מיסטיציזם האָבּען אין

דעם לאַנגען האַרטען קאַמפף, וואָס זיי האָבען געפֿיהרט צוויִשען זיִך אָבגעשוואַכט איינער דעם צווייטען, און ביידע האָבען זיי געמוזט אָבטרעטען זייער אָרט פֿאַר אַ נייער בעוועגונג. סימנים פֿון אַ קולטורעלער בענייאונג זענען געווען געגוג: אין דערזעלבער צייט, ווען די רבנים האָבען געפֿיהרט צוויִשען זיך גרויסע מחלוקת און רכילות וועגען קמיעות און שפרוכען; אין דערזעלבער צייט, ווען יעקב פֿראַנק האָט געקענט פֿערפֿיהרען אַזוי פֿיעל מענשען מיט זיינע ווילדע געדאַנקען און שווינדלערישע טרויטערייען, אין דערזעלבער צייט זעהען מיר נייע שטערען אויף דעם יודישען האָריזאָנט: אין דייטשלאַנד האָט דער גרויסער יודישער געלעהרטער משה מענדעלסאָן געשלאָסען פֿריינדשאַפֿט מיט דעם גרויסען דייטשען שריפֿטשטעלער לעסינג; אין פּאָרטוגאַל זענען איינגעלאָשען געוואָרען די שייטערהויפֿענס פֿון דער אינקוויזיציע, און אין ענגלאַנד האָבען אין פּאַרלאַמענט זיך אָנגעהויבען דעבאַטען וועגען אויסגלייכען די יודען פֿון דער מלוכה אין זייערע רעכטען מיט דער איבעריגער בעפֿעלקערונג. עס איז געווען קלאָר, אַז עפּעס נייעס וועבט זיך, אַז פֿאַר יודען הויבט זיך אָן אַ נייע עפּאָכע, און די עפּאָכע איז געקומען.

צוואַנציגסטעס קאַפּיטעל.

די יודישע לאַגע אין מערב־איירופּאַ.

אין דער לופֿטען האָט שוין געאָטעמט מיט נייע אידעען, עס האָט זיך געשפּירט דאָס אָנקומען פֿון דער גרויסער פֿראַנצויזישער רעוואָלוציע, וואָס האָט געמאַכט אַזאַ געוואַלדיגע איבערקעהרעניש אין דער גאַנצער וועלט, אָבער די אַלטע פּאָליטיק פֿון מיטעלאַלטער בנוגע צו יודען האָט נאָך ווייטער זיך געפֿיהרט אין פֿערלויף פֿון העלפֿט 17־טען ביז העלפֿט 18־טען יאָהרהונדערט. מערב־איירופּאַ האָט נאָך אַלץ נישט געקענט דערוואַקסען ביז דעם געדאַנק, אַז יודען האָבען דאָס רעכט צו וואוינען פֿריי אומעטום און פֿיהרען אַ פֿרייען האַנדעל אַלס מענשען מיט גלייכע רעכטען. אין דאָס רוב לענדער האָט מען די יודען אָדער אינגאַנצען נישט ערלויבט צו וואוינען און האַנדלען, אָדער מען האָט זיי דאָס ערלויבט נאָר אונטער שווערע און בעליידיגענדע בעדינגונגען.

די טראַדיציעס פֿון די פֿינסטערע מיטעלאַלטערישע צייטען זענען מעהר ווי אומעטום פֿערבליבען אין עסטרייך, וועלכע איז נאָך דער עפּאָכע פֿון דער רעפֿאָרמאַציע געוואָרען דאָס הויפּט־נעסט פֿון קאַטוליציזים אין איירופּאַ. דאָרט האָבען פֿעסט זיך איינגעאָרדענט די יעזואיטען, וועלכע האָבען געהאַט אין זייערע הענד די גאַנצע שליטה און געפֿיהרט אַ האַרטען קאַמפּף געגען די פּראָטעסטאַנטען און יודען. אין בעהמען און מעהרען האָט מען נאָך די יודען געלאָזט צו רוה, אָבער אין ווין און אין די נידער־עסטרייכישע פּראָווינצען האָבען די פֿרומע

קאַטוילִיקען נישט געקענט אַריבערטראָגען די יודען. דער וואוקס פון די יודען אין וויען, וואו עס איז זיי אין 1624 ערלויבט געוואָרען צו וואוינען אין אַ בעזונדער געטאָ, האָט זעהר בעאונרוהיגט די קאַטוילישע בעפעלקערונג. דער וויענער מאַגיסטראַט האָט נישט איינמאָל זיך געסטאַרעט, אַז די יודישע געמיינדע זאָל בעפרייט ווערן פון אונטער דער שוץ פון קעניג און איבערגעהן צו דער ממשלה פון דעם מאַגיסטראַט אַליין, וועלכער זאָל קענען טאָן מיט די יודען אַלץ, וואָס ער וויל, אָבער דאָס האָבען נישט דערלאָזט די קיסרים, וועלכע האָבען נישט געוואָלט פערלירען די גרויסע הכנסות, וואָס די יודישע געמיינדע האָט זיי אַריינגעבראַכט. די אַגיטאַציע פון מאַגיסטראַט האָט אָבער סוף כל סוף געהאַט אַ ערפאָלג, ווען אויף זיין זייט איז איבערגעגאַנגען די קייזערין מאַרגאַריטאַ, די פרוי פון קייזער לעאָפּאָלד דעם 1-טען. אַ געבוירענע פון שפּאַניען, וואָס האָט שוין לאַנג זיך בעפרייט פון די אונגלויביגע יודען, האָט די פרומע מאַרגאַריטאַ זיך געשפּירט זעהר שלעכט אין וויען, וואו צוזאַמען מיט איהר האָבען געוואוינט די „אונגלויביגע". איינמאָל, ווען די קייזערין האָט געבוירען אַ טויט קינד, איז איהר געקומען אַ געדאַנק אין קאָפּ, אַז דאָס איז אַ שטראָף פון גאָט דערפאַר, וואָס מען לאָזט צו רוה די „שונאים פון דער קירך". דעם דאָזיגען פרומען געדאַנק האָבען אונטערגעכאַפּט די גייסטליכע און די קייזערין האָט געפאָדערט פון איהר מאַן, אַז ער זאָל ווידער איינפיהרען דעם אַלטען עדיקט וועגען פערוועהרען יודען וואוינען אין וויען. לעאָפּאָלד האָט איבערגעגעבען די פראַגע אויף דער בעטראַכטונג פון רייכס-ראַט. דאָרט האָבען די מיינונגען זיך צוטיילט: איינִיגע האָבען געפונען, אַז דאָס אַרויסטרייבען יודען פון וויען וואָלט געווען אַ געוואַלד-טאַט און אויך אויסערדעם געבראַכט פיעל שאָדען דער מלוכה-קאַסע; אַנדערע האָבען געפונען דעם פּלאַן וועגען אַרויסטרייבען יודען פאַר געוואונשען. די וואָגשאָל האָט איבערגעוואויגען דער פאַנאַטישער ניישטאַדטער בישאָף קאָלאָוויטש. ער האָט אין קירך אין דער אָנוועזענהייט פון קייזער געהאַלטען אַ הייסע פאַטריאָטישע רעדע, אין וועלכער ער האָט געשילדערט די וויענער יודען אַלס פערברעכער, גזלנים און גנבים, און אויך זיי בעשולדיגט אין אַ מלוכה-פערראַט — אין געהיימע בעציהונגען מיט דער טערקישער רעגירונג. די רעדע האָט געמאַכט אַ גרויסען איינדרוק און לעאָפּאָלד האָט אַרויסגעגעבען אַ בעפעהל (27-טען

פעברואר 1670) וועגען ארויסטרייבען די יודען פון וויען און פון די פראווינצען פון נידער- און אויבער-עסטרייך.

דעם 1-טען מארט 1670 האבען די העראלדען מיט טרומייטען אויסגערופען איבער די גאסען פון וויען, אז ביז יולי דעם יאהר דארפען יודען פערלאזען די שטאדט. די יודען האבען אנגעהויבען אנגווענדען אלע מיטלען אבצושאפען דעם דאזיגען שרעקליכען בעפעהל. זיי האבען געשאנקען רייכע מתנות דער קייזערליכער פאמיליע, פארגעשטעלט זייערע אלטע פריווילעגיעס, אויפגעוויזען זייערע גרויסע פערדינסטען פאר דער מלוכה, אבער קיין זאך האט נישט געהאלפען. די ידיעה וועגען דעם אומגליק האט זיך פערשפרייט איבער דייטשלאנד און אנדערע לענדער, וואו יודען האבען געוואוינט. אין איינינע ערטער האט מען געפאסט און אין די שוהלען נאט געבעטען, אז די גזירה זאל בטל ווערן. די אנגעזעהענע יודען, וואס האבען געשפיעלט א ראליע אין דער פאליטישער וועלט, האבען געפרובט ווירקען אויפ'ן וויענער הויף דורך דער דיפלאמאטיע. אין דער הינזיכט האט פיעל געארבייט דער בעוואוסטער פינאנסיסט יצחק עמנואל טעקסיירא פון די שפאנישע מאראנען, דער רעזידענט פון דער שוועדישער קעניגין אין האמבורג. ער האט אוועקגעשיקט בריעף צו זיינע בעקאנטע פון די הויכגעשטעלטע פערזאנען אין שפאניען, ווי אויך צו דער שוועדישער קעניגין מיט א בקשה, אז זיי זאלען זיך סטארען ביי'ם וויענער הויף וועגען אבשאפען די גזירה. די שוועדישע קעניגין האט טאקע באלד אוועקגעשיקט א שריפטליכע ביטע צו דער עסטרייכישער קייזערין און צו דעם פויפסטליכען נונציוס אין וויען וועגען מבטל מאכען דעם בעפעהל ארויסצוטרייבען די יודען. קיין זאך האט אבער נישט געהאלפען: דער קייזער לעאפאלד איז געבליבען ביי זיין בעשלוס.

אין יולי האבען די יודען אנגעהויבען פערלאזען די שטאדט. ווען עס זענען שוין ארויסגעפאהרען פון איהר העכער אנדערטהאלבען טויזענד יודען, האבען די איבערגעבליבענע ווידער זיך געפרובט ווירקען אויף דעם קייזער, אז ער זאל האטש זיי איבערלאזען, אבער עס האט נישט געהאלפען. די לעצטע גרופע יודען האבען פערלאזט די שטאדט אין טרויער-טאג פון תשעה-באב. עס זענען נאר פערבליבען די יודען, וואס האבען באנקראטירט און זענען אריינגעזעצט געווארען אין די טורמעס, ווי אויך 18 פארשטעהער פון דער געמיינדע, וועלכע זענען גענומען

געוואָרען אלס ערבות, אז די ארויסגעטריבענע יודען זאָלען נישט פערניפטיגען די ברונעמס אָדער מיט אנדערע מיטלען נקמה נעהמען פון די קריסטען. אין אויגוסט זענען אויך דאָס רעשט יודען ארויסגעטריבען געוואָרען פון שטאָדט. פון די פיער טויזענד יודען האָט קיין איינער נישט איינגעשטימט צו טויפען זיך, און דאָס האָט ארויסגערופען די פערוואונדערונג פון די קריסטען. אין וויען איז נאָר פערבליבען איין און איינציגער יוד — דער פינאנץ־אגענט ביי'ם הויף מארקוס שלעזינגער־יפה. די קלעריקאלען האָבען געפייערט זייער נצחון. דער וויענער מאגיסטראט האָט דעם פערלאָזענעם קווארטאל, וואו יודען האָבען פריהער געוואוינט, א נאָמען געגעבען לעאָפּאָלדשטאדט, לכבוד דעם קייזער. אויפ'ן אָרט פון דער גרויסער וויענער יודישער שוהל האָט מען אויסגעבויט א קלויסטער, און דער קייזער האָט געלעגט דעם ערשטען שטיין. דאָרט האָט מען אויף א גאָלדענער שילד אָנגעשריבען: „נאָכדעם ווי די יודען זענען אינגאנצען ארויסגעטריבען געוואָרען פון דאנען, האָט דער קייזער בעוויליגט אויסצובויען א קירך אויף דעם אָרט פון זייער שוהל, די מערדער־גרוב".

די קריסטליכע בעפעלקערונג האָט אָבער באלד דערשפירט די טרויעריגע רעזולטאטען פון דער יעזואיטישער פאָליטיק. די בירגער פון וויען זענען נישט אימשטאנד געווען צו דעקען די גרויסע סומע מלוכה־שטייערען, וואָס די יודען האָבען פריהער אריינגעבראכט, און די קריסטליכע סוחרים האָבען זיך אָנגעהויבען קלאָגען, אז דער מסחר איז געפאַלען, ווייל עס האָט זיך פערקלענערט די צאָהל געברויכער. שוין אין דריי יאָהר ארום האָט דער קייזער געמוזט ערלויבען יודען קומען צו פאָהרען אויף די ירידים אין די שטעדט פון נידער־עסטרייך, פון וואנען מען האָט זיי ערשט נישט לאנג פערטריבען. ביסלעכווייז האָבען די יודען אָנגעהויבען אריינפאָהרען צוליעב האנדעלס־צוועקען אויך קיין וויען, וואו זיי האָבען אין א קליינער צייט געבילדעט א בעדייטענדע קאָלאָניע פון „דערוויליגטע איינוואוינער". ווען עס האָט זיך אָנגעהויבען די טערקיש־עסטרייכישע מלחמה (1683), האָט לעאָפּאָלד ברייט אויסגענוצט די יודישע באנקירען און פינאנסיסטען. איינער פון זיי, שמואל אָפּענהיים פון היידעלבערג, האָט זיך אין יענער צייט בעזעצט אין וויען. באלד נאָך איהם האָבען בעקומען דאָס רעכט צו וואוינען אין וויען נאָך פיעל יודען, אלס קרובים אָדער משרתים פון דעם היידעלבערגער עושר. דער לעצטער, וועלכער איז געווען באמת איבערגעגעבען די אינטערעסען

פון זיינע ברידער, האט פיעל אויפגעטאן פאר דער וויעדער־אויפלעבונג פון דער יודישער קהלה אין וויען. דער דעקרעט פון 1670 איז אפיציעל נישט בטל געווארען; ער האט אבער ביסלעכווייז פערלוירען זיין בעדייטונג איבער די בעדינגונגען פון לעבען אליין, איבער דער עקאנאמישער נויטווענדיגקייט.

ווען עס האט זיך געענדיגט די מלחמה צווישען עסטרייך און טערקיי און עסטרייך האט אבגעהאלטען א נצחון, זענען צו איהר וויעדער איבערגעגאנגען די אונגארישע פראווינצען, וואס האבען זיך פריהער געפונען אונטער דער הערשאפט פון טערקיי. די יודען פון בודאפעשטער ראיאן, וועלכע עס האט זיך גאנץ רוהיג געלעבט אונטער דער טערקישער ממשלה, האט זיך, נאטירליך, נישט געגלוסט אונטערגעווארפען ווערן דער נייער הערשאפט פון דעם קלעריקאלען עסטרייך. ווען דאס עסטרייכישע מיליטער האט בעלאגערט בודאפעשט, האבען די יודען ענערגיש זיך בעטייליגט אין דער פערטיידיגונג פון דער פעסטונג. דערפאר, ווען די עסטרייכישע סאלדאטען האבען איינגענומען די בעלאגערטע שטאדט, האבען זיי זיך אן די יודען נוקם געווען. פיעל פון זיי זענען אויסגע'הרג'עט געווארען און די איבערגעבליבענע זענען ענטלאפען קיין טערקיי און אין אנדערע לענדער. דער קייזער לעאפאלד האט פערבאטען יודען, מחמד'אנער און פראטעסטאנטען צו וואוינען אין בודאפעשט, און די שנאה פון די אונגארן צו די יודען איז געווען אזוי גרויס, אז נאך אין 18־טען יאהרהונדערט האט מען זיי נישט ערלויבט צו בעזעצען זיך אין דער אלטער רעזידענץ פון אונגארן און פאר דורכפאהרען דורך בודאפעשט האבען די יודען געמוזט צאהלען א ספעציעלען שטייער. גרויסע יודישע קבוצים האבען זיך געפונען נאר אין די איבעריגע שטעדט פון אונגארן, און זייער צאהל האט זיך בעדייטענד פערגרעסערט אין 18־טען יאהרהונדערט, ווען עס זענען צוגעקומען די אנגעקומענע פון עסטרייך, מעהרען, בעהמען און פוילען. זייער הויפט־געמיינדע איז געווען פרעסבורג.

דער קלעריקאליזם אין עסטרייך האט נישט אויפגעהערט אויך בעת דעם קעניגען פון קארלוס VI (1711—40). עס האבען זיך וויעדער אנגעהויבען די פראבעס צוצוציהען יודען צום קריסטענטום דורך מיסיאנערישע דרשות אין די שוהלען. עס פלעגט טרעפען, אז די יודען האבען געשטעלט א וויעדערשטאנד דער חוצפה פון די מיסיאנערען, וועלכע האבען זיי ארויסגעבראכט פון געדולד. אין דער שטאדט

אויסזעצע האבען די יודען ארויסגעטריבען דעם דארטיגען גלח, וואס איז געקומען אום יום כפור האלטען א דרשה וועגען קריסטענטום אין דער יודישער שוהל. דערפאר האט מען די יודען שטרענג בעשטראפט; די שוהל איז צערשטערט געווארען און דריי גבאים זענען ארויסגעטריבען געווארען פון שטאדט. דארט ווידער, וואו די יודען האבען יא גענאסען עטוואס פרייהייט בנוגע צו דער אמונה, האט דאס זיי אבגעקאסט זעהר טייער. אין ווין האט מען פון די יודען געפאדערט, זיי זאלען צו שטייער געבען 150 טויזענד פלארין אויף די הוצאות פון דער קאראנאציע פון קארלוס VI. די הלואות פון דער רעגירונג פלעגען געמאכט ווערן דורך די פינאנץ-אגענטען שמואל אפענהיים און שמשון ווערטהיימער, וועלכע האבען געמוזט ביי אלע בעדינגונגען צושטעלען געלד, ווייל אנדערש וואלטען זיי געבראכט א אומגליק אויף אלע יודען. נאך דעם אלעמען האט דאך דער קייזער קארלוס ארויסגעגעבען עטליכע טיראנישע ווילדע געזעצען געגען יודען. אזוי איז אונטער זיין הערשאפט ארויסגעגעבען געווארען דאס ווילדע געזעץ (1726), אז אין יעדער יודישער פאמיליע האט נאר איין מיטגליעד (דער עלטסטער זוהן) דאס רעכט חתונה צו האבען און איינפיהרען א אייגען הויז. דאס דאזיגע געזעץ, דורך וועלכען מען האט געוואלט פערהיטען, אז די יודישע בעפעלקערונג זאל זיך נישט צו-שטארק פערמעהרען, איז שטרענג אבגעהיט געווארען אין פערלויף פון 100 יאהר.

בעת'ן קעניגען פון מאריא טערעזיא (1740—60) האט געדראהט א גרויסע געפאהר די יודען פון בעהמען און מעהרען. אין אנהויב פון איהר קעניגען האט עסטרייך פערפיהרט א מלחמה געגען פרייסען און פראנקרייך. בעת דאס מיליטער פון שונא האט בעלאגערט פראג, האבען די יודישע שונאים פערשפרייט א קלאנג, אז די יודען פיהלען מיט די פרייסען און די פראנצויזען און שטיצען זיי. די קלעריקאלע קייזערין האט געגלויבט אין די דאזיגע קלאנגען און נישט לאנג טראכטענדיג האט זי ארויסגעגעבען א בעפעהל, ארויסצוטרייבען די יודען פון מעהרען און בעהמען „צוליעב פערשידענע וויכטיגע סיבות“. א שרעק איז אנגעפאלען אויף דער הונדערט-טויזענדיגער יודישער בעפעלקערונג פון ביידע פראווינצען, ווען דער דעקרעט וועגען גירוש איז פערעפענטליכט געווארען. צוואנציג טויזענד יודען פון דער אלטער פראגער קהלה האבען געמוזט אין מיטען ווינטער פער-

לאָזען די שטאָדט און וואַנדערן איבער די דערפער. דאָס גאַנצע האַנדעלס-לעבען אין ביידע פראָווינצען האָט זיך אָבגעשטעלט און דער בעסערער טייל פון דער קריסטליכער בעפעלקערונג האָט פערשטאַנען, צו וואָס פאַר א קריזיס אַזאַ פאָליטיק קען ברענגען. ענדליך האָבען זיך אריינגעמישט די ליבעראַלע דיפּלאָמאַטישע פאָרשטעהער פון ענגלאַנד און האָלאַנד, ווי אויך די יודישע קאַפּיטאַליסטען ביי'ם וויענער הויף, וועלכע האָבען אָנגעהויבען פאָדערן און בעטען, אַז די קייזערין זאָל אָבשאַפען דעם דעקרעט. ענדליך האָט מאַריאַ טערעזיאַ נאָכגעגעבען; פריהער האָט זי ערלויבט די יודען ווידער זיך צו בעזעצען אין אַלע שטעדט פון בעהמען און מעהרען, אויסער פּראָג; דערנאָך איז זיי ערלויבט געוואָרען אויך אומצוקעהרען זיך אויף צעהן יאָהר קיין פּראָג, צוליעב די אָנקלאָגען פון די „שטאַנדען“, אַז „דער גירוש פון יודען ברענגט דעם לאַנד מיליאָנען-היזיקות“.

די לעבענס-בעדינגונגען פון די עסטרייכישע יודען זענען אָבער נאָכדעם נאָך שווערער געוואָרען. די לאַסט פון געוועהנליכע און אויסער-געוועהנליכע שטייערען איז אָהן אויפהער געוואַקסען. צוזאַמען דערמיט האָט מען זיך געסטאַרעט דורך פערשידענע געזעצען צו פערקלענערן די צאָהל פון דער יודישער בעפעלקערונג. צו דעם צוועק האָט מען איינגעפיהרט א „פּרעה'שען“ געזעץ, לויט וועלכען עס איז בעגרענצט געוואָרען די צאָהל פון די יודען, וואָס האָבען פאַמיליעס: אין בעהמען האָבען געמעגט עקזיסטירען נישט מעהר פון 20 טויזענד יודישע פאַמיליאַנטען, און אין מעהרען -- 5,100. מעהר פון די צאָהל יודען האָבען נישט געטאָרט התונה האָבען. בכלל האָבען נישט געפעהלט קיין בעליידיגענדע געזעצען פאַר יודען. אַזוי, למשל, האָט מען אין פּראָג נישט ערלויבט די יודען צו קויפען אויפ'ן מאַרק עסענוואַרג פריהער פון א בעשטימטער שעה און דאָס איז געטאָן געוואָרען מיט דעם צוועק, אַז די קריסטען זאָלען פריהער זיך פערזאָרגען מיט פּראָוויזיע. די אָרטיגע מאַכט האָט געפאָדערט פון די יודען, אַז זיי זאָלען טראָגען א ספּעציעלען געלען צייכען אויף די מלבושים און דערצו זענען זיי שטאַרק בעגרענצט געוואָרען אויך אין האַנדעל און אין האַנדוועָרק.

אין דעמזעלבען יאָהר (1670), ווען מען האָט פון עסטרייך ארויסגעטריבען די יודען, האָט פאַר זיי זיך געעפענט א נייַ לאַנד -- דאָס

פראטעסטאנטישע פרייסען. נישט צוליעב הומאניזם און גאסטפריינדליכקייט האט פרייסען אריינגענומען צו זיך די יודען, נאר צוליעב עקאנאמישע און פאליטישע צוועקען. דער גרויס=קורפירשט פרידריך=ווילהעלם פון בראנדענבורג, וועלכער האט געלעגט דעם פונדאמענט צו דער איבערהערשאפט פון פרייסען און דייטשלאנד, האט זיך געשטעלט א אויפגאבע אויפצוהויבען דעם עקאנאמישען וואוילשטאנד פון לאנד דורך א האנדעלס=קאלאניזאציע. ער האט זיך גענומען אלס בייספיעל האלאנד, וואס האט אויפגעבליהט א דאנק די יודען, און אריינגעלאזען צו זיך אין לאנד די ארויסגעטריבענע פון פראנקרייך. אין בראנדענבורג האבען זיך נישט געפונען קיין יודען נאך פון 1573=טען יאהר, נאר נאך דעם שלום אין וועסטפאליען, ווען צו בראנדענבורג זענען צוגעקומען נייע צוויי פראווינצען, האלבערשטאדט און קלעווע, און דער גרויס=קורפירשט האט דארט געפונען יודען, וואס האבען דארט שוין געוואוינט פון אלטע צייטען, האט ער געפונען פאר נוצליך זיי איבערצולאזען אויף זייערע ערטער. ער האט זאגאר געשטיצט די גרויסע יודישע סוחרים און איינעם פון זיי, אליהו גאמפערץ, האט ער בעשטימט פאר זיין פינאנציעלען אגענט. פרידריך=ווילהעלם האט פערשטאנען, אז די יודישע קאפיטאליסטען קענען ברענגען פיעל נוצען דער מלוכה, און בעשלאסען, זיי מקרב צו זיין. לויט זיין בעפאלמעכטיגונג פלעגט גאמפערץ אפט פאהרען קיין אמסטערדאם פיהרען אונטערהאנדלונגען וועגען אנלייהען, און אין א צייט פון מלחמה פלעגט ער צושטעלען געוועהר און פולווער פאר דער ארמעע. דערוויסענדיג זיך וועגען דעם גירוש פון יודען אין עסטרייך, האט פרידריך-ווילהעלם געשריבען זיין באטשאפטער אין וויען, אז ער איז גרייט אויפצונעהמען ביז 50 יודישע פאמיליעס פון די רייכע קלאסען, וועלכע זאלען קומען קיין בראנדענבורג מיט זייערע קאפיטאלען. דער באטשאפטער האט וועגען דעם מודיע געוועזען די פארשטעהער פון דער יודישער געמיינדע אין וויען, וועלכע האט ארויסגעשיקט קיין בערלין א דעפוטאציע פון 12 מאן, אום צו פיהרען אונטערהאנדלונגען מיט'ן קורפירשט. אין א יאהר ארום, אין מאי 1671, זענען פערעפענטליכט געווארען די בעדינגונגען, לויט וועלכע 50 יודישע פאמיליעס האבען געמעגט זיך בעזעצען אין בערלין און אין אנדערע שטעדט פון פרייסען. די דאזיגע בעדינגונגען זענען געוועזען שווער און בעליידיגענד, גאר פאר געטריבענע מענשען אהן א היים און אהן א שוץ, איז אויך

דאס גוט געוועזען. יודען איז ערלויבט געווארען צו וואוינען אין אלע שטעדט פון בראנדענבורג אהן דעם רעכט צו ערווערבען אונבעוועגליכע גיטער. פאר דעם חסד איז יעדע יודישע פאמיליע מחויב איינצוצאהלען יעהרליך אכט טאלער און אויסער דעם איין גולדען גאלד פון יעדע חתונה און קבורה. עפענטליכע שוהלען בויען טאר מען נישט און עס ווערט נאר ערלויבט איינצוארדנען פריוואטע מנינים פאר'ן גאטעס-דיענסט. אלערליי מסחרים זענען ערלויבט געווארען אויסער „וואכער” און ארויספיהרען מטבעות פון לאנד. אויף די דאזיגע בעדינגונגען זענען די יודען אריינגעלאזען געווארען קיין בראנדענבורג, דערווייל אויף 20 יאהר, מיט דעם רעכט צו בעניייען דעם אפמאך נאך דעם טערמין.

די עמיגראנטען פון עסטרייך האבען זיך הויפטזעכליך בעזעצט אין בערלין. באלד זענען אהין אריינגעדרונגען אויך די יודען פון די איבעריגע דייטשע מלוכות. זיי פלעגען אהין אריינגעלאזען ווערן נאר נאך א שטרענגער רעוויזיע פון זייער פערמעגען. נישט-רייכע יודען זענען אהין אריינגעפאהרען בגניבה און אויף זיי פלעגט די קריסטליכע בעפעלקערונג, ווי אויך די רייכע יודען אליין, קוקען מיט רוגזה און פעררדרום. די קריסטליכע איינוואוינער האבען זיך בעצויגען צו די עמיגראנטען מיט שנאה און געפועל'ט ביים קורפירשט, אז ער זאל זיי בעגרענצען אין האנדעל.

דער נאכפאלגער פון גרויס-קורפירשט פרידריך I, וועלכער האט אין יאהר 1701 אנגענומען דעם טיטול „פרייסישער קעניג”, האט אויך זיך געהאלטען בנוגע צו יודען ביי דער פאליטיק פון „שוץ”, ד. ה. פאר גרויסע פרייזען האט ער זיי געשאנקען געוויסע רעכטען. ווען די „שטאנדען” האבען אנגעהויבען זיך משתדל זיין, אז מען זאל ארויסטרייבען די יודען, וואס האבען בעוויזען צו בעזעצען זיך אין קעניגסבערג, טילזיט, מעמעל און אנדערע שטעדט, האט דער קעניג נישט געפונען פאר מעגליך צו בעפרידיגען די דאזיגע ביטע. אבער אין דערזעלבער צייט האט ער אנגענומען מיטלען, אז די יודישע בעפעלקערונג אין די שטעדט, בעזונדערס אין בערלין, זאל זיך נישט שטארק פערגרעסערן. פאר דעם רעכט צו וואוינען האט פרידריך ארויפגעלעגט אויף די יודען אין גאנץ פרייסען איין אלגעמיינע סומע שטייערען — 1000 דוקאטען, אנשטאט דעם פריהעריגען קאפ-אפצאהל. דערביי האט מען שטרענג אונטערגעשיידט צווישען די יודען, וואס האבען

געהאַט אַ ערלויבניש צו וואוינען, און די, וואָס האָבען אַזאַ ערלויבניש נישט געהאַט. די לעצטע פּלעגט מען שטרענג בעשטראָפֿען און אַרויסשיקען פֿון לאַנד. פֿרידריך דער ערשטער האָט אויך געהאַט יודישע הויף-מעקלערס. אַ בעזונדער חשוב איז בײַ איהם געווען דער בערלינער יודישער יובעליר יאָסט לײַבמאַן, וואָס האָט געגעבען דעם קעניג אויף בארג טײַערע שטײנער, צו וועלכע פֿרידריך האָט געהאַט אַ שטאַרקע לײַדענשאַפֿט. ליבמאַנ'ען איז ערלויבט געוואָרען צו האָבען בײַ זיך אין הויז אַ שוהל. אַזאַ פּריוואַטע שוהל האָבען אויך געהאַט די רײַכע פֿאַמיליעס רים און פֿייט. ווען צווישען די בײדע שוהלען איז אויסגעבראָכען אַ מחלוקת, האָט דער קעניג, נישט קוקענדיג אויף דעם אַלטען פֿערבאָט, ערלויבט אויסצובויען אַ עפֿענטליכע שוהל (1712), וועלכע איז אין צוויי יאָהר אַרום בעגײַט געוואָרען, אין דער אַנוועזענהײַט פֿון קעניג אַלײן. אויף אַזאַ אופֿן איז די יודישע געמײנדע אין בערלין אָפֿען לעגאַליזירט געוואָרען. די אַנגעלעגענהײַטען פֿון דער געמײנדע זענען געפֿיהרט געוואָרען דורך געוועהלטע גבאים, וואָס פֿלעגען בעשטעטיגט ווערן פֿון קעניג.

אין גיכען איז אָבער פֿאָרגעקומען אַ קוריאָז, וואָס האָט געבראַכט דער רעגיערונג זיך אַרײַנצומישען אין אינערליכען רעליגיעזען לעבען פֿון די יודען. די משומדים ווענצעל און קאַץ, וואָס זענען אויסגעשלאָסען געוואָרען פֿון דער יודישער געמײנדע, האָבען גע'מסר'ט די יודען, אַז אין דער תפילה „עלינו", וואָס זיי זאָגען נאָך יעדען דאַווענען, ווערט געלעסטערט קריסטוס'עס נאָמען און בײַם דערמאָנען דעם נאָמען שפּײַט מען אויס. די דאָזיגע בעשולדיגונג איז געגרינדעט געוואָרען אויף פֿאָלגענדער פֿראַזע פֿון „עלינו": „מיר לויבען גאָט, דעם בעשעפֿער פֿון דער וועלט, דערפֿאַר, וואָס ער האָט אונז נישט געמאַכט געגליכען צו יענע פֿעלקער, וואָס בוקען זיך צום נאַרישען און פּוסטען און זענען מתפלל צו אַ גאָט, וואָס קען זיי נישט העלפֿען". אין דער דאָזיגער פֿראַזע האָט מען געזעהען אַ אום-כבוד פֿאַר'ן קריסטענטום און אין וואָרט „צום פּוסטען" („וריק") האָט מען אײַנגעזעהען אַ רמז איבער קריסטוס'ען אַלײן (די ווערטער „וריק" און „יש"ו" בעטרעפֿען לויט די ציפֿערען פֿון די אותיות אַ גלײַכע צאָהל — 316). ווען מען האָט וועגען דעם צו וויסען געגעבען דעם קעניג, האָט ער בעפֿוילען, אַז די פּראָווינציעלע אַדמיניסטראַטאָרען זאָלען אַרויסרופֿען צו זיך די רבנים און די פֿאָרשטעהער פֿון די געמײנדעס און פֿאָדערן פֿון זיי אַ שבועה אויף דעם, צו

אין „עלינו" געפינען זיך ווירקליך בעליידיגענדע ווערטער געגען קריסטענטום. די ארויסגערופענע רבנים האבען געענטפערט, אז די רמזים פון „עלינו" זענען נאר געגען די געצענדינער, אבער נישט געגען קריסטענטום. א גוטע מיינונג פאר יודען האט אויך ארויסגעזאגט דער אנגעפרעגטער קריסטליכער טעאלאג מיכאעלס פון האלע. דאך איז אין הארצען פון קעניג פערבליבען א חשד געגען דער תפילה „עלינו". ער האט דעריבער ארויסגעגעבען א בעפעהל (1703), אז ביים זאגען „עלינו" זאלען די יודען נישט ארויסרעדען קיין ווערטער שטיל, נישט שפייען און נישט מאכען קיין תנועות מיט די הענד. די השגחה אויף דער דאזיגער פערדעכטיגער תפילה איז איבערגעגעבען געווארען פאליציאנטען, וועלכע האבען געדארפט פון צייט צו צייט קומען אין די שוהלען אריין און אכטונג געבען, אז „עלינו" זאל דער חזן זאגען הויך אויף א קול און אז די יודען זאלען דערביי נישט שפייען. די דאזיגע בעליידיגענדע פאליציי-השגחה אין די שוהלען איז ענדגילטיג בטל געווארען ערשט אין דער עפאכע פון מענדעלסאן.

נישט בעסער איז אויך געוועזען דער גורל פון די יודען ביים קעניגען פון פרידריך-ווילהעלם דעם ערשטען (1714 — 40). די אל-געמיינע שטייערען אין דער בערלינער געמיינדע זענען פערגרעסערט געווארען, נאר דערפאר איז יודען ערלויבט געווארען צו עפענען די קראמען צוגלייך מיט די קריסטען און בעשעפטיגען זיך מיט עטליכע צווייגען פון האנדעל, וואס זענען פריהער געוועזען פערבאטען. דאס האט ארויסגערופען א פראטעסט מצד די קריסטליכע סוחרים פון בערלין, וועלכע האבען ארויסגעגעבען פאלגענדע דעקלאראציע: „אזוי ווי די סוחר'ישע גילדיע בעשטעהט פון ארענטליכע מענשען, קענען אין איהר נישט אריינגענומען ווערן קיין יודען, גנבים, מערדער, גאט-לעסטערער, אויסגעלאסענע און בכלל מענשען, וואס בעזיצען מיאוס'ע איי-גענשאפטען". די סוחרים האבען זיך אויך משתדל געוועזען פאר'ן קעניג, אז ער זאל בעגרענצען די יודען אין האנדעל, זיי האבען דאס אבער נישט גע'פועל'ט. איבעריגענס, איז דער קעניג געוועזען נישט וויניגער יודענפיינד פון די בערלינער קריסטליכע קרעמער און זיך בעמיהט, אז די יודישע בעפעלקערונג זאל נישט וואקסען. אין 1730 האט ער ארויסגעגעבען „א גענעראל-פריווילעגיע און רעגלאמענט וועגען יודען" וואו עס איז אויפ'ן שטרענגסטען אופן נארמירט געווארען די צאהל פון דער יודישער בעפעלקערונג. וואוינרעכט האט יעדער יוד

געקענט איבערגעבען נאָר זײַן עלטסטען זוהן, וואָס בעזיצט אַ קאַפּיטאַל ניט ווייניגער פֿון 2000 טאָלער; פֿאַר די איבעריגע איז דער צענז פֿון וואוינרעכט שוין פֿיעל גרעסער. אין בערלין האָבען געמעגט וואוינען נאָר 120 יודישע פֿאַמיליעס, און אַזוי ווי עס זענען שוין געוועזען דאָרט גאַנצע 180 פֿאַמיליעס, האָט דער קעניג בעפֿוילען די איבעריגע אַרויסצוטרייבען. אויף די אָנקלאָגען און טענות פֿון די יודען האָט דער קעניג געענטפֿערט, אַז ער וועט ליעבער איינשטימען, דאָס אַלע יודען זאָלען פֿערלאָזען בערלין און אַז ער זאָל פֿערלירען דעם יעהרליכען שטייער פֿון צוואַנציג טויזענד טאָלער, איידער צו דערלאָזען, אַז די קריסטען זאָלען עקספּלאָאַטירט ווערן דורך די יודען.

דער יודישער דרוק איז אויך פֿערבליבען אין דער עפּאָכע פֿון „אויפֿגעקלערטען אַבסאָלוטיזם", ביים קעניגען פֿון פֿרידריך II „דעם גרויסען" (1740—86). ניט קוקענדיג דערויף, וואָס פֿרידריך איז געוועזען אַ פֿילאָזאָף און אַ פֿרײַזיניגער, האָט ער דאָך בנוגע צו יודען ניט געקענט בעפֿרייען זיך פֿון די אַלטע אַבערגלויבענס און ניט אָנערקענט די עלעמענטאַרסטע רעכטען פֿאַר זיי. ער האָט ניט בעהאַלטען זײַן שנאה צו יודען און אָנגעווענדעט אַלע מיטלען, אַז זייער לאַגע אין פּרייסען זאָל ניט פֿערבעסערט ווערן. לויט דעם „גענעראַל-רעגלאַמענט" פֿון פֿרידריך דעם צווייטען זענען אויף יודען ניט חל געוועזען די אַלגעמיינע געזעצען, וואָס זענען געוועזען גילטיג פֿאַר דער גאַנצער מדינה, נאָר זיי האָבען זיך גערעכענט אַלס „שוץ-יודען", ד. ה. זיי זענען געשטאַנען אונטער דער שוץ פֿון קעניג אַליין, וועלכער האָט געקענט מיט זיי טאָן, וואָס זײַן הארץ גלוסט. די „שוץ-יודען" זענען געווען איינגעטיילט אין צוויי קאַטעגאָריעס: אָרדינערע און עקסטראַ-אָרדינערע. צו די ערשטע האָבען געהערט די אָנגעזעהנע רייכע סוחרים, איבערהויפּט פֿאַבריקאַנטען, וועלכע האָבען נאָכ'ן טויט איבער-געגעבען זייער וואוינרעכט און רעכט פֿון האַנדעל זייערע עלטערע זיהן; די „עקסטראַ-אָרדינערע" זענען געוועזען די יונגערע מיט-גליעדער פֿון יעדער יודישער פֿאַמיליע, וועלכע האָבען געהאַט וואוינ-רעכט נאָר פֿאַר זיך אַליין, אָבער ניט געקענט איבערגעבען דאָס רעכט זייערע קינדער, סיידען לויט אַ ספּעציעלער ערלויבניש פֿון קעניג, אונטער געוויסע בעדינגונגען. כדי „אויסצונוצען" די שעדליכע יודען, וועלכע מען האָט געהאַלטען אין לאַנד נאָר צוליעב'ן „ריוח", האָט פֿרידריך אַרויפֿגעלעגט אויף זיי אַ אָריגינעלען שטייער: יעדער

יוד, וואָס האָט געוואָלט בעקומען אַ ערלויבניש חתונה צו האָבען אָדער ערווערבען אונבעוועגליכען פערמעגען, זהאָט געמוזט פריהער קויפען אין דער קעניגליכער פּאָרצעלײַ־פֿאַבריק אַ געוויסע צאָהל פּאָרצעלײַ אויף אַ סומע פון 300 ביז 500 טאָלער און די אײַנגעקויפטע כלים האָבען געמוזט טראַנספּאָרטירט ווערן קײַן אויסלאַנד. די געצוואונגענע קונים פון דעם פּאָרצעלײַ האָבען נאַטירליך געליטען שאָדען, ווײַל דאָס אריבערפיהרען איבער דער גרעניץ האָט געקאָסט זעהר טײַער, אָבער דערפאַר האָט פרידריך זיך געטרײַסט מיט דעם געדאַנק, אַז דורך דעם דאָזיגען אײַגענטימליכען שטײַער אויף יודען ווערט דערווײַל די פּרײַסישע אינדוסטריע געשיצט און פערשפּרײַט. כדי צו ענטוויקלען די אינדוסטריע אין לאַנד פלעגט פרידריך אויך אַרויסגעבען די יודען קאָנצעסיעס אויף פֿאַבריקען, אָדער זיי ערלויבען צו פערגרעסערן די צאָהל מיטגלידער פון זייער פֿאַמיליע מיט דעם תנאי, אַז זיי זאָלען אויסבויען פֿאַבריקען. אויף אַזאַ אופן פלעגען די יודען אָפט געניסען פון געוויסע זכיות און פאַר געלט קויפען זייער רעכט צו עקזיסטירען. בײַ דעם אַלעם זענען אָבער די יודען דאָך געווען אין די הענד פון „פילאָזאָף“, פרידריך II, נישט מעהר ווי אַ שפּיעלצײַג, מיט וועלכע ער האָט געקענט רעגירען אָהן שום פּעראַנטוואָרטליכקײַט, מאַכען איבער זיי פערשידענע פּראָבעס, זיי גוטס אָדער שלעכטס טאָן לויט זײַן אײַגענעם קאַפּריז. אַ מאָל האָט פרידריך די יודען „בעשיצט“ און טובות געטאָן, און אַ אַנדערם מאָל — זיי געיאָגט און געטריבען. ווען (נאָך דער ערשטער צוטהײלונג פון פּוילען) צו פּרײַסען איז איבערגעגאַנגען אַ טהײל פון דער ווײַכסעל־געגענד מיט אַ בעדײַטענדער יודישער בעפעלקערונג (1772), האָט פרידריך געוואָלט אַרויסטרײַבען פון דער נײַער פּראָווינץ אַנ׳ערך 4000 יודען, וואָס זענען פאַר איהם נישט „נוצליך“ געווען, און נאָר מיט גרויס מיה האָט זיך אײַנגעגעבען איהם אָבצורעדען פון דעם קאַפּריז. יעדענפאַלס האָבען די פּוילישע יודען, וואָס זענען איצט געוואָרען פּרײַסישע אונטערטאַנען, פערלוירען פיעל פון זײַערע רעכטען, וועלכע זיי האָבען געהאַט אונטער דער הערשאַפט פון פּוילען.—

גנעהען מיר איבער צו דײַטשלאַנד בכלל. אין דער לאַגע פון די דאָרטיגע יודען אין דער עפּאָכע פון העלפט 17־טען ביז העלפט 18־טען

יאהר-הונדערט בעמערקען מיר כמעט דעמזעלבען פראצעס, וואס אין אנדערע לענדער. אויך דארט האט מען יודען נאך בעהאנדעלט ווי א נידעריגען קלאס מענשען, אדער גאר אויסוואורפען פון דער מענשהייט, אויך דארט האבען די אלטע אבערגלויבענס ארויסגערופען שנאה און אונצוטרוי צו יודען, אבער דאס לעבען איז זיך געגאנגען מיט זיין אייגענעם וועג און געגען דעם רצון פון די יודישע שונאים אלץ מעהר דערנעהענטערט די יודען צו זייער בירגערליכער גלייכבערעכטיגונג, וואס האט געמוזט קומען. דער קאפיטאליזם, וואס איז געגאנגען מיט א טריאומפירענדען מארש איבער אייראפא, האט געבראכט דערצו, אז דעם הויפט-פלאץ אין דער אינדוסטריע זאלען פערנעהמען די שטעדט און די הויפט-פאקטארען פון דער דאזיגער עקאנאמישער אויפלעבונג זענען כמעט אומעטום געוועזען די גערודפ'טע און בעליידיגטע יודען. א דאנק זיי האט שטארק אויפגעבליהט דאס קליינע האלאנד, עס האבען אויפגעוואקסט די פארט-שטעדט פון צפון-דייטשלאנד, עס האט אנגעהויבען זיך שטארק ענטוויקלען דאס יונגע פרייסען. א דאנק דער עקאנאמישער ראליע פון די יודען האבען זיי אויך אין דייטשלאנד פערפעסטיגט זייערע אלטע פאזיציעס און ערווארבען נייע קאלאניעס, צווישען וועלכע עס האט א גרויסען פלאץ פערנומען די האמבורגער געמיינדע.

די פיאנערען פון דעם פראצעס אין דער נייער צייט זענען געוועזען די פארטוגאלישע מאראנען, — דיזעלבע, וואס האבען געגרינדעט אזא גרויסען קולטורעלען צענטר אויך אין אמשטערדאם. נאך אין יאהר 1583 האט א גרופע דייטשע יודען זיך געווענדעט מיט א ביטע צום סענאט אין האמבורג, אז ער זאל זיי ערלויבען וואוינען דארט ווינציגסטענס אויף א צייט, ביי גוטע בעדינגונגען פאר דער שטאדט, נאר די דאזיגע ביטע איז אבגעזאגט געווארען. אין ניכען זענען אבער קיין האמבורג אריינגעדרונגען די מאראנען פון פארטוגאל, וועלכע האבען די ערשטע צייט זיך ארויסגעגעבען פאר קאטוליקען. צווישען זיי זענען געוועזען רייכע סוחרים, פארשטעהער פון אויסלענדישע פירמעס און דאקטוירים. איינער פון די מאראנישע דאקטוירים, ראדריגא דע-קאסטרא, איז געווארען זעהר פאפולער צווישען דער קריסטליכער בעפעלקערונג אין דער צייט פון דער דזשומא-עפידעמיע, וואס האט זיך ענטוויקעלט אין האמבורג. ביסלעכוויז האבען די מאראנען אנגעהויבען אראבווארפען פון זיך די מאסקע פון קריסטענטום און

אָפּען זיך ארויסגעבען פאר יודען. די קריסטליכע איינוואוינער זענען געוואָרען זעהר אויפגעבראכט און אָנגעהויבען פאָדערן פון סענאט אז מען זאל די מאראנען ארויסטרייבען פון שטאָדט. אָבער נישט אזוי לייכט איז געווען ארויסצוטרייבען א גאנצע גרופּע מענשען, וואס האָבען שוין געהאט פערנומען וויכטיגע פּאָזיציעס אין עקאָנאָמישען לעבען פון שטאָדט, און דער סענאט האט זיך דערוויבער געווענדעט צו די טעאָלאָגישע פאקולטעטען פון יענא און פראנקפורט מיט א אָנפראגע, וואס מען דארף דא טאָן. די טעאָלאָגען פון יענא האבען געענטפערט, אז מען קען די יודען לאָזען ווייטער וואוינען מיט דעם בעדינג, אז זיי זאָלען זיך נישט פערזאמלען אין עפענטליכע שוהלען און אז זיי זאָלען זיין געצוואונגען צו הערען מיסיאָנערישע דרשות וועגען קריסטענטום; די טעאָלאָגען פון פראנקפורט ווידער האָבען אויסגעדריקט זייער האָפנונג, אז די מאראנען וועלען סוף כל סוף ווען עס איז ווערען טרייע קריסטען. אויפ'ן גרונד פון די תשובות האט דער סענאט (1612) ערלויבט די מאראנען צו וואוינען אין האמבורג, געשאָנקען זיי דאס רעכט פון פרייען האנדעל, נאר דערפאר שטארק בעגרענצט זייערע פערזענליכע רעכטען: זיי האט מען פערבאָטען צו בויען א שוהל, קויפען נחלאות און זייערע מתים האבען זיי געמוזט פיהרען צו קבורה קיין אלטאָנא, וואו די יודען האָבען געהאט א בית-עלמין. עס איז ענטשטאנען א משונה'דיגע לאגע: אין דער צייט, ווען די יודען אין האמבורג האָבען שוין געהאט אויסגעבויט א גרויסע האנדעלס-באנק (צווישען די גרינדער פון דער בעריהמטער האמבורגער באנק — אין יאָהר 1623 — זענען געווען 12 יודען), האבען זיי נאָך נישט געהאט קיין אייגענע שוהל און אפילו קיין אָרט צו בעגראָבען זייערע טויטע. אָבער ביסלעכווייז האט די ספרד'ישע געמיינדע זיך פערגרעסערט; זיי האבען זיך דערשפּירט פעסטער און אין יאָהר 1626 האבען זיי שוין, נישט קוקענדיג אויף דעם פערבאָט, אויסגעבויט א קליינע שוהל מיט'ן נאָמען „תלמוד תורה" און איינגעלאדען צו זיך א רב.

עס האט זיך ווידער אויפגעהויבען א רעש. דער עסטרייכיש-דייטשער קייזער פערדינאנד II האט געשיקט דעם סענאט א שטרענגען פאָרוואורף, פארוואס ער דערלאָזט יודען, צוליעב פּראקטישע חשבונות, אזוי פריי זיך לעבען. אויף דער אָנפראגע פון סענאט האבען די יודען דיפּלאָמאטיש אָבגעענטפערט, אז זיי האָבען אויסגעבויט נישט קיין שוהל, נאר א פשוט הויז, וואו מען זאל קענען צוזאמען לייענען די תורה.

נביאים און תהלים זאָגען; דערבײַ האָבען די יודען געגעבען אָנצוהערעניש, אַז אויב מען וועט זיך מיט זײַ בּעגעהן שטרענג, וועלען זײַ איבּערפיהרען זײַערע קאַפּיטאַלען אין אַנדערע שטעדט. אויפ'ן סענאַט, וועלכער האָט געזאָרגט פאַר די האַנדעלס-אינטערעסען פון שטאָדט, האָט דאָס געהאַט אַ ווירקונג. דאַגעגען האָבען אָבער די גײַסטליכע זיך נישט בּערוהיגט. זײַ האָבען נישט אויפגעהערט אַגיטירען געגען יודען; פון די גײַסטליכע האָט זיך אויסגעצייכענט דער פאַנאַטישער גלח יאָהאַן מילער, וועלכער האָט געפאָדערט, אַז מען זאָל פערמאַכען די יודישע שוהל, פערוועהרען זײַ צו פערנעהמען זיך מיט מעדיצינישער פּראַקטיק און בּכלל בּענײַען געגען זײַ אַלע מיטעלאַלטערישע רעפּרעסיעס. זײַנע אַנטיסעמיטישע אידעען האָט ער ענטוויקעלט אין אַ בּעזונדער בּוך מיט'ן טיטול: „דער יודאַאיזם, אָדער אַ אויספיהרליכע ערקלערונג וועגען אונגלויבען, פערבּלענדניש און אָבּגעשטאַנענקײַט פון יודישען פאָלק“. אָט די גײַסטליכע פאַנאַטיקער זענען אָבער נישט אימשטאַנד געווען עפּעס אויפצוטאָן; די געמײַנדע פון די פּאָרטוגעזען אין האַמבּורג האָט שוין דעמאָלט געהאַט עטליכע הונדערט מיטגלידער, צווישען וועלכע עס זענען געווען גרויסע קאַפּיטאַליסטען און אַזעלכע אָנגעזעהענע און אײַנפלוס-רײַכע מענשען, ווי די בּאַנקירען דיעגאָ אבּרהם און זײַן זוהן עמנואל-יצחק טעקסײַראַ, יעקב קוריעל און נונעס דע-קאָסטאַ, קאָנסולען פון פּאָרטוגאַלישען קעניג. די אַלע האָבען געפיהרט אַ בּרייט לעבען, געפאָהרען אין שענע עקיפּאַזשען און אויסערליך איז שווער געווען אונטערצושײַדען זײַ פון פירשטען.

אין דער צווייטער העלפט פון 17-טען יאָהרהונדערט איז אין האַמבּורג צוזאַמען מיט דער ספרדישער געמײַנדע געגרינדעט געוואָרען אַ געמײַנדע פון אשכּנזים. די ערשטע אַשכּנזים זענען אַהין, ווי ס'שײַנט, אַרײַנגעדרונגען פון אַלטאָנאַ, וואָס איז זעהר נאָהענט פון האַמבּורג, כּמעט ווי איין שטאָדט, נאָר האָט זיך געפונען אונטער דער הערשאַפט פון דענעמאַרק. די אַלטאָנער יודען האָבען געפיהרט זײַערע מסחרים אין האַמבּורג און בּיסלעכווייז דאָרט געגרינדעט אַ זעלבּסטשטענדיגע געמײַנדע. אין דער צײַט, וואָס די ספרדים האָבען זיך בּעטײַליגט אין דער גרויס-אינדוסטריע, האָבען די אַשכּנזים זיך פערנומען מיט קליין-האַנדעל, אָבער אויך צווישען זײַ האָבען זיך געפונען רײַכע מענשען.

די דייטשען פלעגען די אשכנזים רודפ'ן נאך מעהר ווי די ספרדים, וואס האבען געהאט א שטיקעל פאליטישע מאכט אין אויסלאנד איז געשפירט זיך פעסטער; דאך האבען די געמיינדעס פון האמבורג און אלטאנא מיט דער צייט זיך ענטוויקעלט. אין גיכען איז צו זיי צוגעשטאנען די קהלה פון דער שכנות'דיגער שטאדט וואנדסבעק און די אלע דריי אשכנזי'שע געמיינדעס האבען זיך פעראייניגט אונטער דער הנהגה פון איין רב, וואס האט געוואוינט אין אלטאנא. די רבנים פון דער דאזיגער פעראייניגטער געמיינדע (אונטער די ראשי תיבות אה"ו) זענען געוועזען אזעלכע בעריהמטהייטען, ווי ר' יצחק קאצענעלענבויגען, ר' יהונתן אייבעשיץ און ר' רפאל כהן. דער רב פון דער ספרדישער געמיינדע איז א געוויסע צייט געוועזען דער בעריהמטער ר' יעקב ששפורטש. מיט דער צייט האבען די אשכנזים, א דאנק זייערע פעהיגקייטען צוצופאסען זיך צו די ארומיגע בעדינגונגען, ביסלעכווייז גובר געוועזען די ספרדים און אין דער צייט, ווען די אשכנזישע געמיינדעס זענען אלץ מעהר געשטיגען, זענען די ספרדים אלץ מעהר געפאלען. שפעטער זענען די שטאלצע ספרדים אינגאנצען אוועק פון האמבורג און איבערגעוואנדערט קיין האלאנד, ענגלאנד און אמעריקא.

די לאגע פון די יודען אין די אלטע געטא'ס פון דייטשלאנד איז געוועזען בעדייטענד ערגער. אין פראנקפורט אם מאין זענען אין יאהר 1694, לויט דער אפיציעלער רשימה, געוועזען 415 יודישע פאמיליעס, און נאר א העלפט פון זיי האבען זיך פערנומען מיט בעשטימטע בעשעפטיגונגען: 109 -- מיט געבען געלד אויף פראצענט און מיט אלטווארג, 106 – מיט מאנופאקטור און גאלאנטעריי-סחורות, 26 – מיט באקאליי, 9 – מיט וויין און ביער, 5 האבען געהאלטען האטעלען און רעסטאראנען. די איבעריגע פאמיליעס האבען שוין געלעבט פון די דאזיגע "פערזארגטע" יודען. אין דער ווירקליכקייט איז אבער די צאהל יודישע פאמיליעס אין פראנקפורט געוועזען גרעסער פון דער דאזיגער אפיציעלער ציפער. ווען א שרפה האט אין יאהר 1711 פערניכטעט דעם יודישען קווארטאל אין פראנקפורט, זענען געבליבען אהן א דאך ביז 2000 יודען. אט די גאנצע יודישע בעפעלקערונג האט געלעבט אין ענגען געטא, פון וועלכען מען האט געמעגט ארויסגעהן אין דער "קריסטליכער שטאדט" נאר אין בעשטימטע שעה'ען פון טאג. ביינאכט פלעגען די טויערען פון געטא געשלאסען ווערן און ביי זיי איז אוועקגעשטעלט

געוואָרען אַ וואָך. זונטאָג און אין די קריסטליכע ימים טובים פּלעגט דאָס געטאָ אָבגעשלאָסען ווערן נאָך 4 אַ זייגער בייטאָג. אַרויסגעהן פון געטאָ האָט מען געקענט נאָר אין עקסטערע צופאַלען, ווי שיקען נאָך אַ דאָקטאָר אָדער אָבטראָגען אַ בריעף אויף פּאָסט. אין די גאַסען האָבען די יודען נישט געטאָרט געהן איבער די טראָטואַרען און דערביי פּלעגען זיי די גאַסען-יונגלעך נאָכלויפען און שרייען פערשידענע בעליי־דיגענדע אויסרופען. די אומגליקליכע האָבען געמוזט אַראָבנעהמען די היטלען, ווען אַנדערש האָט מען זיי געשלאָגען.

אין די ערשטע יאָהרען פון 18=טען יאָהרהונדערט האָט אין דייטש־לאַנד זיך אָנגעהויבען אַ גרויסע ליטעראַרישע אַגיטאַציע געגען יודען. דער אָנפיהרער פון דער אַגיטאַציע איז געווען דער פּראָטעסטאַנטישער גע־לעהרטער יאָהאַן איינענמענגער, וועלכער האָט געלייענט לעקציעס וועגען די מזרח=לשונות אין היידעלבערגער אוניווערזיטעט. בעקענענדיג זיך אויבערפלעכליך מיט דער רבנ'ישער ליטעראַטור, האָט ער פון דאָרטען אַרויסגענומען פערשידענע אַפאָריזמען און אַנעקדאָטען. צונויפגעזאַמעלט פון דער אַלטער ליטעראַטור אַלע בעשולדיגונגען געגען יודען און אויפ'ן גרונד פון דעם מאַטעריאַל האָט ער אָנגעשרי־בען אויף דייטש אַ בוך אין צוויי טיילען מיט אַ משונה'דיגען לאַנגען טיטול, און דאָס ווערק האָט געזאָלט דיענען אַלס אַ מין ענציקלאָפּעדיע פון אַנטיסעמיטיזם פאַר די „אָרענטליכע קריסטען". ווען דאָס בוך האָט זיך נאָך געפונען אין דרוק, האָבען שוין וועגען דעם זיך געטראָגען קלאַנגען און די יודען זענען זעהר אונרוהיג געוואָרען. זיי האָבען זיך געווענדעט צום איינפלוס=רייכען יודען שמואל אָפּענהיים, אַ באַנקיר אין וויענער הויף, מיט דער ביטע, ער זאָל זיך משתדל זיין פאַר דעם אימפּעראַטאָר לעאָפּאָלד 1 און אויס'פועל'ן ביי איהם אַנ'אַרעסט אויף איי־זענמענגער'ס בוך, וואָס קען אַרויסרופען אַ אויפרעגונג צווישען המון. אַ דאַנק די ענערגישע בעמיהונגען פון אָפּענהיים האָט לעאָפּאָלד בע־פוילען צו פער'חתמ'ענען און האַלטען פערשלאָסען אַלע 2000 עקזעמפּ־לאַרען פון אָבגעדרוקטען ווערק. די יודען האָבען פאָרגעלעגט איי־זענמענגער'ן 12 טויזענד גולדען בתנאַי, אַז ער זאָל אינגאַנצען פערניכטען זיין בוך, נאָר יענער האָט געפאָדערט דרייסיג טויזענד גולדען און פון געשעפט איז גאָרנישט געוואָרען. אין גיכען איז איינענמענגער געשטאָר־בען; זיינע יורשים האָבען אָנגעווענדעט אַלע מיטלען אַראָבצונעהמען דעם אַרעסט פון בוך און זיי האָט זיך איינגעגעבען אַריינצוציהען אין

דעם ענין דעם פּרייסישען קעניג פרידריך, וועלכער איז אין יענער צייט געוועזען פערגלויבט אין די אנטיסעמיטישע העצעס. פרידריך האט זיך משתדל געוועזען פאר׳ן אימפּעראטאר לעאפּאלד, אז דאס בוך זאל ער־לויבט ווערן, און דערביי אנגעוויזען דערויף, אז דער אויטאר האט געליטען פיעל שאדענס און איז דורכדעם זאגאר פריהצייטיג געשטאר־בען; לעאפּאלד האט אבער נישט געוואלט משנה־זיין זיין ווארט. דאן איז דאס בוך אבגעדרוקט געווארען אין קעניגסבערג, וואו די מלוכה־צענזור האט קיין שליטה נישט געהאט. דער דאזיגער פּאמפלעט איז פון יענער צייט אן געווארען א אונערשעפּליכער קוואל פאר די אנטיסעמיטען פון אלע לענדער. דער אנטיסעמיטיזם דאטירט פון דאן זיין כלומר׳שט טעארעטישע בעגרינדונג, און פון דארטען האבען די יודענפיינד נישט אויפגעהערט צו שעפּען פאלשע ציטאטען פון תלמוד, אנעקדאטען פון דער רבנ׳ישער ליטעראטור און קאמישע קוריאזען וועגען יודען.

אין יענער צייט האט אין גאנץ דייטשלאנד אנגעמאכט א גרויסען טומעל אויך א פּאליטישער פּראצעס געגען יודען. ביים הויף פון הערצאג קארלוס־אלעקסאנדער ווירטעמבערגער אין שטוטגארט האט געדינט אלס פינאנץ־אגענט און פערמיטלער דער פעהיגער יוד יוסף־זוסיע אפּענהיימער, וועלכער האט זיך פערנומען מיט צושטעלען פּאר־ריאדען פאר די ארמעען פון פערשידענע דייטשע פירשטען. דער הערצאג קארלוס, א מענש מיט קליינע מיטלען און גרויסען אפּעטיט, האט זיך בענוצט מיט זיין יודישען פערמיטלער פאר פערשידענע ריזי־קאלישע אונטערנעהמונגען. אפּענהיימער האט בעקומען די קאנטראליע איבער די געלד־אפּעראציעס, ער איז אויך געוועזען ממונה אויף די מלוכה־שטייערען, געהאט אין זיינע הענד דעם מאנאפּאל אויף פער־שידענע געווערבען און פאר די אלע פּריווילעגיעס האט דער הערצאג פון איהם געפאדערט נאר איין זאך: אז ער זאל מיט אלע מיטלען זעהען פערגרעסערן די הכנסות זיינע. אפּענהיימער, וועלכער האט פאקטיש פערנומען די שטעל פון א פינאנץ־מיניסטער, האט פלייסיג ער־פילט דעם רצון פון זיין האר און איינגעפיהרט שטרענגע תקנות וועגען אויפמאהנען פינקטליך די שטייערען, וועלכע זענען אלע מאל פער־גרעסערט געווארען און געלעגען ווי א לאסט אויפ׳ן פאלק. די הויף־לייט האבען נישט ליעב געהאט דעם יוד אפּענהיימער און געזוכט א געלע־גענהייט איהם אומצוברענגען פון דער וועלט; דאס פאלק האט איהם, נאטירליך, אויך שטארק נישט ליעב געהאט און בעטראכט נישט ווי

א פשוט'ען ווערקצייג אין די הענד פון זיין בעל-הבית, נאר ווי א „ושיר", וואס זויגט דאס בלוט פון דער קריסטליכער בעפעלקערונג. זיינע שונאים האבען איהם איינמאל, בשעת דעם געלד-קריזיס אין גאנץ דייטשלאנד, בעשולדיגט, אז ער האט ארויסגעלאזען מטבעות העלער פון דער נארמע און נישט אין דער אמת'ער וואג, לויט דעם ווערט פון די מטבעות; אפענהיימער האט בעוויזען זיין אונשולדיגקייט פאר א קאמיסיע פון עקספערטען, — זיינע שונאים האבען זיך אבער נישט בערוהיגט און יעדעס מאל אויסגעזוכט א נייע געלעגענהייט צו קאמפראמיטירען איהם. געגען איהם האט מען ארויסגעשטעלט פערשידענע בעשולדיגונגען: דאס פאלק איז געווען אויפגעבראכט אויף דער עשירות, אין וועלכער דער יוד אפענהיימער האט געלעבט, און איז געווען איבערצייגט, אז פון איהם שטאמען אלע שלעכטע פראיעקטען און געזעצען, וואס דער הערצאג גיט ארויס. אפענהיימער האט פערשטאנען, אין וואס פאר א געפאהר ער געפינט זיך, און נישט איינמאל געבעטען ביים הערצאג דימיסיע, נאר יענער האט איהם נישט געוואלט אבלאזען פון זיך. אין דעם מאמענט, ווען דער הערצאג האט שוין ענדליך מסכים געווען צו געבען איהם דימיסיע, איז פלוצלונג א קאטאסטראפע געשעהען. אפענהיימער האט געהאט די לעצטע זעהונג זיינע מיט דעם הערצאג אין לודוויגסבורג, וואו ער האט זיך מיט איהם געזעגענט, נאר אין מיטען דעם געזעגענען זיך איז דער הערצאג פלוצלונג געשטארבען (מערץ, 1737). אפענהיימער איז אוועק צוזאמען מיט א פאלקאווניק פון הערצאגס סוויטע קיין שטוטגארט, כדי אנצוזאגען דער הערצאגין וועגען טויט פון איהר מאן. אבער דא האט איהם ערווארטעט א ארעסט; איהם האט מען אריינגעווארפען אין תפיסה צוזאמען מיט נאך עטליכע שטוטגארטער יודען. אויף דעם פערהער האט מען איהם געפייניגט און ארויסבעקומען ביי איהם דורך ענוים, אז ער זאל זיך מודה זיין אין פערשידענע פערברעכענס. דאן האט מען איהם פערמשפט צום הענגען. מען האט איהם איבערגעלייענט דעם אורטייל און פארגעלעגט אנצונעהמען די קריסטליכע אמונה, נאר ער האט געענטפערט: „איך וויל בלייבען א יוד; איך פאל אלס קרבן פון געוואלדטאט און אונרעכט". דעם דריטען פעברואר 1738 האט מען דעם פערמשפט'ען ארויסגעפיהרט אין מיטען שטאדט און ביי א גרויסען עולם אויסגעפיהרט דעם טויט-אורטייל. ער איז געשטארבען ביי געשרייען פון „שמע ישראל" און ביי פרייד-אויסרופען פון פובליקום. אויף די

גראוויורען פון יענער צייט איז אויסגעמאלט די טויט־שטראף פון אפענהיימער און אויף איינער פון זיי געפינט זיך פאלגענדע סאטירישע אויפשריפט אין פערזען: „זים (זוסיא), וועלכער האט שלעכט געקענט די תורת משה און איז אויך קיין קריסט נישט געוועזען, וועלכער האט אבגעלאכט פון די גייסטליכע און דאס פאלק ארים געמאכט... דעם הויף און דאס לאנד אבגענארט, אין דער מלוכה פאלשע מטבעות אריינגעפיהרט, קיין געזעץ נישט געהיט און קיין רעכט נישט געאכטעט, — דער מוז איצט פגר׳ן, ווי א הונט, און אלס לויהן — מיט זיך די תליה בעפוצען״.

אין יענער עפאכע איז אין ערגעץ אזוי פלייסיג און אויסגעהאלטען נישט אבגעהיט געווארען די פאליטיק פון „אפוטרופסות״ איבער יודען, ווי אין איטאליען. זינט דער קאטוילישער רעאקציע אין דער צווייטער העלפט פון 16־טען יאהרהונדערט, ווען דער פאנאטישער פויפסט פאאול IV האט ווידער איינגעפיהרט די מיטעלאלטערישע אכזריות׳דיגע געזעצען וועגען יודען, איז דאס יודישע לעבען געווארען אונערטרעגליך. פון גאנץ איטאליען, אויסער רוים און אנקאנא, האט מען יודען ארויסגעטריבען, אבער אויך דאס ביסעל יודען, וואס האט געהאט וואוינרעכט אין די פויפסטליכע פראווינצען, איז ווי איבערגעלאזען געווארען נאר מיט דעם צוועק, אז מען זאל זיי פייניגען און מאכען איבער זיי פערשידענע פראבעס. די איבערגעבליבענע יודען זענען געווארען שענדליכע קנעכט, וואס קומען אב א שטרענגע שטראף פאר זייער געהערען צו דער יודישער רעליגיע, אדער זיי זענען מיט געוואלט געשלעפט געווארען אין דער קירך. די פאליטיק פון די פויפסטען איז בעשטאנען דערין, אז יודען דארף מען נישט פערטיליגען, נישט אינגאנצען אויסרוימען, נאר האלטען אין שענדליכער שקלאפערייע און דערמיט בעווייזען דער קריסטליכער וועלט, ווי אזוי גאט בעשטראפט די „שונאים פון דער קירך״. אן דער דאזיגער פאליטיק האבען זיך געהאלטען אלע פויפסטען פון דער דערמאנטער עפאכע.

דער יודישער קווארטאל אין רוים האט זיך געפונען אויפ׳ן בערעג פון טיבער, אין א טאל, וואס פלעגט אפט פערפלייצט ווערען בעת א גרויסען רעגען, אדער ווען דער טייך האט זיך פונאנדערגעגאסען. דער דאזיגער קווארטאל איז געוועזען אבגעטיילט פון די איבע־

ריגע טאָלען פֿון שטאָדט דורך אַ פֿעסטער וואַנט, אין וועלכער עס זענען געווען געמאַכט טויערען אויף אַרויסצוגעהן. געגען דעם הויפּט־טויער איז געשטאַנען אַ הילצערנער צלם מיט אַ אויפשריפט אויף העבּ־רעאיש פֿון נביא ישעיהו: „אַ גאַנצען טאָג שפּרייט איך אויס מיינע אָרימס צו דעם פֿער׳עקשנ׳טען פֿאָלק“ — דאָס האָט געהייסען, אַז די קירך טרויערט זעהר וועגען דעם „אונגלויבען“ פֿונ׳ם עם קשה־עורף. ביינאַכט פֿלעגען די טויערען פֿון געטאָ פֿערשלאָסען ווערען און די פֿערשפּעטיגטע האָט די וואַך אַריינגעלאָזען נאָר מיט אַ בעזונדער שיין פֿון דער פּאָליציי. אַזוי ווי לויט די בולעס פֿון פּאַאול IV האָבען די יודען נישט געטאָרט האָבען קיין נחלאות, זענען אַפילו די הייזער אין געטאָ נישט געווען קיין יודישע; זיי האָבען אָנגעהערט צו קריסטען, וועלכע פֿלעגען זיי פֿערדינגען די יודען. די קריסטליכע הויז־בעזיצער האָבען זיך בענוצט מיט דער קריטישער לאַגע פֿון די יודען, וואָס האָבען קיין אייגענע הייזער נישט געקענט האָבען, און גענומען פֿאַר די וואוינונגען זעהר הויכע פּרייזען, אַזוי אַז די פּויפּסטליכע קוריע אַליין האָט שוין געמוזט רעגולירען די פּרייזען. לויט דער בעשטעטי־גונג פֿון אַ רייזענדען, וואָס האָט בעזוכט רוים אין יאָהר 1724, איז דער יודישער קוואַרטאַל בעשטאַנען פֿון צוויי גרויסע און זעקס קליינע גאַ־סען, וואו עס האָבען געוואוינט אין אַ שרעקליכער ענגשאַפֿט דריי טוי־זענד פֿאַמיליעס, ד. ה. 20—25 טויזענד פּערזאָן. די מערהייט פֿון זיי האָט זיך פֿערנומען מיט קליין־האַנדעל און מיט מלאכות. די גאַסען פֿון געטאָ זענען געווען איבערפֿולט מיט קרעמלעך, אין וועלכע מען האָט געהאַנדעלט מיט אַלץ. די יודישע אַלטוואַרג־קויפֿער פֿלעגען גע־שמיצט ווערען דורך דער רוימישער מאַכט, אַלס אַ „פּריווילעגירטער“ שטאַנד פֿון יודישען פֿאָלק, און זיי האָבען זאָגאַר געהאַט דאָס רעכט אַרומצוגעהן איבער די קריסטליכע הייזער און אויך האָבען סקלאַדען פֿון סחורה אויסערהאַלב דעם געטאָ. פֿון די מלאכות איז די פֿערשפּרייטסטע געווען שניידעריי. „אָפּט אום זומער — דערצעהלט איינער פֿון יענער צייט — זעהסטו הונדערטער שניידער, וואָס זיצען מיט זייער אַרבייט אויף די גאַסען, ביי די טהירען פֿון זייערע וואוינונגען. דאָ זיצען אויך די פֿרויען, וואָס אַרבייטען אויס קנעפּ און פּעטעלקעס פֿאַר קנעפּ; די דאָזיגע אַרבייטאָרינס האָבען זיך שוין אַזוי פֿערפֿאָלקאָמט אין זייער אַר־בייט, אַז די שניידער פֿון אַנדערע פֿעלקער אין דער גאַנצער שטאָדט פֿאַלען ביי זיי בעשטעלונגען אויף קנעפּ און פּעטעלקעס. אין אַלגעמיינעם

זענען דרײַ פֿירטעל יודישע בעלי־מלאכות שנײַדער, און די איבעריגע פֿערנעהמען זיך מיט אנדערע מלאכות". די קריסטליכע צעחען און גילדיעס פֿלעגען נישט זעלטען אנגעבען ביטעס צו דער מאכט וועגען פֿערבאָטען יודען צו פֿערנעהמען זיך מיט דער אָדער יענער מלאכה, און די ביטעס פֿלעגען אָפֿט ערפֿילט ווערן. דער פּויפּסט אינאָקענטי XI האָט פֿערבאָטען די יודען צו פֿערנעהמען זיך מיט באַנק־געשעפֿטען, און אינאָקענטי XIII האָט אַרויסגעגעבען אַ בעפֿעהל, אַז יודען זאָלען פֿערקויפֿען נאָר אַלטוואַרג, אָבער נישט קײן נײַע טלבושים.

פֿון דער דאָזיגער אָרימער בעפֿעלקערונג האָט די קוריע אַרויס־געפּרעסט אונגעוועהנליך גרויסע שטײַערען, אָפֿט אויך זעהר בעלײדיגענ־דע. עס האָבען עקסיסטירט, למשל, אַזעלכע שטײַערען: לטובת דער קאַטוילישער קאַמער, לטובת גע'שמד'טע יודען, געהאַלט פֿאַר דער וואַך פֿון געטאָ, פֿאַר די מיסיאָנערישע דרשות וועגען קריסטענטום, פֿאַר'ן רעכט צו עסען מצה פּסח א. אז. וו. די דאָזיגע שטײַערען, וואָס פֿלעגען אויפֿגעמאָנט ווערן זעהר שטרענג, האָבען אַ תל געמאַכט פֿון דער יודישער געמײַנדע, וועלכע פֿלעגט מוזען אָנקומען צו הלואות; אין אָנהויב פֿון 18־ען יאָהרהונדערט האָט דער חוב פֿון דער געמײַנדע דערגרײַכט די סומע פֿון אַ האַלבען מיליאָן רובל, — אַ ציפֿער, וואָס האָט איבערגעשטיגען די סומע פֿון דער יעהרליכער הכנסה פֿון אַלע יודישע אײַנוואוינער צוזאַמען. פֿון ענדע 17־ען יאָהרהונדערט איז פֿאַר די יודען אײַנגעפֿיהרט געוואָרען אַ ספּעציעלער שטײַער, וואָס איז געווען פֿערבונדען מיט אַ שענדליכער צערעמאָניע. אין די פֿריהעריגע צײַטען האָט עקסיסטירט אַ באַרבאַרישער מנהג, אַז אין די פֿרעהליכע טעג פֿון דעם קאַטוילישען קאַרנאַוואַל פֿלעגט מען אַרויסטרײַבען אַ גרופּע יודען אויף אַ פֿרײַען אָפֿענעם פּלאַץ און דאָרט זײ צווינגען, זיך צו יאָגען אײנער נאָכ'ן צווײטען ביז די לעצטע כחות. די יודישע רבנים און פֿאָרשטעהער פֿון דער געמײַנדע האָבען געמוזט צו־פֿוס בעגלײטען די רוימישע סענאַטאָרען איבער'ן גאַנצען „קאָרסאָ" און דערבײַ ווערן צו שפּאָט און צו שאַנד פֿון די גאַסען־יונגען און חוליגאַנעס. צוליעב די פּראָטעסטען פֿון די יודען געגען דעם מנהג, האָט דער פּויפּסט קלעמענט IX אין יאָהר 1668 אײַנגעפֿיהרט אָנשטאָט דעם אַ ספּעציעלען יודישען שטײַער פֿון 300 סקודי לטובת דעם מאַגיסטראַט, אָבער דאָס דערלאַנגען דעם דאָזיגען שטײַער איז אויך געווען פֿערבונדען מיט אַ בעלײדיגענדער צערעמאָניע. יעדעס יאָהר אין ערשטען טאָג פֿון

קארנאוואל האט א דעפוטאציע פֿון יודען, מיט'ן רב אין דער שפּיץ, געדארפט קומען אין קאפּיטאלישען פּאלאץ, וואו עס זענען געזעסען די רוימישע סענאטארען, זיך אראבלאזען אויף די קניע און ארויסזאגען א בעגריסונג מיט א גנעדיגער בקשה וועגען שוץ. אויף דער בעגריסונג פֿלעגט דער עלטסטער פֿון דעם פּאלאץ ענטפֿערן מיט א שטרענגען טאן, אז דער סענאט האפט, דאס די יודען וועלען אונטערטעניג זיין, פּינקטליך צאהלען די שטייערן, און פֿערענדיגען די דאזיגע „בעגריסונג" מיט א גראבען אויסרוף: „געהט אייך!"

חוץ דעם אלעם, האבען אלע יודען, אהן אונטערשיעד פֿון געשלעכט, געמוזט טראגען א שאנד-צייכען אויף די מלבושים; די מענער — א געל הייטעל אויף די קעפּ, און די פֿרויענצימער — א דעקטוך פֿון א שטיק געלע מאטעריע, אנדערטהאלבען ארשין די ברייט. מיט דער צייט האבען די יודען פֿערביטען דעם געלען קאליר אויף א רויטען, אזוי אז זייערע הוטען זענען געוועזען ענליך אויף די רויטע קארדינאלישע הייטלען, אבער די קוריע האט ארויסגעגעבען א שטרענגען בעפֿעהל, אז די יודען זאלען זיך וויעדער אומקעהרען צו דעם געלען קאליר. נאך שווערער זענען די יודישע רעליגיעזע געפֿיהלען בעליידיגט געווארען פֿון די מיסיאנערישע דרשות. דער אלטער חוב פֿון די יודען, צו הערען די מיסיאנערישע דרשות, פֿלעגט אין יענער עפּאכע זעהר שטרענג קאנטראלירט ווערן. יעדען שבת נאכ'ן עסען פֿלעגען אין די יודישע הייזער זיך אריינרייסען די פּאליציי-בעאמטע און טרייבען די מענער, פֿרויען און קינדער, עלטער פֿון 12 יאהר, צו געהן הערען די דרשות. אויף די דרשות האבען געדארפט קומען נישט ווייניגער פֿון הונדערט מענער און פֿופֿציג פֿרויען. די יודען האט מען געטריבען אין די קירכען, וואו עס איז געשטאנען א קרייץ, און אויף דער בימה האט דער גייסטליכער, אפּטמאל א משומד, געהאלטען א דרשה וועגען קריסטענטום; דערביי האט די פּאליציי השגחה געגעבען, אז די יודען זאלען נישט שלאפֿען און אויפֿמערקזאם הערען.

מיט פֿעראכטונג פֿלעגען יודען אפּקומען די דאזיגע שטראף, און די דרשות האבען, נאטירליך, קיין ווירקונג נישט געהאט. דאן פֿלעגט די פּאליציי-אישע רוט קומען דער קירך צו הילף. אין די יודישע הייזער פֿלעגען זיך אפֿט אריינרייסען פּאליציי-בעאמטע און אוועקפֿיהרען איינעם פֿון דער פֿאמיליע, מיט דעם אויסרעד, אז יענער האט

ערגעץ-וואו אויסגעדריקט א פערלאנג צו שמד'ען זיך. די קרבנות פלעגט מען אוועקפיהרען אין די ספעציעלע הייזער פאר ערב-משומדים, וואו מען האט זיי אבגעהאלטען פירציג טעג און מיט גוטען און בייזען געפרובט זיי איבעררעדען צום שמד. די שוואכע פלעגען זיך אונטערגעבען און יענע האט מען מיט גרויס פאראד אריינגעפיהרט אין'ם נייעם גלויבען; די שטארקערע, דאגעגען, זענען געבליבען פעסט און נאכדעם ווי זיי האבען בעצאהלט פאר די פירציג טעג געצוואונגענע קעסט האט מען זיי אבגעלאזען אהיים. יעדער משומד האט בעקומען א בעלוין פון 150 סקודי און עס האבען זיך געפונען אוואנטוריסטען און פערברעכער, וואס פלעגען ספעציעל צוליעב דעם אב'שמד'ען זיך. די צאהל פון די משומדים פלעגט אויך פערפולט ווערן דורך די פערמשפט'ע צום טויט אדער צו קאטארגע, וואס פלעגען בעגנעדיגט ווערן, אויב נאר זיי האבען געביטען די אמונה, אזוי אז ווען איינער פלעגט זיך קריגען מיט'ן צווייטען, פלעגט ער סטראשען: „איך וועל דיך דערהרג'נען און דערנאך זיך שמד'ען"; דען געוואוסט האט מען, אז דער שמד פערדעקט אויף יעדען פערברעכען. א דאנק דעם אלעם איז די צאהל פון די משומדים שטארק געוואקסען, און אין יאהר 1724 האט זי דערגרייכט ביז 5000. די משומדים האבען געוואוינט אין א בעזונדער קווארטאל און די יודען האבען נישט געטארט האבען מיט זיי קיינע בעציהונגען.

דער אינקוויזיציאנס-טריבונאל האט אויך געזארגט וועגען דער צענזור פון די יודישע ספרים. איינמאל אין 10 אדער 15 יאהר האבען די צענזארען רעווידירט די יודישע ספרים. צוליעב דעם פלעגען זיי אומגעריכט אריינפאלען אין די יודישע הייזער און מאכען א רעוויזיע. די ספרים, וואס האבען נישט געהאט קיין אונטערשריפט פון די פריהערינגע צענזארען, פלעגען צוגענומען און איבערגעקוקט ווערן. די „אנטי-קריסטליכע" ערטער פלעגט מען פערשטרויכען און ערשט דערנאך האט מען די ספרים אומגעקעהרט.

פערענדיגט די שענע געביידע האט דער פויפסט פיוס VI, וועלכער האט אין יאהר 1775 ארויסגעגעבען א „עדיקט וועגען יודען" — א מין שולחן ערוך, וואו עס זענען צונויפגעזאמעלט און סיסטעמאטיזירט געווארען אלע בעגרענצונגען געגען יודען, וואס האבען עקסיסטירט אין פערלויף פון צוויי הונדערט יאהר. דאס איז געווען איינער פון די שענדליכסטע קאדעקסען, וואס די רוימישע קירך האט ווען עס אנז

ארויסגעגעבען; דא זענען מיט דער גרעסטער פינקטליכקייט צונויפגענו-מען געווארען אלע געזעצען נעגען יודען, יעדער מינדסטער פרט, יעדע קלענסטע בעגרענצונג פון יודישען רעכט. עס זענען נישט פערגעסען געווארען אפילו אזעלכע איינצעלהייטען, ווי דער פערבאט פאר יודען, צו לייענען אויפ'ן קול תהלים ביים בעגראבען די מתים, פאהרען אי-בער דער שטאדט אין קארעטעס, וואוינען אין דער אומגעגענד פון רוים אויף זומער-וואוינונגען, אויסקריצען אויפשריפטען אויף די מצבות פון די טויטע א. אז. וו. די דאזיגע „קאנסטיטוציע" וועגען יודען האט דער פויפסט בעפוילען צו פערעפענטליכען אין אלע שוהלען און עפענטליכע ערטער, כדי יעדער יוד זאל וויסען, וואס ער טאר נישט און וואס פאר א שטראף איהם ערווארט, ווען ער וועט עובר זיין אויף די פער-באטען. די השגחה אויף דער דורכפיהרונג פון די דאזיגע געזעצען איז איבערגעגעבען געווארען דער „הייליגער" אינקוויזיציע.

אזוי האט זיך געלעבט יודען אין די פויפסטליכע פראווינצען. ווי אזוי זיי האבען געלעבט אין די איבעריגע פראווינצען פון איטא-ליען, אויסערהאלב דער פויפסטליכער שליטה — דאס קען מען זיך פארשטעלען, ווען מען נעהמט אין אכט, אז צפון-איטאליען האט אין יענער עפאכע מעהרסטענטייל געהערט צו דער ממשלה פון עס-טרייך, און דרום-איטאליען האט זיך געפונען אונטער דער אויבער-השגחה פון שפאניען — צוויי פרומע מלוכות, וואו דער קלעריקאליזם האט פעסט געהערשט. אין די זעלבסטשטענדיגע פראווינצען, ווי ווענעדיג און פאדוא, איז די לאגע נישט בעסער געווען; אויב דארט האט מען יודען נישט גע'רודפ'ט צוליעב רעליגיעזע צוועקען, האט מען זיי גערודפ'ט צוליעב פשוט'ער עקאנאמישער קאנקורענץ. אין ווענעדיג איז פערבליבען די יודישע געטא מיט די אלע בעגרענצונגען, וועלכע האבען געדארפט פאראליזירען דעם פרייען יודישען האנדעל. אין פאדוא האבען די יודען געוואלט קאנקורירען מיט די קריסטליכע סוחרים אין דער פאבריקאציע פון זיידענס, וואס איז דארט געווען זעהר ענטוויקעלט. אין 1645 האט דער יוד טריעסטע דארט נעגרינ-דעט אזא פאבריק, אין וועלכער עס האבען געארבייט העכער זעקס הונדערט מאן; אבער די דארטיגע קריסטליכע סוחרים האבען אזוי לאנג אגיטירט נעגען יודען, ביז זיי האבען גע'פועל'ט, אז מען זאל זיי פערבאטען צו פערנעהמען זיך מיט דעם מין פאבריקאציע. אויפ'ן באדען פון קאנקורענץ איז אין פאדוא אין יאהר 1684 זאגאר פארגעקומען

א פּאָגראָם, און דער רעגירונג איז נישט לייכט אָנגעקומען צוריק־צושטעלען די אָרדנונג.

נישט קוקענדיג אויף די רדיפות איז דאָך די אַלטע יודישע קולטור אין איטאַליען נישט דערשטיקט געוואָרען. אין פּאַדואַ האָבען פיעל יודען געלערנט מעדיצין אין אוניווערזיטעט, און אין פערלויף פון 1619 ביז 1721 האָבען בעקומען דעם טיטול דאָקטאָר פון מעדיצין אַנ׳ערך 150 יודען. די יודישע סטודענטען האָבען געמוזט צאָהלען זעהר גרויסע שטייערען לטובת דעם אוניווערזיטעט און די קריסטליכע סטודענטען; פּראַקטיצירען האָבען זיי געמעגט נאָר צווישען יודען; דאָך זענען יודישע יונגע לייט, זאָגאַר פון ווייטע לענדער, געקומען קיין פּאַדואַ, אום צו הערען לעקציעס אין דעם דעמאָלטיגען „מקום תורה״. —

אין רוים האָט אויך נישט אויפגעהערט די טעטיגקייט פון דער יודישער זעלבסט־פערוואַלטונג, הגם עס איז אויסגעקומען צו אַרבייטען ביי זעהר שווערע בעדינגונגען. די יודישע געמיינדע איז בעשטאַנען פון צוויי גרויסע גרופּען: איטאַליענער און אימיגראַנטען; די צווייטע גרופּע איז זיך צופאַלען אויף עטליכע קלענערע — לויט די לענדער, פון וואַנען זיי האָבען געשטאַמט: „אשכנזים״, „צרפתים״, „קסטילים״ א. אַנ. וו. יעדע גרופּע האָט געהאַט אַבעזונדערע שוהל, און די גאַנצע געמיינדע איז געפיהרט געוואָרען דורך דעם געמיינדע־ראַט, וועלכער האָט אין זיך פעראייניגט די אַלע פערשידענאַרטיגע גרופּען. דער ראַט איז בעשטאַנען פון זעכציג מיטגלידער, וועלכע פלעגען אויסגעוועהלט ווערען יעהרליך. די וואַהלען זענען פאָרגעקומען אין דער צייט פון שבעה עשר בתמוז ביז תשעה באב. דער ראַט האָט פון זיך אויס־געקליבען אַ קאָמיסיע פון דריי פּערזאָן, וועלכע זענען געווען די אָפּי־ציעלע פאָרשטעהער פון דער געמיינדע און דירעקט פערוואַלטעט מיט איהר. די איבעריגע מיטגלידער פון ראַט האָבען צווישען זיך פונאַנדער־געטיילט די פערשידענע אַרבייטען: אַכטונג געבען אויף דער ריינקייט אין די גאַסען פון געטאָ, השגחה אויף די שוהלען און אויף די צדקה־אַנשטאַלטען, קאָנטראָלירען די הכנסות פון דער געמיינדע, אַכטונג געבען אויף דעם פערקויף פון כשר פליייש און ד. גל. דער ראַט פלעגט זיך פערזאַמלען נאָר אין עקסטרע צופאַלען. פאַר עובר זיין אויף די תקנות פון דער געמיינדע פלעגט דער ראַט אַריינלעגען אין חרם. ביי ערנסטערע פערברעכענס האָט דער ראַט געמוזט איבערגעבען דעם שולדיגען אין די הענד פון דער פּויפּסטליכער אַדמיניסטראַציע.

בכלל האָט דאָס יודישע געטאָ אין רוים זיך געפונען אונטער דער הערשאַפט פון אַ קאַרדינאַל און איבער דעם אַלעמען האָט געקוקט און שטרענגע השגחה געגעבען די הייליגע אינקוויזיציע. די מיטגלידער פון געמיינדע-ראַט זענען געווען פעראַנטוואָרטליך פאַר די „חטאים" פון גאַנצען קהל און אויף אַזאַ אופן איז די שטעל פון אַ מיטגליד אין ראַט געווען נישט קיין כבוד, נאָר אַ שווערע פליכט, וועלכע פיעל האָבען אָנגענומען מיט אַ שווער הארץ.

אין שפּאַניען און אין פּאָרטוגאַל האָט ווייטער זיך געצויגען די טראַגעדיע פון מאַראַנענטום. פיעל פון די מאַראַנען זענען שוין געווען אויסגעשטאָרבען, פיעל זענען פערברענט געוואָרען אויף די שייטערהויפענס פון דער אינקוויזיציע און פיעל אַנדערע זענען אַנטלאָפען, אָבער דאָך איז נאָך פערבליבען אַ גרויסע צאָל מאַראַנען, וואָס האָט נישט געקענט ענטלויפען, און אין הארצען געהיט די צוואָה פון זייערע עלטערן, אַז זיי זאָלען ביז'ן טויט נישט אויפהערען צו זיין יודען און ביי דער ערשטער געלעגענהייט — זיך אַרויסרייסען פון די נעגעל פון שונא. די מאַראַנען האָבען זיך איינגענעסען אין אָרגאַניזם פון דעם הערשענדען פאָלק, צווישען זיי זענען געווען פיעל אָנגעזעהענע מענשען אין לאַנד, זאָגאַר בישאָפען און אינקוויזיטאָרען, וואָס האָבען נישט געקענט און נישט געוואָלט צורייסען מיט דער אמונה פון זייערע עלטערן און נאָר אויסערליך געטראָגען אויף זיך די מאַסקע פון קריסטענטום. נאַטירליך, איז אַזאַ לאַגע פאַר דער קריסטליכער געזעלשאַפט געווען אַ אַנ' אומגליק, אַ אַ וועהטאָג. אָבער אָנשטאָט צו טאָן דאָס איינציג מעגליכע: אָדער געבען די מאַראַנען דאָס רעכט אָפען צו ווערען יודען, אָדער זיי ערלויבען פערלאָזען דאָס לאַנד, האָט די אינקוויזיציע נישט אויפגעהערט זיי צו פּייניגען און שפּיאָנירען און אַלץ נישט פערלוירען די האָפנונג, אַז די מאַראַנען וועלען „תשובה" טאָן. עס האָבען ווייטער געפלאַקערט די שייטערהויפענס, און די אויטאָ-דע-פע'ס זענען געוואָרן אַזאַ אָפטע ערשיינונג, אַז דאָס פאָלק האָט געקוקט אויף זיי מיט'ן גרעסטען פערגניגען — ווי אויף אַ יום-טוב.

איינער פון אַזעלכע נאַציאָנאַלע ימים טובים איז פאָרגעקומען אין מאַדריד, אין 1680. דער שפּאַנישער קעניג, דער יונגער קאַרלאָס II, האָט, לויט דער אידעע פון די גייסטליכע, בעשלאָסען, לכבוד זיין חתונה

מיט דער פראנצויזישער פרינצעסין מאריא-לואיזא פון ארלעאן, צו געבען דעם פאלק א גראנדיעזע „פארשטעלונג". לויט דער פעראָרדנונג פון גרויס-אינקוויזיטאר האט מען פון טאלעדא און פון די טורמען און אנדערע שטעדט געבראכט קיין מאדריד 118 מאן, וואס זענען געווען פער׳משפט דורכ׳ן געריכט צום טויט. צווישען די פער׳משפט׳ע האט מען אויך געבראכט אנ׳ערך 70 מאראנען. מיט א מאנאט פאר דער „פייערונג" האבען די העראלדען מודיע געווען איבער די גאסען, אז אין דעם און דעם טאג זאל דאס פאלק זיך צונויפקומען אויף דעם פלאץ אין מיטען שטאדט, וואו עס וועט פארקומען א אויטא-דע-פע. א גאנצען מאנאט האט מען געבויט עסטראדען, פאוויליאנען און א אמפיטעאטער פאר דער קעניגליכער פאמיליע. אין בעשטימטען טאג, דעם 30-ען יוני, זעקס אין דער-פריה האט פון הויף פון דער אינקוויזיציע אנגעהויבען ארויסגעהן די פראצעסיע. צווישען די געדיכטע רייהען פון המון, וואס האט געשריען „עס לעבע די אמונה!", זענען געגאנגען די פער׳משפט׳ע — באָרוועס, אין ארעסטאנטען-העמדלעך און פאפירענע היטלען, אויף וועלכע עס זענען געווען אויסגעמאלט רויטע פיגורען פון טייוואלנים, מיט אנגעצונדענע שטורקאצען אין די הענד, אין דער בעגלייטונג פון פיעל גלחים, וואס האבען געטראגען צלמים און פעהנער.

ווען די שרעקליכע פראצעסיע איז צוגעקומען צום פלאץ, האבען זיך שוין דארט אבגעווארט דער קעניג, די קעניגין, די הויף-לייט, די הויכע דאמען און פערשידענע הויכגעשטעלטע פערזאנען. ביי התלהבות׳דיגע אויסרופען פון המון האט מען די פער׳משפט׳ע צוגעפיהרט צום שייטער-הויפען, וואס האט זיך געפונען נישט וויים פון דער קעניגליכער לאזשע. פלוצלונג האט זיך דערהערט א הארצרייסענדע שטים; דאס האט גערעדט די 17-יעהריגע מאראנין, די שעהנהייט פראנציסקא נוניגו-איזיר: „האט רחמנות, קעניגין! קען איך דען זיך ענטזאגען פון דער רעליגיע, וועלכע איך האב אין זיך אנגעזויגען צוזאמען מיט׳ן מילך פון מיין מוטער׳ס ברוסט?". די יונגע קעניגין האט שטיל אבגעווישט א טרער פון די אויגען. באלד איז צוגעקומען צום קעניג דער גרויס-אינקוויזיטאר, מיט א קרייץ און א עוואנגעליום אין האנד און פארגעלעגט דעם קעניג צו שווערען, אז ער, אלס גלויביגער הערשער, וועט אהן רחמנות אויסראטען די שונאים פון דער קירך און שטיצען די הייליגע אינקוויזיציע. דער קעניג האט געשוואוירען און נאך איהם

האבען אויף א הויך קול געשוואוירען די איבעריגע הויכגעשטעלטע לייט און דער המון האט פייערליך געשריען: „אמן!". נאך לאנגע רעליגיעזע צערעמאניעס, וואס האבען פערנומען דעם גאנצען טאג, האט זיך אנגעהויבען די טויט-שטראף גופא. דעם קעניג האט מען דערלאנגט א שטורקאץ, מיט וועלכען ער האט אליין אנגעצונדען דעם שייטערהויפען. איינע פון די פריינצויזישע הויף-דאמען, וואס איז געווען בעת מעשה, דערצעהלט אין איהרע מעמוארען: „די ענערגיע, מיט וועלכער די יודען זענען געגאנגען צום טויט, האט ארויסגערופען א אלגעמיינע פערוואונדערונג: אייניגע האבען אליין זיך געווארפען אין פייער אריין, אנדערע האבען זיך געלאזען פריהער אברענען די הענד, דערנאך די פיס און דאס אלץ איבערגעטראגען מיט אזא העלדענמוט, וואס האט ערשטוינען געמאכט זאגאר דעם קעניג, וועלכער האט נאר בעדויערט, וואס אזעלכע העלדישע נשמות ווילען נישט געהן אין שיין פון דער אמת'ער אמונה".

אין פארטוגאל איז די מאראנען-פראגע געווען נאך מעהר פערשארפט, דארט האט די אלטע אפאזיציע געגען דעם בלוטיגען אינקוויזיציאנס-געריכט נישט אויפגעהערט. ווען פארטוגאל האט זיך בעפרייט פון דער שפאנישער איבער-מאכט (אין 1640), האט דער פארטוגאלישער קעניג געהאט בדעה מבטל צו מאכען דעם טריבונאל פון דער אינקוויזיציע. אונערווארטעט האבען אין דער דאזיגער אגיטאציע געגען דער אינקוויזיציע זיך בעטייליגט די יעזואיטען, וועלכע האבען זיך איבערצייגט, אז פון די רדיפות אויף די מאראנען קומט קיין גוטס נישט ארויס און אז די אינקוויזיציע רואינירט נאר דאס לאנד, אין וועלכען די מאראנען שפיעלען א גרויסע עקאנאמישע ראליע. דער פויפסט האט ערלויבט די מאראנען שיקען א פארשטעהער קיין רוים, וואו זיי זאלען ערקלערען זייערע טענות. די מאראנען האבען אוועקגעשיקט א דעפוטאציע קיין רוים, וועלכע האט דארט בעוויזען מיט פאקטען, אז די אינקוויזיציע ארעסטירט און פייניגט ביי דעם מינדסטען חשד, צווינגט די ארעסטירטע דורך ענוים זיך מודה זיין אין דער בעשולדיגונג און פערמאטערט צום טויט דורך הונגער. דאן האט דער פויפסט (אקטאבער 1674) ארויסגעגעבען א בעפעהל וועגען אבשטעלען אויף א צייט די טעטיגקייט פון די טריבונאלען און איבערשיקען קיין רוים אין דעם הויפט-געריכט פון דער אינקוויזיציע די קאפיעס פון אלע פראצעסען וועגען די מאראנען, וואס

זײַנען שוין פֿער'משפּט געוואָרען. די אָנהענגער פֿון דער אינקוויזיציע אין פּאָרטוגאַל האָבען געמאַכט אַ ליאַרם און אײַנגעאָרדענט פֿאָלקס-פּראָטעסטען. אין צוויי יאָהר אַרום האָט דער נײַער פּויפּסט ווידער ערלויבט די טריבונאַלען אין פּאָרטוגאַל, אָבער מיט דעם תּנאי, אַז די טויט-אורטיילען, פֿערשיקונגען און קאָנפֿיסקאַציעס זאָלען קאָנטראָלירט ווערען דורך איהם, דעם פּויפּסט אַליין. די אינקוויזיטאָרען האָבען אָבער זיך ענטזאַגט פֿון דער פֿאָדערונג און דער פּויפּסט האָט ענדליך געמוזט נאָכגעבען און ווידער שיקען די טריבונאַלען אַ אונבעגרענצטע מאַכט אָהן שום קאָנטראָליע.

שוין אין אַ יאָהר אַרום נאָך דער לעצטער פּויפּסטליכער בולע (1682 האָבען די שײַטערהויפֿענס אין פּאָרטוגאַל ווידער אויפֿגעפֿלאַקערט און אײַנגעשלונגען פֿיעל נײַע קרבּנות. מערקווירדיג שען און העלדיש איז געוועזען דער טויט פֿון מאַראַנישען פּאָעט אַנטאָניאָ יוסף, איינער פֿון די בעסטע פֿאָרשטעהער פֿון דער פּאָרטוגאַלישער ליטעראַטור. זײַנע דראַמען אין דער פּאָרטוגעזישער שפּראַך האָבען אויף דער סצענע געהאַט אַ גרויסען ערפֿאָלג. זײַענדיג אין האַרצען אַ יוד, האָט אַנטאָניאָ פֿריהער זעהר פֿאָרזיכטיג אויסבעהאַלטען זײַנע רעליגיעזע איבערצײַגונגען און כּדי צו פֿערבלענדען די אויגען פֿון די קריסטען איז ער געוואָרען אַ מאָנאַך. דאַן האָט ער פֿערבראַכט עטליכע יאָהרען אין בראַזיליען און דערנאָך זיך אומגעקערט קײַן ליסאַבאָן. דאָ האָבען די שפּיאָנען ענטדעקט, אַז נאָך אויפֿ'ן 37-ען יאָהר האָט אַנטאָניאָ געהײַם זיך מל געוועזען און איז איבערגעגאַנגען צום יודענטום. מען האָט איהם בּאַלד איבערגעגעבען צום אינקוויזיציאָנס-געריכט און דאָ האָט ער פֿאַר די ריכטער געהאַלטען אַ מערקווירדיגע פֿײַערדיגע רעדע.

„איך בין זיך מודה, — האָט ער געזאָגט, — אַז איך גלויב מיט'ן גאַנצען האַרצען אין משה'ס תּורה. איהר אַליין זענט מודה, אַז די דאָזיגע רעליגיע איז געגעבען געוואָרען דורך גאָט און אַז אַמאָל האָט גאָט זי ליעב געהאַט; איך ווידער גלויב, אַז נאָך יעצט איז זי געליעבט בײַ גאָט. איהר, רעכנענדיג, אַז גאָט האָט געביטען זײַן מײַנונג און האָסט איצט דאָס, וואָס ער האָט אַמאָל ליעב געהאַט, פֿער'משפּט צום טויט יענע, וועלכע רעכענען, אַז גאָט קען זײַן מײַנונג נישט בײַטען. איהר בעקלאָגט זיך אויף די מחמר'נער, אַז זיי האָבען מיט'ן שווערד פֿערשפּרײַט זייער רעליגיע, אָבער מיט וואָס-זשע זענט

איהר בעסער, קריסטען, וועלכע פערשפרייטען זייער רעליגיע דורך שייטערהויפענס? די רדיפות פון די אלטע געצענדיענער געגען די גרינדער פון אייער רעליגיע דיענען פאר אייך אלס א בעווייז, אז אייער רעליגיע איז די אמת'ע; פארוואס־זשע טוט איהר אליין דאס, וואס עס האט אמאל געטאן אייער בעדריקער דיאקלעטיאן, און בעגעהט זיך מיט אונז אזוי, ווי מען איז אמאל זיך מיט אייך בעגאנגען? איהר פאדערט, אז מיר זאלען ווערן קריסטען, אבער פארוואס־זשע זענט איהר אליין נישט מקים דאס, וואס איהר פאדערט פון אונז? אויב איהר בעזיצט נישט די אייגענשאפטען, וואס פאסטען פאר'ן קריסטענטום, טא זייט וויניגסטענס סתם מענשען, וועלכע אנערקענען פשוט, אהן שום רעליגיע, מיט זייער נאטירליכען מענשליכען געפיהל, אז מענשען דארפען זיך נישט בעגעהן מיט אנדערע מענשען, ווי ווילדע חיות. אויב איהר האלט זיך פאר די בעליעבטע קינדער פון גאט, וועלכע ער האט געשאנקען די אמת'ע רעליגיע, — פאסט דען פאר קינדער, וואס האבען בעקומען א רייכע ירושה, צו רודפ'ן זייערע ארימע ברידער, וואס האבען קיין ירושה נישט בעקומען? דער אמת איז מנצח מיט זיין אייגענער קראפט; אויב איהר ווידער פערשפרייט אייער תורה דורך שווערד און פייער, דורך ענוים, דאן בעווייזט איהר נאר איהר שוואכקייט. טוט א טראכט וועגען די קינפטיגע דורות. אויב אימיצער וועט וואגען אין דער צוקונפט צו זאגען, אז אין אונזער צייט זענען די פעלקער פון אייראפא שוין ציוויליזירט געוועזען, וועלען אלע אנווייזען אויף אייך, ווי אויף א בעווייז, אז זיי זענען נאר געוועזען בארבארען און פראים".

די רעדע פון דאזיגען גרויסען מענשען, וועלכער האט זיך שוין אין יענער צייט ארומגעטראגען מיט די גרויסע אידעען פון 18־טען יאהרהונדערט וועגען פרייהייט און מענשליכקייט, האבען, נאטירליך, געפונען פאר זיך נאר פערשטאפטע אויערען, און אנטאניא איז פערמשפט געווארען צום טויט. ער איז שוין דעמאלט 60 יאהר אלט געוועזען און זיין מערקווירדיגע עקשנות האט ארויסגערופען פערוואונדערונג און ענטציקונג. מען האט איהם געפיהרט צום טויט מיט גרויס פאראד, אין אנוועזענהייט פון קעניג אליין, וועלכער האט זיך ביי איהם געבעטען, ער זאל תשובה טאן, און איהם צוגעזאגט א לעבענס־לענגליכע פענסיע; אנטאניא איז אבער געבליבען שטום. זיין טויט איז געוועזען א שרעקליכער. פריהער האט מען פון איהם אבגעשונדען די הויט און די נעגעל

פון די פינגער און דערנאך ערשט אריינגעווארפען אין פייער. און נאך אויפ'ן שייטערהויפען, ווען דאס פייער האט איהם ארומגעחאפט פון אלע זייטען, האט ער נישט אויפגעהערט צו שרייען איינם: אז עס איז מיאוס און העסליך צו בעגעהן זיך אזוי מיט א מענשען, וואס גלויבט אין זיין רעליגיע. . .

די שטים פון אנטאניא יוסף איז אבער דאך נישט געבליבען אהן א אבקלאנג. אין גיכען האבען אין איראפא אנגעהויבען זיך הערען נייע שטימען וועגען מענשליכקייט און פרייהייט און עס איז פארט געקומען א סוף צום פינסטערען קלעריקאליזם און דער אכזריות'דיגער אינקוויזיציע. אין פארטוגאל גופא האבען אין גיכען אנגעהויבען צובלאזען נייע ווינטען און דער מיניסטער-רעפארמאטאר פאמבאל האט אבגעשאפט דעם יעזואיטען-ארדען און אבגעשטעלט אלע פראצעסען פון דער אינקוויזיציע געגען די מאראנען. שפעטער, אין יאהר 1774, האט ער בכלל שטארק בעגרענצט די טעטיגקייט פון די אינקוויזיציאנס-געריכטען. אבער עס איז שוין געווען צו שפעט: אין פארטוגאל זענען שוין קיין מאראנען כמעט ווי נישט געווען, ווייל די אלע, וואס האבען אינגאנצען זיך נישט אסימילירט מיט דער ארומיגער בעפעלקערונג, זענען זיך צולאפען איבער אלע עקען וועלט.

אין 17-ען יאהרהונדערט האט זיך פאר יודען געעפענט א נייע לאנד, פון וועלכען זיי זענען צוריק מיט פיערטהאלבען הונדערט יאהר פערטריבען געווארען — דאס גרויסע ענגלאנד, וואס איז צו יענער צייט געווען שוין א ערשטקלאסיגע מלוכה. פאר דעם לאנגען פעריאד, וואס די טהירען פון דעם לאנד זענען פאר יודען געווען געשלאסען, פלעגען דאך פון צייט צו צייט אריינדרינגען אהין איינצעלנע יודען, אבער יענע האבען געמוזט טראגען אויף זיך די מאסקע פון קריסטענטום. דארט האבען נאר געקענט וואוינען די מאראנען, וועלכע זענען אפיציעל גערעכענט געווארען פאר שפאניער, האבען בעזוכט די קאטוילישע קירך און נאר געהיים געהיט די יודישע רעליגיע. די יודען האבען אבער נישט אויפגעהערט צו ווארפען אנ'אויג אויף דער רייכער מלוכה און געהאפט, אז סוף כל סוף וועלען זיי דארט געפינען א מקום מנוחה. די הויפט-צענטרען פון דעם וועלט-האנדעל זענען דעמאלט געווען האלאנד און ענגלאנד, וועלכע האבען שטארק קאנקורירט צווישען

זיך. עס איז דעריבער געווען גאנץ נאטירליך, וואָס די יודען אין האָלאנד, וועלכע זענען געשטאנען אין נאָהענטע פערבינדונגען מיט די סוחרים און שיפס=לייט פון ענגלאנד, האָבען נישט אויפגעהערט ארויסקוקען אויף א גוטער געלעגענהייט, צו קענען פריי אריבער=שווימען צום ענגלישען ברעג, וואָס איז אזוי נאָהענט געווען פון האָלענדישען.

די רעוואָלוציע פון 1649, ווען די מאכט איז איבערגעגאנגען צו דער פארטיי פון דעם מעכטיגען קראָמוועל, האָט געעפענט פאר די יודען א ברייטע פערספעקטיווע. צווישען דער פארטיי פוריטאנער, וועלכע האָבען בעקומען די אויבערהאנד אין פארלאמענט און אין דער ארמעע, זענען געווען זעהר שטארק די טראדיציעס פון דער ביבעל; די אידעאלען פון די נביאים און די העלדען פון דער ביבעל זענען געווען די הויפט=יסודות פון זייער אמונה און דאָס אַלץ האָט זיי געדארפט נאָהענט מאכען צום יודישען פאָלק. פיעל פון די פוריטאנער האָבען געטרוימט וועגען דעם, אז דאָס „אויסדערוועהלטע פאָלק" וועט ענדליך מיט'ן גוטען ווילען איבערגעהן צו דער רעפאָרמירטער קירך, און צווישען זיי איז זאָגאר געווען א סעקטע, וואָס האָט געגלויבט, ווי די יודישע מיסטיקער, אין א נאָהענטער וועלט=איבערקעהרעניש, ווען עס וועט קומען משיח און די יודען וועלען זיך פעראייניגען מיט די קריסטען. ביי אזא פריינדליכער שטימונג צום יודישען פאָלק איז ביי דער העכערער ענגלישער געזעלשאפט ענטשטאנען א געדאנק, אז מען דארף מיט עפּעס פערגלעטען יענע פיעל חטאים, וועלכע די קריסטליכע וועלט איז בעגאנגען געגען יודען. שוין אין 1649 האָט די מאראנישע קאָלאָניע אין לאָנדאָן פערשטאנען, אז דער מאָמענט איז גינסטיג פאר יודען, און דערלאנגט דעם מיליטערישען ראט א פעטיציע וועגען אָבשאפען דאָס געזעץ, וואָס פערבאָט יודען צו וואוינען אין ענגלאנד. דער ראט האָט אָבגעלעגט די דאָזיגע פראגע אויף א געוויסער צייט, וויל דעמאָלט זענען אויף דער טאגעס=אָרדנונג געשטאנען וויכטיגערע פראגען. עס איז אָבער געווען קלאָר, אז ווען מען זאָל ענטוויקלען א שטארקע אגיטאציע און מיט פערשטאנד אויסנוצען דעם מאָמענט, וואָלט מען געקענט אויסטאָן עטוואָס וויכטיגעס פאר יודען. עס זענען נויטיג געווען טעטיגע און פעהיגע מענשען, וואָס זאָלען וויסען, ווי אזוי צו פיהרען די דאָזיגע אגיטאציע, און אזא מענש האָט זיך ענדליך בעוויזען. דאָס איז געווען ר' מנשה בן ישראל, וועלכער איז אליין

געווען נישט פון די גרויסע גייסט=מענשען, האט אבער דערפאר בעזעסען יענע אלע איינגענשאפטען, וועלכע זענען נויטיג געווען פאר זיין ראליע אלס אגיטאטאר און שתדלן.

נאך אין 1650, ווען ר' מנשה האט פערעפענטליכט זיין ווערק „די יודישע האפנונג", וואו ער האט גערעדט וועגען דעם, וואס אין אמעריקא האט מען כלומר'שט געפונען די רעשטען פון די עשרת השבטים, האט ער מיט א טעאלאגישען פשט'על געוואלט בעווייזען, אז ענגלאנד דארף אריינלאזען צו זיך יודען: די יודען זענען שוין צווייהט און צושפרייט איבער אלע לענדער, אויסער ענגלאנד. כדי עס זאל קומען משיח, וועלכער דארף צונויפזאמלען די יודען „פון אלע עקען וועלט", איז נויטיג, אז זיי זאלען זיין אומעטום; אלזא, אויב די יודען וועלען אריינגעלאזען ווערן קיין ענגלאנד, וועט קומען משיח, ווי עס האבען פארגעזאגט די נביאים. דא, אין די מיסטישע חקירות, איז ר' מנשה זיך צונויפגעגאנגען מיט די קריסטליכע מיסטיקער, וועלכע האבען אויך, אויף זייער שטייגער, געטרוימט וועגען דעם נאהענטען קומען פון משיח. די טעאלאגישע חקירות פון ר' מנשה זענען געווען צוגעפאסט צום געשמאק פון יענער עפאכע און האבען געדארפט מאכען א איינדריק. אויף די גוטע הערצער פון יענע ענגלענדער, וואס זענען געווען פריינדליך געשטימט צו יודען, האבען אויך געדארפט ווירקען די ערצעהלונגען וועגען יענע שרעקליכע ענוים, וואס עס זענען אויסגעשטאנען די מאראנען אין שפאניען און אין פארטוגאל. אבער נאך מעהר, ווי די בלויזע סימפאטיעס, האבען דא געשפיעלט א ראליע די עקאנאמישע אינטערעסען פון ענגלאנד.

ק ר א מ װ ע ל האט פון לאנג זיך ארומגעטראגען מיט א געדאנק וועגען דער נויטיגקייט אבצוציהען די גרויסע יודישע סוחרים פון אמשטערדאם קיין לאנדאן און דערמיט בעקומען די אויבערהאנד איבער דעם וועלט-מארק. קראמוועל איז דעריבער אריינגעטרעטען אין אונטערהאנדלונגען מיט ר' מנשה בן ישראל, אלס א פארשטעהער פון דער אמשטערדאמער קהלה. איהם האט מען זאגאר ארויסגעשיקט א פאספארט, כדי ער זאל קענען קומען קיין לאנדאן, נאר די צוויי-יעהריגע מלחמה צווישען ענגלאנד און האלאנד (1652—54) האט געשטערט די דאזיגע רייזע. ווען די מלחמה האט זיך געענדיגט, איז קיין לאנדאן געקומען דער שוואגער פון ר' מנשה, אברבנאל-דארמידא און פארגעשטעלט דעם פראטעקטאר קראמוועל א פעטיציע וועגען אריינלאזען

יודען קיין ענגלאנד. די פעטיציע איז איבערגעגעבען געווארען דעם רייכס-ראט, וועלכער האט זי אבגעווארפען. דאן איז קיין לאנדאן געקומען ר׳ מנשה אליין אין בעגלייטונג פון נאך א רב. ר׳ מנשה איז פריינדליך אויפגענומען געווארען פון קראמוועל׳ן, וועלכען ער האט ווידער פארגעשטעלט א פעטיציע אין נאמען פון דער „יודישער נאציע" וועגען אריינלאזען יודען קיין ענגלאנד און זיי געבען רעליגיעזע און בירגערליכע פרייהייט. קראמוועל האט די דאזיגע פעטיציע איבערגעגעבען אויף דער בעראטונג פון א ספעציעלער „נאציאנאלער קאנפערענץ", אין וועלכער עס זענען אריינגעגאנגען סוחרים, טעאלאגען און יוריסטען. די יוריסטען האבען זיך ארויסגעזאגט, אז די ענגלישע געזעצען האבען גארנישט געגען דער יודישער איינוואנדערונג; די סוחרים און טעאלאגען זענען אבער מעהרסטענטהייל געווען געגען יודען. איבער א אונבעשטימטער סיבה האט קראמוועל, נאך איידער די קאנפערענץ האט ארויסגעטראגען א בעשטימטען בעשלוס, איבערגעריסען איהרע זיצונגען. אין גיכען האט זיך אבער אין דער ליטעראטור און אין דער געזעלשאפט אנגעהויבען א שארפע אגיטאציע געגען יודען; עס זענען ווידער ארויסגעשוואומען די אלטע אבערגלויבענס פון מיטעלאלטער, און קראמוועל האט פערשטאנען, אז די מעהרהייט פון דער ענגלישער געזעלשאפט איז נאך נישט צוגעגרייט דערצו, אז מען זאל אריינלאזען יודען קיין ענגלאנד. דעמאלט האט ער אויפגעהערט זיך פערנעהמען מיט דיזער יודענפראגע און נאר יין איינצעלנע פעלען געגעבען יודען געוויסע הנחות און קאנצעסיעס.

אונטער דער צייט האט אויסגעבראכען די מלחמה צווישען ענגלאנד און שפאניען (אין יאהר 1656), און די לאנדאנער מאראנען זענען אוועקגעשטעלט געווארען אין א קריטישער לאגע. אלס אפיציעלע שפאניער האבען זיי געדארפט ארויסגעשיקט ווערן פון ענגלאנד און זייער פערמעגען האט געדארפט קאנפיסקירט ווערן; — זיי האבען דעריבער בשתיקה ענטדעקט פאר קראמוועל׳ן דעם סוד, אז זיי טראגען אויף זיך נאר א מאסקע און זענען נישט קיין שפאניער, נאר יודען. קראמוועל האט זיי ערלויבט צו בלייבען אין ענגלאנד און וויטער האנדלען, נאר מיט דעם תנאי, אז זיי זאלען זיך האלטען שטיל און נישט ארויפציהען אויף זיך די אויפמערקזאמקייט פון די קריסטען. אזוי ווי די פרינציפיעלע פראגע וועגען אריינלאזען יודען קיין ענגלאנד איז דערווייל געבליבען נישט בעשלאסען, האט ר׳ מנשה אין דעם זעלבען יאהר 1656

ארויסגעלאזען אין ענגליש א ווערק „די פערטהיידיגונג פון יודען", וואו
ער האט זעהר אויספיהרליך אבגעלייקענט אלע מיטעלאלטערישע בעשול-
דיגונגען געגען יודען און מיט הייסע ווערטער זיך געווענדעט צו די גע-
פיהלען פון די ענגלענדער. איהם איז אבער אין גיכען אויסגעקומען
זיך איבערצייגען, אז זיין אגיטאציע האט נישט געבראכט דעם גע-
וואינשטען רעזולטאט. קראמוועל אליין האט נישט אויפגעהערט זיך
בעציהען פריינדליך צו ר' מנשה'ן און איהם זאגאר בעשטימט א יעהרליכע
פענסיע פון 100 פונט שטערלינג; מיט סימפאטיע אין מיטגעפיהל
האבען זיך צו איהם בעצויגען אויך פיעל ענגלישע געלעהרטע און
שריפטשטעלער, אבער די געזעלשאפט אין אלגעמיין איז נאך נישט גע-
ווען אויף אזוי וויט פריי אין ליבעראל, אז זי זאל איינשטימען אויף
דער איינוואנדערונג פון יודען, און מיט א צובראכען הארץ האט ר' מנשה
געמוזט פערלאזען ענגלאנד און אבפאהרען צוריק קיין אמשטערדאם.
ער איז זאגאר נישט דערפאהרען ביז דערהיים און איז אויפ'ן וועג
געשטארבען אין שטעדטעל מידעלבורג (1657).

די אכטיעהריגע ענערגישע אגיטאציע, וואס ר' מנשה האט גע-
פיהרט, איז דאך געבליבען נישט אהן א געוויסער ווירקונג. די פא-
דערשטע פאראד-טהירען זענען, ווי פריהער, געבליבען פערמאכט
פאר יודען, דערפאר האט מען זיי אבער אריינגעלאזען דורך דער
הינטער-טהיר; די פראגע וועגען דער יודישער איינוואנדערונג איז גע-
בליבען אפען, אבער דאך איז אין לאנדאן אין א האלב-לעגאלער
פארם פערבליבען א קליינע יודישע געמיינדע. ביסלעכווייז האבען די
יודען דארט בשתיקה זיך איינגעארדענט, זיי האבען שוין געהאט א
שטיקעל ערד אויף א בית-עלמין און א פריוואטע שוהל. ווען קארלוס
דער צווייטער איז ווידער געווארען קעניג (1660), איז די יודישע לאגע
אין ענגלאנד, געגען אלע ערווארטונגען, פעסטער געווארען. נאך זע-
נענדיג אין גלות האט קארלוס צוגעזאגט א פארשטעהער פון יודען, אז
ווי נאר ער וועט ווידער בעקומען די קעניגליכע קרוין, וועט ער טאן טובות
יודען און פערלייכטערן זייער לאגע. דערפאר האט קארלוס געפאדערט פון
די יודען א געלד-שטיצע, און איינינע יודישע פינאנסיסטען האבען
איהם געגעבען בתורת מתנה א גרויסע סומע געלד. דער קעניג האט
זייןווארט געהאלטען. אין די ערשטע יאהרען פון זיין קעניגען האט
די צאהל יודען זיך פערגרעסערט, די יודישע קהלה האט שוין געוואגט
אויסצובויען א שוהל, וואו מען האט געדאווענט עפענטליך, און איינ-

געלאדען צו זיך א רב. די ענגלישע קאנסערוואטארען זענען בעאונרוהיגט געווארען און די לארדען און קויפלייט האבען אנגעהויבען שיקען צום קעניג פעטיציעס, אז מען זאל פערמאכען פאר יודען די טהירען פון לאנד, „לטובת דער רעליגיע און דעם פאטערלאנד“. יודען פון זייער זייט ווידער האבען אויך געשיקט פעטיציעס צום קעניג און געבעטען צו שיצען זיי, אלס טרייע אונטערטאנען. דער קעניג האט זיי געענטפערט, אז זיי קענען ווי פריהער בלייבען וואוינען אין ענגלאנד, אבער מיט דעם תנאי, אז זיי זאלען זיך פיהרען פרידליך און רוהיג. די אנטיאציע געגען יודען האט אבער נישט אויפגעהערט. אין 1673 האט דער רייכס-פראקוראר געוואלט פערפיהרען א פראצעס געגען דער יודישער קהלה דערפאר, וואס זי האט זיך אליין גענומען דאס רעכט פון עפענטליכען גאטעס-דיענסט, וועהרענד לויט די ענגלישע געזעצען האט נאר די אנגליקאנישע קירך אליין פולע פרייהייט; דער קעניג האט אבער בעפוילען דעם פראקוראר אבצושטעלען דעם פראצעס און יודען צו-רוה לאזען.

ביי דערזעלבער פאליטיק האט זיך אויך געהאלטען דער קעניג יאקוב II און נאך פעסטער איז געווארען די יודישע לאגע אין דער צייט פון ווילהעלם III (1688 — 1702). ביי זיין קעניגען איז די האנדעלס-פערבינדונג צווישען האלאנד און ענגלאנד געווארען אזוי פעסט, אז די יודען פון אמשטערדאם און לאנדאן זענען געווען ווי צוויי גרופען פון איין קהלה. די רעגיערונג האט געמוזט זיך רעכענען מיט דעם פאקט, וואס די יודישע גרויסע באנקירען האבען ארומגענומען מיט זייערע פינאנציעלע אפעראציעס גאנץ ענגלאנד, האלאנד און די אמעריקאנישע קאלאניעס, אזוי אז אהן דעם יודישען קאפיטאל וואלט די ענגלישע אינדוסטריע שטארק געפאלען. ביסלעכווייז האט די ענגלישע געזעצגעבונג געמוזט אבשאפען די שטרענגע געזעצען געגען יודען, הגם נאטוראליזירט זענען געווארען נאר איינצעלנע פון זיי און אין אלגעמיין האבען די יודען נאך אלץ זיך גערעכענט פאר „אויסלענדער“. אין 1723 האט דער ענגלישער פארלאמענט ערלויבט יודען צו נעהמען אין ארענדע ערד און דערביי זענען פון דער שבועה-פארמעל, וואס פלעגט צוגעגעבען ווערן צום נאטאריעלען אקט, ארויסגעלאזען געווארען די ווערטער: „לויט דער קריסטליכער רעליגיע“. אין 1740 האבען בעקומען דאס רעכט צו נאטוראליזירען זיך אין די ענגלישע קאלאניעס פון אמעריקא יענע יודען, וואס האבען דארט געוואוינט מעהר ווי זיבען יאהר.

אין עטליכע יאָהר אַרום איז אין פּאַרלאַמענט אַריינגעטראָגען געוואָרען אַ ביל וועגען דער נאַטוראַליזאַציע פון יודען אין ענגלאַנד אַליין. עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ הייסער פּאַרטיי-קאַמפּף. צוערשט איז אין יאָהר 1753 דורכגעגאַנגען אין דער אויבערשטער פּאַלאַטע דער פּראָיעקט פון דער רעגירונג וועגען געבען דאָס רעכט צו נאַטוראַליזירען זיך אַלע יודען, וואָס וואוינען שוין אין ענגלאַנד איבער דריי יאָהר; די נאַטוראַליזירטע האָבען בעקומען אַלע רעכטען, אויסער דאָס רעכט זיך צו בעטייליגען און די וואַהלען און צו פערנעהמען מלוכה-שטעלעס. ווען דער פּראָיעקט איז געקומען אין דער אונטערשטער פּאַלאַטע, האָט ער בעגעגענט אַ שטאַרקע אָפּאָזיציע מצד די טאָרען (קאָנסערוואַטאָרען). אַלס אָנהענגער, דאַגעגען, פון דעם געזעצפּראָיעקט האָבען זיך אַרויס-געשטעלט די וויגען (ליבעראַלען), וועלכע האָבען אָנגעוויזען אויף דער וויכטיגער ראָליע פון יודען אין עקאָנאָמישען לעבען און אויסגערעכענט, אַז די יודען שטעלען-צו אַ צוועלפטעל חלק פון אַלע מלוכה-הכנסות און האָבען אין זייערע הענד אַ צוואַנציגסטעל פון'ם גאַנצען אויסלענדישען האַנדעל. נאָך אַ לאַנגען קאַמפּף האָבען די וויגען מנצח געוועזען: דער געזעצפּראָיעקט איז דורכגעגאַנגען און בעשטעטיגט געוואָרען דורכ'ן קעניג. אָבער דאָ האָט זיך אָנגעהויבען אַ שטאַרקע אַגיטאַציע אויסערהאַלב דעם פּאַרלאַמענט: די קריסטליכע סוחרים פון לאָנדאָן האָבען אָנגעהויבען שיקען פּעטיציעס צום קעניג, אין די קירכען און אין אַלע עפענטליכע ערטער האָבען אַגיטאַטאָרען געהאַלטען רעדעס געגען יודען, אין די גאַסען האָט מען געמאַכט פּראָצעסיעס און דעמאָנסטראַציעס געגען דעם יודענפריינדליכען געזעץ-פּראָיעקט. די רעגירונג האָט זיך דערשראָקען פאַר דעם דאָזיגען אויפגעבלאָזענעם פּראָטעסט פון „פאָלק" און געמוזט נאָכגעבען: אין 1754 איז דאָס געזעץ וועגען דער נאַטוראַליזאַציע פון די יודען בטל געוואָרען. די בעשרענקונגען פאַר די ענגלישע יודען זענען אַלזאָ פערבליבען אין זייער קראַפט, און דאָס האָט געהאַט אַ דעמאָראַליזירענדע ווירקונג אויף אַ טייל פון דער ספרדישער אַריסטאָקראַטיע אין לאָנדאָן. אייניגע פון די ספרדים האָבען אָנגענומען די קריסטליכע אמונה, וועלענדיג אַריינטרעטען אין דער העכערער געזעלשאַפט און ווערן פולבערעכטיגטע בירגער; אַזוי האָבען זיך אָבגעזאָגט פון יודענטום די מיטגלידער פון יענע פאַמיליעס, וואָס זענען דערנאָך בעוואוסט געוואָרען אין דער גאַנצער וועלט: דיזראַעלי, ריקאַרדאָ, אַגוליאַר. אַנדערע ספרדישע פאַמיליעס

זענען ביסלעכווייז אסימילירט געווארען אין דער ענגלישער געזעלשאפט. פערבליבען ביי זייער רעכטלאזיגקייט און ביי זייער יודישקייט זענען נאר די אשכנזים; זיי זענען געווען פשוט׳ע קליינע הענדלער, זיך נישט געריסען אין די הויכע פענסטער און זיך בענוגענט מיט דעם ביסעל רעכט, וואס זיי האבען געהאט. ווי אין האלאנד, האבען אויך דא די אשכנזים געהאט זייערע בעזונדערע שוהלען, געמיינדעס, רבנים און זיך אבגעטיילט פון די ספרדים, וועלכע האבען געקוקט אויף זיי פון אויבען אראב

אין פראנקרייך זענען נאך דעם דעקרעט פון 1394 וועגען גירוש פון יודען פערבליבען נאר קליינע יודישע גרופען אין פראוואנס (מארסעל) און אין די פויפסטליכע פראווינצען (אוויניאן). אין דעם אויטאנאמישען מארסעל האבען יודען געלעבט רוהיג, ביז די שטאדט איז נישט פעראייניגט געווארען מיט די פראווינצען פון דער קעניגליכער קרוין, וועלכע האט אויך פון דארטען ארויסגעטריבען די יודען (1501). דאך האבען די זיהן פון דער אייביג-גע׳רודפ׳טער אומה בעוויזען אריינ-צודרינגען אויך אהינצו און אין 17-טען יאהרהונדערט זעהען מיר אין מארסעל ארויסוואקסען, ווי פון אונטער דער ערד, א גאנץ בעדייטענדע יודישע געמיינדע. די קריסטליכע סוחרים שיקען אנקלאגען קיין פאריז, די רעגיערונג שיקט פעראָרדנונגען וועגען ארויסטרייבען די יודען. אבער די יודישע קאלאניע פערבלייבט דאך. די רעגיערונג האט פערשטאנען, מיט וואס די אנקלאגען פון די קריסטליכע סוחרים שמעקען און וואס איז זייער אמת׳ע כונה; אין 1681 האט דער בעריהמטער פינאנץ-מיניסטער קאלבער געשריבען: „די קאמערץ-קנאה וועט שטענדיג העצען די קריסטליכע סוחרים צו רודפ׳ן די יודען, אבער מיר דארפען שטעהן העכער פון די דאזיגע געפיהלען, וואס שטאמען פון פערזענליכע אינ-טערעסען, און לאגיש בעטראכטען, אויף וויפיעל נוצליך עס איז פאר דער מלוכה די האנדעלס-טעטיגקייט פון די יודען, וועלכע נעהמט ארום, א דאנק זייערע פערבינדונגען מיט זייערע ברידער, אלע טיילען פון ערד-קוגעל״. דערזעלבער מיניסטער האט געמוזט געהן געגען זיך אליין און שפעטער מיט א יאהר אונטערשרייבען א בעפעהל וועגען ארויסטרייבען די יודען, וואס האבען זיך אנגעזעצליך בעזעצט אין

מארסעל, אבער דאס לעבען איז שטארקער פון יעדען געזעץ און אויך נאך דעם בעפעהל זענען יודען פערבליבען אין מארסעל.

פון די טויזענדער מאראנען, וואס די שרעקליכע אינקוויזיציע האט ארויסגעווארפען און צושפרייט איבער דער גאנצער וועלט, איז א היפּשער וואנדערער אריינגעדרונגען אויך קיין דרום־פראנקרייך. נאך אין 16־טען יאהרהונדערט האבען זיי זיך בעזעצט אין באָרדאָ, באיאן און אנדערע שטעדט, וואו זיי האבען זיך ארויסגעגעבען פאר קאטוילי־קען. געהיים האבען זיי אבגעהיט די געבאטען פון דער יודישער רעליגיע, נאר צווישען פאלק זענען זיי געווען בעוואוסט אונטער'ן נאמען „ניי־קריסטען” און אלס פארטוגאלישע סוחרים זענען זיי שטארק געאכטעט געווארען. אין 1550 האט דער קעניג הענריך II ארויסגעגעבען די „ניי־קריסטען” א חארטיע, אז זיי מעגען וואוינען און פריי האנדלען אין באָרדאָ און אין אנדערע שטעדט פון דרום. ווען די בעפעלקערונג האט אנגעהויבען זיך בעציהען פיינדליך צו די געהיימע יודען און מסר'ן זיי פאר דער מאכט, איז די דאזיגע חארטיע פון קעניג געווען א גוטע שמירה פאר די מאראנען. ערשט אין יאהר 1615, ביי לודוויג XIII, איז ארויס א קעניגליכער בעפעהל, אז די קריסטען טארען נישט איינ־בעהאלטען ביי זיך די געהיימע יודען און האבען מיט זיי בעציהונגען. פיעל מאראנען האבען דעמאלט פערלאזען פראנקרייך און די איבער־געבליבענע האבען אנגעהויבען נאך קונציגער זיך פערמאסקירען; אזוי איז פון דעם קליינעם הייפעלע איבערגעבליבענע מאראנען מיט דער צייט אויסגעוואקסען א גרויסע יודישע געמיינדע. אין 1636 זענען אין באָרדאָ געווען זעקס און דרייסיג מאראנישע פאמיליעס פון 167 נפשות, וואס זענען אפיציעל אנערקענט געווארען פאר „טרייע קאטויליקען”. יענע פון זיי, וואס זענען געבוירען געווארען אין פראנקרייך, זענען מיט דער צייט נאטוראליזירט געווארען און בעקומען אלע רעכטען. פון זיי האבען זיך אויסגעצייכענט די פאמיליעס מענדעס, סאספארטאס, אל־ווארעס, פורטאדא, אליווייראַ, וועלכע האבען זיך פערנומען מיט גרויס־אינדוסטריע. ביסלעכוויז ווארפען זיי פון זיך אראב די מאסקע און אין אנהויב פון 18־טען יאהרהונדערט טרעטען זיי שוין אפט ארויס אלס אפענע יודען, טויפען נישט זייערע קינדער און היטען עפענטליך די יודישע געזעצען. פונ'ם יאהר 1730 ווערט די יודישע געמיינדע אנערקענט דורך דער רעגיערונג און פון דעמאלט אן ווערט די צאהל יודען אין באָרדאָ אלץ גרעסער. אין מיטען 18־טען יאהרהונדערט געפינען זיך שוין

אין באָרדאָ 2000 יודען, וועלכע האָבען 7 שוהלען. אהין עמיגרירען שפּעטער די יודען פון אוויניאָן און פון די דייטשע פּראָווינצען עלזאס און לאָטאַרינגיען, וועלכע ווערן זעהר נישט פריינדליך אויפגענומען פון די „אַלט-בעזעסענע" ספרדים, וואָס קוקען אויף די אָנגעקומענע, ווי אויף פרעמדע. אין 1776 ווערט די יודען אין באָרדאָ אַרויסגעגעבען אַ קעניגליכע ערלויבניש צו בעזעצען זיך און פיהרען אַ פרייען האַנדעל נישט בלויז אין דרום-פראַנקרייך, נאָר אין דער גאַנצער מלוכה, פּאַריז אויך אין כלל. אַ אָנגעזעהענער פערטיידיגער פון די יודישע אינטערעסען אין פּאַריז איז דעמאָלט געווען דער רייכער און געבילדעטער ספרדי יעקב-ראָדריגעס פּערייראַ, דער גרינדער פון בעריהמטען אינסטיטוט פאַר טויב-שטומע, אַ פריינד פון פיעל בעריהמטע פראַנצויזישע מענער. אַלע יודען, וואָס פלעגען קומען קיין פּאַריז, האָבען געדאַרפט בעווייזען זייערע דאָקומענטען פאַר פּערייראַ, וועלכער האָט געמאָלדען וועגען דעם דער פּאָליציי און נאָר דאַן האָט מען דעם אָנגעקומענעם אַרויסגעגעבען אַ ערלויבניש צו וואוינען אין פּאַריז.

נאָך פיעל בעדייטענדער האָט זיך פערגרעסערט די צאָהל פון דער יודישער בעפעלקערונג אין פראַנקרייך נאָכדעם, ווי די פראַנצויזען זענען אַריינגעדרונגען אין די דייטשע פּראָווינצען עלזאס און לאָטאַרינגיען. ווען לודוויג XIV האָט צוזאַמען מיט עלזאס בעקומען אויך אַ גרויסע יודישע בעפעלקערונג, וואָס האָט דאָרט שוין פון אַלטע צייטען געוואוינט אין די דערפער און אין די שטעדט, האָט ער פריהער געוואָלט זיך אָבזאָגען פון דער דאָזיגער נישט-געבעטענער „מתנה" און געהאַט בדעה אַרויסצוטרייבען פון דאָרטען די יודען. דאָס וואָלט שוין אָבער געווען צו-פיעל אונמענשליך אפילו פאַר דעם קעניג פון דער דעמאָלטיגער דעספּאָטישער מאָנאַרכיע און מיט אַ שווער געמיט האָט ער געמוזט איי-בערנעהמען די יודען אונטער זיין „שוץ" (1657). די דאָזיגע „שוץ" האָט געקאָסט די יודען זעהר טייער; דאָס קען מען זעהן דערפון, וואָס אין 1672 איז אויף יעדער יודישע פאַמיליע אַרויפגעלעגט געוואָרען אַ יעהרליכער „קעניגליכער" שטייער פון $10\frac{1}{2}$ פלאָרין, אויסער יענע שטייערן, וועלכע זיי האָבען געצאָהלט די פּריצים, אויף וועמענס ערד זיי האָבען געוואוינט. שפּעטער זענען די דאָזיגע ספּעציעלע שטייערן פאַר דער „אַפּוטרופּסות" פון קעניג נאָך פערגרעסערט געוואָרען. אין מעץ האָט יעדע יודישע פאַמיליע געדאַרפט צאָהלען יעהרליך אַ שטייער פון 40 ליווער. אין 1718 האָט דער רעגענט פיליפּ פון אָרלעאַן

ארויסגעגעבען א בעפעהל, אז די צאהל פון די יודישע פאמיליעס אין מעץ טאר נישט זיין העכער פון 480, וועלכע דארפען וואוינען אין א בעזונדער קווארטאל און צאהלען, אויסער דער אלגעמיינער יעהרליכער סומע פון 20,000 ליווער פאר דעם וואוינרעכט, אויך פערשידענע ציגזען לטובת די שטעדטישע און קירכליכע אנשטאלטען. דאס רעכט פון האנדעל איז צוליעב דער שתדלנות פון די קריסטליכע סוחרים נאך מעהר בעגרענצט געווארען און פאר די יודען איז נאר פערבליבען די וואכעריי. אין עלזאס, וואו פיעל יודען האבען געוואוינט אין די דערפער, פלעגען זיי בארגען געלד די פויערען אויף משכנות פון דער תבואה און אנדערע דארפס־פראדוקטען און דעריבער זענען זיי פערהאסט געווארען ביי דער קריסטליכער בעפעלקערונג. דער גרויס־האנדעל פון די יודען אין עלזאס איז בעשטאנען נאר פון האנדעל מיט יובעליר־אויסארבייטונגען און מיט פיה, אבער אויך דא האבען זיי ווינציג פערדיענט און לויט דער בעשטעטיגונג פון א קריסטליכען שריפט־שטעלער זענען צווישען די יודען אין עלזאס געווען זעהר ווינציג רייכע מענשען.

דער ערד־בעזיצער האט געדריקט דעם יודען, פונקט ווי ער האט געדריקט דעם פויער, וואס איז געווען זיין לייב־אייגענער. פאר דעם רעכט צו וואוינען האט דער יוד געמוזט צאהלען דעם ערד־בעזיצער א ספעציעלען שטייער, אבער אויך מיט דעם שטייער האט דער פריץ געקענט צו יעדע צייט ארויסטרייבען דעם יודען פון זיין ערד, פונקט ווי א פרעמדען. ווען א יוד איז געשטארבען, האבען זיינע קינדער געדארפט אויפסניי זיך משתדל זיין פאר'ן „פריץ" און בעטען ביי איהם א חסד, ער זאל זיי ערלויבען צו בלייבען וואוינען. האט א יוד געוואלט איבערפאהרען פון איין ארט אין צווייטען, האט ער געהאט צו טאן מיט פאספארט־בעגרענצונגען און מיט שענדליכע ספעציעלע שטייערען. אזוי, צום ביישפיעל, פאר אריינפאהרען קיין שטראסבורג און אין אנדערע שטעדט האט יעדער יוד געמוזט צאהלען פונקט אזא „לייב־שטייער", ווי מען האט געצאהלט פאר אריינפיהרען פ י ה. אין דער־זעלבער צייט האט די אדמיניסטראציע געזארגט, אז די יודישע בע־פעלקערונג זאל זיך נישט פערגרעסערן און צו דעם צוועק בעגרענצט די צאהל חתונות. די אדמיניסטראציע האט זיך אויך אריינגעמישט אין אינערליכען יודישען לעבען און געפאדערט, אז די אויסגעקליבענע רבנים זאלען פריהער בעשטעטיגט ווערן דורכ'ן קעניג.

אין דער צווייטער העלפט פון 18־טען יאהרהונדערט האט די געזעלשאפט אנגעהויבען זיך אינטערעסירען מיט יודען און וועגען דער יודענפראגע איז געפיהרט געווארען אין דער פראנצויזישער ליטעראטור א היסע פאלעמיק. דער בעריהמטער פראנצויזישער שריפטשטעלער וואלטער, דער טאן־געבער פון יענער עפאכע, וועלכער האט געהאט געוויסע פריוואטע חשבונות מיט איניגע יודען, איז ארויסגעטרעטען אין „פילאזאפישען לעקסיקאן" מיט א שארפען ארטיקעל געגען גאנצען יודענטום. אלס פרייזיניגער, האט וואלטער נישט געקענט שטעלען זיך אויף דעם שטאנדפונקט פון די קלעריקאלען און בעמערקט, אז ברענגען יודען אויפ'ן פייער ראטעט ער נישט, אבער קעמפפען געגען זיי איז נויטיג, ווייל די היינטיגע יודען זענען נישט מעהר, ווי קרעמער, געלד־פרעסער און בארבארען, וואס טראגען אין הארצען א שנאה צו אלע פעלקער. געגען די אנפאלען פון וואלטער איז ארויסגעטרעטען מיט א שענער פערטיידיגונג פון דער יודישער אומה דער געבילדעטער ספרדי פון באָרדאָ יצחק פינטא, וועלכער האט געוואוינט אין האלאנד און איז בעריהמט געווארען מיט זיין ווערק „וועגען לוקסוס". „וואלטער — האט פינטא געשריבען אין ווערק — וויל נישט זעהן די יודען אויף די שייטערהויפענס; אבער צי איז דען די פעדער ווייניגער שעדליך, איידער די ווירקונג פון פייער? די ווירקונג פון דער פעדער איז נאך שעדליכער דערמיט, וואס זי געהט איבער צו די שפעטערדיגע דורות. און וואס קען מען ערווארטען פאר דער דאזיגער אומגליקליכער נאציע פון דעם ווילדען און פינסטערען המון, ווען אפילו דער גרעסטער געניע פון אונזער עפאכע האלט זיך ביי אזעלכע בארבארישע פאראורטהיילען?" זיין אפאלאגיע האט פינטא פערענדיגט מיט פאלגענדע ווערטער, וועלכע וואלטער אליין האט אמאל געזאגט אין אנ'אנדער ארט, איידער ער איז געווארען א געגנער פון יודען: „זאלען די קריסטען אויפהערען רודפ'ן און האסען יענע, וואס זענען אלס מענשען — אונזערע ברידער, און אלס יודען — אונזערע פאטערס!" דער ענטפער פון פינטא האט ארויסגערופען אין דער ליטעראטור און אין דער געזעלשאפט א שטארקען מיטגעפיהל. וואלטער אליין האט אין א בריעף צו פינטא געמוזט זיך מודה זיין, אז אין זיינע מיינונגען וועגען יודען איז ער בעגאנגען א פעהלער און אז ער איז געווען אונגערעכט, ווען ער האט בעשולדיגט א גאנצע נאציע צוליעב די חסרונות פון איינצעלנע יודען. פינטא'ס

שענער ענטפער דעם פראנצויזישען פילאזאף האט אבער געהאט איין גרויסען פעהלער: ער האט איינגעטיילט די יודישע נאציע אויף צוויי טיילען: ספרדים און אשכנזים. די ערשטע זענען די סמעטענע פון פאלק, שטאמען פון א אלטען יודישען שבט און זענען די יודישע אריסטאקראטיע; מיט זייער הלבשה, מיט זייערע מאנירען און ערציהונג אונטערשיידען זיי זיך שטארק פון די אשכנזים, מיט וועלכע זיי זענען זיך זעלטען אפילו מתחתן. און אין דער צייט, ווען די אשכנזים, אלס א „נידעריגערע ראסע", פערדינען א טייל פון די פארוואורפען, וואס מען מאכט זיי, זענען די פארטוגעזישע יודען ריין פון יעדען חטא, ווייל זיי זענען לויט זייער האלטען זיך און קולטור עכטע אייראפעער, וועלכע אסימילירען זיך אומעטום מיט דער בעפעלקערונג, צווישען וועלכער זיי וואוינען. דער דאזיגער שטאנדפונקט, לויט וועלכען די ספרדישע יודען זענען דער אויסגעוועהלטער טייל פון פאלק און שטעהען פיעל העכער פון די „ארימע" פוילישדייטשע יודען, איז אויף א לאנגע צייט שפעטער געבליבען פערשפרייט צווישען דער פראגרעסיווער קריסטליכער בעפעלקערונג, וואס האט וועגען יודען ווענינ געוואוסט און באמת געגלויבט, אז די אלע מיאוס'ע חסרונות, וואס מען זעהט אין יודען, געהערען נאר צו די אשכנזים, וועלכע האלטען זיך מיט א זעלטענער עקשנות ביי זייער „אלטער" יודישקייט. איבעריגענס, איז שפעטער אין יאהר 1769 פערעפענטליכט געווארען א גרויס אנאנים ווערק, „אבריעף פון איינינע פארטוגעזישע און דייטשע יודען צום הערן וואלטער", און דא איז שוין פערטיידיגט געווארען די גאנצע יודישע נאציע. וואלטער אליין האט אויף די עלטערע יאהרען אנגעשריבען א ארטיקעל וועגען דעם בוך און מודה געווען, אז יודען פערדינען אכטונג פאר זייער גייסטיגער העלדישקייט און פאר יענע אונגעוועהנליכע ליידען, וואס זיי האבען אריבערגעטראגען אין פערלויף פון טויזענדער יאהרען.

עלפטעס קאפיטעל.

מענדעלסאָן און זיין עפּאָכע.

אין יאָהר 1743 איז פון שטעדטעל דעסוי געקומען קיין בערלין, דער גייסטיגער צענטער פון דייטשלאַנד, אַ אָרים יודיש יונגעל, וואָס איז שטיל געגאַנגען זוכען תורה און חכמה, און אָט דעם אָרימען יונגעל איז בעשערט געוועזען צו לעגען אַ פונדאַמענט פאַר דער קולטורעלער בענייאונג פון דער יודישער אומה. דאָס איז געוועזען דער קינפטיגער בעריהמטער פילאָזאָף מ ש ה מ ע נ ד ע ל ס אָ ן!

קומענדיג קיין בערלין איז בן־מנחם אַלט געוועזען 14 יאָהר (געבוירען איז ער געוואָרען דעם 6־טען סעפּטעמבער 1729), און אין דער גרויסער שטאָדט האָט ער נאָר איין פערמעגען מיטגעבראַכט מיט זיך: זיין ביסעל קענטעניש אין תורה און תלמוד, וואָס ער האָט בעקומען פון זיין פאָטער, אַ סופר סת"ם, און זיין שטאַרקען רצון ווייטער צו לערנען און זיך צו פערפאָלקאָמען. ער האָט אָנגעקלאַפּט אין דער טהיר פון זיין בן־עיר, דעם בערלינער רב ר' דוב פ ר ע נ ק ע ל, וועלכער האָט פריהער געוואוינט אין דעסוי און דאָרט געלערענט תלמוד מיט'ן סופר'ס פעהיגען יונגעל. ר' דוב פרענקעל האָט זיין געוועזענעם תלמיד פריינדליך אויפגענומען און דער קומענדיגער דענקער האָט זיך גענומען צום לערנען מיט אַ אונגעוועהנליכען ברען. געלעבט האָט דער פיער־צעהן־יאָהריגער מענדעלסאָן, נאַטירליך, אין דחקות און נויט און געוואוינט ערגעץ אין אַ קעלער־שטוב; געלערנט האָט ער אָבער פלייסיג, און פון דער אונאויפהערליכער אָנשטרענגונג, ווי פונ'ם זיצען שטענדיג אויף איין אָרט, האָט ער אױש בעקומען אַ הויקער.

אויסער די תלמוד'ישע למודים, האט מענדעלסאהן געשמאק געלערנט אויך דעם „מורה נבוכים", וועלכער האט איהם געעפענט די אויגען און ארויסגערופען ביי איהם א אינטערעס צו דער פילאזאפיע, און שפעטער, ווען איהם האט אנגעהויבען ציהען צו פאזיטיווער וויסענשאפט און צו ברייטע אידעאלען, האט ער אנגעהויבען לערנען די דייטשע שפראך אלס א מיטעל, צו בעקענען זיך מיט דער אויסערליכער ברייטער וועלט. געטאן האט ער דאס בסוד סודות, ווייל אין יענער צייט איז אזא זאך גערעכענט געווארען ביי יודען פאר אפיקורסות, נאר אין גיכען האט איהם דער גורל צונויפגעפיהרט מיט אייניגע מענשען, וועלכע האבען איהם ארויסגעוויזען א שטארקע שטיצע אויף זיין שווערען וועג. אין בערלין האט דעמאלט געוואוינט ישראל זאמאשץ, א פוילישער געבילדעטער און בעגאבטער יונגער מאן, וועלכער האט ביי זיך אין דערהיים געליטען רדיפות פאר זיין נייגונג צו וויסענשאפט און פילאזאפיע. דער דאזיגער זאמאשץ האט מענדעלסאנען בעקענט מיט דער עלעמענטארער מאטעמאטיק. א צווייטער בעקאנטער, דער דאקטאר אברהם קיש פון פראג, האט מענדעלסאנען געלערנט לאטייניש און אין גיכען איז ער שוין אימשטאנד געווען צו לייענען אויף לאטיין דאס ווערק פון ענגלישען פילאזאף לאק „א עקספערימענט וועגען דעם מענשליכען פערשטאנד". דער יונגער דאקטאר אהרן גאמפערץ האט מענדעלסאנען אריינגעפיהרט אין די אוצרות פון דער שענער ליטעראטור און איהם בעקאנט געמאכט מיט די נייע שפראכען. אין גיכען האט מענדעלסאהן שוין געהאט ערווארבען אזעלכע גרויסע ידיעות, אז דער רייכער בערלינער פאבריקאנט בערנארד האט איהם צוגענומען פאר א ערציהער פון זיינע קינדער. אין עטליכע יאהר ארום איז ער געווארען בוכהאלטער אין דער קאנטאר פון דעמזעלביגען פאבריקאנט און נאך שפעטער איז ער געווארען א שותף אין דער דאזיגער פירמע. מענדעלסאהן איז איצט מאטעריעליש שוין געווען פערזיכערט און געקענט רוהיג זיך אבגעבען מיט זיין וויסענשאפטליכער ארבייט. אין די פרייע צייטען האט ער זיך פערטיעפט אין דער פילאזאפיע, זיך בעקענט מיט די ווערק פון די גרעסטע דענקער און אליין אויך געשאפען און געשריבען.

אין 1754 האט דער דאקטאר גאמפערץ בעקענט מענדעלסאנען מיט דעם גרויסען דייטשען שריפטשטעלער לעסינג און דעם אנהויב פון דיזער דאזיגער בעקאנטשאפט קען מען רעכענען פאר א היסטארישע

מאָמענט. דאָ האָבען אויסגעשטרעקט די הענד איינער דעם צווייטע פאָרשטעהער פון צוויי בעזונדערע נאַציעס, פון צוויי בעזונדערע וועלטען, וועלכע האָבען זיך פערייניגט אויפ׳ן באָדען פון אַלגעמיינע מענשליכע אינטערעסען, און די דאָזיגע בעגעגעניש איז געוועזען ווי אַ סימבאָל פון דער אַלגעמיינער בעפרייאונגס-בעוועגונג, וועלכע האָט געדאַרפט זיך אָנהויבען סיי אין דער קריסטליכער, סיי אין דער יודישער וועלט.

לעסינג, אַ זוהן פון אַ לוטעראַנישען גלח, איז געוועזען אַ אמת׳ער דעמאָקראַט און ליעב געהאַט אַלע געפאַלענע, געדריקטע און גע׳רודפ׳טע. הארציג צוגעבונדען צו די אָרימע דייטשע מאַסען, האָט ער ליעב געהאַט אויך די גע׳רודפ׳טע יודען און נאָך אין איינער פון זיינע ערשטע דראַמען, „די יודען", האָט ער אַרויסגעשטעלט אַ טיפּ פון אַ איידעלען און אידעאַלען יודען, וואָס פערשטעהט די גרויסע עולה, וועלכע די קריסטליכע וועלט בעגעהט געגען יודישען פאָלק, און איז דאָך מוחל די קריסטען. אַלס אמת׳ער פרייער מענש, וואָס האָט ליעב די פרייהייט נישט בלויז מיט׳ן שכל, נאָר מיט זיין גאַנצען וועזען, איז לעסינג געוועזען אַ גרויסע מאָראַלישע פערזענליכקייט, אַ מענש, וואָס האָט מיט זיך געטראָגען נייע אידעאַלען און זיך געשטעלט פאַר זיין לעבענס-אויפגאַבע צו בעפרייען דאָס דייטשע פאָלק פון די אַלע פאָראורטיילען און נאַרישע סאָפיזמען, וואָס בינדען דעם לעבעדיגען מענשליכען גייסט און דערשטיקען זיין פרייהייטס-געפיהל. אין מענדעלסאָנען האָט לעסינג געפונען די פערקערפערונג פון יענעם אידעאַלען יודען, וועלכען ער האָט אַרויסגעפיהרט אין זיין דראַמע, און ער האָט איהם אַ נאָמען געגעבען „דער צווייטער שפינאָזאַ אָהן די טעותים פון ערשטען". איהם איז געפעלען געוואָרען אין מענדעלסאָנען זיין שטילער גאַסט, זיין זוכען דעם אמת, זיין מאָראַלישע געוויכט און אויך דאָס, וואָס ער איז אַ זוהן פון אַ גע׳רודפ׳טער נאַציע. מענדעלסאָן ווידער איז נתפעל געוואָרען פון לעסינג׳ס ברייטער בילדונג, פון זיין פרייען גייסט און עסטעטישען געשמאַק. די דאָזיגע פריינדשאַפט איז געוועזען זעהר נוצליך און פרוכטבאַר פאַר ביידע. מענדעלסאָן האָט געווירקט אויף לעסינגען מיט זיין מאָראַלישער פערזענליכקייט, מיט זיינע פילאָזאָפישע און עטישע ידיעות, און לעסינג האָט איהם אַריינגעפיהרט אין דעם קרייז פון זיינע געבילדעטע פריינד און איהם אויך געקרוינט פאַר אַ שריפטשטעלער. ווען מענדעלסאָן האָט איינמאָל איהם געגעבען

איבערצוקוקען זיין כתב־יד מיט'ן טיטול „פילאָזאָפישע געשפרעכען", האָט לעסינג אָהן דער ידיעה פון זיין פריינד אָבגעדרוקט דאָס דאָזיגע ווערק און דערמיט אריינגעפיהרט דעם שטילען און ענוות'דיגען מענדעלסאָן אין דער ליטעראַרישער וועלט. די „פילאָזאָפישע געשפרעכען" זענען געפעלען געוואָרען דעם פובליקום דורך זייער שענער שפראך און קלאָרען סטיל און מענדעלסאָן איז געוואָרען פאָפולער.

אין עטליכע יאָהר ארום האָט מענדעלסאָן אָבגעהאלטען נאך א גרויסען נצחון: די בערלינער אקאדעמיע האָט בעשטימט א פרעמיע פאַר א ווערק, וואָס וועט ענטפערן אויף דער פראגע: צי קענען פילאָזאָפישע רעגעלען ערקלערט ווערן דורך מאטעמאטישע כללים. אין דעם קאָנקורס האָבען זיך בעטייליגט פיעל דייטשע בעריהמטע געלעהרטע, צווישען זיי אויך דער גרויסער פילאָזאָף קאנט. מענדעלסאָן האָט אויך זיך גענומען, מיט אביסעל שרעק און שעמעוודיגקייט, צו דער ארבייט און זיין ווערק האָט בעקומען די פרעמיע, וועהרענד קאנט'ס ווערק האָט נאָר זוכה געווען צו א גוטער רעצענזיע (1763). דאָס האָט צוגעגעבען מוט דעם יונגען פילאָזאָף און אין גיכען איז ערשיענען מענדעלסאָנס בעריהמט ווערק „פעדאָן", אין דער פאָרם פון געשפרעכען צווישען פילאָזאָף סאָקראַט מיט זיינע שילער וועגען דער פראגע פון השאָרת הנפש. דאָס ווערק האָט איצט שוין נישט קיין ליטעראַרישען ווערט, אָבער אין יענער צייט האָט „פעדאָן" געמאכט א געוואלדיגען רושם. דער הארציגער טאָן, די טיעפע איבערליכע איבערצייגונג, אז די מענשליכע נשמה קען נישט פערשוואונדען ווערן נאָכ'ן טויט, די קלאָרע און שענע שפראך פון דעם בוך — דאָס אלץ האָט מענדעלסאָנס ווערק בעריהמט און בעליעבט געמאכט. דאָס ווערק פלעגט מען לייענען און נאָך אמאָל איבערלייענען אין אלע קרייזען פון דער געזעלשאפט, דאָס איבערזעצט אויף פערשיעדענע שפראכען און דער אויטאָר איז געוואָרען א מפורסם. מענדעלסאָנ'ען האָט מען אוועקגעשטעלט אין דער רייהע פון די בעסטע דייטשע שריפטשטעלער און איהם געקרוינט מיט'ן נאָמען „דער צווייטער סאָקראַט".

אין גיכען האָט מענדעלסאָן, א דאנק לעסינגס השפעה, ערוואָרבען אויך א פיינעם געשמאק אין דער שענער ליטעראַטור און אָנגעשריבען א רייהע ארטיקלען וועגען דער ליטעראַרישער קריטיק. ער האָט זיך זאָגאר ערלויבט אין א פערשטעלטער פאָרם צו קריטיקירען די געדיכטען פון „קעניג־פילאָזאָף" פרידריך II, וועלכער האָט קיין פאָעטישען

טאַלענט נישט געהאַט און איז געווען נישט מעהר, ווי אַ לײַדענשאַפֿטליכער גראַמען-מאַכער. אין הויף האָט מען מענדעלסאָנ'ען געמסר'ט און מען האָט איהם אַרויסגערופֿען אויף אַ ערקלערונג. צום גליק האָט מען דאָרט זיך בענוגענט מיט זיין ערקלערונג און נאָר אָבגעשטעלט דעם זשורנאַל, וואו ס'איז געדרוקט געווען מענדעלסאָנס רעצענזיע אויף דעם קעניגס שאַפֿונגען. אין די ליטעראַרישע קרייזען פֿון דײַטשלאַנד איז מענדעלסאָנס נאָמען געוואָרען אַלץ מעהר און מעהר בעוואוסט. די גרעסטע מענער פֿון יענער צײַט האָבען געזוכט זיין בעקאַנטשאַפֿט, זיין הויז איז געוואָרען אַ צענטער פֿאַר די געבילדעטסטע מענשען פֿון בערלין און דאָרט פֿלעגען אָפֿט פֿאָרקומען לעבהאַפֿטע געשפּרעכען און דיספּוטען וועגען הויכע פֿילאָזאָפֿישע און עסטעטישע פּראָבלעמען. אין דערזעלבער צײַט איז דער מענש, וואָס איז געשטאַנען אין צענטער פֿון דעמאָלטיגען גײַסטיגען לעבען, אַלץ פֿערבליבען ז'ער זוהן פֿון דער פֿערהאַסטער נאַציע, און מיט גרויס מיה האָט זיך אײַנגעגעבען אויסצופֿועל'ן בײַם קעניג פֿרידריך פֿאַר מענדעלסאָנ'ען אַ פּריווילעגיע פֿון אַ „שוץ-יוד", ד. ה. דאָס רעכט צו וואוינען אין בערלין. ווען עס איז שוין פֿערעפֿענטליכט געוואָרען מענדעלסאָנס „פֿעדאָן" און ער איז געוואָרען אַזוי בעריהמט אין דער וועלט, אַז די בערלינער אַקאַדעמיע האָט געוואָלט אַרײַננעהמען דעם אויטאָר פֿון „פֿעדאָן" אין דער צאָהל פֿון איהרע מיטגלידער, האָט דער קעניג פֿרידריך נישט מסכים געווען דערויף און אויסגעשטראָכען מענדעלסאָנס נאָמען פֿון דער ליסטע קאַנדידאַטען, צווישען וועלכע עס איז אויך געווען די רוסישע קייזערין יעקאַטערינאַ די צווייטע. מענדעלסאָנען האָט מען אויך אויף דער גאַס דערמאָנט, אַז ער איז אַ יוד, און איהם קיין מנוחה נישט פֿערגונען.

„איך שפּאַציר אַמאָל מיט מײַן פֿרוי און קינדער. — דערצעהלט ער — פֿרעגט דאָס נאַאיווע קינד — וואָס שרייט אונז דאָרט נאָך יענער שילער? פֿאַרוואָס וואַרפֿען זיי אויף אונז שטיינער? וואָס האָבען מיר זיי אַזוינס געטאָן? — יאָ, טײַערער פּאַפּאַ! — זאָגט אַ צווייט קינד —: זיי יאָגען אונז שטענדיג נאָך אויף די גאַסען און שרייען אויף אונז: יודע, יודע! איז דען אַ חרפּה צו זיין אַ יוד און וואָס שטערט דאָס זיי? אַך! איך לאָז אַראָב די אויגען און זיפֿץ שטיל: מענשען, מענשען! צו וואָס איהר זענט ענדליך געקומען!"

האָט אָבער מענדעלסאָן גענויטיגט זיך, אַז מען זאָל איהם דערמאָנען, דאָס ער איז אַ יוד? ווען מען האָט זיך משתדל געווען פֿאַר'ן

קעניג, אז ער זאל מענדעלסאָנען ארויסגעבען א פריווילעגיע צו וואוינען אין בערלין, האט איינער פון די הויף־וויצלינגען, דער פראנצויזישער מארקיז ד'ארזשאן, אנגעשריבען אויף מענדעלסאָנ'ס ביטע צום קעניג: „דער פילאָזאָף און שלעכטער קאטוילי̇ק (דער מארקיז) בעט דעם פי־לאָזאָף און שלעכטען פראטעסטאנט (פרידריך), אז ער זאל געבען א פריווילעגיע דעם פילאָזאָף און שלעכטען יוד (מענדעלסאָן)". דאס איז אָבער געווען נישט מעהר, ווי א וויץ, אין גייסט פון די שארפזיניגע בדחנים פון יענער צייט. אין דער אמת'ען האט מענדעלסאָן נישט פערדינט דעם טיטול „שלעכטער יוד" און אין דער צייט, ווען ער האט זיך געדרעהט אין די קריסטליכע קרייזען, געשריבען אויף פילאָ־זאָפישע טעמען און אויסערליך מיט קיין זאך זיך נישט אונטערשיידעט פון א קריסט, איז ער אין דערהיים פערבליבען א כשר'ער יוד, וואס פיהרט א יודיש הויז אין פולען זין פון ווארט און איז מדקדק אין דער קלענסטער מצוה. ער האט קיינמאל נישט פערגעסען, אז ער איז א זוהן פון דעם יודישען פאלק, איז אין הארצען שטענדיג געווען א אמת'ער רע־ליגיעזער יוד, זאגאר א שטרענגער ארטאדאָקס. עס איז אָבער זעהר מעגליך, אז מענדעלסאָן וואלט נישט געוואָרען דאס, וואס ער איז גע־ווען פאר יודען, ווען נישט די אומשטענדען אליין זאלען איהם געווען צווינגען דערצו. ער איז בטבע געווען א רוהיגער, שטילער מענש, וואס איז נישט געווען גערופען צו זיין א רעפאָרמאטאר און אוועק־לעגען א יסוד פאר נייע אידעאלען. ער וואלט געקענט אָבלעבען אלע זיינע יאָהרען און אפילו נישט פרובען פאָרמולירען פאר זיך אליין זיין בעציהונג צום יודענטום. פאר דער וועלט איז ער טאקע די ערשטע צייט געווען נאר א פילאָזאָף, א שטילער פרעדיגער פון מענשען־ליבע, וואס די אינטערעסען פון זיין פאלק געהען איהם נישט אן, פונקט ווי עס געהט איהם אויך נישט אן דאס קריסטענטום. איהם איז אָבער בעשערט געווען צו שפּיעלען א גרויסע היסטאָרישע ראָליע און באלד איז געקומען א צופאל, וואס האט מיט געוואלט ארויסגעשלעפט מענ־דעלסאָנען פון זיין רוהיגקייט און שטילקייט און איהם אוועקגעשטעלט אויפ'ן קאמפפ'ס־פּלאץ.

דורך לעסינג'ען האט זיך מיט מענדעלסאָנ'ען בעקאנט דער בע־וואוסטער שריפטשטעלער, לאפאטער, דער ערפינדער פון „חכמת הפרצוף", ד. ה. פון דער לעהרע, ווי אזוי צו דערקענען די איינענ־שאפטען פון א מענשען דורך די שטריכען פון זיין געזיכט. ווי פיעל

אנדערע קריסטען, איז אויך לאפאטער געוועזען ענטציקט פון מענדעלסאהנס פערזענליכקייט און לויט די שטריכען פון זיין געזיכט האט ער אין איהם ענטדעקט „סאקראטעס'עס נשמה". די דאזיגע שענע נשמה האט לאפאטער זעהר געוואלט אריבערציהען צום קריסטענטום. אין יאהר 1769 האט לאפאטער ארויסגעגעבען אין א דייטשער איבערזעצונג א בוך פון זשענעווער פראפעסאר בינעט וועגען אמת פון קריסטענטום און צו דער איבערזעצונג האט לאפאטער אנגעשריבען א הייסע פארערע, אין וועלכער ער האט זיך געווענדעט צו מענדעלסאהנען מיט א פארשלאג, וואס האט געקלונגען, ווי א פראוואקאציע: „אדער עפענטליך אבלייקענען די ראיות פון דעם בוך, אדער, אויב ער וועט זיי אנערקענען פאר ריכטיג, טאן דאס, וואס עס פאדערן די חכמה, ליעבע, אמת און עהרע, און וואס עס וואלט געטאן סאקראטעס, ווען ער זאל אנערקענען די בעווייזען פון דעם בוך פאר ריכטיגע" — דאס הייסט: שמד'ן זיך. עס איז שווער צו זאגען, אז לאפאטער זאל האבען בכיון געוואלט אונטערשטעלען א פוס מענדעלסאהנען, נאר ווי עס זאל נישט זיין, דערוויל איז מענדעלסאהן אוועקגעשטעלט געווארען אין זעהר א קריטישער לאגע. נישט ענטפערן אויף דער פראגע, וואס לאפאטער האט איהם אוועקגעשטעלט, האט ער נישט געקענט, ווייל אנדערע וואלטען דאס גערעכענט פאר קליינמוט און פחדנות פון זיין זייט. יא ענטפערן איז אויך געוועזען שווער, ווייל רעדענדיג וועגען יודענטום איז אונמעגליך נישט אנצוריהרען דאס קריסטענטום און ארויסזאגען וועגען דעם עטליכע פרייע ווערטער, וואס האבען געדארפט אויפרייצען די פרומע קריסטען. מען האט געדארפט האבען גענוג טאקט און פערשטאנד, אז מען זאל קענען זיך ארויסדרעהען פון אזא לאגע און, רעדענדיג אלס איבערציינגטער יוד גאנץ אפענהערציג וועגען דער קריסטליכער רעליגיע, דאך נישט בעליידיגען די רעליגיעזע געפיהלען פון די קריסטען. מענדעלסאהן האט אזא טאקט בעוויזען אין א גרויסער מאס. זיין ענטפער אויף דעם ארויסרוף פון לאפאטער איז אנגעשריבען זעהר פארזיכטיג, אבער דאך מיט געפיהל פון הויכער זעלבסטווירדע. מענדעלסאהן האט ערקלערט, אז ער צווייפעלט נישט אין דער געטליכקייט פון דער יודישער תורה און איז שטענדיג געוועזען און וועט פערבלייבען א טרייער יוד. „איך וועל נישט לייקענען — שרייבט ער, — אז איך האב געפונען אין מיין רעליגיע איניגע שלעכטע מנהגים, וואס פערשווארצען ליידער איהר שיין — פונקט ווי עס ווערן מיט דער צייט

צוגעטשעפעט פרעמדע עלעמענטען צו יעדער אנדערער רעליגיע, — אבער אינ'ם עצם יסוד פון מיין רעליגיע בין איך אויף אזוי פיעל זיכער לויט בעווייזען, וואס קענען נישט אבגעלייקענט ווערן, אז איך שווער ביי גאט, דאס איך וועל נישט אויפהערען צו האלטען זיך ביי דעם יסוד, כל זמן איך וועל ביי מיין נשמה בלייבען". וואס אנבעלאנגט דעם קריסטענטום, האט מענדעלסאן פארזיכטיג דערמאנט, אז ער קען נישט אנערקענען אזא רעליגיע, וואס דער גרינדער פון איהר האט זיך ערקלערט פאר א גאט. קריסטענטום אין אלגעמיין האלט ער פאר א טעות, נאר צוליעב פערשידענע סיבות קען ער וועגען דעם נישט מאריך זיין.

מענדעלסאנ'ס טאקטישער און פארזיכטיגער ענטפער, פאר וועלכען ער וואלט דאך אין א אנדער צייט אויפ'ן פייער געברענט געווארען, האט געמאכט א גרויסען איינדרוק. די פרייזיניגע קריסטען האבען זיך זעהר געפרעהט, וואס עס האט זיך געפונען א מענש, וועלכער האט ארויסגעזאגט א פריי ווארט וועגען קריסטענטום. פראפ. בינעט אליין האט געגעבען מענדעלסאנען רעכט און אויסגעדריקט זיין בעדויערן, וואס לאפאטער האט אומזיסט איהם אוועקגעשטעלט אין א אונאנגענעהמער לאגע; אויך לאפאטער איז געווען געצוואונגען צו בעטען אין א אפענעם בריעף ענטשולדיגונג ביי מענדעלסאנען פאר די אונאנגענעהמליכקייטען, וואס ער האט איהם פערשאפט; דער גאנצער אינצידענט האט ארויסגערופען א גרויסען אינטערעס נישט בלויז אין בערלין, נאר אויך אין אנדערע שטעדט פון אייראפא. עס האבען אויך נישט געפעהלט קיין פאסקווילען און בייזע ארטיקלען פון קריסטען, וואס זענען געווען אויפגעבראכט אויף דער חוצפה פונ'ם יוד מענדעלסאן, אבער אין אלגעמיין האט עס אויסגעזעהן, אז דאס יודענטום האט דא אבגעהאלטען א נצחון.

נאך מעהר בעדייטונג האט געהאט דער דאזיגער אינצידענט פאר מענדעלסאנען אליין. ער האט זיך איבערצייגט, אז עס איז געקומען די צייט איבערצוגעהן פון די אלגעמיין-פילאזאפישע פראגען צו ערקלערען די יסודות פון יודענטום, פון וועלכען זאגאר די געבילדעטע קריסטען האבען נישט געהאט קיין ריכטיגען בעגריף. נאך וויכטיגער איז געווען אין זיינע אויגען דער געדאנק צו טאן עפעס, אום אויפצוהויבען דעם קולטורעלען צושטאנד פון זיינע אייגענע ברידער, און מענדעלסאן האט זיך גענומען צו א פלאן, וואס האט אין פלוג אויסגעזעהן

נישט בעדייטענד, וועלכער האט אבער געהאט אונגעהויערע רעזולטאטען פאר דער קינפטיגער קולטורעלער אויפלעבונג פון די יודען אין דייטשלאנד און אין אנדערע לענדער: — ער האט זיך גענומען איבערזעצען די ביבעל אויף א ריינער דייטשער שפראך, שטרענג לויט דעם גייסט און ריכטיגען פשט פון ארגינאל, און דערנאך האט ער צום טעקסט פון דעם איבערזעצונג צוגעגעבען א פירוש אויף העברעאיש („ביאור"), וואס איז געווען געגרינדעט אויף דעם גראמאטישען און לאגישען פשט פון די ווערטער און וואס האט בעדארפט אומקעהרען די ביבעל צו איהר פריהערדיגער ריינקייט, אהן די פערדרעהטע פשטים, אהן די אלע נארישע און פאלשע טייטשען, צו וועלכע די יודען זענען ביז אהער צוגעוועהנט געווען. מענדעלסאן האט אויסגערעכענט, אז מיט דער דאזיגער רעפארם וועט ער פיעל אויפטאן אויך פאר דער קולטור בכלל, — וואס ס'איז אויך ווירקליך געשעהען. אין דער ארבייט פון „ביאור" האבען מענדעלסאנ'ען מיטגעהאלפען: שלמה דובנא, א געבוירענער פון פוילען, א קענער פון דער יודישער גראמאטיק; דער בעוואוסטער שריפטשטעלער נפתלי הירץ וויזעל; דער לעהרער הערץ האמבערג און אהרן יאראסלאוו. א דאנק זייער מיטווירקונג איז די ארבייט א וועק זעהר פלייסיג, אזוי אז אין יאהר 1783 אין שוין געווען פערענדיגט די איבערזעצונג פון אלע 5 חומשים (געווען געדרוקט אויף דייטש, נאר מיט יודישע אותיות), צוזאמען מיט דעם פירוש צו דער איבערזעצונג אויף העברעאיש.

אז מענדעלסאן האט זיך נישט גענארט אין רעכנונג, האט געוויזען דער ערשטער טייל פון זיין ביבעל, וואס איז ערשיענען אין יאהר 1778. עס איז שווער זיך פארצושטעלען, וואס פאר א אויפרעגונג ער האט ארויסגערופען אין דער יודישער געזעלשאפט; די ליעבהאבער פון בילדונג האבען אין „מענדעלסאנ'ס תורה" געזעהן א שטארק מיטעל אומצוקעהרען זיך צום ריכטיגען פשט פון דער ביבעל, וואס איז שטארק פערדונקעלט געווארען אין דער עפאכע פון רבנ'יזם, אבצוגעוויינען די העברעאישע שפראך, וואס איז שרעקליך צוקאליעטשעט און פערדארבען געווארען דורך דעם ווילדען סטיל פון די רבנים, און, ענדליך, אויך א מיטעל פאר די יודישע יונגע לייט, וואס קענען קיין זאך נישט אויסער דעם תלמוד, אויסצולערנען זיך דורך דער איבערזעצונג די דייטשע שפראך. אויף מענדעלסאנ'ס איבערזעצונג זענען אנגעקומען בעשטעלונגען פון אלע שטעדט פון דייטשלאנד, האלאנד,

ענגלאַנד, פראַנקרייך, פוילען, בעזונדערס פון ווילנא, וואָס איז שוין צו יענער צייט געווען א האלב־פרייע שטאָדט. קריסטען זאָגאַר האָבען זיך אַבאָנירט אויף דער נייער ביבעל־אויסגאַבע, צווישען זיי אויך מלכים; דערפאַר האָט „מענדעלסאָנ׳ס תורה״ אָבער אַרויסגערופען א גרויסען צאָרן אין לאַגער פון די אָרטאָדאָקסען, וועלכע האָבען אינסטינקטיוו געשפירט, אז פון דער דאָזיגער ביבעל־איבערזעצונג הויבט זיך אָן א נייע עפּאָכע, וואָס איז א געפאַהר פאַר׳ן אַלטען יודענטום. די גרעסטע רבנים פון יענער צייט, ווי: ר׳ רפאל הכהן פון האמבורג, ר׳ יחזקאל לאַנדוי פון פּראָג, ר׳ הירש חריף פון פּויזען און ר׳ פּינחס הורוויץ פון פראַנקפורט זענען אַרויסגעטרעטען געגען דער „דייטשער תורה״, וואָס האָט אויסגעזעהן ביי זיי ווי א חלול הקודש. מענדעלסאָנ׳ס איבערזעצונג איז ערקלערט געוואָרען פאַר אפּיקורסות און די פרומע יודען איז שטרענג פערבאָטען געוואָרען צו בענוצען זיך מיט איהר, אין איינינע ערטער האָט מען די תורה מיט׳ן ביאור זאָגאַר געברענט אויפ׳ן פייער. ר׳ רפאל הכהן האָט געוואָלט זיך סטאַרען פאַר דער מאַכט, אז מען זאָל די גאַנצע אויסגאַבע קאָנפיסקירען און פערניכטען, נאָר ער האָט זיך ענטזאָגט פון דעם פּלאַן נאָכדעם, ווי דער קעניג פון דענעמאַרק האָט זיך, צווישען אַנדערע, אַבאָנירט אויף דער איבערזעצונג. פיעל יודישע בחורים האָבען אָנגעהויבען געהיים „לערנען״ די איבערזעצונג מיט דעם ביאור, וואָס האָט זיי געגעבען א שליסעל צו דער דייטשער שפּראַך און דערנאָך צו דער דייטשער ליטעראַטור. עס זענען אויפגעשטאַנען אין פערשידענע ערטער פיעל קליינע מענדעלסאָנ׳ס: יודישע יונגע לייט, וואָס האָבען זיך גענומען צו בילדונג און קולטור. נאָך דער איבערזעצונג פון דער תורה איז אַרויס א איבערזעצונג פון תהלים מיט א גרויסער פאָררעדע פון ר׳ יואל בריל. די איבעריגע ספרים זענען איבערזעצט, פערטייטשט און אַרויסגעגעבען געוואָרען דורך מענדעלסאָנ׳ס תלמידים.

ווי דעם קאַמפף פאַר דער אינערליכער אויפלעבונג פון יודענטום, וועלכען מ. האָט אָנגעהויבען נישט־גערן און איז נאָר אַריינגעצויגען געוואָרען אין איהם נישט־ווילענדיג, דורך די אומשטענדען, וואָס האָבען איהם געצוואונגען דערצו, אַזוי האָט דער דאָזיגער שטילער דענקער נישט־ווילענדיג געמוזט אַרויסטרעטען אויך אַלס קעמפפער געגען דער יודישער רעכטלאָזיגקייט און אויך דאָ ערפילען א וויכטיגע מיסיע. צו יענער צייט האָבען די יודען אין עלזאַס געוואָלט אָנגעבען א ביטע צום

פראַנצויזישען קעניג וועגען שענקען זיי בירגערליכע רעכטען און זיי האָבען זיך געווענדעט צו מענדעלסאָנען, אַז ער זאָל פערפאַסען פאַר זייערטוועגען די ביטע מיט אַ לענגערער ערקלערונג. מענדעלסאָן, וואָס האָט געוואָלט שטעהן אויסערהאַלב יעדען קאַמפף, האָט אַרויפגעלעגט די דאָזיגע אויפגאַבע אויף זיין פריינד און פערעהרער, דעם פריסישען ליבעראַלען בעאַמטען און שריפטשטעלער ד אָ ה ם. ביי יענעם איז געבוירען געוואָרען אַ פּלאַן אַרויסצוטרעטען אין איין וועג מיט אַ פערטיידיגונג נישט בלויז פון די עלזאַסער יודען, נאָר פון גאַנצען יודישען פאָלק, און ער האָט אַרויסגעגעבען אַ גאַנץ ווערק „וועגען דער פערבעסערונג פון דער יודישער לאַגע". דאָס דאָזיגע ווערק, אין וועלכען דער אויטאָר האָט זיך געשטעלט העכער פון יעדען רעליגיעזען שטאַנדפונקט און געפאָדערט גלייכבערעכטיגונג פאַר יודען נאָר אין נאָמען פון מענשליכען יושר און פּאָליטישען פערשטאַנד, האָט אַרויסגערופען אַ גרויסען טומעל אין דער דייטשער געזעלשאַפט. עס איז בעשאַפען געוואָרען אַ גאַנצע ליטעראַרישע פּאָלעמיק וועגען דעם בוך. אייניגע האָבען זיך געפרעהט און בעגריסט דעם אויטאָר פאַר זיין מוט און פאַר זיין פרייער מיינונג וועגען יודען, וואָס איז אין יענער צייט נאָך ניי געווען; אַנדערע ווידער זענען אַרויסגעטרעטען געגען יודען און דערביי האָבען אויך נישט געפעהלט קיין רכילות און שקרים (מ'האָט געזאָגט, אַז דאָהם איז איבערגעקויפט געוואָרען פון די יודען). מענדעלסאָן איז די גאַנצע צייט געשטאַנען פון דערווייטענס, נאָר מיט דאָהמ'ס ווערק איז ער געווען נישט אינגאַנצען צופרידען. ערשטענס האָט דאָהם אין זיין בוך מודה געווען, אַז יודען האָבען געוויסע פעהלערען, נאָר דאָס איז אַ רעזולטאַט פון די רדיפות; מענדעלסאָן, וואָס האָט בעסער געקענט יודען, האָט צו אַזאַ שטאַנדפּונקט נישט געקענט מסכים זיין און יעדענפאַלס האָט ער נישט געקענט דערלאָזען דעם געדאַנק, אַז יודען שטעהען אין מאָראַלישער הינזיכט נידעריגער פון די קריסטען. צווייטענס, האָט דאָהם אין זיין פּראָיעקט אויסצובעסערן די יודישע לאַגע געפאָדערט פאַר יודען אינערליכע אויטאָנאָמיע בתנאי, אַז די יודישע גייסטליכע און פאָרשטעהער פון דער געזעלשאַפט זאָלען האָבען די פולע מאַכט פון אַ רעגירונג, און מענדעלסאָן, אַלס איבערצייגטער אָנהענגער פון פאָלקאָמער רעליגיעזער פרייהייט, האָט דאָס נישט געקענט דערלאָזען. ער האָט דעריבער צוגערעדט זיין פריינד און תלמיד ד"ר מאַרקוס הערץ, אַז ער זאָל אַרויסגעבען אין דייטשער איבערזעצונג

דאָס ווערק פֿון ר׳ מנשה בן־ישראל „די רעטונג פֿון יודען״, און צו דער איבערזעצונג האָט מענדעלסאָן צוגעגעבען אַ גרויסע איינלייטונג. אין דער איינלייטונג האָט מענדעלסאָן מיט זיין שטענדיגען קלאָרען סטיל און לאָגישער אַרגומענטאַציע גרינדליך אָבגעוואָרפֿען די סיסטעמאַטישע בעשולדיגונג, אַז יודען זענען פּאַראַזיטען, אַז זיי פּראָדוצירען נישט, נאָר לעבען פֿון יענעמס מיה און אַרבייט, אַלס פֿערמיטלער צווישען פּראָדוצירער און פֿערברויכער. מענדעלסאָן איז געווען איבערצייגט, אַז די שנאה צו יודען איז נישט מעהר, ווי אַ רעליגיעזע, און ער האָט דעריבער אַרויסגעזאָגט זיין זיכערהייט, אַז ווי נאָר דער פּרינציפּ פֿון פֿרייהייט פֿון געוויסען וועט מנצח זיין, וועט די קריסטליכע וועלט אויפֿהערען רודפֿ׳ן יודען. אויך ער פֿאָדערט אַ אינערליכע יודישע אויטאָנאָמיע, נאָר אַזוי ווי יודען האָבען נישט קיין אַנדער מאַכט אויסער דעם חרם, טרעט ער הייס אַרויס נעגען דעם דאָזיגען מיטעל און דאָ ווענדעט ער זיך שוין צו די אייגענע, צו יודען אַליין, וועלכע ער בעט רחמים, זיך אָבצוזאָגען פֿון דער געוועהנהייט צו בעשטראָפֿען און רודפֿ׳ן פֿאַר אַ פֿרייען געדאַנק. „איהר, ברידער מיינע, האָט צו־פֿיעל געשפּירט איבער זיך אַליין דעם דרוק פֿון אונטאָלעראַנץ. אַלע פֿעלקער פֿון דער וועלט זענען ביז איצט געווען דורכגעדרונגען מיט דעם געדאַנק, אַז די רעליגיע קען מען איינהיטען דורך גראָבער מאַכט. און איהר האָט, וואַרשיינליך, איבערגענומען דעם דאָזיגען טעות. אָ, ברידער מיינע! טוט־זשע איצט נאָך דעם ביישפּיעל פֿון ליעבע, ווי איהר האָט פֿריהער נאָכגעטאָן דעם ביישפּיעל פֿון שנאה! אויב איהר ווילט, אַז אַנדערע זאָלען אייך דולדען און צו־רוה לאָזען, זייט־זשע טאָלעראַנט און גנעדיג פֿריהער ביי זיך אַליין!״

דערווייל איז נאָך אָבער די דייטשע געזעלשאַפֿט זעהר ווייט געווען פֿון מענדעלסאָנ׳ס אידעאַל וועגען פֿרייהייט פֿון געוויסען, און ער האָט געקענט זיך איבערצייגען, אַז נישט בלויז דער רעליגיעזער האַס ברענגט צו די יודישע רדיפֿות. די אַגיטאַציע נעגען יודען אין דער ליטעראַטור איז געוואָרען אַלץ שטאַרקער, יעדעם גוט וואָרט פֿאַר יודען האָט אַרויסגערופֿען הונדערטער יודענפֿיינדליכע פּאַמפֿלעטען און זידלערייען. דאָס האָט אַרויפֿגעפֿיהרט מענדעלסאָנען אויפֿ׳ן געדאַנק געניער און ברייטער צו ענטוויקלען אין אַ גרויס ווערק זיינע מיינונגען וועגען די יסודות פֿון יודענטום און בעקענען דער קריסטליכער וועלט מיט דער מאָראַלישער שענקייט פֿון דער יודישער רעליגיע. ער האָט

דאס געטאן אין זיין בעסטען ווערק „ירושלים, אדער וועגען דער רעליגיעזער מאכט פון יודענטום“, וואס איז ארויס אין יאהר 1783.

פון קינדרוויין אן ביז די לעצטע טעג פון זיין לעבען האט מענדעלסאן זיך געהאלטען ביי דעם איין געדאנק, וואס איז געווען דער יסוד פון זיין גאנצער וועלט-אנשויאונג, — וואס קיין פילאזאפיע אין דער וועלט וואלט איהם נישט געקענט אויסווארצלען. מענדעלסאן האט נישט בלויז מיט'ן שכל, נאר מיט'ן גאנצען הארצען שטענדיג געגלויבט, אז עס עקזיסטירט א לעבעדיגער גאט, וואס גיט השגחה אויף דער וועלט און פיהרט זי, און אז די מענשליכע נשמה לעבט אייביג און קען נישט פערניכטעט ווערן. נאר ביי אזא אמונה, ביי אזעלכע אידעען קען א מענש, לויט מענדעלסאנ'ס מיינונג, געפינען זיין גליק אויף דער און יענער וועלט. ער האט זיך נישט געקענט פארשטעלען א קלוג און ערליך לעבען אהן דער אמונה אין א לעבעדיגען גאט. „אהן גאט, אהן א העכערע השגחה און אהן עולם הבא איז די גאנצע מענשענליעבע נישט מעהר, ווי א נארישע געבוירענע נויגונג, און דאס זוכען דעם אמת און גערעכטיגקייט שטעהט נישט פיעל העכער פון דער פאלשקייט“. און וויל מענדעלסאן איז לויט זיין נאטור געווען גענייגט צו שלום און ליעבע, צו אמת און גוטסקייט, האט ער געגלויבט אין גאט. ער האט אויך פעסט געגלויבט, אז א מענש מוז טראגען א רעליגיעזען יאך אויף זיך, און איז פערציטערט געווארען, ווען ער האט זיך דערמאנט, אז עס זענען דא מענשען, וואס אנערקענען נישט קיין שום רעליגיע. לעבען אהן א רעליגיע הייסט, לויט זיין מיינונג, לעבען אהן א גאט. די פילאזאפיע איז איהם געווען טייער נאר אויף אזויפיעל, אויף וויפיעל זי פערשטארקט זיינע רעליגיעז-עטישע איבערצייגונגען, זי האט אבער פאר איהם נישט עקזיסטירט אלס זאך אן און פאר זיך.

„די פילאזאפיע דארף פערגרעסערן מיין גליק מעהר, ווי איך האב געהאט אהן איהר, און די דאזיגע אויפגאבע דארף זי טריי ערפילען. כל זמן די פילאזאפיע וועט זיין מיינע א גוטע פריינדין און פריינדליך מיט מיר שמועסען, וועל איך זי נישט פערלאזען; ווי נאר אבער זי וועט אנהויבען ארויסווייזען מיר א שטאלץ, קאלט אדער צארנדיג פנים, וועל איך פון איהר אוועקגעהן און בעסער געהן שפיעלען זיך מיט מיינע קינדער... פון אלע סיסטעמען קלויב איך שטענדיג אויס יענע, וואס קען פערגרעסערן מיין גליק און אויסבעסערן מיין לעבען. א פילאזאפיע, וואס איז מסוגל אריינצוברענגען מיך אין א טרויער,

אָבצוזאָגען מיך פֿון מיינע נאָהענטע אָדער פֿון מיר זעלבסט, אָבצוטוי־
טען אין מיר די געפֿיהלען פֿון שענהייט און גוטס און קאַלט מאַכען
מיין האַרץ, — אַזאַ פֿילאָזאָפֿיע איז נישט מיינע״. די דאָזיגע מאָראַלישע
און רעליגיעזע בעגריפֿען זענען נאַטירליכע און ווערן בעשאַפֿען צוזאַ־
מען מיט'ן מענשען ביי יעדער קולטורעלער שטופֿע. זיי זענען נויטיג
פֿאַר'ן מענשען, ווי לופֿט פֿאַר'ן אָטעם, זיי זענען אייביג און פֿינקטליך,
ווי מאַטעמאַטישע כללים. דעריבער איז דאָס יודענטום אַזוי טייער
געוועזען אין זיינע אויגען, ווייל ער האָט געגלויבט, אַז די יודישע רעליגיע
ענטהאַלט אין זיך די דאָזיגע מאָראַלישע יסודות, וואָס זענען נויטיג
דעם מענשען, אין זייער גאַנצער ריינקייט און אמת'קייט.

אויף דער דאָזיגער אָנשויאונג, וואָס איז ביי איהם געוועזען אַ
אינערליכע איבערצייגונג, מעהר ווי אַ לאָגישער געדאַנק, האָט מענדעל־
סאָן געבויט אויך זיין פּאָליטישען סיסטעם. אַלס גרונד פֿון ווערק
„ירושלים״ נעהמט מענדעלסאָן יענע פֿראַגע, וועלכע עס האָט מיט
הונדערט יאָהר צוריק שוין בעהאַנדעלט שפּינאָזאַ אין זיין „טעאָלאָגיש־
פּאָליטישען טראַקטאַט״. אָבער פֿון דעם אַלגעמיינעם פּרינציפּ פֿון געווי־
סענס־פֿרייהייט קומט ער, מענדעלסאָן, צו גאָר אַנ'אַנדער אויספֿיהר.
אויך ער האַלט זיך ביי דער מיינונג, אַז די מלוכה־מאַכט קען נאָר קאָנ־
טראָלירען די מעשים פֿון יחיד, אָבער נישט זיין אינערליכע איבער־
צייגונג; די קירך האָט נאָך ווינציגער רעכטען, איידער די מלוכה, און
ווען זי נעהמט זיך צו קאָנטראָלירען דאָס געוויסען פֿון מענשען, איז
דאָס אַ געוואַלט־טאַט, אַ פֿערברעכען, ווייל איהר זאַך איז נאָר צו לערנען
און טרייסטען דעם יחיד. וואָס אָנבעלאַנגט דער יודישער רעליגיע, איז
זי בעוואָרענט פֿון אַזעלכע געוואַלט־טאַטען, ווייל דאָס יודענטום איז
בעצם גרינדליך אַנדערש פֿון אַלע איבעריגע רעליגיעס.

און דאָ ענטוויקעלט מענדעלסאָן זיינע הויפּט־אידעען וועגען יודענ־
טום. דאָס יודענטום נעהמט־אָן אינגאַנצען דעם פּרינציפּ פֿון געוויסענס־
פֿרייהייט. אין דעם אמת'ען ערשטען יודענטום זענען נישטאָ קיין רע־
ליגיעזע פּרינציפּען און נישט קיין עיקרים, וואָס מען זאָל מוזען גלויבען
אין זיי און שווערען אויף זיי, אָפּטמאָל פֿאַלש, געגען דער איבער־
צייגונג, (ווי דאָס איז, למשל, דער פֿאַל מיט'ן קריסטענטום); דאָס
יודענטום הייסט נישט ג ל ו י ב ע ן, נאָר ו ו י ס ע ן און פֿ ע ר ש ט ע ה ן.
דאָס איז נישט קיין אמונה, נאָר אַ געזעצגעבונג און איהר ערשטער גע־
באָט איז נישט „גלויב אָדער גלויב נישט״, נאָר „ד אָ ס זאָלסטו

טאָן און דאָס נישט טאָן". די מלוכה און די רעליגיע ווערן אין יודענטום פעראייניגט. „די בעציהונג פון יחיד צום כלל און זיין בעציהונג צו גאָט האָבען זיך פעראייניגט אין איין פונקט און נישט געקענט ווידערשפּרעכען זיך. דער בעשעפער פון דער וועלט און איהר מנהיג איז אויך געווען דער קעניג פון פאָלק... די בירגערליכע ענינים האָבען געהאַט אויך אַ פאָרם פון קדושה און כהונה, די בירגערליכע פליכט איז צוזאַמען דערמיט אויך געווען אַ גאָטעס־דיענסט". לויט'ן יודענטום קען יעדער יחיד טראַכטען און דענקען, ווי ער וויל, און נישט בעשטראַפט ווערן. פאַר אַ כופר די מאַכט פון כלל איבער'ן יחיד הויבט זיך ערשט דאַן אָן, ווען די מחשבה געהט איבער אין אַ מעשה (טאַט), ווען דער יחיד שטערט די אָרדנונג פון כלל. נאָכ'ן חורבן פון בית המקדש, ווען די יודישע מלוכה־אָרדנונג איז צושטערט געוואָרען, זענען בטל געוואָרען אַלע שטראָפען. „די בירגערליכע פערבינדונג אין פאָלק איז בטל געוואָרען, די רעליגיעזע פערברעכענס האָבען אויפגעהערט זיין פּאָליטישע פערברעכענס, און די אמונה, אַלס אמונה, האָט שוין נישט קיין אַנדער שטראָף, אויסער דער, וואָס דער חוטא (זינדיגער) נעהמט אויף זיך, ווען ער טוט תשובה".

דער תוך פון יודענטום בעשטעהט פון דריי פונקטען: 1) *רעליגיעזע אמת'ען* וועגען גאָט, דעם מנהיג פון דער וועלט. אָהן די אמת'ען וואָלט אַ מענש נישט געקענט האָבען קיין קלאָרען בעגריף וועגען וועלט און לעבען; דאָס זענען נישט קיין געבאָטען און קיין רעגעלען, נאָר נאַטירליכע בעגריפען פון אונזער שכל, וואָס לעבען אין די הערצער פון אַלע מענשען אָהן אונטערשיעד פון נאַציע; 2) *היסטאָרישע אמת'ען*, אָדער די לעגענדען וועגען לעבען פון די יודישע אָבות, וועגען דער געשיכטע פון דער יודישער נאַציע און וועגען גאָט'ס רצון, וואָס האָט זיך אין זיי ענטדעקט; די דאָזיגע מסורה איז נויטיג אַלס היסטאָרישער מאָמענט, וואָס פערבינדט און פערפעסטיגט אַלע מיטגלידער פון דעם פאָלק; 3) *די געזעצען, מנהגים און רעגעלען*, וואָס זענען נויטיג צו דערהאַלטען די איינהייט פון יודישען פאָלק; די דאָזיגע געזעצען שטאַמען אין דער ביבעל נישט פון גאָט, אַלס בעשעפער פון דער וועלט, נאָר פון גאָט דעם פיהרער און קעניג פון דער יודישער אומה און זיי בילדען די אינערליכע קאָנסטיטוציע פון פאָלק. יעדער יוד האָט דאָס רעכט צו קריטיקירען די אַבסטראַקטע אמת'ען פון דער יודישער רעליגיע, אָבער ער

טאָר נישט אָבטרעטען פון איהרע פּראַקטישע געבאָטען. קוים איז ער געבוירען אַ יוד, מוז ער ערפילען אַלע מצוות פון דער יודישער רע־ליגיע. דאָס יודענטום איז אויף אַזאַ אופן דער אידעאַל פון אַ רעליגיע, וואָס האַרמאָנירט פאָלקאָם מיט דער אמת׳ער אידעע פון אַ מלוכה־מאַכט. די יודישע רעליגיע פערדיענט אַלזאָ, אַז זי זאָל געשטיצט ווערן פון דער מלוכה, און מענדעלסאָן פערענדיגט זיין „ירושלים" מיט אַ אויפרוף צו פרייהייט און גלייכהייט: „טרעט ווינציגסטענס אוים אַ וועג פאַר די קינפטיגע דורות צו יענער הויכער מדרגה פון קולטור, צו יענער מענשליכער טאָלעראַנץ, וועגען וועלכער עס זיפצט נאָך איצט אומזיסט דער פערשטאַנד!... ווער עס שטערט נישט די געזעלשאַפטליכע רוה און איז נישט עובר אויף די געזעצען פון זיינע מיט־בירגער — דעם גיט די פרייהייט צו זאָגען דאָס, וואָס ער דענקט, רופען צו גאָט לויט זיין איבערצייגונג אָדער לויט דעם מנהג פון זיינע עלטערן און זוכען די רעטונג פון זיין נשמה דאָרט, וואו ער געפינט זי. זאָל קיינער פון אונזערע מלוכות נישט נעהמען זיך דאָס רעכט צו לייענען אין פרעמדע הערצער, צו משפט׳ן פאַר׳ן געדאַנק... ליעבט דעם אמת, ליעבט דעם שלום!"

„י ר ו ש ל י ם" האָט געמאַכט אַ שטאַרקען איינדריק אפילו אויף די געגנער פון „יודישען סאָקראַט". דער גרויסער פילאָזאָף ק אַ נ ט האָט וועגען דעם ווערק געשריבען: „איך האַלט דאָס בוך פאַר אַ בשורה־צייכען פון אַ גרויסער רעפאָרם, וואָס דאַרף פאָרקומען נישט בלויז צווישען אייער פאָלק, נאָר אויך צווישען אַנדערע פעלקער. איהר האָט זיך איינ־געגעבען צו פעראייניגען אייער אמונה מיט אַזאַ גרויסער שטופע פון אמת׳ער אינערליכער פרייזיניגקייט, אַז קיינער וואָלט דאָס זיך נישט פאָרשטעלען, און קיין אַנדער רעליגיע וואָלט מיט איהר דערין נישט קענען קאָנקורירען. צוזאַמען דערמיט האָט איהר בעוויזען די נויי־טיגקייט פון פאָלקאָמער פרייהייט פאַר יעדער רעליגיע אין אַזעלכע קלאָרע און איבערצייגענדע ווערטער, אַז אויך אונזער קירך וועט זיין געצוואונגען אַטראַכטען צו טאָן און בעזייטיגען פון איהר רעליגיע אַלץ, וואָס קען אונטערדריקען דעם מענשליכען יושר, און דאָס וועט פער־אייניגען אַלע מענשען אויף דעם אַלגעמיינעם יסוד פון יעדער רעליגיע".

די יודישע פרייזיניגע זענען געוועזען צופריעדען מיט דעם ווערק, וואָס האָט געפאָדערט די פרייהייט פון געדאַנק; די יודישע אָרטאָדאָקסען האָבען אָבער אויך געקענט בלייבען צופריעדען, ווייל מענדעלסאָן איז

סוף כּל סוף דאָך געווען אַ טרייער יוד, האָט געפאָדערט פון יעדען יוד אָבּצוהיטען די יודישע מצוות און געגלויבּט אין דער געטליכקייט פון דער תּורה און זאָגאַר פון תּלמוד. די שפּעטערדיגע קריטיק האָט געפונען פיעל חסרונות אין מענדעלסאָנ׳ס ווערק; פיעל מיינונגען זיינע וועגען תּוך פון יודענטום זענען שפּעטער אָבגעלייקענט געוואָרען, אָבער יעדענפאַלס זענען די אידעען פון „ירושלים“ פאַר יענער צייט געווען נייע. און מיט דעם זעלטענעם קלאָרען סטיל פון דעם ווערק, מיט דער איבּערליכער איבּערצייגונג, וואָס שפּירט זיך אין יעדען וואָרט פון דעם בּוך, האָט מענדעלסאָן געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף דעם גאַנצען געדאַנקענגאַנג פון יענער עפּאָכע.

אַזוי איז מענדעלסאָנ׳ס פּאָפּולאַריטעט כּסדר געוואַקסען. די לעצטע יאָהרען פון זיין לעבען איז ער געווען כּמעט דער פּאָפּולערסטער מענש אין גאַנץ דייטשלאַנד. זיין אַלטער גוטער פריינד לעסינג האָט פעראייבּיגט מענדעלסאָנ׳ס פּערזאָן אין דער וואונדערבּאַרער דראַמע „נתן דער וויזע“, וואו מענדעלסאָן ווערט געשילדערט אַלס מוסטער פון גוטסקייט, ריינקייט און מענשליכער ליעבּע, צו וועלכע עס זענען נאָך נישט דערוואַקסען די קריסטען, די יודישע בּעדריקער. דער טויט פון לעסינג׳ען (1781) האָט געמאַכט אויף מענדעלסאָנען זעהר אַ טיעפען איינדריק. לעסינג איז געווען פאַר מענדעלסאָנען דאָסזעלבּע, וואָס ער פאַר לעסינגען: זיין אידעאַל, זיין טרייסט און זיין גלויבּען אין דער קינפטיגער מענשהייט. די וועלט האָט פערשטאַנען, ווי זעלטען פריינדליך און פערבּונדען עס זענען געווען צווישען זיך די דאָזיגע צוויי גרויסע מענשען, און ווען לעסינג איז געשטאָרבּען, האָבּען זיינע פריינד און קרובים געשיקט מיטלייד-דעפּעשען פריהער פון אַלץ צו זיין פריינד — מענדעלסאָן. נישט ווינציג יסורים האָט מענדעלסאָנען פערשאַפט די ידיעה, אַז זיין אַלטער פריינד לעסינג איז פאַר׳ן טויט געוואָרען אַ אַנהענגער פון שפּינאָזאַ׳ס שיטה; דאָס איז פאַר מענדעלסאָנען געווען אַ גרויסער קלאַפּ, ווייל קיין זאַך האָט ער אַזוי נישט געהאַסט, ווי שפּינאָזאַ׳ס פּאַנטעאיזם, וואָס לייקענט אין דער בּעזונדערער עקסיסטענץ פון גאָט, אין דער העכערער השגחה און אין השאָרת הנפש.

מענדעלסאָן איז פון דעמאָלט אָן געוואָרען זעהר קפּדנ׳יש און נערוועז. אין זיין לעצטען פילאָזאָפישען ווערק „מאָרגענשטונדען“ (אַ רייהע לעקציעס, וואָס ער האָט געלייענט פאַר זיינע קינדער און אַ גרופּע צוהערער) איז נאָך דער טאָן רוהיג און געלאַסען, נאָר ווען עס

אַרױס דאָס בוך פֿון פֿילאָזאָף יאַקאָבי „װעגען דער לעהרע פֿון שפּי־
נאָזאַ, אין בריעף צו מענדעלסאָנ׳ען״, איז ער געװאָרען זעהר צורוּ־
דערט, װײַל אין דעם װערק איז אָנגעריהרט געװאָרען זײַן פּערזענליכ־
קײַט. ער האָט זיך גענומען שרײַבען אַ ענטפֿער אויף דעם בוך אונטער׳ן
נאָמען: „צו לעסינג׳ס פֿרײַנד״, און דאָס איז געװען זײַן לעצט װערק.
נאָכ׳ן אָבשרײַבען דעם ענטפֿער איז ער זעהר דענערװירט געװאָרען און
געשטאָרבען (4 יאַנואַר, 1786). ער האָט איבערגעלאָזען נאָך זיך אַ
ליכטיגען אָנדענקען פֿון אַ מענש אַ דענקער, אַ גרויסע מאָראַלישע פּער־
זענליכקײַט, װאָס האָט אין זײַן צײַט געהאַט אַ גרויסע װירקונג אויף
פֿיעל קריסטען און אַלס יוד געלעגט אַ פֿונדאַמענט צו דער קולטורע־
לער אויפֿלעבונג פֿון זײַן פֿאָלק. זײַנע בעגײַסטערטע יודישע אָנהענגער
האָבען אויף איהם געשריבען: „ממשה עד משה לא קם כמשה״,
ד. ה. פֿון ר׳ משה מײַמון ביז ר׳ משה מענדעלסאָן איז
נאָך אַזאַ מענש נישט געװען. אָבער אויך די קריסטליכע װעלט האָט
געװאוסט, װי צו שעצען דעם יודישען דענקער. זײַן טויט האָט געמאַכט
אין בערלין אַ גרויסען אײַנדריק און די אָנגעזעהענע שריפֿטשטעלער פֿון
יענער צײַט האָבען זיך געאײַלט מודיע צו זײַן אײנער דעם צװײַטען
די טרויעריגע ידיעה. זײַנע קריסטליכע פֿערעהרער האָבען זיך אויך
משתדל געװען, אַז מען זאָל זײַן דענקמאַל אַװעקשטעלען אויף אײנער
פֿון די בערלינער גאַסען; אַזוי װײַט האָבען אָבער אין יענער צײַט
געקענט אַװעקגעהן נאָר געצעהלטע מענשען און די מאַכט האָט דאָס
נישט ערלויבט.

מענדעלסאָן איז נישט נאָר אַליין געװען אַ גרויסער מענש — איהם
איז בעשערט געװען צו שאַפֿען אַ נײַע שול, אַ נײַע ריכטונג אין יודענ־
טום; ער האָט געקענט בעגײַסטערן זײַנע פֿרײַנד און תּלמידים און
אַרויסרופֿען אין זײ אַ אינערליכען דראַנג צו אידעאַלען און מסירת־נפֿש;
ער איז געװען דער שעפֿער פֿון יענער עפּאָכע, װאָס איז בעװאוסט
מיטן נאָמען „השכּלה״. די אַפּאָסטאָלען פֿון דער השכּלה־בעװעגונג
זענען געװען מענדעלסאָנ׳ס תּלמידים און פֿרײַנד. אײניגע פֿון זײ, װי
פֿרידלענדער, װײַזעל, אײַכעל, האָבען דערנאָך בעקומען אַ
נאָמען אין דער ליטעראַטור, אַנדערע האָבען געאַרבײַט אַלס געװעהנ־
ליכע „סאָלדאַטען״, אַלס פּשוט׳ע איבערגעגעבענע און ענערגישע טוער.
די אַלע פֿרײַנד פֿון דער השכּלה האָבען זיך אָרגאַניזירט אין אַ בעזונדער

גרופּע, אונטער׳ן נאָמען „מענדעלסאָנ׳ס קרייזעל״, און דאָס דאָזיגע קרייזעל האָט געאַרבייט נישט אַזוי פאַר זיך, ווי פאַר׳ן כלל, פאַר׳ן גאַנצען פאָלק. זיי האָבען פאַר זיך אַוועקגעשטעלט צוויי גרויסע אויפגאַבען: רעפאָרמירען די יודישע שול-ערציהונג און אויפלעבען די יודישע ליטעראַטור. די אַרבייט האָט זיך אָנגעהויבען נאָך פאַר מענדעלסאָנ׳ס לעבען, נאָר די תלמידים מענדעלסאָנ׳ס זענען שפּעטער אַוועק פיעל ווייטער פון זייער רבי׳ן, וועלכער האָט אייגענטליך געהאַט קליינע פערלאַנגען און קיינמאָל נישט געטראַכט וועגען ראַדיקאַלע רעפאָרמען אין יודענטום. לויט׳ן פּלאַן פון מענדעלסאָנ׳ס פריינד און תלמיד דוד פרידלענדער (1750—1834) איז אין 1778 געגרינדעט געוואָרען אין בערלין די ערשטע „יודישע פריי-שול״, וואו מען האָט געלערנט אויף דער דייטשער שפּראַך אַלגעמיינע עלעמענטאַרע בילדונג, ווי אויך די גראַמאַטיק פון דער העברעאישער שפּראַך און די ביבעל. נאָך דער בערלין-שול זענען אַזעלכע שולען געגרינדעט געוואָרען אין נאָך פיעל שטעדט און די תלמידים פון די שולען זענען געווען די ערשטע פּיאָנערען און קעמפער פון דער השכלה. די בערלינער שול אַליין האָט אין פערלויף פון צעהן יאָהר אַרויסגעגעבען העכער פינף הונדערט תלמידים, וואָס זענען דערנאָך אַריינגעטרעטען אין לעבען מיט נייע בעגריפען און נייע פאָדערונגען און בעשאַפען אַ גאַנץ נייע אַטמאָספערע. אָבער עס איז ווינציג געווען צו ערציהען אין נייעם גייסט בלויז דעם יונגען דור; מ׳האָט געמוזט אַריינברענגען נייע בעגריפען אויך צווישען די עלטערע, געבען אַ נייע ערציהונג יענע דערוואַקסענע, וואָס האָבען פערבראַכט זייערע קינדער-יאָהרען אין דעם ווילסטען חדר און האָבען זיך איצט געריסען צו ליכט און פרייהייט. אויף די דערוואַקסענע האָט מען אַנדערש נישט געקענט ווירקען, ווי דורך דער ליטעראַטור; אָבער דאָ האָט מען געדאַרפט אָנהויבען פון אלף-בית. מען האָט געמוזט צוגעוועהנען דעם דערוואַקסענעם דור, וואָס איז ערצויגען געוואָרען אויף די אַלטע לעבענס-בעגריפען, צו נייע, מעהר נאַטירליכע און פּשוט׳ע בעגריפען, מען האָט געדאַרפט איינפיהרען אין דער ליטעראַטור אַ מעהר ריינע און געשמאַקפולע שפּראַך, אָנשטאָט דעם ווילדען סטיל פון דער רבנישער ליטעראַטור.

נאָך פאַר מענדעלסאָנ׳ס לעבען האָבען זיינע תלמידים יצחק אייכעל און מענדעל ברעסלוי זיך געווענדעט מיט אַ אויפרוף צו אַלע יודען וועגען גרינדען אַ חברה „דורשי שפת עבר״ און אַ ליטע-

דארישען זשורנאל מיט'ן נאמען „המאסף". אין 1783 איז געגרינדעט געווארען די חברה „דורשי שפת עבר" און אין א יאהר שפעטער האט אנגעהויבען ארויסגעהן דער „מאסף". דאס רוב מיטארבייטער פון „מאסף" זענען געווען אין בערלין, דער צענטר פון דער השכלה. די ערשטע רעדאקטארען פון דעם זשורנאל זענען געווען יצחק אייכעל און מענדעל ברעסלוי, און אלס מיטארבייטער זענען דארט ארויסגעטרעטען מענדעלסאן אליין, פרידלענדער, וויזעל, מארקוס הערץ און א גאנצע רייהע אנדערע יונגע שריפטשטעלער, וואס זענען ערשט נישט לאנג אליין געווען תלמידים. צווישען דער חברה „מאספים" האבען זיך אויך געפונען צוויי פוילישע יודען, וואס זענען געווען בעריהמט מיט זייער העברעאישען סטיל: יצחק סטנוב און בן־זאב. סאטנאוו (1804—1732) איז געווען א מייסטער צו שרייבען אין אלערליי סטילען, אנהויבענדיג פונ'ם תהלים־סטיל ביז דעם סטיל פון זוהר, און מיט דעם דאזיגען טאלענט זיינעם פלעגט ער זיך אפט בענוצען צו נישט קיין עהרליכע צוועקען. יהודה ליב בן־זאב (מחבר פון „תלמוד לשון עבר", געבוירען אין ווין 1764 געשטארבען אין יאהר 1811) איז געווען א קענער פון דער העברעאישער גראמאטיק און אויך א בעריהמטער סטיליסט. אין דעם „המאסף" האבען זיך אויך בעטייליגט שריפטשטע־לער פון האלאנד, פראנקרייך, איטאליען, ענגלאנד, און אויף אזא אופן האבען די יודישע משכילים און קולטור־טרעגער פון אלע לענדער געהאט א ארט, וואו זיי האבען געקענט זיך צונויפרעדען, שטארקען איינער דעם צווייטען און ווירקען אלס פעראייניגטער צענטר. די אר־טיקלען און שענע ליטעראטור פון „המאסף" זענען געווען זעהר עלע־מענטאר, אייגפאך און האבען כמעט קיין ליטערארישען ווערט נישט געהאט, אבער דוקא דערפאר האבען זיי געהאט אזא גרויסען ערפאלג צווישען די משכיל'ישע בחורים אין אלע לענדער און פיעל געווירקט צו פערפיינערן זייער געשמאק און אויסצוגלייכען זייער פערקרימטען פלפול־שכל.

דער פאטריארך פון די משכילים איז געווען דער עלטסטער פון מענדעלסאנ'ס תלמידים נפתלי הערץ וויזעל (1805 — 1726), וועלכער איז געווען מענדעלסאנ'ס גייסטיגער יורש און אויך געשפיעלט די אנגעזעהענסטע ראליע אין דער רעדאקציע פון „המאסף". א זוהן פון א רייכער יודישער פאמיליע אין האמבורג, האט וויזעל בעקו־מען א ערציהונג, וואס איז פאר יענער צייט געווען א זעלטענהייט.

אויסער תלמוד האָט ער אויך געקענט עטליכע אייראָפּעאישע שפּראַ-כען. פֿון קינדהייט אָן האָט ער אָבער געפֿיהלט א טיעפֿע ליעבע צו ד'ער העברעאישער שפּראַך און זיין גאַנץ לעבען איז ער איהר טריי געבליבען. ער איזווירקליך געוועזן דער בעסטער סטיליסט פֿון יענער צייט; נאָך ר' משה חיים לוצאַטאָ איז וויזעל געוועזן דער ערשטער, וואָס האָט געזונגען ליעדער ביי יודען אין א פֿיינער ביבלישער שפּראַך מיט קלינגענדע און שטאַרקע פֿערזען, וואָס האָבען זיי אויפֿגעוועקט נאָהענט צו אמת'ער פּאָעזיע. קיין אמת'ער פּאָעט איז וויזעל, אמת, ניט געוועזן, און זיין פּאָעטישער געפֿיהל קען אויף א מענשען מיט א ריינעם געשמאַק זעהר ווייניג איינדרוק מאַכען. פֿאַר יענער צייט זענען אָבער וויזעל'ס „שירי תפארת", ווי אויך זיינע איבעריגע ספרים („גן נעול", „ספר המדות" און איבערזעצונג פֿון אַפּאָקריפֿישען ספר „חכמת שלמה") געוועזן א אוצר פֿון נייע געדאַנקען און געפֿיהלען.

אין 1774 האָט ער זיך בעזעצט אין בערלין און איז געוואָרען איינער פֿון מענדעלסאָנ'ס אינטימסטע פֿריינד און מיטהעלפֿער. פֿון דע-מאָלט אָן האָט וויזעל, דער מענש מיט מיטעלע פֿעהיגקייטען און מיטעלע קענטעניסען, אָנגעהויבען שפּיעלען א גרויסע ראָליע — די השכלה האָט איהם פֿאַר א העלד געמאַכט. ווי מענדעלסאָן, איז אויך וויזעל געוועזן א שטילער מענש און א אמת-רעליגיעזער יוד, און אין א אַנדער צייט וואָלט אפשר קיינער פֿון איהם ניט געוואוסט; אָבער עס איז געוועזן א צייט פֿון נייע אידעען און פֿערלאַנגען, א צייט פֿון נייע לאָזונגען און איבערקעהרענישען און אין אַזעלכע עפּאָכען ווערט דער מענש גרעסער, שטאַרקער. דאַן ווערן אַמאָל פֿון מענשען מיט מיטעלע פֿעהיגקייטען העלדען און פֿיהרער.

וויזעל'ן איז בעשערט געוועזן צו ווערן א קעמפֿער אין דער צייט, ווען די יודען אין עסטרייך זענען געשטאַנען ערב א גרויסער אינער-ליכער איבערקעהרעניש. דער פֿריידענקענדער עסטרייכישער מאָנאַרך יאָזעף דער צווייטער, וועלכער איז אַרויפֿגעטרעטען אויפֿ'ן טראָן נאָך דעם שווערען רעזשים פֿון דער פֿרומער קייזערין מאַריאַ טערעזיאַ, האָט זיך גענומען צו גרינדליכע רעפֿאָרמען אין זיין מלוכה: ער האָט אָבגעשאַפֿט פֿיעל פֿעאָדאַלע פּריווילעגיעס, מבטל געוועזן די שליטה פֿון די קלעריקאַלען און אַרויסגעגעבען א „טאָלעראַנץ-עדיקט" לטובת די פּראָטעסטאַנטען. אין דערזעלבער צייט האָט ער זיך גענומען איינ-פֿיהרען „רעפֿאָרמען" אויך אין יודישען לעבען. אין יאָהר 1781 איז

יודען ערלויבט געווארען פריי צו פערנעהמען זיך מיט ערד-ארבייט, מלאכות, וויסענשאפט און קונסט. עס זענען אבגעשאפט געווארען אזעלכע מיטעלאלטערישע בעליידיגענדע געזעצען וועגען יודען, ווי דער בעזונדער צייכען אויף די מלבושים און דער ספעציעלער קאפ-שטייער, און יודישע קינדער איז ערלויבט געווארען צו בעזוכען די גימנאזיעס און אוניווערזיטעטען. אין דערזעלבער צייט האט דער קייזער בעפוילען איינצופיהרען „נארמאלע שולען” פאר יודען, ד. ה. אזעלכע שולען, וואו יודען זאלען לערנען די דייטשע שפראך און אלגעמיינע למודים. עס האט זאגאר זיך פראיעקטירט, צום ערשטען מאל אין איירא‌פא, איינצופיהרען פאר יודען מיליטער-דיענסט. אין „טאלעראנץ-פאטענט” פון 1782 האט דער קייזער אויסגעדריקט זיין פערלאנג, אז אלע זיינע אונטערטאנען, אהן אונטערשיעד פון גלויבען און נאציע, זאלען בעקומען אלע בירגערליכע רעכטען.

ביז אמת'ער גלייכבערעכטיגונג פון די עסטרייכישע יודען איז נאך, אמת, גאנץ וויים געוועזען; יודען האבען נאך אלץ געליטען פון דער ארטיגער אדמיניסטראציע און נישט געהאט קיין וואוינרעכט אין נידער-עסטרייך און אין אנדערע פראווינצען; עס איז זאגאר נישט אבגעשאפט געווארען דער מיאוס'ער געזעץ פון מאריא טערעזיא וועגען די „פאמיליאנטען”, לויט וועלכען די צאהל יודען, וואס האבען געהאט וואוינרעכט, איז בעגרענצט געווארען דורך א בעשטימטער נארמע. אבער אויך דאס, וואס איז יא געטאן געווארען לטובת יודען, איז פאר יענער צייט געוועזען א גרויסער חסד און האט געקלונגען, ווי א בשורה וועגען בעסערע צייטען פאר יודען.

נישט אלע יודען האבען זיך אבער גלייך בעצויגען צו די רעפארמען, וואס דער ליבעראלער הערשער האט מיט געוואלט איינפיהרען אין אינערליכען יודישען לעבען. יודען זענען שוין אזוי וויים געוועזען געוועהנט מיט זייער אבגעשלאסענקייט, אז יעדע רעפארם האט זיי אויסגעזעהען, ווי א אנפאל אויף זייער אינערליכער פרייהייט און גאנצקייט. מעהר פון אלץ האבען די יודען זיך געשראקען פאר די „נארמאלע שולען” און פאר דעם פראיעקט מכח צוציהען זיי צום אלגעמיינעם מיליטער-דיענסט. זיי האבען געזעהען, אז די רעפארמען פון קייזער אין עקאנאמישען לעבען פון יודען שמעקען נישט מיט קיין גרויסע ישועות, און אין דערזעלבער צייט האבען זיי געזעהען, ווי פרעמדע מענשען, רעגירונגס-בעאמטע, קומען און מישען זיך אין

זייער אינערליכען לעבען און פיהרען איין מיט געוואלט רעפאָרמען. עס איז געוועזען דעריבער גאנץ נאטירליך, ווען די יודישע מאסע האָט געקוקט אויף די רעפאָרמען, ווי אויף נייע גזירות, און געגלויבט, אַז דאָס אַלץ טוט מען נאָר מיט דעם צוועק, אום ביסלעכווייז אָבצוציהען זיי פון יודישקייט און פיהרען זיי צו שמד.

די משכילים האָבען אַנדערש געקוקט אויף דער זאַך. זיי האָבען נאַאיוו געגלויבט, אַז ווען יודען וועלען זיך אָבזאָגען פון זייער אָבגעשלאָסענקייט, אָננעהמען די אַלגעמיינע מלוכה-שפּראַך און ערווערבען אַלגעמיינע בילדונג, וועט קומען די ישועה און יודען וועלען בעקומען גלייכע רעכטען מיט אַלע בירגער. דאָס לעבען האָט שפּעטער בעוויזען, אַז גערעכט זענען געוועזען די אָרטאָדאָקסישע יודען, וועלכע האָבען אינסטינקטיוו געשפּירט, מיט וואָס די געצוואונגענע רעפאָרמען שמעקען; עס וואָלט אָבער געוועזען אַ גרויסער טעות צו גלויבען, אַז אַזעלכע משכילים ווי ווייזעל, וועלכע זענען בטבע געוועזען זעהר קאָנסערוואַטיוו און באמת געגלויבט אין דער גרויסקייט פון יודענטום, האָבען בעוואוסטזיניג געפיהרט צו אַסימילאַציע. זיי זענען פּשוט געוועזען פּאָליטיש קורצזיכטיג און נאַאיוו און האָבען זיך היים איינגעליעבט אין דער „השכלה". עס איז נאַטירליך, אַז די ידיעה וועגען די רעפאָרמען פון עסטרייכישען קייזער האָט אין די משכיל'ישע קרייזען אַרויסגערופען אַ אמת'ע שמחה. ווייזעל האָט אָנגעשריבען אַ לויב-ליעד לכבוד דעם „קייזער-בעפרייער" און דערווייסענדיג זיך, אַז די פרומע יודען זענען געגען די רעפאָרמען, האָט ער זיך צו זיי געווענדעט מיט אַ הייסען אויפרוף „דברי שלום ואמת": אין דעם דאָזיגען אויפרוף האָט ער אין הייסע ווערטער זיך געסטאַרעט צו בעווייזען, אַז אַפילו פון שטרענג-רעליגיעזען שטאַנדפּונקט קען מען גאָרנישט האָבען געגען די רעפאָרמען, ווייל אָהן די עלעמענטאַרע ידיעות וועגען היסטאָריע, געאָגראַפיע און נאַטור-וויסענשאַפט קען מען נישט ווי געהעריג פערשטעהן דעם תלמוד און בכלל דעם גייסט פון יודענטום. דער דאָזיגער אויפרוף, אין וועלכען ווייזעל האָט מיט אַזעלכע הייסע און וואַרימע ווערטער זיך געווענדעט צו זיינע ברידער מיט אַ בקשה אָנצונעהמען די רעפאָרם, האָט אַרויסגערופען מיטגעפיהל נאָר אין דער טריעסטער געמיינדע, וועלכע איז בעשטאַנען מעהרסטענטייל פון איטאַליענישע יודען; אין די איבעריגע יודישע געמיינדעס האָט דער אויפרוף, דאַגעגען, אַרויסגערופען אַ גאַנצען שטורם און אַ גרויסע אויפרעגונג. די פרומע יודען האָבען

מתרעם געווען אויף אײניגע אונפארזיכטיגע אויסדריקען פון ווײזעלס אויפרוף און זײנע ווערטער זענען ערקלערט געווארען פאר אפיקורסות. אין דער שפיץ פון די געגנער פון דער השכלה איז געשטאנען דער בעריהמטער פראגער רב ר׳ יחזקאל לאנדא. ער האט אין די שוהלען געשאטען פעך און שוועבעל אויף ווײזעלס אפיקורסישען אויפרוף און געסטראשעט מיט׳ן חרם יעדען יודען, וואס וועט צושטעהן צו די „שונאים פון דער אמונה״. ר׳ יחזקאל לאנדא איז אריינגעטרעטען אין בעציהונגען מיט אנדערע רבנים פון דײטשלאנד און פוילען און זײ הײם אויפגערופען ארויסצוטרעטען אומעטום געגען די געפעהרליכע משכילים. אויף זײנע ווערטער האבען זיך אבגערופען פיעל רבנים און די משכילים איז ערקלערט געווארען א פערביטערטער קאמפף. ווײזעל האט דאן פערעפענטליכט א צווײטען אויפרוף, וואו ער פערטײדיגט זיך פון די פארווורפען אין אפיקורסות און בעווײזט ווידער־אמאל די נויטיגקײט פון רעפארמען. דער גרעסטער טײל קהלות איז אבער געבליבען טויב צו זײנע ווערטער און די שנאה צו דער השכלה האט זיך נאר פערשטארקט. די רעפארמען פון יאזעף דעם צווײטען זענען ממילא נאך זײן טויט (1790) בטל געווארען, ווײל זײנע טראן־פערטרעטער האבען זיך אומגעקעהרט צו דער אלטער פאליטיק בנוגע צו יודען. אבער דער קאמפף געגען דער השכלה בכלל האט נישט אויפגעהערט און פון דער צווײטער זײט האט נישט אויפגעהערט וואקסען די צאהל אנהענגער פון דער השכלה.

אין א משך פון א קלײנער צײט האט די „השכלה״ שוין געהאט ארויסגערוקט א רײהע אנגעזעהענע שריפטשטעלער און דענקער, וואס האבען פערנומען א ווילכטיגען פלאץ אויך אין דער קריסטליכער וועלט. ד״ר מארקוס הערץ (1747 — 1803), א זוהן פון א סופר, א געוועזענער תלמיד פון א ישיבה, האט שוין זוכה געווען צו זײן פאפולער און זעהר געאכטעט צווישען קריסטען און געלײענט אין בערלין א רײהע לעקציעס וועגען פיזיק, אויף וועלכע עס פלעגען קומען פיעל אנגע־זעהענע קריסטען, צווישען זײ אויך דער קרוינפרינץ. אליעזר (לאצארוס) בן־דוד (1832 - 1726) האט צו יענער צײט געלײענט לעקציעס וועגען קאנט׳ס פילאזאפיע אין ווינער אוניווערזיטעט און דערנאך געווען א געוויסע צײט רעדאקטאר פון א צײטונג אין בערלין. אויסער זײ זענען געווען נאך א גאנצע רײהע יודישע יונגע לײט, וואס זענען אין א קלײ־נער צײט געווארען פון געוועהנליכע ישיבה־בחורים פילאזאפען און

דענקער, ווינציגסטענס פֿון דער צווייטער מדרגה. צום בעדויערן, האָבען אָבער די אַלע יונגע פֿרישע קרעפֿטען, וואָס האָבען נישט געפֿונען פֿאַר זיך קיין גינסטיגען באָדען צווישען יודען, געמוזט געהן צו פֿרעמדע און אין דער צייט, ווען אין דער יודישער געשיכטע האָבען זיי כמעט קיין ציילען נישט איבערגעלאָזט, האָבען זיי פֿיעל אויפֿגעטאָן פֿאַר דער ענטוויקלונג פֿון דער דייטשער ליטעראַטור.

יודישע מענער און פֿרויען זענען געווען די ערשטע אין דייטשלאַנד, וואָס האָבען איינגעפֿיהרט דעם שענעם מנהג פֿון גרינדען וויסענשאַפֿטליכע סאַלאָנען, וואו עס פֿלעגען זיך פֿערזאַמלען די בעסטע מענשען פֿון דער גייסטיגער אַריסטאָקראַטיע: דיכטער און קריטיקער, געלעהרטע און קינסטלער און דאָרט צוזאַמען בעהאַנדלען וויסענשאַפֿטליכע פֿראַגען און פֿיהרען שענע געשפּרעכען איבער ליטעראַטור און קונסט. דער ערשטער, וואָס האָט דאָס איינגעפֿיהרט, איז געווען מענדעלסאָן. זיין הויז איז געווען אַ צענטר פֿאַר וויסענשאַפֿטליכע און פֿילאָזאָפֿישע געשפּרעכען און דאָרט האָט מען געקענט געפֿינען מענשען פֿון פֿערשיעדענע לענדער און פֿערשיעדענע פֿעלקער. נאָך זיין טויט איז דער צענטר איבערגעגאַנגען צו זיינע נאָהענטסטע פֿריינד פֿרידלענדער און הערץ, נאָר אַזוי ווי פֿרידלענדער איז געווען אַ שווערער גייסט און איז נישט פֿעהיג געווען צוצוציהען צו זיך די סימפּאַטיע פֿון די אַרומיגע, איז דער הויפּט־צענטר געוואָרען דאָס הויז פֿון מאַרקוס הערץ. אַלס אַ גרויסער אַרצט האָט ער געהאַט פֿיעל בעקאַנטע און פֿערעהרער צווישען די קריסטען און מיט דער שענער איראָניע, וועלכע ער האָט בענוצט אין זיינע געשפּרעכען, האָט ער צו זיך צוגעצויגען פֿיעל פֿריינד. אָבער נאָך מעהר האָט דאָ געהאַט צו זאָגען דאָס, וואָס הערץ האָט געהאַט זעהר אַ שענע און קלוגע פֿרוי, ה ע נ ר י ע ט אַ, וועלכע פֿלעגט בעצויבערן אַלע, וואָס האָבען זי געקענט. עס איז כמעט גישט געווען קיין איין גייסט־מענש אין בערלין, וואָס זאָל נישט זיין בעקאַנט מיט דער דאָזיגער זעלטענער פֿרוי. זיין ביי איהר אין הויז האָט זיך גערעכענט פֿאַר אַ גרויסען כבוד, אפשר נישט ווינציגער, ווי האָבען אַ אַריינגאַנג אין קעניגליכען הויף.

העגריעטאַ הערץ (1764 — 1847) איז געבוירען געוואָרען אין אַ גליקליכער שעה. איהר פֿאָטער בנימין דע־לימוס איז געווען אַ פּאָרטוגעזישער יוד, אַ געניטער און בעליבטער אַרצט, האָט חתונה געהאַט מיט אַ יודיש מיידעל פֿון דייטשלאַנד און אין דעם דאָזיגען שרוך, וואָס איז

דעמאָלט געוועזען אַ וועלטענע ערשיינונג, האָבען זיך פֿעראייניגט דער שטאָלץ און אַדעל פֿון די ספרדים מיט דער טיעפֿקייט פֿון די דייטשע יודען. ביי איהרע עלטערן האָט הענריעטא געזעהען נאָר גליק און פֿרידען. ערצויגען איז זי געוואָרען אין רעליגיעזען גייסט און אַ דאַנק איהרע געבוירענע פֿעהיגקייטען צו שפּראַכען האָט זי אין גיכען זיך אויסגעלערענט גוט העברעאיש. זי איז פֿריה אויסגעוואַקסען און געוואָרען איינע פֿון די שענסטע אין סימפּאַטישסטע בערלינער טעכטער זי האָט שפּעטער בעקומען אַ נאָמען „די טראַגישע מוזע" און אין איהר שענקייט איז ווירקליך געוועזען עטוואָס טראַגישעס, ערהויבענעס. מענשען מבינים אויף שענקייט פֿלעגען בעוואונדער איהר זעלטען־געפֿאָרמטע פֿיגור און אונגעוועהנליך־שען געזיכט. נאָך אַלס קינד איז זי שוין אין בערלין בעריהמט געוועזען און פּרינצעסינס פֿלעגען לויפֿען קוקען אויף איהר. צו 15 יאָהר האָט זי חתונה געהאַט מיט מאַרקוס הערץ. דורך איהם און דורך מענדעלסאָנ'ס טעכטער האָט זי זיך פֿערפֿאָלקאָמט אין איהר בילדונג, ערוואָרבען אַ שענעם סטיל און דאָס האָט איהר נאָך צוגעגעבען מעהר חן. „שען ווי אַ מלאך און פֿול מיט חכמה און גוטסקייט", האָט וועגען איהר געשריבען אַ בעריהמטע פֿראַנצויזישע פֿרוי.

די דאָזיגע שענע פֿרוי האָט איהר הויז פֿערוואַנדעלט אין אַ צענטר פֿאַר די בעסטע מענשען פֿון בערלין, וואָס האָבען געהאַלטען פֿאַר אַ עהרע צו זיין צווישען איהרע געסט. דאָרט פֿלעגען קריסטען אַרומגעהן געאָרעמט מיט יודען און מען האָט נישט געשפּירט קיין נאַציאָנאַלען אונטערשיעד. לעסינג'ס פֿריינד ניקאָלאַי, דער פּאָעט ראַמלער, דער ערציהער פֿון קרוין־פּרינץ ענגעל, דער געניאַלער הומבאָלדט, שליערמאַכער, פֿרידריך פֿאָן־שלעגעל און נאָך פֿיעל פֿון די גרעסטע דייטשע מענער — אַלע זענען זיי געוועזען איינגעהער אין סאַלאָן פֿון מאַרקוס הערץ. אַרום דער ווירטין פֿון הויז האָבען זיך גרופּירט נאָך פֿיעל יודישע טעכטער, וואָס פֿלעגען קומען אין סאַלאָן און אויך זיך בעטהייליגען אין די געשפּרעכען. צווישען די דאָזיגע פֿרויענצימער האָבען זיך שפּעטער אויסגעצייכענט: די עלטסטע טאָכטער פֿון מענדעלסאָן, דאָראָטעאַ, וואָס האָט שפּעטער חתונה געהאַט מיט פֿרידריך שלעגעל, און רחל לעווין, וואָס האָט חתונה געהאַט מיט וואַרנהאַגען פֿאָן־ענזע. אין דערזעלבער צייט האָט אויך זיך געעפֿענט אַ סאַלאָן די יודישע פֿרוי

פאני איטציג, די טאָכטער פון א יודישען באַנקיר, צו וועלכער עס פלעגען אויך קומען אַנגעזעהענע לײַט, און וועלכע האָט אויך געלעגט א פונדאַמענט פאַר דער גײַסטיגער פעראייניגונג צווישען קריסטען און יודען.

און אָט אין דער צײַט, ווען די יודען האָבען שוין געשפּיעלט אַזאַ ראָליע אין דער פילאָזאָפישער און וויסענשאַפטליכער וועלט און זיך געחבר׳ט מיט קריסטען, זענען זיי אַלס בירגער נאָך געווען זעהר ווײַט אָבגעשטאַנען פון זייערע קריסטליכע חברים. די בעאַמטע האָבען נאָך בעהאַנדעלט די יודען, וועלכע זענען געווען העכער פון זיי אין בילדונג און אין רײַכטום, — ווי מען בעהאַנדעלט שנאָרער און בעטלער. אפרים פײַטעל האָט אָנגעגעבען א ביטע, אַז מען זאָל לפחות ערלויבען יודען צו פערנעהמען זיך מיט מלאכה, און זײַן ביטע איז נישט ערפילט געוואָרען. צווישען די בערלינער אײַנוואוינער זענען די יודען געווען די ערשטע מיליאָנערען און דאָך זענען זיי לויט׳ן געזעץ געשטאַנען נידעריגער פון בעטלער. דער „פילאָזאָף" פרידריך דער גרויסער האָט נישט אויפגעהערט פײַנט צו האָבען יודען ביז זײַן טויט. ווען דעם טראָן האָט פערנומען פרידריך-ווילהעלם II, האָבען די יודען אָנגעהויבען האָפען אויף א פערלײַכטערונג און לויט דער עצה פון דוד פרידלענדער האָבען די פאָרשטעהער פון דער געמײַנדע אָנגעגעבען א בקשה צום קעניג, אַז מען זאָל יודען ווינציגסטענס ערלויבען פרײַ צו וואוינען אומעטום און מען זאָל אָבשאַפען דעם ספּעציעלען יודישען שטײַער. אויף דער בקשה האָט מען זיי אָבגעענטפערט מיט גוטע רעד, אַז די יודען זאָלען אויסוועהלען פון זיך „ערענטליכע מענשען", מיט וועלכע די רעגירונג זאָל קענען אַרײַנטרעטען אין אונטערהאַנדלונגען. עס איז געגרינדעט געוואָרען א קאָמיסיע, אָבער די האָפנונג איז נישט ערפילט געוואָרען און די הנחות, וואָס די רעגירונג האָט געוואָלט שענקען די יודען, זענען געווען אַזוי קליין, אַז די יודישע פאָרשטעהער האָבען זיך אָבגעזאָגט אָנצונעהמען די דאָזיגע נדבה.

די ערניעדריגענדע בירגערליכע בעגרענצונגען האָבען פונדעסטוועגען די משכילים נישט אָבגעשראָקען. פאַר זיי איז די השכלה געוואָרען א אָבגאָט, פאַר וועלכען זיי האָבען מקריב געווען איין קרבן נאָכ׳ן צווייטען. יעדער נאַציאָנאַלער אָנדענקען, יעדע זאַך, וואָס קען אונטערשיידען דעם יודען פון די קריסטען, — איז פאַר די משכילים געווען שענדליך, מיאוס, און זייער אידעאַל איז געוואָרען, אין אַלץ צו

זײַן געגליכען צו די קריסטען. דאָס יודענטום איז אין זײערע אויגען נישט געװען קײן היסטאָריש=נאַציאָנאַלער פּראָצעס, נאָר אַ רעליגיע, װאָס איז געגרינדעט אויף אײניגע פּרינציפּען און פֿערמאָגט אַ געװיסע מאָראַלישע שיטה, און אַלץ, װאָס שטעהט אויסער דער דאָזיגער שמאָלער גרעניץ, איז אין זײערע אויגען געװען נישט מעהר, װי אַבערגלויבען און נאַרישקײט.

אזוי זענען די טרויעריגע רעזולטאַטען פֿון דער נעגאַטיװער השכלה באַלד קלאָר געװאָרען פֿאַר יעדען. אַלס אַ רעאַקציע געגען אַלטען יודענטום, װאָס האָט דערשטיקט די לעבענסלוסט און דעם פֿרײַען געדאַנק, איז איצט אויסגעװאַקסען אַ דור, װאָס האָט נאָר געזוכט תענוגים און, בעהאַלטענדיג זיך אונטער דער מאַסקע פֿון השכלה, האָבען זײ פֿון זיך אַראָבגעװאָרפֿען יעדען רעליגיעזען עול און זענען געװאָרען פּשוט׳ע הפקר=מענשען. אַזעלכע משכילים, װי דוד פֿרידלענדער און לאַצאַרוס בן=דוד, האָבען געמוזט זיך קלאָגען אויף דער הפקרות און אויסגעלאַסענהײט, װאָס האָבען זיך פֿערשפּרײט צװישען יונגען דור, אָבער זײ האָבען נישט פֿערשטאַנען, אַז אין אַ געװיסער מאָס זענען זײ אַלײן דערין שולדיג. אין גיכען האָט זיך אָנגעהויבען אַ שמד=עפּידעמיע און פֿון דער צײַט פֿון די פֿראַנקיסטען האָט די קריסטליכע קירך נישט געזעהען פֿאַר זיך אַזאַ גרויסע צאָהל געטויפֿטע יודען. אין פֿערלויף פֿון 30 יאָהר זענען אַנ׳ערך אַ העלפֿט פֿון די בערלינער יודען אַרײַנגעפֿאַלען צו די קריסטען. צװישען די פֿעררעטער האָט אויך געזאָלט זײַן דוד פֿרידלענדער. ער איז געװען אַ גוטער פֿאָטער, אַ עהרליכער סוחר און אַ גוטמוטיגער מענש, דערבײַ אָבער נישט קײן גרויסער דענקער, נישט קײן גײַסט=מענש און קײן גוטער יוד אַװדאַי נישט. דאָס פּראַקטישע יודענטום האָט ער שוין לאַנג געהאַט פֿערלאָזען, פֿון מצוות און מנהגים האָט ער נישט געהאַלטען — װאָס=זשע איז געבליבען פֿאַר אַזאַ מענשען פֿון דער גאַנצער יודישער רעליגיע? איהם איז נאָר געבליבען די אונבעװאוסטזיניגע ליעבע צו זײַנע ברידער און דער אינסטינקטיװער נאַציאָנאַלער חוש, װאָס לאָזט נישט צופֿאַלען דעם פֿאָלקס=אָרגאַניזם. ער איז אָבער אויך געװען אַ טרײַער פֿאָטער און איהם האָט װעה געטאָן דאָס האַרץ, װאָס ער און זײַן משפּחה דאַרף זײַן אָבגעשײדט פֿון דער גאַנצער װעלט און לײַדען בעלײדיגונגען. ער האָט אָנגעגעבען אַ ביטע, אַז מען זאָל איהם און זײַן פֿאַמיליע שענקען גלײַכע רעכטען; די ביטע איז נישט אָנגענומען געװאָרען, נאָר אַנשטאָט

דעם, וואס ער וואלט אוים שטאלץ און איינגעליעבע געדארפט אויף שטענדיג זיך אבקעהרען פון יענע, וואס ווילען איהם און זיין פאלק נישט אנערקענען פאר קיין מענשען, האט פרידלענדער בעשלאסען צוליעב פראקטישע ציעלען זיך צו שמד'ען. אליין האט ער דאס נישט געוואלט טאן, האט ער זיך געווענדעט צו איינינע אנגעזעהענע יודען, וואס האבען געדענקט ווי ער, און אין זייער אלעמענס נאמען האט פרידלענדער אנגעשריבען א בריעף צום הויפט-גייסטליכען טעלער, וועלכען ער איז מודיע, אז זיי זענען גרייט צו פערלאזען דאס יודענטום, אבער נאר בתנאי, אז מען זאל זיי ערלויבען נישט צו גלויבען אין קריסטוס'ען און נישט צו בעזוכען די קירך, ווייל זיי קענען נישט געהן געגען זייער געוויסען און פערמאסקירען זיך אלס גלויביגע, אין דער צייט, ווען זיי גלויבען נישט אין די פרינציפען פון דער קירך. טעלער האט אין א העפליכער פארם אבגעענטפערט פרידלענדער'ן, אז די קירך נויטיגט זיך נישט אין אזעלכע מיטגליעדער און אויב זיי ווילען אננעהמען דאס קריסטענטום, מוזען זיי מסכים זיין אויף אלע פרינציפען פון דער דאזיגער רעליגיע און ערשט דערנאך וועט אבהענגען פון דער רעגיערונג, צי מען זאל זיי שענקען גלייכע רעכטען, צי נישט. פרידלענדער איז געבליבען א יוד, אבער זיינע קינדער האבען זיך שוין אבגעשמד'ט אהן שום תנאים און אהן שום מליצות.

אין דערזעלבער צייט האט זיך אנגעהויבען א מארנע בעוועגונג צווישען די יודישע טעכטער. ווען אין בערלין איז געגרינדעט געווארען א גרופע „טוגענדבונד", וואס האט געפרעדיגט פרייע ליעבע, זענען מענדעלסאנ'ס טעכטער, די שענע הענריעטא און אנדערע אנגעזעהענע יודישע טעכטער, געווארען די טעטיגסטע מיטגליעדערינס פון דער חברה. די שענע הענריעטא האט זיך געלאזען פערפיהרען פון פיעל קריסטען און געגעבען א גרונד צו פערשפרייטען וועגען איהר מיאוס'ע קלאנגען. מענדעלסאנ'ס עלטערע טאכטער דאראטעא האט פערלאזען איהר מאן מיט איהרע צוויי קינדער און אויף א אונגלעגאלען אופן חתונה געהאט מיט דעם פילאזאף פרידריך שלעגעל. זי האט פריהער אנגענומען די פראטעסטאנטישע רעליגיע און דערנאך די קאטוילישע, געליטען פיעל יסורים, שפעטער זיך צושיידט מיט שלעגעל'ען און דערלעבט דערצו, אז זי האט געמוזט נעהמען שטיצע פון איהר פריהעריגען מאן. הענריעטא מענדעלסאן, די צווייטע טאכטער, איז געוועזען נישט שען און האט קיין ראמאנען נישט געפיהרט, נאר — אזוי זיך גע'שמד'ט. אזוי האט אויך

געענדיגט די גייסטרייכע און זעהר פעהיגע רחל לעווין, וועלכע האט ערשט ביי דער לעצטער שעה פון איהר לעבען, אויפ'ן קראנקען-בעט, פלוצלונג פערשטאנען די גרויסע היסטארישע בעדייטונג פון איהר פאלק און ערקלערט: „דאס, וואס איך האב מיין גאנץ לעבען געהאלטען פאר א גרויסע חרפה, וואלט איך איצט פאר קיין פרייז נישט פערקויפט".
מיט שמד האט אויך געענדיגט העגריעטא הערץ, וועלכע האט דאס געטאן ערשט נאכ'ן טויט פון איהר מוטער און ערגעץ אין א קליין שטעדטעל, כדי נישט מצער זיין איהרע פריינד. פון די הויכע קרייזען האט זיך די בעוועגונג איבערגעטראגען אויך אין די בריטע יודישע מאסען און באלד האט זיך צווישען די צניעות'דיגע יודישע טעכטער פערשפרייט א מין עפידעמיע פון שמד און ליעבע צו קריסטען; יענע יודישע פרויען, וואס האבען דאס נישט געקענט טאן, האבען אין דער שטיל געזיפצט און בעדויערט, וואס זיי זענען נישט „גליקליך", ווי אנדערע. די ארטאדאקסישע יודען זענען אויף זייער שטייגער געווען גערעכט, ווען זיי האבען אזוי שטארק געקעמפפט געגען דער השכלה-בעוועגונג: אינסטינקטיוו האבען זיי געשפירט, אז די „השכלה" טראגט אין זיך א געוויסען סם פאר די שענע יסודות פון יודענטום.

צוועלפטעם קאפיטעל.

דער חסידיזם און די השכלה.

אין דער צייט, ווען אין דייטשלאנד האט זיך אלץ מעהר ענט־וויקעלט די השכלה־בעוועגונג, וועלכע האט ארויסגעשטעלט פאר איהר לאזונג: פרייהייט פון געדאנק און די ראציאנעלע לאגישע חקירה, איז אין פוילען אויפגעהויבען געווארען אנ'אנדער פאהן, — א פאהן, וואס האט גערופען צו אינערליכען גלויבען, צו טיעפער אמונה, וואס שטאמט פון הארץ און נישט פון מוח. משה מענדעלסאן און ר' ישראל בעל שם טוב (בעש"ט)! — צוויי מעהר געגענגעזעצטע נאטורען איז שווער צו געפינען, און דאך האבען זיי געהאט א געוויסע פערוואנדשאפט, ווייל ביידע בעוועגונגען, סיי דער חסידיזם, סיי די השכלה אין איהר בעסערען זין, האבען געצויגען זייער יניקה פון איין מקור: פון דער בענקשאפט נאך נייע פארמען און א נייער קולטור־שאפונג. דאס אלטע תלמודישע יודענטום מיט דער צוגעבונדענקייט צום טויטען בוכשטאב איז געשטאנען פאר א באנקראט און עס זענען נויטיג געוועזן: פון איין זייט נייע מענשליכע בעגריפען און פארמען, און פון דער צווייטער זייט — א נייער קוואל פאר דעם ריינעם רעליגיעזען געפיהל. אין נייע מענשליכע פארמען האט זיך איבערהויפט גענויטיגט די יודישע אריסטאקראטיע, די אינטעליגענץ, און די ראליע האט בעדארפט ערפילען די השכלה, וועלכע איז דערביי אוועק אויף א פאלשען וועג און האט געבראכט צו שמד; די צווייטע בעדערפעניש, די פאר'ן המון, האט געדארפט ערפילען דער חסידיזם, וועלכער איז טאקי געוועזן א אמת־דעמאקראטישע בעוועגונג. צו־שווער איז געוועזן דער יאך פון פארמא־

ליסטישען רבניזם, צו פערקרימט און פערשטעלט מיט טויזענדער אויסערליכע שאלעכצען איז געווען דאס ריינע רעליגיעזע געפיהל, צו גרויס איז געווען דער פרעסטיזש פון למדן און גביר און צו קליין און נידעריג איז אויסגעשטעלט געווארען דער פשוט'ער המון'ישער יוד, דער „עם הארץ". עס האט געמוזט קומען א רעאקציע, א מין גייסטיגע איבערקעהרעניש, און דאס איז געווען דער חסידיזם. די דאזיגע בעוועגונג האט געערדט צום הארצען. פון המון און אלע, וואס האבען געזוכט צו בעפרייען זיך פון יאך פון די רבנים און גבירים, אלע, וואס האבען געזוכט א פרישען קוואל, צו דערקוויקען זייער רעליגיעזען געפיהל, האבען זיך ארונטערגעשטעלט אונטער דער פאהן פון דעמאקראטישען חסידיזם.

דער שעפער פון חסידיזם איז געווען ר' ישראל בעל שם טוב (פערקירצט: בעש"ט). ער איז געבוירען געווארען אויף דער גרעניץ פון וואלאחיען און פאדאליען, ביי א ארימער יודישער פאמיליע, אין יאהר 1700 בערך. נאך אין די קינדער־יאהרען איז ער געבליבען א יתום און איבערגעגאנגען אונטער דער השגחה פון קהל. מ'האט איהם אבגעגעבען אין א חדר, נאר דער יתום איז פון נאטור געווען בעגאבט מיט א רייכער פאנטאזיע און פלעגט אפט זיצען א פער'חלומ'טער, א פערטראכטער. דאס לעבען פון חדר מיט זיין מורא און קאנטשיק האט ווינציג אויסגענומען ביים פער'חלומ'טען יונגעל, וואס פלעגט זיך שלעכט לערנען. נישט זעלטען פלעגט ער פלוצלונג ענטלויפען פון חדר און אייטמאל האט מען איהם געפונען אליין אין וואלד, וואו ער איז געזעסען פערזונקען אין זיינע מחשבות. אזוי האט קהל פון דעם יתום קיין נחת נישט געהאט און אין גיכען איהם אינגאנצען ארויסגענומען פון חדר. צו 12 יאהר איז ער געווארען א בעהעלפער און דערמיט פערדיענט זיין שטיקעל מחיה. שפעטער איז ער געווארען א שמש פון שוהל און דא האט ער זיך געפיהרט זעהר משונה'דיג. ביי טאג פלעגט ער שלאפען אדער מאכען זיך שלאפענדיג, און ביינאכט, ווען אין שוהל איז קיינער נישט געווען, האט ער אליין מתפלל געווען און געלייענט מוסר־ספרים. מען האט איהם, נאטירליך, געהאלטען פאר א פרא־אדם, נאר ישראל איז זיך איינזאם געגאנגען זיין וועג. ער האט אנגעהויבען זיך פערטיפען אין דער פראקטישער קבלה, געלייענט די „כתבים פון אר"י", וואס פלעגען דעמאלט ארומגעהן פון האנד צו האנד, און זיך בעקאנט מיט די פראקטישע מיטלען פון דער קבלה,

זוי בעשווערונגען, קמיעות א. א. וו. צו צוואנציג יאהר האט ער זיך בעזעצט אין בראד, גאליציען, און דארט חתונה געהאט מיט דער שוועסטער פון בעוואוסטען רב ר׳ גרשון קוטאווער. זיין שוואגער האט איהם געוואלט מאכען פאר א למדן און געפרובט מיט איהם לערנען תורה, אבער ישראל האט דערצו ארויסגעוויזען א קנאפען חשק. ר׳ גרשון האט זיך געשעמט צו האבען פאר א שוואגער אן עם-הארץ און געראטען ישראל׳ן, ער זאל אבפאהרען פון בראד. יענער האט געפאלגט און איז צוזאמען מיט זיין פרוי אבגעפאהרען פון בראד און זיך בעזעצט אין א דארף צווישען קוטאוו און קאסאוו. דארט האט ער זיך ערנעהרט דערמיט, וואס ער פלעגט גראבען אין די בערג ליימ און די פרוי האט דאס אבגעפיהרט אויף א וועגעלע אין שטאדט אריין. דא, אויפ׳ן שויס פון דער נאטור, צווישען די קארפאטען-בערג, האט דער בעש״ט געקענט איננאנצען זיך אבגעבען זיין איינזאמקייט, און אונטער׳ן פרייען הימעל פלעגט ער שעה׳ן-ווייז מתפלל זיין, פאסטען און זיך פערטיפען אין זיינע רעליגיעזע חלומות. אזוי איינזאם האט ער פערבראכט צווישען די בערג גאנצע זיבען יאהר. נאכדעם האט ער געלעבט א שטיק צייט אין גאליציאנישען שטעדטעל טלוסט, וואו ער איז געווען פריהער א מלמד און שפעטער — א שוחט און א חזן. יענע צייט, לויט דער חסידישער לעגענדע, איז געווען דער פעריאד, ווען דער בעש״ט האט געדארפט מאכען הכנות צו זיין קינפטיגער מיסיע אויף דער וועלט, נאר די ארומיגע מענשען האבען דאס נישט געוואוסט און איהם געהאלטען פאר א פראסטען.

ענדליך איז געקומען די צייט, ווען דעם בעש״ט האט מען „פון אויבען", ווי די חסידים זאגען, צו וויסען געגעבען, אז עס איז געקומען דער מאמענט, ווען ער דארף שוין „נתגלה" ווערן פאר דער וועלט. ער איז דעמאלט אלט געווען זעקס און דרייסיג יאהר. ער האט אנגע-הויבען דערפון, וואס ער פלעגט ארומפאהרען איבער די יודישע שטעדטלעך און היילען קראנקע דורך השבעות, קמיעות און גראזען. אזעלכע וואנדערענדע טערעפערס-רופאים זענען דעמאלט געווען א סך און זיי פלעגען זיך רופען „בעלי שם". ר׳ ישראל האט פאר זיין גוטס-קייט און פראסטקייט בעקומען דעם נאמען „בעל שם טוב". ער פלעגט ארומפאהרען איבער די שטעדט און דערפער פון פאדאליען און וואהלין, און געהיילט דורך זיינע „שפרוכען" און פערשידענע גראזען נישט בלויז יודען, נאר אויך פויערען און אפילו פריצים. צו איהם פלעגט

מען זיך ווענדען מיט בקשות, ער זאָל פּאַראויס נביאות זאָגען וועגען דער צוקונפט פון מענשען, און דער בעש"ט פלעגט דאָס טאָן, עפנענדיג דעם „זהר" און טרעפענדיג לויט דעם אָרט, וואָס האָט זיך אויפגעמישט פאַר זיינע אויגען.

אין ניכען איז דער געוועזענער בעל-מלאכה געוואָרען א ליבלינג פון דער מאַסע. א גוטהערציגער און א פּשוט'ער, האָט ער געוואוסט ווי צו בעגעהן זיך מיט די פּראָסטע מענשען און פערשטאַנען זייער האַרץ. ביסלעכווייז איז ער איבערגעגאַנגען פון דער ראָליע פון א טרעפער צו דער ראָליע פון א פאָלקס-לעהרער. ביסלעכווייז האָט ער אויך זיך אָבגעזאָגט פון די סגופים און אַרויסגעטרעטען מיט א זעלבסטשטענדיגער אָריגינעלער לעהרע: דער עיקר פון דער רעליגיע איז די הייסע תפילה און נישט די לומדות; א פּראָסטער יוד, מיט הייסער אמונה אין האַרצען, וואָס איז האַרציג, היים מתפלל פאַר גאָט, שטעהט העכער פון דעם טרוקענעם למדן, וואָס פערברענגט אַלע זיינע יאָהרען אין לערנען תלמוד.

אַנ'ערך אין יאָהר 1740 האָט דער בעש"ט אויף שטענדיג זיך בעזעצט אין מעדזשיבאָזש, אַ שטעדטעל אין פּאָדאָליען. דאָ איז ער שוין אינגאַנצען אַרויסגעטרעטען אַלס פאָלקס-מנהיג און געשטאַנען אין דער שפּיץ פון אַ גרויסע צאָהל אָנהענגער און תלמידים. זיינע תלמידים פלעגט דער בעש"ט לערנען אויף אַ אָריגינעלען אופן: דורך משלים, צופעליגע געשפּרעכען און קורצע אַפאָריזמען, וועלכע ער פלעגט אַרויסזאָגען בעת אַ שפּאַציר, בעת'ן עסען און אין א נישט-סיסטעמאַטישער פאָרם. די דאָזיגע משלים און קורצע שפּריכווערטער זענען פערבליבען אין די חבורים פון זיינע תלמידים, ווייל דער בעש"ט אַליין האָט גאָרנישט געשריבען.

דער גאַנצער חסידיזם איז געגרינדעט אויף צוויי הויפּט-אידעען: אויף דער אידעע פון „אין סוף" און אויף דער אידעע פון געגענזייטיגער ווירקונג צווישען דער נידעריגער און העכערער וועלט. „אַ מענש דאַרף שטענדיג טראַכטען וועגען דעם, אַז גאָט איז אומעטום און שטענדיג מיט איהם; אַז ער איז ווי די איידעלסטע מאַטעריע, וואָס פערפלייצט אַלץ אַרום; אַז ער איז דער הערשער פון אַלץ, וואָס קומט-פאָר אויף דער וועלט... זאָל אַ מענש געדענקען, אַז בשעת ער קוקט אויף מאַטעריעלע זאַכען, קוקט ער זיך אייגענטליך איין אין דער געשטאַלט פון גאָט, וואָס איז אומעטום אין יעדער זאַך; האָבענדיג דאָס אין זכרון, קען א מענש שטענדיג, אפילו אין קלייניגקייטען, גאָט דינען".

דאס איז די ערשטע גרונד=אידעע. די צווייטע גרונד=אידעע פון חסידיזם שטאמט פון דער קבלה, וועלכע לערנט, אז צווישען דער מאטעריעלער, מענשליכער וועלט און די העכערע געטליכע וועלטען עקזיסטירט א אונאויפהערליכע געגענזייטיגע השפעה, אזוי אז אויך די מענשליכע מעשים רופען ארויס ענדערונגען אין רצון און אין דער שטימונג פון דער גאטהייט. די דאזיגע צוויי אידעען זענען דער גאנצער יסוד פון חסידיזם און פון זיי פאלגען אלע ווייטערדיגע פונקטען פון בעש"ט'ס לעהרע. די הויפט=שטרעבונג פון יעדען רעליגיעזען מענשען דארף זיין דאס בעהעפטען זיך מיט גאט. דאס קען מען דערגרייכען דאן, ווען דער מענש קאנצענטרירט אלע זיינע געדאנקען און מעשים אויף גאט. דער תוך פון דער אמונה איז נישט אין שכל, נאר אין געפיהל, און וואס פייערדיגער עס איז דאס געפיהל, אלץ נאהענטער איז דער מענש צו גאט. דאס וויכטיגסטע מיטעל צו פעראייניגען זיך מיט גאט איז די תפילה, אבער מתפלל זיין דארף מען מיט א ברען, מיט התלהבות, אזוי אז בשעת דער תפילה זאל די נשמה זיך ווי אבטיילען פון גוף. כדי צו דערגרייכען צו אזא ענטוזיאסטישע שטימונג, קען מען אנווענדען פערשיעדענע קינסטליכע מיטלען, ווי מאכען מיט די הענד, שאקלען שטארק מיט'ן קאפ, שרייען א. א. וו. לערנען תורה דארף זיין ביים רעליגיעזען יודען א ביי=זאך און האט נאר דאן א בעדייטונג, ווען מען קומט דורכ'ן לערנען צו א רעליגיעזער שטימונג; דעריבער דארף מען בעסער לערנען מוסר=ספרים, איידער די טרוקענע רבנישע ספרים. אין געגענזאץ דעם „מוסר", וואס האט געלערענט, אז דער מענש דארף זיך אבגעבען מיט תעניתים, סגופים און פערשיעדענע אסקעטישע מעשים, האט דער בעש"ט געלערנט, אז גאט דינען קען מען נאר דורך שמחה, און דעריבער דארף מען פון זיך דערווייטערען אלץ, וואס ווארפט אריין אין א מרה=שחורה. בכלל איז אין דער רעליגיעזער וויכטיגער פון אלץ די שטימונג, די כונה און נישט די אויסערליכע צערעמאניע. א חסיד דארף דינען גאט נישט בלויז דורך מקיים זיין די מצוות, נאר אין אלערליי פארמען: דורך תפילה, דורך מעשים טובים און זאגאר דורך געוועהנליכע טאג=מעשים. וואס מעהר דער מענש איז קאנצענטרירט אין די געדאנקען וועגען גאט, אלץ נאהענטער ווערט ער צו גאט און אויב ער איז שטענדיג בעהעפט מיט איהם, קען ער דערגרייכען צו דער מדרגה פון נבואה. אזא מענש איז א צדיק און ער שטעהט נאהענטער צו גאט, איידער די געוועהנליכע מענשען. דער

צדיק איז א מין פערמיטלער צווישען די פראסטע מענשען און גאט פאר'ן צדיק דארף מען מורא האבען און דורך איהם קען מען אברייני- גען די נשמה פון זינד.

דער לעצטער דאגמאט (וועגען דער גרויסער בעדייטונג פון צדיק) האט שפעטער געשפיעלט א גרויסע ראליע אין דער ענטוויקלונג פון חסידיזם און זאגאר אבגערוקט אויפ'ן צווייטען פלאן אלע איבעריגע יסודות פון בעש"ט'ס לעהרע. דער צדיק אליין איז געווארען א קולט, זיין פערזענליכקייט האט אנגעהויבען שפיעלען מעהר ראליע, איידער זיין לעהרע. „איך בין נישט געקומען צו ר' בער מעזעריטשער — האט אמאל געזאגט איינער פון זיינע תלמידים, — כדי צו הערען פון איהם תורה און שארפע חדושים, איך בין מעהר-נישט געקומען זעהן, ווי אזוי ער טוט אן און טוט אויס די שיך — דאס איז וויכטיגער. וואס איז דען די תורה? א מענש דארף אליין זיין תורה, אין זיינע מעשים, אין זיינע תנועות, אין זיין רעדען, און זיינע מנהגים מיט מענשען און אין זיין בעהעפטען זיך אין גאט". אבער דער דאזיגער קולט האט זיך אנגעהויבען נישט פון ר' בער, נאר נאך א סך פריהער — פון בעש"ט אליין.

זיין לעהרע האט נאר געקענט אינטערעסירען איינצעלנע חסידים, יחידי סגולה; די מאסע ווידער האט זיך נאר אינטערעסירט מיט זיין פערזאן, וואס איז ביי זיי געווארען זייער מנהיג, זייער בעסטער פריינד, זייער לעהרער. דער בעש"ט אליין האט אלץ מעהר אנגעהויבען גלויבען אין זיין גרויסער מיסיע. ארום 1750, ווען זיין שוואגער ר' גרשון קוטאווער, וואס האט דעמאלט שוין מורה געווען אין זיין גרויסקייט, איז געווען אין ארץ ישראל, האט דער בעש"ט אוועקגעשיקט אהין א מין נביאישען מאניפעסט, אין וועלכען ער האט מודיע געווען וועגען דער נבואה, וואס ער האט געזעהען. אין זיין בריעף האט דער בעש"ט דערצעהלט, אז אין טאג פון ראש השנה איז זיין נשמה ארויף אויפ'ן הימעל, וואו ער האט געזעהען משיח'ן און פיעל נשמות פון געשטאר- בענע. ער האט געפרעגט משיח'ן: „זאג מיר, האר מיינער, ווען וועסטו שוין אמאל אראבקומען אויף דער וועלט?" און משיח האט איהם געענטפערט: „אט וועסט דו האבען א צייכען: ווען עס וועט בעוואוסט ווערן דיין לעהרע און עס וועלען זיך פערשפרייטען די קוואלען פון דיין חכמה, ווען אלע איבעריגע מענשען וועלען זיין אימ- שטאנד צו מאכען אזעלכע מופתים, ווי דו, — דעמאלט וועלען

פערשוואונדען ווערן אלע מחנות פון דער קליפה און עס וועט קומען די צייט פון דער גרויסער ישועה".

דער בעש"ט איז דערביי געוועזען אויפריכטיג און גאנץ ווייט פון שווינדעל און בעוואוסטזיניגער נארעריי; די „סודות" אבער האבען דערווייל געווירקט אויף די מיסטיש-געשטימטע יודען. די חסידים פלעגען זאגען, אז דער בעש"ט האט בעציהונגען מיט אליהו הנביא און אז זיין רבי איז אחיה השילוני. די מאסע האט אין איהם געגלויבט, ווי אין א גרויסען בעל-מופת, און זיין קרייז אנהענגער און תלמידים איז אלץ מעהר געוואקסען. נישט לאנג פאר זיין טויט האט דער בעש"ט איבערגעלעבט די שרעקליכע ידיעה וועגען דעם מאסען-שמד פון די פראנקיסטען. די פרומע יודען האבען זיך געפרעהט, וואס מען איז ענדליך פטור געווארען פון די געפעהרליכע אינערליכע פיינד, נאר דער בעש"ט איז טרויעריג געוועזען. „איך האב געהערט, ווי גאט וויינט און זאגט: כל זמן דער קראנקער אבר איז פעראייניגט מיט'ן קערפער, איז נאך פארהאן חאטש א האפנונג, אז ער וועט ווען עס איז זיך אויסהיילען; אבער אויב מען האט איהם אבגעשניטען, איז ער שוין פערפאלען אויף אייביג". אין פריהלינג 1759 איז דער בעש"ט געשטארבען אויף די הענד פון זיינע תלמידים.

נאך דעם בעשט'ס טויט איז די „ממשלה" איבערגעגאנגען צו איינעם פון זיינע תלמידים, ר' בער פון מעזשעריטש. צו יענער צייט איז דער חסידיזם שוין געוועזען שטארק פערשפרייט איבער פאדאליען, גאליציען און וואהלין. אבער די גרעסטע פראפאגאנדע פון חסידיזם האט זיך ערשט אנגעהויבען נאכ'ן בעש"ט'ס טויט. דער צענטר פון דעם חסידיזם איז איצט געווארען מעזשעריטש. ר' בער איז געשטאנען פיעל נידעריגער פון בעש"ט אין טיעפקייט און אריגינאליטעט; ער איז אבער געוועזען פיעל מעהר למדן און דעריבער איז איהם געלונגען, צו געפינען פיעל אנהענגער אויך צווישען די לומדים און רבנים. ער האט פון חסידיזם אראבגענומען דעם פארוואורף, אז דאס איז נאר א בעוועגונג פון עם-הארצים. אין פערלויף פון צוועלף יאהר (1760 — 72) האבען זיך ארום ר' בער'ן גרופירט פיעל אנגעזעהענע לומדים און בעוואוסטע גדולים, וואס זענען געקומען זאגאר פון צענטר פון לומדות — ליטא און וויים-רוסלאנד. ר' בער האט קיין נייעס נישט אויפגעטאן. ער האט נאר פערברייטערט און ווייטער ענטוויקעלט די אידעען פון זיין רבי, דעם בעש"ט, און נאך מעהר פערשטארקט צווישען די חסידים דאס

בלינדע גלויבען אין צדיק, אלס פֿערמיטלער צווישען די געוועהנליכע מענשען און גאָט.

אַ צווייטער וויכטיגער אַפּאָסטאָל פֿון חסידיזם איז געוועזען ר׳ יעקב יוסף הכהן. ער איז פֿריהער געוועזען רב אין שאַרגראָד, נאָר פֿאַר זיין גלויבען אין בעש״ט האָט ער געליטען רדיפֿות און פֿערלוירען די שטעל. מיט דער הילף פֿון בעש״ט האָט ער בעקומען אַ אָרט אַלס מגיד אין נעמיראָוו און נאָכ׳ן טויט פֿון בעש״ט איז ער געוואָרען מגיד אין פּאָלאָנאָיע. ער האָט אומעטום געפֿיהרט אַ ענערגישע פּראָפּאַגאַנדע פֿאַר׳ן חסידיזם, סיי דורך דרשות, סיי דורך ספֿרים. אין 1780 האָט ער אַרויסגעגעבען אַ זאַמלונג פֿון זיינע דרשות, מיט׳ן נאָמען „תולדות יעקב יוסף״, וואו עס ווערן געבראַכט פֿיעל מאמרים און אַפֿאָריזמען, וואָס ער האָט געהערט פֿון מויל פֿון בעש״ט. מיט דעם דאָזיגען ספֿר זענען דאָס ערשטע מאָל אין דער ליטעראַטור ערקלערט געוואָרען די פּרינציפּען פֿון חסידיזם. דאָס איז געוועזען דער ערשטער ספֿר פֿון דער חסידישער ליטעראַטור, וועלכע האָט מיטגעבראַכט מיט זיך גאָר נייע פֿאָרמען און אַ נייעם טאָן.

אין די לעצטע יאָהרען פֿון 18-טען יאָהרהונדערט איז דער חסידיזם פֿערשפּרייט געוואָרען צווישען דער יודישער מאַסע אין פּוילען און זאַגאַר אין ליטאַ מיט אַ אונגעוועהנליכער געשווינדקייט. אין פֿיעל שטעדט זענען געגרינדעט געוואָרען חסידישע קרייזלעך, וועלכע האָבען געהאַט זייערע בעזונדערע שוהלען (שטיבלעך), וואו מען האָט געדאַווענט אויפֿ׳ן חסידישען שטייגער, מיט אַ ברען, מיט דבקות און התלהבות. די חסידים האָבען איינגעפֿיהרט דעם סידור פֿון אר״י, וואָס אונטערשיידעט זיך פֿון געוועהנליכען סידור דורך פֿיעל ענדערונגען אין טעקסט. זיי האָבען אויך געענדערט דעם ריטואַל פֿון שחיטה און נישט געהאַלטען זיך ביי דעם געזעצליכען טערמין פֿון תפֿילת שחרית. געלעבט האָבען זיי צווישען זיך אין גרויס אַחדות, געשטיצט איינער דעם צווייטען און ליעב געהאַט צו פֿערברענגען די צייט צוזאַמען אין שמחות און סעודות, כדי אַרויסצורופֿען אין זיך אַ התלהבות׳דיגע שטימונג, ווי עס פֿאָדערט זיך לויט דער חסידישער תורה.

צדיק איז געוואָרען פֿערשפּרייט אַלץ מעהר און מעהר; ווי נאָר אַ צדיק איז געקומען אין וועלכער עס איז שטאָדט, האָבען צו איהם אָנגעהויבען לויפֿען אָנהענגער פֿון אַלע זייטען. מענער און פֿרויען פֿלעגען קומען צום צדיק נאָך עצות, בעטען ביי איהם אַ רפֿואה צו אַ קרענק, אַ מיטעל

קינדער צו האָבן א. אז. וו. אויב עס האָט זיך געמאַכט, אַז אין איינעם פון טויזענד פעלן האָט דער צדיק געהאָלפן אָדער מיט זיין עצה גוט געטראָפן, האָט מען דאָס אָנגענומען פאַר אַ מופת און די צאָהל חסידים איז אַלץ גרעסער געוואָרען.

וואָס ווייטער, איז דער קולט פון צדיק אַלץ געוואַקסען און צוזאַמען דערמיט איז געוואַקסען אויך די צאָהל פון די צדיקים. די אָנגעזעהענסטע פון זיי האָבען געשטאַמט פון ר׳ בער׳ס קליינזעל; יעדער איינציגער פון זיי האָט אָבער אַרויפגעלעגט זיין אייגענעם אינדיווידועלען שטעמפעל אויף דער חסידישער לעהרע און דעריבער זענען מיט דער צייט געוואָרען חסידים פון פערשידענע שיטות. די פערשידענע שיטות אין חסידיזם קען מען איינטיילען אויף צוויי הויפּטשטרעמונגען: ליטוויש־בעלאָרוסישער און פּויליש־אוקראַינער חסידיזם. די פאָרשטעהער פון פּוילישען חסידיזם זענען געוועזען: ר׳ אלימלך ליזענסקער, ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער, ר׳ נחום טשערנאָבאָלער און ר׳ ברוך טולטשינער, אַ אייניקעל פון בעש״ט. ר׳ אלימלך פון ליזענסק האָט שטאַרק ענטוויקעלט דעם צדיקקולט. דאָס ערשטע געבאָט פאַר אַ חסיד — פלעגט ער זאָגען — איז בוקען זיך פאַר׳ן צדיק. דער צדיק איז דער מעקלער צווישען יודען און גאָט. דורך איהם שיקט גאָט דעם גלויביגען לעבען, ערנעהרונג, קינדער, און עס איז גענוג, אַז דער צדיק זאָל וועלען, דאַן פערמאַכען זיך אַלע קוואַלען פון גוטס. דעריבער דאַרף דער חסיד בלינד גלויבען אין צדיק, אָבטיילען איהם אַ טייל פון זיין פערמעגען און איהם דאַנקבאַר זיין. די דאָזיגע טעאָריע האָט געהאַט אַ ווירקונג: די אָרימע יודען פלעגען אָבגעבען זייערע לעצטע גראָשענס די צדיקים, און דער צדיק האָט נישט אויפגעהערט שיקען ברכות, אויסהיילען פון קראַנקהייטען, בענשען מיט קינדער א. אז. וו. די שענע חסידישע לעהרע איז פערוואַנדעלט געוואָרען אין אַ ווילדען צדיקיזם, אין אַ פּראַקטישען געשעפט. זיין אַ צדיק איז פשוט געוואָרען אַ גוטער מסחר און עס האָבען זיך נאַטירליך געפונען פיעל בעלנים דערויף. די שטעל פון אַ צדיק האָט אָנגעהויבען איבערגעהן בירושה, פון פאָטער צו די קינדער און צו די אייניקלעך. עס האָט זיך געמאַכט, אַז עס איז געשטאָרבען אַ צדיק, וואָס האָט איבערגעלאָזט עטליכע זיהן, און דאַן איז זיין ירושה פונאַנדערגעטיילט געוואָרען צווישען דער גאַנצער „דינאַסטיע”, וועלכע האָט צווישען זיך געפיהרט מיאוסע מחלוקת פאַר דער בכורה.

ניִשט אומעטום איז אָבער דער צדיקיזם געוואָרען אַ קאַריערע. צווישען די צדיקים זענען אויך געווען איינינע אמת׳ע אידעאַליסטען, התלהבות׳דיגע מענשען. אַזעלכער איז געווען ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער, וועלכער האָט פריהער, אין דער ליטא, געליטען פיעל רדיפות פון די רבנים פאַר זיין גלויבען אין חסידות, נאָר דערנאָך איז ער געוואָרען צדיק אין בערדיטשעוו, וואו ער איז געוואָרען זעהר פּאָפּולער און איבערגעלאָזען נאָך זיך אַ ליכטיגען אָנדענקען פון אַ אַיידעלען גייסט און פון אַ מענשען מיט אַ אונגעוועהנליכער ליעבע צום פּראָסטען פאָלק.

אַנדערש האָט זיך ענטוויקעלט דער חסידיזם אין ליטא און אין ביעלאָרוסיע. דאָרט האָט דער חסידיזם ניִשט געפונען פאַר זיך אַזאַ גינסטיגען באָדען, ווי אין פּוילען און אין אוקראַינאַ, און האָט זיך פערשפּרייט זעהר לאַנגזאַם, נאָך לאַנגע רדיפות און ווידערשטאַנדען מצד די רבנים און לומדים. דאָרט איז דער חסידיזם אַריינגעפיהרט געוואָרען דורך די תלמידים פון ר׳ בער מעזשעריטשער: ר׳ אהרן קאַרלינער, ר׳ מענדעל וויטעבסקער און ר׳ זלמן שניאורסאָן (געשטאָרבען אין 1813), דעריבער האָט ער דאָרט אָנגענומען אַן׳אַנדער כאַראַקטער. דאָ איז ער שוין ניִשט געווען קיין דעמאָקראַטישע בעוועגונג, צוגעפּאַסט צום געשמאַק און צו די בעדערפניִשען פון דער מאַסע, נאָר אַ שטרעמונג פון געצעהלטע מענשען, אַריסטאָקראַטען-קעמפּפער, און אויך די לעהרע זייערע האָט דעריבער געהאַט אויף זיך דעם שטעמפּעל פון אַריסטאָקראַטיזם און פון קאָפּ-מענשען. דער אָנגעזעהענסטער פון די ליטווישע רביים, ר׳ שניאור זלמן, האָט בעשאַפען אַ איינענעם סיסטעם, וואָס איז פילאָזאָפיש געווען פיעל מעהר בעגרינדעט און זיך שטאַרק אונטערשיידעט פון פּוילישען חסידיזם. זיין דעוויז איז געווען: „חכמה, בינה, דעת” (פערקירצט: חב״ד), ד. ה. חכמה, פערשטאַנד און וויסען. אין גענענטייל פון בעש״ט האָט ער ניִשט געפאָדערט קיין נאַאיווען גלויבען אין צדיק, נאָר געראָטען, צו קוקען אויף דעם צדיק ווי אויף אַ וועג-ווייזער. ער האָט אויך ניִשט געלייקענט אין דער בעדייטונג פון לערנען און טראַכטען, נאָר, פערקעהרט, געפאָדערט פון יעדען חסיד „צו דענקען און טראַכטען”. ער האָט דעם חסידיזם אָבגערייניגט פון פיעל אַבערגלויבענס און נאַרישע זייטען, אָבער דערפאַר האָט דער חסידיזם אין ליטא ניִשט געהאַט יענע נאַאיוויטעט און פאָלקסטימליכקייט, וועלכע עס האָט געהאַט דער פּוילישער חסידיזם.

אין ליטא האָט זיך אויך אָנגעהויבען דער ענערגישער קאַמפּף פֿון די רבנים געגען חסידיזם. אין דער שפּיץ פֿון די ליטווישע רבנים איז דעמאָלט געשטאַנען ר׳ אליהו ווילנער, וועלכער האָט בעקומען דעם טיטול „גאון“ (1720—97). דאָס איז געווען אַ מענש מיט אַ אייזערנעם ווילען, וואָס האָט פֿון קינדווייז אָן ארויסגעוויזען אונגעוועהנליכע פֿעהיגקייטען. צו זעקס יאָהר האָט ער שוין געלערנט גמרא אָהן דער הילף פֿון אַ רבי. צו צעהן יאָהר האָט ער שוין זיך בעטהייליגט אין רבנישע וכוחים און מיט זיין בקיאות און שכל פֿערוואונדערט די אַלטע גדולים. זיין תפיסה איז געווען אונגעוועהנליך. ער האָט אויף גיך אויסגעלערנט די קבלה און אַזוי גיך אויך ערוואָרבען אַבגעריסענע ידיעות אין מאַטעמאַטיק, געאָגראַפֿיע, אַסטראָנאָמיע. אין ווילנא האָט ער געלעבט איינזאַם, אָבגעשלאָסען, איינגאַנצען פֿערטיפֿט אין לערנען; ערנעהרט האָט ער זיך שלעכט, געשלאָפֿען בסך הכל צוויי שעה אין מעת לעת, ווייניג זיך בעגעגענט מיט מענשען, ווייניג גערעדט און נאָר אין געוויסע שעה׳ן געלייענט שעורים וועגען תלמוד פֿאַר זיינע תלמידים. פֿונ׳ם פּלפּול־סיסטעם האָט ער נישט געהאַלטען; קענענדיג אויסעונווייניג כמעט דעם גאַנצען תלמוד, האָט ער אָהן שום מיה געקענט פּסק׳נען די האַרבסטע שאלה און נישט זעלטען פֿלעגט ער זיך ערלויבען אויסצובעסערן דעם טעקסט פֿון תלמוד אויפֿ׳ן גרונד פֿון טיפֿע קריטישע חקירות. אין אַזאַ אָבגעשלאָסענקייט האָט ער געשריבען פּירושים און הערות צו די ביבלישע, תלמודישע און קבליסטישע ספֿרים, נאָר געשריבען האָט ער דאָס אַלץ אָהן אָרדנונג, מיט רמזים, האַלבע ווערטער, ווייל ער אַליין האָט נישט גערעכענט אַרויסצוגעבען קיין זאַך פֿון זיינע כתבים און דאָס נאָר איבערגעלאָזען פֿאַר די קינפֿטיגע דורות. ר׳ אליהו ווילנער איז געווען די פֿערקערפּערונג פֿון דער ליטווישער גאונות; די רבנישע וויסענשאַפֿט איז פֿאַר איהם געווען אַלץ; אין איהר האָט ער געזעהען דעם גאַנצען זין פֿון יודענטום. ער איז געווען דער אָבגאָט פֿון די רבנים אין ליטא און אין אַנדערע לענדער; דער המון האָט מורא געהאַט פֿאַר איהם, אָבער איהם נישט פֿערשטאַנען, פּונקט ווי ער האָט דעם המון נישט פֿערשטאַנען. נאַטירליך, האָט אַזאַ מענש נישט געקענט סימפּאַטיזירען מיט דער דעמאָקראַטישער חסידישער בעוועגונג. אַלס אַסקעט און אַלס גרוסער קאָפּ האָט דער חסידיזם אין איהם בעליידיגט זיין איינזאַמען שטאָלץ און זיין גאונות, געגען וועלכער די חסידישע האָט אויסגעזעהען קליין און נישטיג.

נאָך אין 1772, ווען אין ליטאָ האָבען זיך אָנגעהויבען גרינדען געהיימע חסידישע קרייזלעך און אין ווילנאָ האָט מען ענטדעקט איינינגע אָנפיהרער פון די חסידים, האָט דער ווילנער קהל, מיט דער ערלויבניש פון „גאון", ערקלערט אַ חרם געגען די חסידים. פון ווילנא האָט מען פונאַנדערגעשיקט צירקוליאַרען צו אַנדערע רבנים מיט אַ אויפרוף, שטרענג אַרויסצוטרעטען געגען דער „אַפּיקורסישער סעקטע". דאַן האָבען זיך אין גאַנץ ליטאָ אָנגעהויבען רדיפות אויף די חסידים. אויך די גאַליציאַנער רבנים, וועלכע האָבען זיך פערזאַמעלט בעת אַ יריד אין בראָד, האָבען אויסגערופען אַ חרם געגען יעדען, וואָס וועט דאַוונען לויט'ן חסידישען נוסח, טראָגען ווייסע מלבושים אום שבת (ווי עס פלעגען טאָן פיעל פון די צדיקים און חסידים) און בכלל בעטייליגען זיך אין די חסידישע קרייזלעך. ווען עס איז פערעפענטליכט געוואָרען דאָס ווערק פון ר' יעקב יוסף הכהן, וואו עס ווערט בעריהרט דער כבוד פון די רבנים און לומדים, האָט זיך אין דער רבנישער וועלט ווידער אָנגעהויבען אַ געוואַלד. פון ווילנא האָט מען געגעבען אַ סיגנאַל, אַז מען זאָל אָנהויבען אַ קאַמפף געגען די חסירים.

אין 1781 זענען די ליטווישע רבנים זיך צונויפגעפאָהרען בעת דעם יריד אין זעלוואַ (גראָדנער גוב.) און פון דאָרט פונאַנדערגעשיקט אויפרופען צו אַלע יודישע געמיינדעס, פאָדערענדיג די שטרענגסטע שטראָפען פאַר די חסידים. די פרומע יודען האָבען בעקומען אַ בעפעהל אומעטום אויסצושליסען די חסידים פון דער געזעלשאַפט, נישט חבר'ען זיך מיט זיי, נישט האָבען מיט זיי קיינע בעציהונגען, נישט מתחתן זיין זיך מיט זיי, נישט בעגראָבען זייערע מתים און בכלל קוקען אויף זיי, ווי אויף מענשען פון אַ אַנדער רעליגיע. ווען אין ביעלאָרוסיע זענען ענטשטאַנען גרויסע גרופען „חבד'ניקעס" (חסידים פון ר' זלמן שניאורסאָן), האָט די אַגיטאַציע געגען די חסידים זיך נאָך מעהר פערשטאַרקט. אויף די רבנים־צוזאַמענפאָהרען אין מאָהיליעוו און אין שקלאָוו זענען אָנגענומען געוואָרען אַ רייהע רעפרעסיעס געגען די חסידים און זייער מנהיג, ר' זלמן, איז אָנערקענט געוואָרען פאַר אַ אַפּיקורס. ר' זלמן האָט געפרובט פערענטפערן זיך אין ספּעציעלע אויפרופען צו די רבנים, וואו ער האָט זיך געסטאַרעט צו בעווייזען, אַז ער איז אַ איבערגעגעבענער טרייער יוד; ער איז אויך ספּעציעל געפאָהרען קיין ווילנאָ, כדי צו זעהען זיך מיט דעם אָנפיהרער פון די מתנגדים, דעם גאון, און איבעררעדען מיט איהם פערזענליך, אָבער

דער שטרענגער גאון האָט אפילו נישט געוואָלט איהם אויפנעהמען. אַם ענדע פון 18-ען יאָהרהונדערט איז דער קאַמפף צווישען ביידע פאַרטייען נאָך שאַרפער געוואָרען, עס האָבען זיך אָנגעהויבען פון ביידע זייטען, איבערהויפט פון די מתנגדים, מיאוסע מסירות און רכילות, אַזוי אַז אין דעם קאַמפף האָט זיך געמוזט אַריינמישען די רוסישע רעגיערונג, וועלכע האָט גענומען אויף זיך די ראָליע פון אַ פערמיטלערין צווישען די קעמפפענדע פאַרטייען. אָבער אפילו די פיזישע מאַכט האָט דאָ וויניג אויפגעטאָן און נאָך אַ לאַנגע צייט זענען די חסידים און מתנגדים אין דער ליטא פערבליבען פערביטערטע שונאים איינע די אַנדערע.

אויפ׳ן חשבון פון דער השכלה מיט׳ן חסידיזם צוזאַמען דאַרף מען צורעכענען דעם פילאָזאָף שלמה זלמן מיימון, איינער פון די אָריגינעלסטע גייסטער נישט בלויז ביי יודען, נאָר אויך אין גאַנץ אייראָפּאַ. דאָס איז געווען אַ מענש, וואָס איז ערצויגען געוואָרען אין דער חסידישער וועלט, ענטלאָפען צו דער פילאָזאָפיע און השכלה, גאָר ענדליך איבערגעוואַקסען ביידע וועלטען און פון ביידע זיך דערווייטערט; אַ מענש, וואָס האָט זיין גאַנץ לעבען קיין רוה און קיין פרידען נישט געוואוסט; אַ אונגעוועהנליך-בעגאַבטער אָרימער יודישער פילאָזאָף, וואָס האָט שטענדיג געמוזט וואַנדערן פון אָרט צו אָרט, פון איין גלויבען צום צווייטען און אין ערגעץ קיין מקום מנוחה נישט געפונען פאַר זיין מידען קערפּער און פאַר זיין קריטישען גייסט.

שלמה זלמן מיימון (1750—1800) איז געבוירען געוואָרען ביי אַ פאַמיליע פון אַ דאָרפס-אַרענדאַר אין ליטא (נעבען ניעסוויז, מינסקער גוב.). נאָך אין די קינדער-יאָהרען האָט ער געמוזט וואַנדערן פון דאָרף צו דאָרף צוזאַמען מיט זיינע עלטערן, וועלכע זענען גע׳רודפ׳ט געוואָרען דורך זייערע שכנים-קריסטען און געמוזט געהן זוכען פרנסה. אָבער נישט קוקענדיג אויף דער אָרימקייט, אין וועלכער ער איז ערצויגען געוואָרען, האָט ער דאָך בעקומען אַ גוטע שול לויט יענער צייט און אַרויסגעוויזען זעלטענע פעהיגקייטען. צו 11 יאָהר האָט ער שוין גע׳שמ׳ט פאַר אַ נ׳עלוי און עס האָבען זיך שוין געפונען פיעל בעלנים, וואָס האָבען איהם געוואָלט נעהמען פאַר אַ איידים. זיין אָרימער פאָטער האָט אָהן דעם וויסען פון זיין זוהן איהם צוגערייט צוויי כלות

מיט אמאל. דער פאטער פון איינער פון די צוויי כלות האט ארויס־געגנב'עט דעם יונגען חתן און איהם צוגענומען אהיים צו זיך, כדי עס זאל איהם נישט אויסחאפען דער צווייטער פאטער, אבער ער האט געמוזט אומקעהרען דעם געגנב'עטען חתן, וועלכער האט חתונה געהאט מיט דער צווייטער כלה. צו 12 יאהר איז ער שוין געווען א מאן פון א ווייב, געטראגען א עול אויפ'ן קאפ און כדי צו ערנעהרען זיך, איז ער געווארען א מלמד אין א קליין שטעדטעל.

דאס פאמיליען־לעבען האט איהם אבער, ווי עס שיינט, ווינציג אינטערעסירט און דער יונגער מיימון האט זיך פערטיעפט אין מחשבות און חלומות. פון תלמוד איז ער איבערגעגאנגען צו דער קבלה, וועלכע ער האט א געוויסע צייט געליעבט ביז שגעון. ער איז געפאהרען צום צדיק ר' בער מעזעריטשער, פון וועלכען ער האט געהאפט וואונדער צו זעהן, נאר די חסידישע סביבה איז איהם נישט געפעלען געווארען און אין גיכען האט ער זיך מיאש געווען פון דער גאנצער קבלה. דאן איז ער איבערגעשפרונגען צום „מורה נבוכים" פון רמב"ם און דאס דאזיגע ווערק איז איהם באלד אזוי טייער געווארען, אז עס איז געווארען ווי א טייל פון זיין נשמה. לכבוד דעם רמב"ם האט ער זיך א נאמען געגעבען מיימון און ביים נאמען פון רמב"ם פלעגט ער זיך שווערען יעדעס מאל, ווען ער האט געוואלט צווינגען זיך אליין צו עפעס. דער „מורה נבוכים" האט אבער אויך אין גיכען אויפגעהערט בעפרידיגען דעם קריטישען שכל פון יונגען דענקער, וואס האט נישט אויפגעהערט צו זוכען און פארשען. ער האט זיך דערוואוסט, אז אין דייטשלאנד האט זיך צווישען די יוד'ען אנגעהויבען עפעס א נייע בע־וועגונג, אז דארט איז דא א פלאץ פאר מעהר פרייע חקירה, און אין 1777 פערלאזט ער זיין פרוי און זיין פאמיליע און לאזט זיך אוועק קיין דייטשלאנד.

ער איז דעמאלט 25 יאהר אלט געווען, נאר שוין ווילד, מיט א גרויסער בארד, זעהר ארים און קאמיש געקליידעט, מיט א זאפאס פון א ביסעל קענטניש אין פויליש, און אין אזא פארם האט דער מאן פון א פרוי מיט קינדער זיך פארגעשטעלט פאר די משכילים אין קע־ניגסבערג און זיי ערקלערט, אז ער וויל זיך אבגעבען צו בילדונג. פון קעניגסבערג האט ער געמוזט אבפאהרען דורך שטעטין קיין בערלין און די דאזיגע נסיעה זיינע איז געווען פול מיט יסורים און ליידען. אין בערלין האבען די פרנסים פון דער געמיינדע איהם נישט געוואלט

ערלויבען צו וואוינען, ווייל די פוילישע יודען, וואס האבען פערלאזען דעם תלמוד, זענען געווען בעוואוסט אלס אפיקורסים און האבען אומע־טום ערוועקט א חשד אויף זיך. געצוואונגען אויף אזא אופן צו פער־לאזען בערלין, האט מיימון זיך פערבונדען מיט עפעס א שנארער, און מיט איהם צוזאמען געוואנדערט פון שטאדט צו שטאדט, געגאנגען איבער די הייזער, ביז ער איז געקומען, כמעט א נאקעטער, קיין פויזען. דארט האט אויף איהם רחמנות געהאט דער יונגער און גוטהערציגער רב, ר' הירש יאנאוו, וואס איז געווען א פערברענטער געגנער פון דער השכלה, נאר ער האט נישט געפרעגט מיימאנ'ען וועגען זיינע איבערצייגונגען און פריהער פון אלץ איהם בעקליידט און געגעבען צו עסען.

אויך אין פויזען האט אבער מיימאן נישט געפונען קיין רוה אויף א לאנגע צייט און ער האט ווייטער אנגעהויבען וואנדערן, ביז ער איז אין 1779 ווידער געקומען קיין בערלין. דארט איז איהם צו דער האנד געקומען עפעס א פילאזאפיש ווערק אויף דייטש און הגם מיימאן האט נאך דעמאלט ווינציג געקענט די דייטשע שפראך, האט ער דאך מיט זיין שארפען שכל געחאפט דאס, וואס די שפראך האט פון איהם פערבארגען. ער האט באלד בעגריפען דעם אינהאלט פון בוך, גע־פונען פיעל קשיות געגען דער פילאזאפיע פון דייטשען מחבר און דאס אלץ האט ער אנגעשריבען אויף א פאפיער אין העברעאיש און אריינגעשיקט מענדעלסאנ'ען, וועלכער האט אין איהם דערקענט א אריגינעלען דענקער און אנגעהויבען איהם שטיצען. מיימאן האט אנגע־הויבען ווערן בעוואוסט, און וואלט ער געווען א פראקטישער מענש, וואלט ער געקענט מאכען א גוטע קאריערע. ער איז אבער געווען בטבע א סקעפטיקער, א מענש מיט זעהר א קריטישען שכל און איז אין קיין זאך נישט פעהיג געווען צו גלויבען. דערצו האט נאך דער שארפער איבערגאנג פון דער רבנישער ליטעראטור צו דער דייטשער פילאזאפיע און פון דעם פאטריארכאלען לעבען פון א ליטווישען יודען צו א לעבען פון א געבילדעטען אייראפעער — געמוזט מאכען א גרויסע ווירקונג אויף מיימאנ'ס נשמה. ער איז געווען א פריהצייטיגער גייסט און איז געווים שוין דעמאלט געווען איבערגעוואקסען די השכלה מיט דער גאנצער דייטשער פילאזאפיע, וועלכע איז אייגענטליך אין יענער צייט געווען גאנץ אויבערפלעכליך און נישט־טיעף. ער האט אנגעהויבען לייקענען אין אלע יסודות פון יעדער רעליגיע און פון יעדער מאראל.

נישט געגלויבט אין דעם אינערליכען מענשליכען רצון צו אמת און גע־רעכטיגקייט, און אזוי ווי ער האט אליין נישט געקענט ארויסשטעלען קיין נייעם, פאזיטיווען אמת געגען די אלע אנגענומענע אמת׳ען, וועל־כע ער האט געהאלטען פאר שקר, איז ער געווארען ציניש־ווילד, געפיהרט א לעבען אהן ארדנונג און אהן מאראל און זיך ערוואָרבען די אנטיפאטיע פון זיינע פריינד, וואס זענען פון איהם אבגעטרעטען. ער האט געלייקענט אין אלע מאראלישע שיטות, וואס זענען לויט זיין מיינונג געווען נישט מעהר ווי פוסטע סברות, אהן א שום גרונד; מיט זיין שארפער לאגיק האט ער אויפגעוויזען, אז אויך דער בעגריף וועגען גאטהייט איז נישט מעהר, ווי א פוסטער געדאנק אהן א אינהאלט; לויט זיין איבערצייגונג איז פאר דעם מענשען נישט געבליבען קיין אנדער זאך, ווי פאָרשען, דענקען, געפינען אידעען, דערנאך זיי אליין צעווארפען און אויפשטעלען נייע. ער האט אויך געהאט די דרייסטקייט צו צווייפ־לען אין דער גרויסקייט פון מענדעלסאָן׳ען, אין וועלכער קיינער האט דעמאלט נישט געלייקענט, אָבער דאס אלץ האט ער געטאן נית פון קנאה, נישט פון קיין פערזענליכע נטיות, נאר פון ריינער איבערצייגונג. ביי אזעלכע איבערצייגונגען איז איהם געבליבען נישט קיין אנדער זאך, ווי ציניזם און בטלה. ווען מענדעלסאן האט איהם גע׳מוסר׳ט, פאר־וואס ער פערנעהמט זיך נית מיט קיין פראקטישער ארבייט און פארוואס ער האט זיך אריינגעלאזט, לויט די קלאגען, וואס געהען וועגען איהם, בלויז אין פוסטע תענוגים, אין א חברה פון לעבּ־יונגען, — האט מיימאן דאס נישט אבגעלייקענט, נאר געענטפערט, אז לויט זיין שיטה זענען אלע מענשען נישט מעהר, ווי עפיקורעער.

מענדעלסאן און זיינע פריינד האבען זיך שוין מיאש געווען צו מאכען מיימאָן׳ען פאר א שטיקעל „מענש". מען האט איהם אויפגעהערט שטיצען און ער האט געמוזט וויטער וואנדערן. אין האלאנד איז ער פריהער אנגענומען געווארען מיט גרוים כבוד, נאר צוליעב זיין אויס־געלאסענעם לעבען, האבען די פרומע יודען איהם אנגעהויבען רודפ׳ן אזוי וויט, אז מען פלעגט אויף איהם ווארפען שטיינער אין גאס. זיין לאגע איז געווארען אלץ ערגער און ער האט שוין געהאט בעשלאסען זיך נעהמען דאס לעבען. אין האמבורג האט ער זיך צוזאמענגעטראפען מיט א גלח און איהם פארגעלעגט צו שמד׳ן זיך, אָבער נאר בתנאי, אז ער זאל האבען די פרייע ברירה, צו גלויבען אין קריסטוס׳ען אדער נישט. נאטירליך, האט דער גלח נישט מסכים געווען אנצונעהמען אין דער

קירך אזא אַפּיקורוס, וואָס גלויבט אין גאָרנישט. צו 30 יאָהר האָט ער אויך געפּרובט בעזוכען די גימנאַזיע און זיצען אויף איין באַנק מיט יונגלעך, כדי צו פערפאָלקאָמען זיך אין שפּראַכען. אָבער דאָס האָט נאָר אַרויסגערופען געלעכטער און אויסערדעם איז מײַמאָן נישט געווען געוויינט צו קיין דיסציפּלין, אַזוי אַז ער האָט געמוזט פערלאָזען די גימנאַזיע. פון האַמבורג איז ער ווידער געקומען קיין בערלין און מענדעלסאָן מיט זיינע פריינד האָבען איהם ווידער אָנגעהויבען שטיצען, נאָר כדי פּטור צו ווערן פון איהם, האָבען זיי איהם געגעבען לפּנים עפּעס אַליטעראַרישע אַרבייט און אָבגעשיקט קיין דעסוי. אין גיכען האָט ער זיך צוקריגט מיט זיינע שטיצער און ער איז פון דעסוי אָבגעפאָהרען קיין ברעסלוי.

אין 1790 האָט מײַמאָן אַרויסגעגעבען אויף דייטש זיין בוך „אַ פּראָבע־פאָרשונג וועגען דער טראַנסצענדענטאַלער פילאָזאָפיע". נאָך דעם בוך האָט ער פערעפענטליכט אַ רייהע אַנדערע ווערק וועגען מעטאַפיזיק און לאָגיק. וועגען זיין ערשטען ווערק האָט דער בעריהמטער פילאָזאָף קאַנט זיך אָבגערופען אַזוי: „קיינער פון מיינע געגנער האָט אַזוי טיעף נישט פערשטאַנען דעם תוך פון מיין סיסטעם, ווי מײַמאָן, און בכלל זענען נישט פיעל בעגאַבט מיט אַזאַ איידעלען און טיפזיניגען שכל אין אַזעלכע אַבסטראַקטע און קאָמפּליצירטע פראַגען". אין 1792 איז אַרויס זיין „לעבענסגעשיכטע", וואו עס ווערט בולט און מיט גרויס טאַלענט אָבגעשילדערט דאָס לעבען פון די פּויליש־ליטווישע יודען און וואו עס ווערט דערצעהלט די טרויעריגע ביאָגראַפיע פון מחבר. מײַמאָנס אויטאָביאָגראַפיע האָט געמאַכט אַ גרויסען איינדרוק אויף פיעל קריסטען, צווישען אַנדערע אויך אויף געטע און שילער. אויף העברעאיש איז נאָר אַרויס זיין נישט־פערענדיגטער פּירוש צום „מורה נבוכים" פון רמב"ם, „גבעת המורה".

אין ברעסלוי האָט מײַמאָן זיך צוזאַמענגעטראָפען מיט דעם פּאָעט אפרים קוה (געבוירען אין ברעסלוי אין יאָהר 1731 און געשטאָרבען אין 1790), וועלכער איז גייסטיג איהם געווען זעהר נאָהענט. אויך אפרים קוה איז געווען אַ צובראָכענער מענש, אַ צורישענע טראַגישע נשמה, וואָס איז געשליידערט געוואָרען פון איין וועלט אין דער אַנדערער. ער האָט פערלוירען זיין גאַנץ פערמעגען דורכדעם, וואָס ער איז נישט צוגעפּאַסט געווען צום פּראַקטישען לעבען, און האָט געליטען דחקות און הונגער. אויך ער איז וויִט אַוועק פון יודענטום, נאָר

שמד'ען זיך האט ער נישט געוואלט און געענדיגט דערמיט, וואס ער איז פון זינען אראב. מיימאן און קוה זענען באלד זעהר בעפריינדעט געווארען, נאר ביידע זענען געווען זעהר ארים און איינער האט דעם צווייטען נישט געקענט העלפען. זיצענדיג אין ברעסלוי, איז צו איהם פלוצלונג געקומען זיין פרוי, וואס ער האט פערלאזען נאך מיט יאהרען צוריק, און איהם געבראכט זיין עלטערען זוהן, וואס איז שוין דעמאלט אלט געווען 20 יאהר און צו וועלכען דער פאטער האט קיין ליעבע נישט געקענט פיהלען. זיין פרוי האט פון איהם געפאדערט אדער גט, אדער אז ער זאל מיט איהר ווידער אנהויבען לעבען, און מיט מיה האט זיך איינגעגעבען צו פועל'ן ביי מאמאנ'ען, אז ער זאל געבען זיין פרוי א גט.

אין 1788 איז מיימאן ווידער אבגעפאהרען קיין בערלין. דארט האט ער פון ארימקייט ווידער געוואלט שמד'ען זיך, נאר זיינע פריינד האבען איהם געגעבען שטיצע און אבגעהאלטען פון שמד. ביז זיין טויט האט מיימאן נישט אויפגעהערט צו פיהרען זיך אנדערש און נישט אויפגעהערט נעהמען שטיצע. די לעצטע יאהרען האט ער געוואוינט אין גוט פון זיין פריינד גראף קאלקרייט, וועלכער האט איהם מיט אלץ אויסגעהאלטען און איז אויסגעשטאנען זיינע אלע קאפריזען און משוגעת'ען. אין זיין גוט (אין שלעזיען) איז דער ארימער ליידענדער פילאזאף געשטארבען און בעגראבען געווארען אין גלאגוי, אהן כבוד און איינזאם, ווי איינזאם און אהן כבוד ער האט געלעבט.

דרייצעהנטעס קאפיטעל.

די פראנצויזישע רעוואלוציע און די עמאנציפאציע.

דאס ערשטע לאנד אין איירָאפא, וואס האט אנערקענט דעם אמת'ען פרינציפּ פון פרייהייט, איז געווען פראנקרייך און איהר האבען די יודען צו דאנקען פאר דער גלייכבערעכטיגונג, וואס זיי האבען שפעטער בעקומען אויך אין אנדערע איירָאפּעאישע לענדער. אבער אויך אין פראנקרייך איז דאס נישט אזוי לייכט אנגעקומען און שוין נאכדעם ווי דאס פראנצויזישע פאלק האט זיך מיט אמאל אבגעשאקעלט פון אלע אבערגלויבענס פון דער פערגאנגענהייט און ערקלערט גלייכע מענשען-רעכט פאר אלע, איז בנוגע צו יודען נאך אויף א לאנגער צייט פערבליבען די אלטע פאלשע מיינונג און זיי זענען אין דעם כלל פון „אלע מענשען" נישט אריינגענומען געווארען. די פרייהייט-יסודות פון דער גרויסער פראנצויזישער רעוואלוציע האבען סוף כל סוף מנצח גע-ווען אויך די פאלשע טענות געגען יודען; נאר לאנג האט געדויערט דער שטרייט פאר דער יודישער גלייכבערעכטיגונג און די געשיכטע פון דער יודישער עמאנציפּאציע אין פראנקרייך איז אין פיעל הינזיכטען חאראקטעריסטיש און לעהר-רייך.

מליצי יושר און פערטיידיגער האט די יודען אין פראנקרייך נישט געפעהלט. נאך פאר דער רעוואלוציע האט געפיהרט א דרייסטע אגיטאציע פאר דער יודישער גלייכבערעכטיגונג דער יוד סערף בער. דאס איז געווען א רייכער און געלעהרטער מענש, וואס זיין אייגענע גינסטיגע לאגע אין דער מלוכה האט איהם נישט פערגעסען געמאכט אן דער טרויעריגער לאגע פון זיינע ברידער. בער פלעגט צושטעלען אמוניציע

פֿאַר דער פֿראַנצויזישער אַרמעע און צוליעב דעם האָט ער געמוזט וואוינען אין שטראַסבורג, וואו יודען איז נישט ערלויבט געווען צו וואוינען. צוערשט האָט מען איהם דאָרט ערלויבט וואוינען נאָר איין ווינטער, נאָר אַזוי ווי ער איז זעהר נוצליך און נויטיג געווען פֿאַר דער רעגירונג, האָט מען איהם די ערלויבניש יעדעם מאָל ווידער פֿערלענגערט, אַזוי אַז ער איז שטראַסבורג געוואָרען אַ שטענדיגער איינוואוינער. ביסלעכווייז האָט ער אַהין אַריינגעבראַכט נאָך עטליכע יודישע פֿאַמיליעס, אָבגעקויפֿט הייזער און דער קעניג לודוויג XVI האָט איהם געגעבען אַ ערלויבניש צו קויפֿען אויך ערד און נחלאות. סערף בער האָט אין שטראַסבורג אויפֿגעשטעלט פֿאַבריקען און זיך געסטאַרעט, אַז די אַרבייטער דאָרט זאָלען זיין אויסשליסליך יודען, כּדי אַראָבצונעהמען די אַלטע בעשולדיגונג, אַז יודען זענען נישט פֿעהיג צו קיין פּראָדוקטיווער אַרבייט. בער איז געשטאַנען אין פֿערבינדונגען מיט מענדעלסאָן און האָט זיך משתדל געווען פֿיעל מאָל פֿאַר'ן קעניג, אַז מען זאָל יודען ערלויבען וואוינען אין גאַנץ פֿראַנקרייך. ער האָט ענדליך גע'פּועל'ט ביים ווייכהערציגען און גוטען לודוויג, אַז עס זאָל צונויפֿגערופֿען ווערן אַ קאָמיסיע פֿון זעכציג אָנגעזעהענע יודען, וואָס זאָלען אויסאַרבייטען אַ פּראָיעקט, ווי אַזוי צו פֿערבעסערן די יודישע לאַגע, און וואַרשיינליך האָט לודוויג נאָר אַ דאַנק דער דאָזיגער קאָמיסיע קאַסירט (1784) דעם שענדליכען געזעץ וועגען אַ ספּעציעלען קאָפּ־שטייער פֿאַר יודען. דאָס איז געווען דער ערשטער יודישער נצחון; נאָר דער קאָמיסיע איז נישט בעשערט געווען צו פֿערענדיגען איהר אַרבייט, און איהרע פּראָיעקטען זענען נישט פֿערעפֿענטליכט געוואָרען.

פֿון די אייגענע יודישע פֿערטיידיגער דאַרף מען אויך דערמאָנען דעם געבילדעטען און גייסטרייכען יונגען מאַן י ה ו ש ע ב ע ר ב י נ ג, וועלכער איז אַרויסגעטרעטען אין דער ליטעראַטור מיט אַ גרינדליכע און גייסטרייכע פֿערטיידיגונג פֿון יודען. ער האָט גערעדט, ווי אַ שטאָלצער מענש, דערמאָנט דער קריסטליכער וועלט, אַז אין דער צייט, ווען זיי, די קריסטען, זענען נאָך געצען־דיענער געווען, זענען ביי יודען שוין געווען פֿיעל גרויסע מענשען, און ער האָט נישט קיין חסד געבעטען, נאָר געפֿאָדערט, אַז יודען זאָלען האָבען דאָס רעכט צו געניסען פֿון אַלע נאַטירליכע מענשליכע רעכטען און אַז עס זאָל צערשטערט ווערען די וואַנט, וואָס טיילט זיי אָב פֿון דער גרויסער וועלט און בעליידיגט זייער כּבוד.

גרויס אינטערעס האט דעמאלט ארויסגערופען דער „מעציר האס־קורס". די „געזעלשאפט פאר וויסענשאפט" אין מעץ האט אין יאהר 1785 בעשטימט א פרעמיע פאר דעם, וואס וועט געבען די בעסטע תשובה, ווי אזוי צו פערענטפערן די פערוויקעלטע יודענפראגע, וואס איז דעמאלט געשטאנען אויף דער טאגעס־ארדנונג און אינטערעסירט אלע בעסטע מענשען פון פראנקרייך. ניין מענשען האבען צוגעשיקט תשובות אויף דער פראגע און נאר צוויי פון זיי זענען געווען נישט גינסטיג פאר יודען. די פרעמיע האט מען צוטיילט צווישען דרייען: צווישען יוד זאלקינד הורוויץ (אקאונער), אדוואקאט טיער און גייסטליכען גרעגואר. דעם גרעסטען רושם האט געמאכט דאס ווערק פון גרעגואר. א טיעף־איבערצייגטער און גלויביגער קריסט, וואס האט אפילו די רעוואלוציע געוואלט מאכען פאר א קריסטליכע בעוועגונג, איז ער צוזאמען דערמיט געווען אויך א פערברענטער אנהענגער פון פאלקאמער פרייהייט, פאר וועלכער ער האט זיין גאנץ לעבען אבגעגעבען. אין נאמען פון קריסטענטום האט ער אויך געפאדערט פרייהייט פאר'ן גערריקטען יודישען פאלק און זיינע ווערטער, וואס זענען ארויס פון ריינעם הארצען און פון טיעפער איבערצייגונג, האבען געדארפט מאכען א טיעפען איינדריק אויף די קריסטען.

דערווייל איז אנגעקומען די רעוואלוציע. די פארטוגעזישע, „ספרד'ישע" יודען, וואס זענען פאליטיש געווען פיעל מעהר ענטוויקעלט, איידער די אשכנזים, זענען כמעט אלע געווען פערברענטע אנהענגער פון דער רעוואלוציע. פון די קוים 560 יודען, וואס האבען געוואוינט אין פאריז, האבען העכער הונדערט געדיענט צוגלייך מיט די פראנצויזען אין דער נאציאנאל־גווארדיע און אנגעהערט צו די פאליטישע קלובען. זיי זענען געווען זעהר טעטיג אין די פערזאמלונגען, זענען אויסגעקליבען געווארען פאר וואהל־מענער, פול געמאכט די צייטונגען מיט לויב־ליעדער לכבוד דער רעוואלוציע און א גרויסען חלק פון זייערע פערדיענסטען אבגעגעבען פאר די בעדערפנישען פון קאמפף פאר דער פרייהייט. ווען עס איז איינגענומען געווארען די באסטיליע און דאס פאלק האט זיך דערשפירט פריי פון די דעספאטישע קייטען, האט מען נישט אומעטום זיך בעצויגען מיט מיטגעפיהל און ברודערליכקייט צו די געדריקטסטע און געפלאגטסטע צווישען אלע געדריקטע, צו די יודען. ווען דער המון איז בעפאלען די גיטער פון ערד־בעזיצער און חרוב געמאכט די פערמעגענס פון די מאנאהען, האט מען די יודען, וואס

זענען אַליין געווען געדריקט דורך די ערד-באַזיצער און גייסטליכע, אָנגענומען פאַר פריינד פון דער קנעכטשאַפט און זיי בעהאַנדעלט, ווי שונאים. אין עלזאַס איז דער המון מיט אַכזריות בעפאַלען די יודען, צוראַבירט זייער גוטס, חרוב געמאַכט זייערע הייזער, און זיי געצוואונגען, כמעט נאַקיט צו ענטלויפען קיין באַזעל. די יודען פון עלזאַס האָבען זיך געווענדעט צום גייסטליכען גרעגואַר, וועלכער איז געווען אַ דעפוטאַט אין דער נאַציאָנאַל-פערזאַמלונג; ער האָט אָבגעשילדערט פאַר דער פערזאַמלונג די מיאוס'ע אָנפאַלען אויף יודען און אין היינטע ווערטער געפאָדערט, אַז דער פּאַרלאַמענט זאָל זיך אָננעהמען פאַר דעם גע'רודפ'טען און געדריקטען פאָלק.

אין דער נאַציאָנאַל-פערזאַמלונג זענען דאָס רוב דעפוטאַטען געווען געשטימט לטובת יודען, נאָר דאָך איז אַוועק אַ שטיק צייט, איידער מען האָט זיך גענומען צו דער יודען-פראַגע, ווייל די פערזאַמלונג האָט מורא געהאַט אַרויסצורופען אַ אויפרעגונג צווישען פאָלק און זיך געסטאַרעט אויסצודרעהען פון דער אונאַנגענעהמער לאַגע. דעם 21-טען אויגוסט האָט די נאַציאָנאַל-פערזאַמלונג אָבגעהאַלטען איינע פון איהרע שטורמדיגסטע זיצונגען. אויף דער טאַגעס-אָרדנונג איז געשטאַנען די פראַגע וועגען פרייהייט פון רעליגיע. איינער פון די דעפוטאַטען האָט פאָרגעלעגט אָנצונעהמען אַזאַ געזעץ: „מען טאָר נישט אָנריהרען קיין מענשען פאַר זיינע רעליגיעזע איבערצייגונגען און מען קען נישט שטערען קיין מענשען צו דינען גאָט אויף זיין שטייגער". די קאַטוילישע גייסטליכע האָבען געמאַכט אַ גוואַלד, נאָר נאָך לאַנגע דעבאַטען איז דער דאָזיגער נוסח, וואָס איז פון דאַן אָן געוואָרען דער יסוד פון אַלע קאָנסטיטוציעס, אָנגענומען געוואָרען. מיט דעם דאָזיגען געזעץ איז פערענטפערט געוואָרען אויך אַ טייל פון דער יודענפראַגע; די יודענפראַגע אין אַלגעמיין אָבער האָט די פערזאַמלונג אַלץ נאָך נישט געוואָלט בעטראַכטען, ווייל זי האָט געהאַט צו פערענטפערן פיעל פראַגען, וואָס זענען פאַר איהר וויכטיגער געווען. דאָס לעבען אַליין האָט אָבער באַלד די יודענפראַגע אַרויסגעשטעלט אויף דער טאַגעס-אָרדנונג; די קריסטליכע בעפעלקערונג אין עלזאַס האָט נישט אויפגעהערט צו רודפ'ן יודען און צו בעקלאָגען זיך, אַז זי ווערט זעהר עקספּלאָאַטירט פון די יודען; פון דער צווייטער זייט האָבען יודען נישט אויפגעהערט פאָדערן גלייכע רעכטען און זאָגאַר געמאַכט אַ דעמאָנסטראַציע פאַר דער נאַציאָנאַל-פערזאַמלונג. נישט ווילענדיג האָט די פאָלקס-פערטרעטונג

געמוזט צוטרעטען צו דער פראגע; עס איז שוין געוועזען זאגאר צוגעגרייט
א בעריכט, אויסגעקליבען א רעפערענט און דעם 23־טען דעצעמבער
האבען זיך אנגעהויבען די דעבאטען. דער גרויסער מיראבא,
גרעגואר, ראבעספיער און אנדערע האבען היים פערטיידיגט
די יודען, אבער עס האבען זיך אויך געפונען צווישען די רעוואלוצ־
יאנערען פיעל דעפוטאטען, וואס האבען ערקלערט, אז עס איז א גרויסע
סכנה צו געבען יודען גלייכע רעכטען. די נאציאנאל־פערזאמלונג האט
אנגעהויבען צווייפלען און ווידער אבגעלעגט די יודענפראגע אויף
אנ'אנדער צייט.

דעם 29־טען יאנואר האט די נאציאנאל־פערזאמלונג זיך אומגע־
קעהרט צו דער יודענפראגע. די שלעכטע שילדערונגען, וואס דער
פארלאמענט האט געהערט פון די עלזאסישע און לאטארינגישע דעפו־
טאטען, אז די דארטיגע יודען בע'עולה'ן שטארק דער קריסטליכער
בעפעלקערונג, האט אויף דער פאלקס־פערטרעטונג געמאכט א נישט־
גינסטיגען איינדרוק. א שלעכטע ווירקונג האט אויך געהאט דאס, וואס
די ספרדישע יודען פון באָרדאָ האבען זיך אבגעטיילט פון די אשכנזישע
יודען און פערלאנגט בירגער־רעכטען נאר פאר זיך אליין. די פער־
זאמלונג האט ענדליך אנגענומען א בעשלוס, אז די פארטוגעזישע אדער
ספרדישע יודען פון באָרדאָ, אוויניאן און ביאן בעקומען אלע בירגער־
רעכטען. די פראגע וועגען די איבעריגע יודען, וואס האבען געלעבט
אין די מזרח־פראווינצען פון פראנקרייך, איז ווידער אבגעלעגט געוואָ־
רען. די דייטשע יודען האבען נאך געהאט אויסצושטעהן א לאנגען
קאמפף פאר זייער גלייכבערעכטיגונג. די נאציאנאל־פערזאמלונג האט
געקוקט אויף זיי, ווי אויף אויסלענדער, און עס זענען געוועזען אויך
אזעלכע, וואס זענען זיכער געווען, אז די „דייטשע" יודען ווילען גאר
אליין נישט ווערן קיין בירגער און אז די גאנצע אגיטאציע פוהרען נאר
עטליכע אינטעליגענטען־שרייער. די דייטשע יודען האבען באלד בעווי־
זען, אז דאס איז נישט אמת. זיי האבען אומעטום געפיהרט א שטאר־
קע אגיטאציע, זיך דערשלאגען דערצו, אז די פאריזער געמיינדע־פער־
וואלטונג האט דערלאנגט א בקשה אין דער נאציאנאל־פערזאמלונג
לטובת יודען, און ענדליך, אין סעמפטעמבער 1791, ווען עס איז
אנגענומען געווארען די קאנסטיטוציע, וואו עס איז געווען א בפירוש'ער
געזעץ, אז אלע בירגער זענען גלייך פאר'ן געזעץ, זענען במילא אויך
בטל געווארען אלע בעגרענצונגען געגען יודען. דער נאציאנאל־פערזאמ־

לונג איז נאָר פֿערבליבען אָפֿען צו פּראָקלאַמירען די יודישע גלײַכבערעכטיגונג און זי האָט דאָס געטאָן דעם 27=טען סעפּטעמבער. דאָס ערשטע מאָל אין דער נאָך=קריסטליכער געשיכטע זענען יודען אָנערקענט געוואָרען פֿאַר גלײַכע בירגער מיט אַלע איבעריגע מענשען!

אויך נאָכדעם ווי די יודען האָבען בעקומען גלײַכבערעכטיגונג אויפ'ן פּאַפּיער, האָבען זײַ נאָך געהאַט גענוג אויסצושטעהן. פֿיעל פֿראַנצויזען האָבען בשום אופן נישט געוואָלט מסכים זײַן, אַז מען זאָל מיט יודען זיך בעגעהן ווי מיט זײַער גלײַכען. בעזונדערס האָט געהערשט אַ שלעכטע שטימונג געגען יודען אין די מזרח=פּראָווינצען. אין 1793 האָבען די נאַנטער יאַקאָבינער (אַזאַ פּאַרטײַ) פֿאָרגעלעגט זײַערע חברים אין פּאַריז, אַז מען זאָל גאָר אַרויסטרײַבען יודען פֿון פֿראַנקרײַך. פֿערשידענע פֿאָלקס=פֿערטרעטער האָבען נישט אויפֿגעהערט צו בעשולדיגען יודען, אַז זײַ פֿעהלט ליבע צום פֿאָטערלאַנד, אַז זײַ זענען אָרגאַניש נישט פֿעהיג צו אַסימילירען זיך און אַז פֿאַר געלד וועלען זײַ פֿערקויפֿען די גאַנצע מלוכה.

ווען דער פראַנצויזישער קאָנווענט האָט ערקלערט אַ „מלחמה געגען גאָט“, ווען דער „שכל“ איז פּראָקלאַמירט געוואָרען אַלס דער אײַנציגער הערשער איבער די מענשען און די קאַטוילישע רעליגיע איז דורכ'ן קאָנווענט „בטל“ געוואָרען, האָבען די יודען אויך געליטען פֿאַר זײַער רעליגיע, הגם פֿיעל ווינציגער פֿון די פֿרומע קאַטויליקען. אין דער צײַט, ווען דער קאָנווענט האָט אָנגענומען אַ בעשלוס, אַז „די קאַטוילישע רעליגיע ווערט בטל און אויף איהר אָרט דאַרף מען אָנהויבען דיענען דעם פֿערשטאַנד“ און אין משך פֿון 20 טעג זענען העכער דרײַצעהן הונדערט קירכען פֿערוואַנדעלט געוואָרען אין טעמפּלען פֿאַר דער פֿערנונפֿט, האָט מען די יודען און די פּראָטעסטאַנטען געלאָזט צו רוה; עס האָבען זיך אָבער געפֿונען פֿיעל, וואָס האָבען פֿון קאָנווענט געפֿאָדערט, אַז מען זאָל אויך די יודען צווינגען, צו פֿערלאָזען זײַער „נאַרישע“ רעליגיע און אויפֿצוהערען מתפּלל זײַן און מל זײַן זײַערע קינדער. אין אײַניגע שטעדט האָט מען די יודען, פּונקט ווי די קריסטען, פֿערבאָטען צו דאַווגען, אין אַנדערע ערטער האָבען די רעוואָלוציאָנערען זיך אַרײַנגעריסען אין די יודישע שוהלען און פֿערברענט די ספרי תורות. ווען דער קאָנווענט האָט אײַנגעפֿיהרט, אַז נאָר דער צעהנטער טאָג אין חודש דאַרף זײַן אַ רוה=טאָג און זונטאָג ווערט אַ וואָכעדיגער טאָג, האָט מען אין אײַניגע ערטער געפּרובט צווינגען

יודען צו רוהען נאר אין דעם טאג, וואס איז ערקלערט געווארען דורכ'ן פערגונפט פאר שבת. אבער נאך דעם אלעמען האבען די יודען געליטען פיעל ווייניגער, איידער די פרומע קאטוילעקען, און געוואוסט, ווי ארויסצודרעהען זיך פון די גזירות. נישט קוקענדיג אויף די געוואלדיגע ענדערונגען, וועלכע די רעוואלוציע האט אריינגעבראכט, נישט קוקענדיג אויף אלע איבערקעהרענישען, זענען יודען דאך פערבליבען ביי זייערע שוהלען, חדרים, חברה־קדישא'ס און צדקה־אנשטאלטען.

דערווייל איז אויפגעשטאנען נאפאלעאן, וועלכער האט אליין אבגערוימט פון זיין וועג און געמאכט אין פראנקרייך א נייע איבערקעהרעניש. דער יונגער גענעראל האט גאר ווייניג געקענט די יודען און נישט געהאט וועגען זיי קיין שלעכטע מיינונגען. ער האט פערשטאנען, ווי אזוי אויסצונוצען זיי פון זיין טובה וועגען, פונקט ווי ער פלעגט אויסנוצען אלע און אלץ, וואס ער האט בעגעגענט אויף זיין וועג. בעת ער איז געווען אין עגיפטען און אין סיריען, האט ער ארויסגעלאזען א אויפרוף צו די דארטיגע יודען, וועלכע ער האט צוגעזאגט צו בעפרייען ירושלים און ווידער שאפען א יודישע מלוכה. ער האט דערמיט געהאפט צוצוציהען צו זיך יודיש געלד און פיעל יודישע סאלדאטען. זיינע האפנונגען זענען אבער נישט מקוים געווארען, ווייל דער גרעסטער טייל יודען איז געבליבען טריי זיין פאטערלאנד; פונדעסטוועגען האבען זיינע הבטחות דאך געבראכט דערצו, אז פיעל יודען זענען אריינגעטרעטען אין זיין ארמעע און געשטריטען פאר די פראנצויזישע אינטערעסען.

נאפאלעאן איז צוריקגעקומען אלס מנצח קיין פראנקרייך. ער האט אראבגעווארפען די דירעקטארען־רעגירונג און איז געווארען דער אלייןהערשער פון דער כלומר'שטער רעפובליק. אין גיכען האט ער איינגענומען די פעראייניגטע מלוכות, וואס זענען געווען די שונאים פון פראנקרייך, און שלום געמאכט מיט עסטרייך, ענגלאנד און רוסלאנד. פאר פראנקרייך, וואס האט שוין געבענקט נאך פריעדען נאך די בלוטיגע איבערקעהרענישען, וועלכע זי האט איבערגעלעבט, האט זיך איצט אנגעהויבען א עפאכע פון שלום און רוה. דורך זיינע גלענצענדע נצחונות האט נאפאלעאן פראנקרייך גרויס געמאכט, און דאס לאנד, וואס איז שוין מיעד געווען פון די שרעקליכע שטורם־טעג און אויסגעמאטערט געווארען פון די שטענדיגע שרעקען און בלוטיגע מעשים, האט איצט זיך גענומען צו שאפונג און צו קולטור. אין דער דאזיגער

ענטוויקלונג פון פראַנקרייך האָבען יודען אַ גרויסען אַנטייל גענומען, זיך בעטייליגט מיט גרויס ערפאָלג אין אַלע געביעטען פון אינדוסטריע, קונסט, וויסענשאַפט, און אויס דאַנקבאַרקייט צו נאַפּאָלעאָן'ען האָבען יודען פערפאַסט פאַר זיין כבוד פיעל לויב־ליעדער אין העברעאיש און אין אַנדערע שפּראַכען.

ניט קוקענדיג אָבער דערויף, איז נאַפּאָלעאָנס רעגיערונג פאַר יודען נישט גינסטיג געשטימט געוועזען. פּאָרטאַליס האָט די יודען פאָרגעוואָרפען, אַז זיי זענען נישט בלויז אַ רעליגיעזע כתה, נאָר אַ בעזונדער נאַציע, מיט איהרע אייגענע נאַציאָנאַלע אינטערעסען, וואָס דרעהט זיך אויס פון די מלוכה־פליכטען מיט דעם תירוץ, „אַז נאָר גאָט אַליין אָנערקענען זיי פאַר אַ געזעצגעבער". די דאָזיגע שלעכטע שטימונג האָט אויך געווירקט אויף נאַפּאָלעאָנ'ען, וואָס איז אין יאָהר 1804 געוואָרען קייזער פון פראַנקרייך.

דעם אמת מוז מען מודה זיין, אַז די יודישע געגנער זענען נישט געווען אינגאַנצען אומגערעכט, ווען זיי האָבען זיך פערופען אויף דער יודענפיינדליכער שטימונג צווישען פאָלק. ווירקליך, האָט אין עלזאַס געהערשט אַ שטאַרקע אונצופרידענהייט מיט יודען, ווייל עס האָבען זיך געפונען צווישען זיי אַזעלכע, וואָס האָבען זיך בענוצט מיט דער געדריקטער קריעגס־צייט און עקספּלאָאַטירט די נישט־יודישע איינוואוינער. די צאָהל יודען אין עלזאַס איז אַלץ גרעסער געוואָרען. אין שטראַסבורג, וואו יודען האָבען פריהער נישט געטאָרט וואוינען, איז אין יאָהר 1795 שוין געווען אַזוי פיעל יודען, אַז זיי האָבען שוין געקענט אויסהאַלטען אַ אייגענעם רב. די יודען האָבען זיך מיט אַ גרויס אימפּעט גענומען געלד פערדיענען; ענטלויפענדיג פון טעראָר, האָבען פיעל פּריצים אָבגעגעבען זייערע פערמעגענס אין יודישע הענד פאַר דעם קלענסטען פּרייז. נאָכדעם, ווען די פּריצים האָבען זיך אומגעקעהרט צוריק אויף זייערע נחלאות, האָבען זיי געקענט אַרויסראַטעווען זייער גוטס נאָר מיט גרויסע שוועריגקייטען. מען זאָגט, אַז אין אַ משך פון זעקס יאָהר האָבען די עלזאַסער יודען געהאַט פונאַנדערגעליהען העכער 21 מיליאָן מאַרק אויף געלד־משכנות און דערביי זיך נישט געשעמט צו נעהמען 75 פּראָצענט. דאָס איז שטאַרק איבערטריבען: אין דער ווירקליכקייט האָבען יודען נישט צוגענומען די פּריצישע מאַיאָנטקעס להלוטין, נאָר אַלס משכנות און דער ווערט פון אַלע משכנות, וואָס

האָבען זיך דאַן געפֿונען אין די יודישע הענד, האָט באמת אַנגעטראָפֿען נישט מעהר פֿון צעהן טויזענד מאַרק. דאָך איז אין די דאָזיגע בעשולדיגונגען געווען אַ געוויסע מאָס אמת.

מען האָט געגען יודען אַרויסגעשטעלט נאָך אַ בעשולדיגונג: אַז דורך פֿערשיעדענע שווינדלען און פֿעלשונגען דרעהען זיי זיך אויס פֿון מיליטער-דיענסט, און די שטאָדט-פֿערוואַלטונגען האָבען דורך ציפֿערען זיך געסטאַרעט צו בעווייזען, אַז אין פֿערלויף פֿון זעקס יאָהר האָבען יודען קיין איינציגען סאָלדאַט נישט צוגעשטעלט. די דאָזיגע ציפֿערען זענען געווען זעהר ווייט פֿון אמת און אין יאָהר 1810 האָט די יודישע געמיינדע-פֿערוואַלטונג פֿון פּאַריז אַליין צוגעשטעלט אַ רשימה פֿון פֿינף און אַכציג יודישע סאָלדאַטען, אָפֿיצירען און אונטער-אָפֿיצירען, וואָס האָבען נאָך דעמאָלט געלעבט, נישט רעכענענדיג די גרויסע צאָהל פֿון יענע, וואָס זענען געפֿאַלען אין די מלחמות. די יודישע שונאים האָבען דעמאָלט געמוזט מודה זיין, אַז די בעשולדיגונג איז נאָר שייך צו די דייטשע יודען און אַז די פּאָרטוגעזישע יודען, די ספרדים, ערפֿילען יאָ זייער פֿליכט. יעדענפֿאַלס האָט די בעשולדיגונג, אַז יודען מיידען אויס מיליטער-דיענסט, געהאַט אויף נאַפּאָלעאָנ'ען אַ גרויסע ווירקונג און ביסלעכווייז האָט מען איהם צוגעוועהנט צום געדאַנק, אַז יודען זענען פֿרעמד און שעדליך פֿאַר'ן לאַנד.

די קלעריקאַלען פֿון איין זייט, ווי די אַריסטאָקראַטען-רעאַקציאָנערען פֿון דער צווייטער זייט האָבען אָנגעהויבען פֿיהרען אַ עפֿענטליכע אַגיטאַציע געגען יודען, און נאַפּאָלעאָנס מקורבים האָבען געראַטען דעם קייזער, אַז מען זאָל יודען אויסשליסען פֿון כלל גלייכבערעכטיגטע בירגער און אַרויסגעבען פֿאַר זיי ספּעציעלע אויסנאַהמס-געזעצען. איינינגע צייטונגען זענען אַרויסגעטרעטען מיט אַרטיקלען צו פֿערטיידיגען יודען, דער בישאָף גרעגואַר האָט מיט אַ זעלטענער איבערגעבענקייט און טרייהאַפֿט זיך אָנגענומען פֿאַר יודען, יודען אַליין האָבען אויך נישט געשוויגען און מוטיג זיך פֿערטיידיגט, דאָס אַלץ האָט אָבער נישט געהאָלפֿען. נאַפּאָלעאָן איז זיך געגאַנגען מיט זיין בעזונדערען וועג. ער האָט נישט געוואָלט פֿאָלגען די, וואָס האָבען געראַטען אַרויסצוטרייבען יודען פֿון לאַנד, ער האָט אָבער אויך נישט געהאַלטען מיט די, וואָס האָבען גערעכענט די יודען פֿאַר מענשען-גלייך און

בעדרונגען, אז זיי פערדיענען שוין גלייכבערעכטיגונג. נאפאלעאן האט אנדערש געדענקט: יודען זענען נאך דערווייל נישט קיין מענשען, ווי אלע, אבער זיי קענען ווערן מענשען און ער, נאפאלעאן, דארף זייער ערציהער זיין. אלס ערציהונגס־מיטעל האט ער אויסגעקליבען זיין בעליעבטען דרך, וועלכער האט איהם געבראכט צו פיעל נצחונות, ווי אויך צו פיעל מפלות: מאכט און געוואלט. „איך וויל אנווענדען אלע מיטלען, אז די יודען זאלען זוכען זייער ירושלים אין פראנקרייך" — האט נאפאלעאן געזאגט. צו דעם צוועק האט ער אויסגעקליבען א גאנצע רייהע מיטלען, אבער צווישען זיי איז דאס הויפט־מיטעל געווען: צווינגען יעדען דריטען יודען חתונה צו האבען מיט א קריסטליכער פרוי און יעדע דריטע יודישע טאכטער — חתונה צו האבען מיט א קריסט.

דעם 6־ען מערץ 1806 האט נאפאלעאן פארגעלעגט דעם רעגיערונגס־ראט צו בעטראכטען א גאנצע רייהע אויסנאהמס־געזעצען וועגען יודען. די געזעצגעבערישע און אדמיניסטראטיווע אבטיילונגען פון רעגיערונגס־ראט האבען זיך ארויסגעזאגט געגען יעדע אויסשליסליכע געזעצען פאר יודען; דאגעגען האט נאפאלעאן'ס מקורב, גראף מאלע, וועלכער האט אליין געשטאמט פון יודען און איז געווען א פערביטערטער יודישער שונא, איינפאך געפאדערט, מען זאל יודען ארויסטרייבען פון לאנד. די פראגע איז איבערגעגאנגען אויף דער בעטראכטונג פון גאנצען רעגיערונגס־ראט און דא האבען די יודישע געגנער גובר געווען. פון דעם פראטאקאל, וואס איז צוגעשטעלט געווארען נאפאלעאן'ען, האט ער אנגענומען די ווערטער, אין וועלכע עס ווערט געזאגט, אז יודען זענען א אבגעזונדערט פאלק, דערצו נאך אבגעשטאנען און פערדארבען. דער רעגיערונגס־ראט האט נישט געקענט געהן געגען דער דאזיגער מיינונג פון מעכטיגען קייזער און דעם 30־ען מאי איז פערעפענטליכט געווארען א דעקרעט, וואס האט אינגאנצען איבערראשט דער יודישער בעפעלקערונג.

דער דעקרעט איז בעשטאנען פון צוויי טיילען. אין ערשטען טייל איז געזאגט געווארען, אז אלע חובות, וואס יודען האבען אויף ערד־בעזיצער אין די צפון־מזרח'דיגע פראווינצען, זאלען נישט קענען אויפגעמאנט ווערן פריהער, ווי אין א יאהר ארום. דערמיט איז מען אויסען געווען צו שיצען פון אונטערגאנג די פערשולדיגטע פריצים, וואס זייערע גיטער זענען געווען פער'משכנ'ט ביי יודען, און האטש דאס איז געווען געגען געזעץ, ווייל די תקנה איז ארויסגעגעבען געווארען אהן

דער הסכמה פון דער געזעצגעבערישער קאמיסיע, האט דאס דאך קיין גרויסען איינדרוק נישט געמאכט, וויל צו אזעלכע זאכען איז מען ביי נאפאלעאנ׳ס הערשאפט שוין געוועהנט געווען. פיעל איבערראשענדער איז אבער געווען דער צווייטער טייל פון דעקרעט: די יודען פון פראנקרייך, דייטשלאנד און איטאליען איז דורך נאפאלעאנ׳ען בעפוילען געיוארען אויסצוקלייבען פארשטעהער, וועלכע זאלען צו א בעשטימטער צייט זיך צונויפקומען קיין פאריז און גרינדען א מין יודישען פארלאמענט, וועלכער זאל האבען א רעליגיעזע געזעצגעבערישע קראפט פאר די יודען פון דער גאנצער וועלט!

דאס איז געווען א עכט=נאפאלעאנישער פלאן: זאל די רעפארם פון די יודען זיך אנהויבען פון די יודען אליין, זאל זי געהן און זיך ענטוויקלען אויף א נאטירליכען אופן, אבער דאס אלץ זאל געטאן ווערן לויט דעם ווילען פון מאנארך און די פערזאמלונג פון די גרעסטע יודישע פארשטעהער דארף ווירקען אין דעם גייסט, וואס איז פאר נאפאלעאנ׳ען ניחא.

דעם 26=טען יולי 1806 זענען אין פאריזער מאגיסטראט זיך צונויפגעקומען די חשוב׳סטע יודישע פארשטעהער פון פראנצויזישען קייזערטום און איטאליענישען קעניגרייך. די חשובים, פון וועלכע די פערזאמלונג איז בעשטאנען, זענען אויסגעקליבען געווארען דורך די בירגערמייסטערס; די הוצאות, וואס עס האבען געמאכט די חשובים, האבען די יודישע קהילות געמוזט נעהמען אויף זיך, אבער דאס פראגראם מיט אלע גענויעסטע פרטים איז אויסגעארבייט געווארען פון קייזער אליין, דורך זיין אינערען מיניסטער שאמפאני, וועלכער האט געגעבען דער פערזאמלונג גענויע אינסטרוקציעס וואס צו טאן, פארגעלעגט א רייהע פראגען און אליין פאראויס בעשטימט די תשובה, וואס די פערזאמלונג דארף געבען אויף יעדער פראגע. די ערשטע זיצונג פון יודישען פארלאמענט איז בעשטימט געווארען פונקט אויף שבת, און די העכער הונדערט יודישע פארשטעהער, וועלכע האבען זיך צוזאמענגעקליבען מיט הארצקלאפענדער ערווארטונג און מורא, האבען שוין געהאט פאר זיך א הארבע שאלה: זאל מען צוליעב דעם ווילען פון קייזער מחלל שבת זיין, אדער זיך אבזאגען? די רבנים און ארטאדאקסען פון דער פערזאמלונג האבען אויף קיין פאל נישט געוואלט מחלל שבת זיין; די איבעריגע פארשטעהער, די פרייזיניגע, האבען ווידער גע׳טענה׳ט, אז מען מוז זיך אונטערגעבען דעם ווילען פון נאפאלעאנ׳ען,

דען אנדערש וועט דאס זיין דער בעסטער בעוויז, אז די יודישע רעליגיע שטערט די יודען צו זיין „גוטע בירגער" פון לאנד. מען האט צווישען די דאזיגע צוויי בעזונדערע מיינונגען א פשרה געפונען: די רבנים און די פרומע זענען געקומען אויף דער פערזאמלונג צו־פוס און מיט גרייטע וואהל־צעטלען, וואס זענען אנגעשריבען געווארען נאך פרייטאג; די פרייזיניגע האבען געשריבען זייערע וואהל־צעטלען אויפ'ן ארט פון דער פערזאמלונג, כדי צו בעווייזען, אז די רעליגיע שטערט זיי נישט צו ערפילען זייער בירגערליכע פליכט.

מיט גרויס ערנסט און פארכט זענען די יודישע פארשטעהער צוגעטרעטען צו דער ארבייט. זיי האבען פערשטאנען די וויכטיגקייט פון מאמענט, געוואוסט, אז זייער פליכט איז ריין צו וואשען זיך פאר אייראפא און בעווייזען די פאלשקייט פון די אונצעהליגע בלבולים, וואס מען האט אויף יודען אויסגעטראכט. אלס פארזיצענדער פון דער פערזאמלונג איז אויסגעקליבען געווארען דער פארטוגעזישער יוד אברהם פורטאדא; באמת האבען אבער די זיצונגען געפיהרט די קייזערליכע קאמיסארען. איינער פון זיי, גראף מאלע, האט געעפענט די פערזאמלונג מיט א בעליידיגענדער רעדע. „די אנקלאגען געגען יודען — האט מאלע אין זיין רעדע געזאגט — זענען בעוויזען דורך פאקטען. זיין מאיעסטעט פערלאנגט, אז איהר זאלט ווערן פראנצויזען". די פערזאמלונג האט שטיל אויסגעהערט די דאזיגע רעדע און געשוויגען. עס האט זיך נישט געפונען קיין איינציגער פון אלע דעלעגאטען, וואס זאל ווי געהעריג אבענטפערן אויף דער בעליידיגונג.

אין נאמען פון דער רעגיערונג איז דער פערזאמלונג פארגעלעגט געווארען צוועלף פראגען, אויף וועלכע דער יודישער „פארלאמענט" האט געדארפט געבען שוין פאראויס בעשטימטע תשובות. די פארשטעהער פון דער פערזאמלונג האבען זיך נישט גע'עקשנ'ט און אויף דעם רוב פראגען גענטפערט אזוי, ווי די רעגיערונג האט פערלאנגט: האבען מעהר ווי איין פרוי איז א יודען פערבאטען; א גט מוז בעשטעטיגט ווערן דורך דער רעגיערונג; יודען און פראנצויזען זענען ברידער; יודען קוקען אויף פראנקרייך, ווי אויף זייער פאטערלאנד, און די געזעצען פון לאנד זענען אויך זייערע געזעצען; די רבנים האבען נישט קיין דעה אין דיני־ממונות; די יודישע רעליגיע פערוועהרט נישט צו פערנעהמען זיך מיט מלאכה א. א. וו. נאר אין איין פראגע האבען די יודישע פארשטעהער א ביסעל זיך פער'עקשנ'ט און זיך

ערלויבט זעלבסטשטענדיג צו זיין: אין דער פראגע וועגען געמישטע חתונות. די דאזיגע פראגע איז געלעזען געווארען אויף אזא אופן: די יודישע רעליגיע ערלויבט נישט קיין געמישטע חתונות צווישען יודען און קריסטען, אבער די יודען, וואס האבען שוין חתונה געהאט מיט קריסטען, ווערן פונדעסטוועגען גערעכענט פאר יודען. אויף אזא אופן האבען די יודישע פארשטעהער כמעט פאלשטענדיג נאכגעגעבען אלע פאדערונגען פון דער רעגירונג און דערביי נאך אזוי וויט זיך געסטארעט ארויסצעווייזען זייער בעגייסטערונג פאר'ן קייזער און זייער טרייע איבערגעגעבענהייט דער מלוכה, אז די התלהבות און איבערגעטריבענע לויב-לידער פון אייניגע פארשטעהער לכבוד דעם קייזער האבען דערגרייכט צו דער מדרגה פון שגעון. די פערזאמלונג האט זיך אלזא פאלקאם איינגעגעבען און די רעגירונג האט געקענט זיין העכסט צופרידען. נאפאלעאן איז אבער וויטער געגאנגען.

נאפאלעאן האט געוואלט, אז די ערקלערונגען פון דער יודישער פערזאמלונג זאלען ווערן א געזעץ פאר אלע יודען פון זיין מדינה; ער האט געוואלט, אז די בעשלוסען פון דער פערזאמלונג זאלען אננעהמען א כאראקטער פון א רעליגיעזע געזעצגעבונג, און כדי דאס אויסצופיהרען, האט ער זיך בעשלאסען אויף א פלאן, וואס האט איבערראשט און אריינגעבראכט אין גרויסער התלהבות די יודען פון גאנץ אייראפא: ער האט געהייסען צונויפרופען א „סנהדרין", וואס איז שוין זייט צוויי טויזענד יאהר בטל געווען. נאפאלעאן האט דא געוואלט מאכען פון דער יודישער רעליגיע א פאליטיש מיטעל צו זיינע אייגענע צוועקען און דער גאנצער סנהדרין איז איהם נויטיג געווען נאר דערויף, אז די בעשלוסען פון דער חשובים-פערזאמלונג זאלען דורכגעפיהרט ווערן אין לעבען. אבער מען מוז מודה זיין, אז די אויסערליכע פארם דערפון איז געווען א גרויסארטיגע און א גלענצענדע. די שטענדיג-פעראכטעטע און גע'רודפ'טע יודען האבען מיט אמאל דערשפירט זיך פאר א קראפט, זיך דערמאנט אן די אלטע גוטע צייטען, ווען זיי זענען א שטארק שטאלץ פאלק געווען, און דאס בעוואוסטזיין, אז נאפאלעאן, דער גרויסער קייזער און וועלט-הערשער, מאכט פון זיי אזא וועזען, האט ביי יודען געמוזט גערעכענט ווערן פאר א גרויסע זכיה. עס איז קיין וואונדער נישט, ווען דאס ווארט „סנהדרין" האט ביי יודען ארויסגערופען אזא שמחה. דעם 17-טען סעפטעמבער האט מאלע אין א פריינדליכער רעדע איבערגעגעבען די „חשובים" דעם בעשלוס פון קייזער, און די פערזאמלונג האט

זיך אָנגעהאַפּט אָן דעם פּלאַן וועגען אַ סנהדרין מיט דער גרעסטער תלהבות. פון גרויס ענטוזיאַזם האָט מען איבערגעהאַפּט די מאָס און לויט דעם פאָרשלאַג פון איינעם פון די „חשובים" האָט די פערזאַמלונג זיך בעשלאָסען אויף אַ עובדא פון נידעריגער קנעכטשאַפט: זי האָט געשיקט אַ דאַנק די קאַטוילישע גלחים פאַר דעם חסד, וואָס די קירך האָט געטאָן מיט די יודען. מיט דער דאָזיגער נידעריגער חנופה האָט די פערזאַמלונג די יודישע געגנער, נאַטירליך, נישט ווייניגער געמאַכט, קיין נייע פריינד פאַר זיך נישט געוואונען און דערביי גאָר פערגעסען, אַז די קאַטוילישע אָרגאַניזאַציע איז שטענדיג געווען די פערביטערסטע פיינדין פון יודען.

פון דער „חשובים"-פערזאַמלונג זענען אין סנהדרין אויסגעקליבען געוואָרען פופצעהן רבנים און זעקסאונצוואַנציג בעלי-בתים, און צו זיי האָט מען צוגעגעבען נאָך דרייסיג אַנדערע רבנים. דעם 6-ען אָקטאָבער האָט די פערזאַמלונג זיך געווענדעט צו אַלע יודען מיט אַ אויפרוף, וואָס איז געווען געשריבען אין פיער שפּראַכען: העברעאיש, פראַנצויזיש, דייטש, איטאַליעניש. דער „פּאַרלאַמענט" האָט זיך געווענדעט צו אַלע יודען, אַז זיי זאָלען אויסקלייבען און שיקען דעלעגאַטען אין סנהדרין, און דער פייערדיגער אויפרוף האָט זיך אָנגעהויבען מיט די ווערטער: „אונז שטעהט-פאָר אַ גרויסע זאַך. דאָס, וואָס אונזערע עלטערן האָבען נישט געזעהען שוין הונדערטער יאָהרען, וואָס מיר האָבען נישט געקענט האָפען צו זעהן אין אונזער צייט, וועט איצט פאָרקומען פאַר דער גאַנצער וועלט און אַלע וועלען זעהן און ערשטוינט ווערן".

דעם 9-ען פעברואַר 1807 איז דער סנהדרין זיך צונויפגעקומען. ער איז בעשטאַנען, פונקט ווי דער אַמאָליגער סנהדרין מיט צוויי טויזענד יאָהר צוריק, פון 71 מיטגלידער, איין נשיא און צוויי וויצע-פאָרזיצענדע, איינער אַ „אַב בית-דין", דער צווייטער אַ „חכם". דער גרויסער נאַפּאָלעאָן, וועלכער האָט אַלץ געהאַט אין אויג, האָט און מיטען זיינע שווערע מלחמות, וואָס ער האָט דאַן געפיהרט, זיך גרונדליך פערנומען אויך מיט דעם כנהדרין. די רייזע-קאָסטען און אַלע הוצאות פאַר די מיטגלידער פון סנהדרין זענען גענומען געוואָרען פון דער רעגיערונגס-קאַסע. די אונטערהאַנדלונגען זענען געפיהרט געוואָרען מיט דער גרעסטער שנעלקייט, אונטער דער השגחה פון אינערן-מיניסטער שאַמפּאַני. דעם 9-ען מערץ, בעת דער 8-ער זיצונג, איז

אלץ שוין פארטיג געווען. דעם סנהדרין האט מען פארגעלעגט די אלע צוועלף שאלות, וואס מען האט פארגעלעגט דער חשובים־פערזאמלונג, אבער דערביי האט מען פון סנהדרין געפאדערט, אז ער זאל אויך מסכים זיין אויף דעם פונקט, געגען וועלכען עס האט זיך ארויסגעזאגט די פערזאמלונג, ד. ה. אויף דעם פונקט וועגען געמישטע חתונות. מען האט דערביי אויך געגעבען אנצוהערעניש, אז אויב מען וועט נישט אננעהמען די בעשלוסען לויט דעם פערלאנג פון קייזער, וועלען אלע יודען ארויס־געטריבען ווערן פון פראנקרייך, דייטשלאנד און איטאליען. דער סנהדרין האט אין א פייערליכען טאן און געשווינד איבערגע׳חזר׳ט, אין א פארם פון רעליגיעזע מצוות, אלע תשובות פון די חשובים, אבער בנוגע צו די געמישטע חתונות האט ער אויך נישט געוואלט נאכגעבען נאפאלעאנ׳ס ווילען.

דער סנהדרין איז באלד נאכדעם פערשוואונדען געווארען און אויף דער סצענע איז ווידער ארויסגעטרעטען די חשובים־פערזאמלונג. דעם 6־טען אפריל 1807 איז אויך די פערזאמלונג, נאך א עקזיסטענץ פון $8^1/_2$ חדשים, פונאנדערגעלאזען געווארען, נאר פאר דער צייט האט דערווייל די פערזאמלונג בעוויזען אבצוטאן נאך א אקט פון הכנעה און שפלות: לויט דער פאדערונג פון דער רעגירונג האט די פערזאמלונג — אמת מיט גרויס מיה — מסכים געווען ארויסצוזא־גען איהר וואונש פאר׳ן קייזער, אנצונעהמען מיטלען, „אז דער שא־כער־האנדעל און דער וואוכער פון איינציגע יודען זאל מעהר נישט ארויסרופען קיין אונרוה און אונארדנונג". די דאזיגע ביטע פון יודען אליין, וועלכע מען האט פון דער פערזאמלונג מיט געוואלט ארויס־געשלעפט, איז נאפאלעאנ׳ען נויטיג געווען אלס הכשר אויף די אויסנאהמס־געזעצען געגען יודען, וועלכע ער האט שוין געהאט ביי זיך בעשלאסען און וועלכע ער האט טאקע באלד נאכדעם ארויסגעגעבען.

דערווייל האט נאפאלעאן געלאזען דורכפיהרען אין לעבען אלע פראקטישע פארשלאגען, וואס די חשובים־פערזאמלונג האט פארגעלעגט. דעם 17־טען מערץ 1808 האט ער בעפוילען, אז דער יודישער קולטוס (גאטעס־דיענסט און די גאנצע הנהגה פון די קהילות) זאל שטעהן אונטער׳ן שוץ פון געזעץ. אויף צו פערוואלטען מיט די סינאגאגען, אכטונג געבען אויף די קולטוס־בעאמטע און אלע כלי־קדש האט מען פאר די 77,162 יודען אין גאנץ פראנקרייך געגרינדעט 13 קאנסיס־טאריומס מיט איין צענטראל־קאנסיסטאריום אין פאריז. יעדעס קאנסיס־

מאָריום איז בעשטאַנען פון אַ ראַבינער און דריי בעלי-בתים. די ראַ-בינער זענען גערעכענט געוואָרען פאַר בעאַמטע, ווי אַנדערע גייסט-ליכע, און האָבען בעקומען אַ בעשטימטע פּענסיע, אָבער נישט פון דער רעגירונג, נאָר פון די יודען גופא. אויף אַזאַ אופן איז די יודישע רעליגיאָנס-טעטיגקייט צום ערשטען מאָל אָנערקענט געוואָרען פון דער מלוכה צוגלייך מיט אַלע איבעריגע קירכען און רעליגיאָנען; די הנהגה פון די קהילות האָט בעקומען אַ שטאַרקע אָרגאַניזאַציע און פאַר דער אויסערליכער וועלט איז דאָס יודענטום מיט אַמאָל געוואָרען אַ קלאָרע אָפענע זאַך, אָהן אַ שום זכר פון דער כלומר'שטער דונקעל-הייט, אין וועלכער מען האָט געהאַלטען די יודישע רעליגיע אין פערלויף פון הונדערטער יאָהרען.

אָבער גלייכצייטיג דערמיט האָט נאַפּאָלעאָן אויך אַרויסגעגעבען אַ שענדליכען דעקרעט, דורך וועלכען דער גרעסטער טייל פון די פראַנצויזישע יודען איז אויף אַ צייט אויסגעשלאָסען געוואָרען פון די אַלגעמיינע געזעצען. לויט דעם דעקרעט זענען די יודען פון די צפון-מזרח-פּראָווינצען אונטערגעוואָרפען געוואָרען אונטער בעזונדערע בעגרענצונגען אין זייער וואוינרעכט; יודישע קאַפּיטאַליסטען, וואָס האָבען געהאַט וועקסלען אויף קריסטען, האָבען געמוזט אויסשטעהן פיעל שוועריגקייטען ביים אויפמאָהנען זייערע חובות; אַ יוד האָט אַנדערש נישט געטאָרט האַנדלען, סיידען דער בירגערמייסטער פון זיין שטאָדט האָט וועגען איהם פריהער חוקר ודורש געווען און דערנאָך אַ פּאַטענט אַרויסגעגעבען. דער דעקרעט איז אַרויסגעגעבען געוואָרען אויף צעהן יאָהר, אָבער דערביי איז בפירוש אויסגערעדט געוואָרען, אַז נאָך די צעהן יאָהר קען דער דעקרעט בעניים ווערן, אויב עס וועט זיך אַרויסווייזען, אַז די יודישע אויפפיהרונג איז נישט בעסער געוואָרען.

די דאָזיגע אַלע גזירות און נייע געזעצען זענען אַרויסגעגעבען געוואָרען דורך אַ איינפאַכען בעפעהל פון קייזער, אָהן דעם הסכם פון דער געזעצגעבערישער פערוואַלטונג. דאָס איז געווען געגען דעם יסוד פון גלייכהייט צווישען אַלע בירגער, געגען דעם יסוד פון האַנ-דעלס-פרייהייט און אויך געגען דער קאָנסטיטוציע, וועלכע נאַפּאָלעאָן אַליין האָט געגעבען. מען דאַרף אָבער נישט פערגעסען, אַז אַזעלכע זאַכען האָבען זיך ביי נאַפּאָלעאָן'ען געטראָפען גאַנץ אָפט: ער איז געווען דער מענש, וואָס האָט געגלויבט, אַז ער שטעהט העכער פון

יעדען געזעץ און יעדע אָרדנונג. דעם דאָזיגען דעקרעט געגען יודען
האָט נאַפּאָלעאָן געהאַט שוין צוגעגרייט נאָך מיט צוויי יאָהר צוריק,
פּונקט אין דער צייט, ווען ער האָט צונויפגערופען די חשובים-פערזאַמ-
לונג און זי געלאָזען גלויבען, אַז ער, נאַפּאָלעאָן, איז גערופען צו
בענייען און צוריקשטעלען דעם שטאָלץ פון יודישען פאָלק. דער
דעמאָלטיגער מיניסטער פון אינערן האָט זיך אַרויסגעזאָגט געגען
יעדען אויסנאַהם-געזעץ בנוגע צו יודען, ערקלערענדיג, אַז דאָס איז
אַ אונרעכט און אַנ'עולה; אויך דער רעגירונגס-ראַט האָט אַלאַנגע
צייט זיך אָבגעזאָגט צו בעשטעטיגען דעם דעקרעט געגען יודען, נאָר
נאַפּאָלעאָן האָט דאָס געטאָן אויף זיין אייגענער אחריות.
6 חדשים נאָך דעם דעקרעט האָט דער דעמאָלטיגער מיניסטער
פון אינערן, גראַף גרעטע, מודיע געווען נאַפּאָלעאָנ'ען:
„די 2548 יודען, וואָס וואוינען און פּאַריז, האָבען קיינמאָל,
נישט פאַר און נישט בשעת דער רעוואָלוציע, געגעבען קיין שום גרונד,
מען זאָל זיך אויף זיי קענען בעקלאָגען. זיי האָבען קיינמאָל נישט
געהערט צו די וואוכערער, שווינדלער, שפּעקולאַנטען און אויפקויפער;
פערקעהרט, זיי זענען עהרליכע און נוצליכע בירגער, וואָס גיעבען
פיעל אַרבייט און פערדיענסט פאַר פיעל קריסטען. זיי בעשעפטיגען
זיך מיט וויסענשאַפט און קונסט; פון זיי קומען אַרויס אויך דאָקטוירים
און מעדיצין-געלעהרטע, זיי זענען גוטע פּאַטריאָטען. מעהר ווי 150
פון זיי, ד. ה. פולע 6 פּראָצענט, דיענען אין מיליטער". מיט אַ צייט
שפּעטער, אין יאָהר 1811, האָט דער נייער אינערן-מיניסטער,
מאַנטאַליווע, מודיע געווען דעם קייזער, אַז עס לאָזט זיך בעמערקען
אַ אויסבעסערונג פון אַלע פראַנצויזישע יודען: וואוכער איז ווינציגער
געוואָרען; די יודען פערנעהמען זיך מיט נוצליכע בעשעפטיגונגען און
פערדיענען „די פאָטערליכע גנאָד פון זיין מאַיעסטעט". פון פערשיע-
דענע דעפּאַרטאַמענטען און פּראָווינצען קומען-אָן די בעסטע מיינונגען
וועגען יודען און נאַפּאָלעאָן הויבט-אָן ביסלעכווייז אָבשאַפען דעם
דעקרעט געגען זיי. בנוגע צו 22 ווייטע פּראָווינצען איז ער אינגאַנ-
צען מבטל דעם דעקרעט, ווייל דאָרט האָבען די יודען זיך „גוט
אויפגעפיהרט" און פערדיענען עהרליך צו זיין גלייך מיט די איבעריגע
בירגער. בנוגע צו די איבעריגע פּראָווינצען האָט ער ערלויבט דעם
אינערן-מיניסטער צו בעפרייען איינצעלנע שטעדט פון דעקרעט, לויט
זיין אייגענעם איינזעהען. אין מערץ 1818 איז דער שענדליכער

דעקרעט פערשוואונדען געווארען לחלוטין און אויף שטענדיג.

די נאפאלעאנישע הערשאפט האט אויף אזא אופן געבראכט פאר יודען לפי שעה געוויסע גזירות, אבער עס וואלט געווען א אונרעכט צו פערגעסען אויך די טובות, וואס ער האט יודען געטאן. די חשובים-פערזאמלונג און דער סנהדרין האבען געהאט א גרויסע ווירקונג אויף די יודען פון פראנקרייך און אויך פון דער גאנצער וועלט. דאס ערשטע מאל האבען יודען דערלעבט צו אזא כבוד און שעצונג פון א קריסטליכען קייזער, און דאס האט אויפגעהויבען דעם יודישען זעלבסט-געפיהל. די רעליגיעזע און מאראלע תקנות פון סנהדרין האבען געמאכט א גרויסען איינדרוק אין גאנץ פראנקרייך און אגב טאקע א ביסעל אויסגעבעסערט געוויסע יודישע חסרונות. און חאטש דער סנהדרין אליין האט ארויסגעוויזען גענוג הכנעה און שפלות, האט ער דאך געהאט אין זיך דעם כח פון א פערטרעטונג און אנשטאט דער גלייכגילטיגקייט און דערשלאגענקייט, וואס האבען ביזהער געהערשט צווישען די יודען אין מערב-אייראפא, האט מען איצט אנגעהויבען בעמערקען א לעבעדיגקייט, א פרישקייט און א אינער-ליכע בעוועגונג.

פון פראנקרייך איז די יודישע גלייכבערעכטיגונג אריבערגעגאנגען אויך אין אנדערע לענדער און כמעט אומעטום, וואו עס האט געהערשט נאפאלעאנ'ס גייסט, האבען יודען עטוואס געוואונען דערפון. אין באן איז דער טאג פון דער בעפרייאונג פאר יודען געקומען מיט אויסער-ליכען גלאנץ און התלהבות. אין סעפטעמבער 1797 זענען די אנ-העננער פון דער נייער ארדנונג מיט א פייערליכער פראצעסיע ארייך אין יודען-קווארטאל. סטאליארעס מיט העק אין די הענד האבען גע-נומען ברעכען דעם שענדליכען געטא-טויער, און די יודען, וואס הא-בען דארט געוואוינט, זענען געשטאנען אנגעטאן אין די יום-טוב-קליי-דער און מיט פרייד-געשרייען בעגלייט די קלעפ פון די האמערס, וואס האבען צובראכען די גלות-וועגט. דאס טויער איז ענדליך איינגעפאלען און די פראצעסיע איז אין גאס אריינגעקומען. מען איז איינער דעם אנדערען אויפ'ן האלז געפאלען, די הענט געדריקט, זיך געקושט און זיך אבגענעבען מזל טוב: אלע בעגרענצונגען, וואס האבען עקזיסטירט געגען יודען, זענען בטל געווארען!

אין מאינץ האט דער קורפירסט קארל יאזעף פאן ערטהאל געגעבען די יודען געוויסע הנחות און שטארק געזארגט פאר דער ער־ציהונג פון די יודישע קינדער. אבער אפשר טאקע דערפאר האבען יודען זיך בעצויגען מיט אונצוטרוי צו די זארגען פון קורפירסט און נישט געוואלט איינגעהן אויף דעם פארשלאג צו שיקען זייערע קינדער אין די עפענטליכע שולען. בכלל האבען די דאזיגע יודען די ערשטע צייט מיט אונצופרידענהייט געקוקט אויף דעם פראנצויזישען נצחון; מיט דער צייט אבער האבען יודען זיך צוגעוועהנט צו די נייע בע־דינגונגען, גערן אנגענומען די רעפארמען, וואס די פראנצויזען האבען איינגעפיהרט, און דער נייער יודישער דור האט שוין ענערגיש זיך בעטייליגט אין דער אינדוסטריעלער און גייסטיגער טעטיגקייט פון די פראנצויזען.

ביסלעכווייז זענען געפאלען די טויערען פון געטא אויך אין מעץ און אין דעם „היליגען קעלן", אבער מעהר ווי אומעטום האבען יודען אויסגעשפיעלט אין דעם נייעם קעניגרייך וועסטפאלען. דאס דאזיגע קעניגרייך, וואס איז געשאפען געווארען אין נאוועמבער 1807, איז בע־שטאנען פון עטליכע טיילען. צו וועסטפאלען האבען געהערט טיילען פון פרייסען, ברוינשווייג, קורהעסען, דער גרעסטער טייל פון האנאווער און אנדערע קליינע מדינות. אלס הערשער פון דער מלוכה האט נאפא־לעאן בעשטימט זיין יונגסטען ברודער זשעראם, וועלכער איז געווען א לייכטזיניגער, גוטהערציגער און פריי־דענקענדער יונגער מאן און האט יודען בעווארענט דורך א דעקרעט, אין וועלכען עס איז בפירוש געזאגט געווארען: „די יודען זאלען געניסען דיזעלבע רעכט און פרייהייטען, וואס אלע איבעריגע אונטערטאנען". מיט אמאל האבען יודען פריי אב־געאטעמט נאך דעם לאנג־יעהריגען דרוק און אין פיעל לויב־לידער ווערט דער הערשער פון וועסטפאלען בעזונגען און געבענשט.

יודען האבען פערשטאנען ווי אזוי אויסצונוצען די גינסטיגע לאגע און באלד אנגעהויבען זיך ארגאניזירען. דערביי האט א גרויסע ראליע געשפיעלט ישראל יאקאבסאן (1768 — 1828).

א זוהן פון רייכע און וואלטעטיגע יודען, איז יאקאבסאן, ווי אלע יודישע קינדער פון זיין דור, ערצויגען געווארען אויף תלמוד און פוסקים. שפעטער האט ער אבער אנגעהויבען זיך אינטערעסירען מיט דער השכלה און די אידעאלען פון מענדעלסאנ׳ס עפאכע איז ער זיין גאנץ לעבען טריי געבליבען. א דאנק זיינע קענטעניסען און האנדעלס־

פעהיגקייטען האט דער הערצאג פון ברוינשווייג איהם געמאכט פאר זיין פערטרויטען קאמער-אגענט; אויף דעם הערצאג קוקענדיג האבען אויך אנדערע פירשטען איבערגעגעבען יאקאבסאנ'ען צו פיהרען זייערע פינאנץ-געשעפטען און זיין גאנצען איינפלוס אין די הויכע ספערען האט יאקאבסאן אויסגענוצט לטובת זיינע ברידער, וועלכע ער איז מיט'ן גאנצען הארצען איבערגעגעבען געוועזען. ער האט זיך אבער אויך גענומען צו „רעפארמען" אין יודענטום גופא. אין זעזען האט ער געגרינדעט א האנדווערקער-שול פאר יודישע קינדער, וואוהין מען האט אנגענומען אויך קריסטען, און דער מיין דערפון איז געוועזען איינצופיהרען געגענזייטיגע טאלעראנץ און התקרבות צווישען יודען און קריסטען. יאקאבסאן האט אויך אויסגעבויט א יודישען טעמפעל און האט דארט צום ערשטען מאל גע'דרשנ'ט אויף דער דייטשער שפראך. דערביי האט ער איינגעפיהרט גרויסע נייעסען: דייטשע געזאנג אין שוהל מיט דער בעגלייטונג פון א ארגעל. ביי יודען האט ער מיט די רעפארמען זעהר ווייניג אויסגענומען, אבער דערפאר איז דאס זעהר געפעלען די קריסטען: די ברוינשווייגער אוניווערזיטעט האט איהם געשענקט דעם טיטול עהרען-דאקטאר, דער קעניג זשעראם פלעגט איהם זעהר פריינדליך אויפנעהמען און אין גיכען האט ער איהם זאגאר בעשטימט פאר זיין וועסטפאלישען פינאנץ-אגענט. ער איז געוועזען א מענש, וואס האט ליעב געהאט כבוד, און זיינע „רעפארמען" אין יודענטום זענען געוועזען נישט ווייטזיכטיג, נאאיוו און זאגאר שעדליך. מען מוז אבער מודה זיין, אז ער איז אויסען-געוועזען די טובה פון יודען און זייערע אינטערעסען זענען איהם זעהר טייער געוועזען. פון די 30 טויזענד טאלער, וואס ער האט פערדינט א יאהר, פלעגט ער פערלעבען פאר זיך נאר 4 טויזענד און דאס איבעריגע אבגעבען פאר וואלטעטיגע צוועקען.

אין גיכען האט דער יונגער וועסטפאלישער מאנארך בעשטימט יאקאבסאנ'ען אלס פערמיטלער צווישען איהם און די 19 טויזענד יודען פון וועסטפאלען. לויט יאקאבסאנ'ס איניציאטיוו איז צונויפגערופען געווארען א קאמיסיע פון יודישע פארשטעהער פון אלע דעפארטאמענטען, כדי צו בעטראכטען די פראגע וועגען שאפען א יודישע ארגאניזאציע. פארזיצענדער פון דער קאמיסיע איז געוועזען יאקאבסאן אליין און ער איז אויך געוועזען דער שטענדיגער פערמיטלער צווישען דער קאמיסיע און דער רעגירונג. לויט דעם פארשלאג פון דער קאמיסיע האט דער קעניג אין יאהר 1808 ארויסגעגעבען א דעקרעט וועגען שאפען א יודיש

קאָנסיסטאָריום, יודישע געמיינדעס און פאָרשטעהער, וועלכע האָבען בעקומען דיזעלבע מאַכט, ווי אַלע אַנדערע מלוכה-בעאַמטע. פּרעזידענט פון קאָנסיסטאָריום איז נאַטירליך ווידער געוועזען יאַקאָבסאָן אַליין און כדי נושא חן צו זיין ביים קעניג, האָט ער פאַרן קולטוס-מיניסטער אין די אויגען געגעבען אַ שבועה טריי צו דינען דעם מאָנאַרך. אַזאַ שבועה האָט ער אויך אַרויסבעקומען ביי זיינע חברים און יאַקאָבסאָן האָט זיך געשאַפען אַ ספּעציעלען אַמט-קאָסטיום: אַ שוואַרצען מאַנטעל געשטיקט מיט זילבער און אויף דעם האַלז אָנגעהאַנגען די עשרת הדברות. דאָס קאָנסיסטאָריום האָט געעפענט אַ לעהרער און ראַבינער-סעמינאַריום, שולען פאַר קינדער און דערביי אויך איינגעפיהרט פיעל נייעסען אין רעליגיעזען לעבען. אַזוי, למשל, זענען די תפילות, חתונות און בר-מצוות איינגעאָרדענט געוואָרען מיט גרויסע צערעמאָניעס. טיילווייז איז דערביי אָנגעווענדעט געוואָרען די דייטשע שפּראַך, און דאָס רוב יודען זענען זעהר נישט צופריעדען געוועזען מיט די דאָזיגע רעפאָרמען, וועלכע מען האָט זיי מיט געוואַלט אָנגעהאַנגען. געגען יענע פרומע קהילות, וואָס האָבען נישט געוואָלט אָננעהמען די נייע „רעפאָרמען", האָט דאָס קאָנסיסטאָריום, וואָס איז אויסגעהאַלטען געוואָרען אויף יודיש געלד, אָנגענומען פּאָליציייאישע מיטלען, און דאָס האָט נאַטירליך נאָך מעהר בעליידיגט דאָס רעליגיעזע געפיהל פון די פרומע יודען.

אין יאָהר 1808 האָט נאַפּאָלעאָן געשאַפען דאָס גרויס-הערצאָגטום בערג, וואָס איז בעשטאַנען פון עטליכע טיילען; אַ טייל האָט ער אָבגעריסען פון וועסטפאַלען, אַ טייל פון העסען-נאַסאַו א. ד. ג. פריהער האָט ער דאָרט בעשטימט פאַר אַ קעניג זיין שוואָגער מוראַט. שפּעטער, ווען דער שוואָגער איז געוואָרען קעניג אין נעאַפּאָל, איז אין הערצאָגטום בעשטימט געוואָרען אַלס קעניג נאַפּאָלעאָנ'ס שוועסטער-קינד נאַפּאָלעאָן-לואי. אַזוי ווי דער לעצטער איז נאָך נישט מינדיג געוועזען, האָט מען איהם בעשטימט פאַר אַ רעגענט דעם וועסטפאַלער פינאַנץ-מיניסטער בענאָ. אין וועסטפאַלען האָט בענאָ ערוואָרבען די ליעבע און אַכטונג פון די דאָרטיגע יודען און אויך אין הערצאָגטום האָט ער זיך באַלד גענומען אָבשאַפען אַלע בעגרענצונגען און אויסנאַהמס-געזעצען געגען יודען. יודען האָבען אויך דאָ בעקומען גלייכע רעכטען און דגם די פרומע האָבען מורא געהאַט, אַז די פרייהייט זאָל נישט שאַדען דעם יודענטום, און אָנגעווענדעט אַלע מיטלען צו שטערען דער בעפרייאונג, האָט דאָס

נישט געהאלפען און די יודישע גלייכבערעכטיגונג איז געזעצליך אנערקענט געווארען.

פיעל ערגער ווי אין אנדערע דייטשע מדינות, וואס זענען איבערגעגאנגען אין נאפאלעאנ׳ס רשות, איז יודען צוגעגאנגען אין גרויסהערצאגטום פראנקפורט. די בערך זעקס טויזענד יודען אין נייעם גרויסהערצאגטום האבען דא שוין געוואוינט פון לאנגע צייטען אן אין זייער בעזונדער ענגען געטא, און די ארומיגע בעפעלקערונג איז שוין געווען געוועהנט פון אלטע יאהרען צו קוקען אויף יודען, ווי אויף נידעריגע בעשעפענישען, און מאכען זיי צו שאנד און צו שפאט. קיין ערד האבען די יודען נישט געטארט קויפען; אין זייער וואוינרעכט זענען זיי געווען שטארק בעגרענצט, פונקט ווי אין זייערע בעשעפטיגונגען; אויף דער גאס האבען זיי געמוזט טראגען ספעציעלע קליידער; די עפענטליכע שפאציר-ערטער, קאפעס און רעסטאראנען זענען פאר זיי געשלאסען געווען, און אין דער צייט, ווען צווישען די פראנקפורטער יודען זענען שוין אויסגעוואקסען א גאנצע רייהע אויפגעקלערטע און אנגעזעהענע פאמיליעס, וואס האבען זיך טעטיג בעטייליגט אין דער דייטשער קולטור, האט נאך דער מינדסטער גאסען-יונג געקענט אבשפעטען און פערווארפען מיט שטיינער יעדען יודען. אלס הערשער פון פראנקפורטער הערצאגטום האט נאפאלעאן בעשטימט דעם דייטשען קורפירסט קארל טעאדאר פאן דאלבערג, זעהר א ליבער און געבילדעטער מענש, אבער אהן פעסטע פרינציפען און מיט א שוואכען חאראקטער. דאלבערג אליין איז געווען גענויגט צו געבען יודען גלייכבערעכטיגונג און עטוואס פערלייכטערט זייער לאגע, אבער געגען איהם איז געווען די קריסטליכע בעפעלקערונג, וועלכע האט מורא געהאט צו שענקען יודען פרייהייט. די פראנקפורטער יודען האבען מוטיג געקעמפפט פאר זייער פרייהייט און פאר זיי האט אויך זיך שטארק משתדל געווען ישראל יאקאבסאן, וועלכער האט זיך געווענדעט מיט א מעמאריאל צום פירשט און איהם אנגעוויזען אויף די איבעריגע אויפגעקלערטע פירשטען פון יענער צייט, וואס האבען יודען שוין לאנג געגעבען פרייהייט. באלד האבען אבער די יודישע געגנער אנגעהויבען פיהרען א שטארקע יודענפיינדליכע אגיטאציע, וועלכע האט זעהר אויסגענומען זאגאר ביים גרויסען געטהע. סוף כל סוף האבען אבער די יודען אויסגעפיהרט. דאלבערג האט פערלאנגט פאר דער יודישער גלייכבערעכטיגונג, אז יודען זאלען אריינטראגען אין דער רע-

גיערונגס=קאסע 20 מאל אזוי פיעל, וויפיעל עס בעטרעפט זייער יעהרליכע שוץ=געלד. אויף פראנקפורט אליין האט דאס אויסגעמאכט 440,000 גולדען. אין פערשידענע ערטער האבען יודען אנגעהויבען נאכגעבען די פאדערונג און ווי נאר זיי האבען בעצאהלט די סומע, האבען זיי גלייך בעקומען אלע בירגערליכע רעכטען.

דער ערשטער פון די דייטשע פירשטען, וואס האט געגעבען יודען א ביסעל פרייהייט לויט זיין אייגענעם ווילען, איז געווען קארל פרידריך דער הערצאג פון באדען. צוליעב דער נאהנטקייט צו פראנקרייך און די האנדעלס=בעציהונגען מיט איהר איז מען אין באדען געווען צוגעוועהנט צו קוקען אויף יודען, ווי אויף בירגער, און דא איז די געזעלשאפטליכע מיינונג דעריבער געווען גענייגט לטובת יודען. דער שטענדיגער יודישער מליץ=יושר איז געווען דער גראף וועגצעל פאן שטערנוי. איהם האט דער פירשט אין יאהר 1809 בעפוילען אויסצוארבייטען ספעציעלע כללים וועגען יודישער זעלבסטפערוואלטונג. ער האט געגעבען פאלקאמע גלייכבערעכטיגונג די יודען, וואס האבען זיך בעשעפטיגט מיט קונסט, וויסענשאפט און האנדעל. דערפון זענען אבער געווען אויסגעשלאסען די יודישע פראצענטניקעס, פיה=מעקלערהויזירער און קליינע הענדלער, וואס האבען געמעגט וואוינען נאר אין די שטעדט און דאס נאר מיט א בעזונדער ערלויבניש פון דער ארומיגער בעפעלקערונג. אויך די ארגאניזאציע פון די יודישע קהילות איז געווען איינגעאָרדענט אזוי, אז די הנהגה איז פאקטיש געלעגען איננאנצען אין די הענד פון דעם הערשער מיט זיינע בעפאלמעכטיגטע. דערמיט איז מען נאטירליך אויסען=געווען נאר די יודישע „טובה", אבער חאראקטעריסטיש איז דא, וואס די דייטשע פירשטען האבען זיך אליין נישט געקענט אבזאגען פון דעם געדאנק, אז יודען דארף מען „ערציהען" און זאגאר זיי בעגליקען געגען זייער ווילען. די יודישע רעליגיע האט דער פירשט צוגעזאגט צו אכטען, „אבער נאר לויט תורת=משה און נישט לויט די פירושים פון תלמוד".

אוין די דריי האפען=שטעדט (האמבורג, לובעק און ברעמען), וואס זענען געווען אונאבהענגיגע רעפובליקען, זענען געווען געצוואונגען צו געבען יודען גלייכבערעכטיגונג, לויט דער פאדערונג פון פראנצויזישען מיליטער. האמבורג האט באלד נאכגעגעבען די פאדערונג צו געבען גלייכע רעכטען אלע בירגער, צווישען זיי אויך יודען, און די יודען האבען שפעטער בעוויזען, אז זיי האבען דאס עהרליך פער=

דינענט. ווען דאָס פראנצויזישע מיליטער איז אוועק פון האמבורג, האָט דער סענאט געמוזט עפענטליך מודה זיין, „אז ביי די אַלע טובות, וואָס יודען האָבען בעקומען דורך דער גלייכבערעכטיגונג, איז נישט געוועזען צו בעמערקען אין זיי קיין גאוה אָדער אַנדער שענדליכע זאַך, פאַר וועלכע מען האָט פריהער מורא געהאט, נאָר פערקעהרט: מען האט פון זיי געזעהען אַ שטיל עניוות'דיג פערהאלטען זיך צו זייערע רעכטען און אַ ענערגישע אָנשטרענגונג צו בעטהייליגען זיך אין דער געזעלשאפטליכער ארבייט. אייניגע פון זיי האָבען זיך אויסגעצייכענט מיט צדקה־זאַכען און מיט גרויסער ליעבע צום פאָטערלאנד".

פון לובעק זענען די יודען פערטריבען געוואָרען אין יאָהר 1699 און נאָר איין און איינציגען „שוץ־יודען" האָט מען דערמאָלט אָנגענומען און יענער האָט דערפאַר געמוזט בעצאָהלען גרויסע סומען. פון דער קליינער דערביי־איגער שטאָדט מאָיזלינג האָבען געמעגט קומען יעדען טאָג קיין לובעק נאָר דריי יודען אַלס שלוחים פון דענעמארק אָדער האָלשטיין. און דאָס אויך אונטער שטרענגע בעדינגונגען און בעגרענצונגען. אָבער ווען לובעק איז אַרונטערגעפאַלען אונטער דער הערשאַפט פון פראנקרייך, זענען אַלע גזירות מיט אַמאָל בטל געוואָרען און באַלד האָבען דאָרט זיך בעזעצט זעקס־און־צוואַנציג יודישע פאַמיליעס, צום גרויסען פערדרוס פון די קריסטליכע איינוואוינער. פון דער דריטער שטאָדט ברעמען זענען די יודען שוין פון יאָהר 1324 פערטריבען געווען. איינצעלנע פאַמיליעס, וועלכע האָבען זיך דאָרט פאָרט בעזעצט, זענען אין יאָהר 1803 נאָך אַמאָל פערטריבען געוואָרען. אָבער אויך דאָרט האָט דאָס יאָהר 1811 אַ איבערקעהרעניש געמאַכט און אונטער דער שוץ פון די פראַנצויזישע געזעצען האָבען זיך דאָרט בעזעצט 30 יודישע פאַמיליעס און אָנגעהויבען פיהרען גרויסע געשעפטען.

נאָר דריי דייטשע פירשטען האָבען זיך איינגעשפּאַרט און נישט געוואָלט געבען די יודען קיין גלייכבערעכטיגונג. דאָס זענען געווען די הערשער פון עסטרייך, בייערן און זאַקסען. מאַקס יאָזעף, וועלכען נאַפּאָלעאָן האָט בעשטימט פאַר קעניג פון בייערן, האָט, אמת, אַרויסגעגעבען אַ געזעץ, אין וועלכען ער האָט ערלויבט די יודען צו וואוינען אין זיין מלוכה, אָבער דערביי זענען געמאַכט געוואָרען פיעל שטרענגע בעגרענצונגען: אין די ערטער, וואו עס האָבען ביז אהער נישט געוואוינט קיין יודען, האָבען זיי אויך וויטער נישט געטאָרט בעזעצען זיך אָהן דער הסכמה פון קעניג, און אפילו אין די ערטער, וואו זיי האָבען

יא געמענט וואוינען, האט מען געדארפט זיך סטארען, אז די יודישע
בעפעלקערונג זאל נישט וואקסען, נאר פערקלענערט ווערן. אין עסט-
רייך זענען די יורשים פון גוטען קייזער יאזעף דער צווייטער נישט
געגאנגען אין זיין וועג, נאר נאך איינגעפיהרט נייע גזירות. צו די
אלטע אבצאהלונגען איז נאך צוגעקומען א נייער שטייער פון יעדען
יודען, וואס קומט קיין וויען, און די פאליציי פלעגט נאכשפיאנירען
יעדען יוד, וואס איז געקומען קיין וויען און זיך דארט פערזאמט א
קליינע צייט אהן א ספעציעלער ערלויבניש. מיט אזא יודען איז מען זיך
בעגאנגען, ווי מיט א פערברעכער. די בעגרענצונגען פון די יודישע
חתונות זענען געבליבען ווי פריהער און נאר דער עלטסטער זוהן פון
א יודישער פאמיליע האט געמעגט חתונה האבען. זאקסען האט מען
מיט רעכט גערופען „דאס פראטעסטאנטישע שפאניען” פאר יודען;
דארט זענען פערבליבען די אלע בעגרענצונגען פון די אלטע גוטע
צייטען. פאקטיש האבען די יודען נישט געטארט וואוינען אין גאנץ
זאקסען און נאר אין דרעזדען און אין לייפציג האט מען לפי שעה
ערלויבט צו וואוינען איינציגע יודען, אבער דערביי האט מען אויסדריק-
ליך זיי געשטעלט א בעדינג, אז יעדע מינוט קען מען זיי ארויסטרייי-
בען. קיין עפענטליכע שוהלען האבען יודען נישט געטארט האבען און
אויך אין די פריוואטע הייזער האבען זיי נישט געטארט מתפלל זיין אויף
א הויך קול. אין האנדעל און אין מלאכה זענען יודען געווען שטארק
בעגרענצט און זאגאר דער קאפ-שטייער, וועלכער איז שוין אין גאנץ
דייטשלאנד בטל געווארען, איז דארט נאך געבליבען אין זיין גאנצער
קראפט. עס איז געווען קלאר, אז די נאהענטע רעאקציע אין דייטש-
לאנד וועט אין דעם פאנאטישען פראטעסטאנטישען לאנד געפינען זעהר
א גוטען באדען פאר זיך.

פיערצענטעס קאפיטעל.

די צייט פון דער רעאקציע.

אין די שניי־פעלדער פון ווייטען גרויסען רוסלאנד איז נאפאלעאנ׳ס שטערען מיט אמאל אויסגעלאשען געווארען. זיין גרויסע ארמעע פון העכער א האלבען מיליאן מענשען איז צעשמעטערט געווארען און דער געניאלער מענש, וואס האט א צייט געפיהרט נאך זיך מיט שטאלץ און אונבעגרענצטער הערשאפט גאנץ אייראפא, איז פלוצלונג נידעריג געפאלען און איינזאם געבליבען. דייטשלאנד, פעראייניגט מיט רוסלאנד, עסטרייך און ענגלאנד, האט אין א דריי־יעהריגען קאמפף צוטרעטען דעם גרויסען נאפאלעאן און צוזאמען מיט איהם אונטערדריקט אויך פראנק־רייך. נאפאלעאנ׳ען האבען בילעכטוויז אלע פערלאזען און איינזאם האט ער געמוזט ענטלויפען און זיך אויסבעהאלטען פון פאלקס־צארן.

דער גרויסער מענש איז געפאלען און דעם קאפ האבען אויפ־געהויבען די אלע קליינליכע ברואים, וואס ציהען זייער יניקה פון יעדער מענשליכער שוואכקייט און נפילה, די אלע פינסטערע קרעפטען, וואס געהען ארויס אויף דער לעבעדיגער וועלט נאר דאן, ווען ארום הערשט פינסטערניש און קנעכטשאפט, — אין אייראפא האט זיך אנגעהויבען די שרעקליכע רעאקציע! דער ריעז, וואס האט אלץ געטאן אויף זיין אייגענער אחריות און אפט געטרעטען מיט די פיס די פרייהייט, איז געפאלען, אבער צוזאמען מיט איהם איז אויך דערשטיקט געווארען די רעוואלוציע און אלץ, וואס זי האט ערווארבען. אייראפא איז פערזונ־קען געווארען אין א פיעל ערגערער קנעכטשאפט, ווי אין דער צייט פון נאפאלעאנ׳ס הערשאפט.

די מפלה פון גרויסען נאפאלעאן איז געוועזן א ירידה אויף פאר'ן יודישען פאלק, וואס האט דער ערשטער דערשפירט אויף זיך דעם שווערען אטעם פון דער רעאקציע, און אין ערגעץ האט די רעאקציע אזוי שווער און שנעל נישט געטראפען די יודען, ווי אין דייטשלאנד.

אין דער צייט פון דער רעוואלוציע און פון נאפאלעאן'ס הערשאפט איז דייטשלאנד אויסגעשטאנען די שווערסטע און ביטערסטע באליידיגונגען. די דייטשע ארמעע איז צושלאגען געווארען, איהרע מדינות זענען צובראקעלט געווארען, איהרע פירשטען זענען ווי קנעכט בעהאנדעלט געווארען. דער נצחון, וואס די דייטשען האבען אבגעהאלטען איבער נאפאלעאנען און זיין גרויסע ארמעע, האט דעריבער זיי אליין איבער־ראשט און פער'שכור'ט. ווי געוועהנליך נאך אזא אונערווארטעטען נאצ־יאנאלען נצחון, האט זיך אין דייטשלאנד ענטוויקעלט א שטארקער שאוויניזם, א איבערגעטריבענע ליעבע צו אלץ, וואס איז אייגענס, און זייער שטארקע שנאה צו פראנקרייך, וואס זיי האבען געטראגען אין הארצען, האט זיך פערוואנדעלט אין א שנאה צו דער גאנצער רעוואָ־לוציע און צו אלץ, וואס איז פרעמד. אין דערזועלבער צייט זענען די דייטשען, צוטומעלט פון גרויסען נצחון, געווארען טרוימער, פאנ־טאסטען און מיט זייער גאנצער נשמה זיך פערזונקען אין דער פערגאנ־גענהייט, אין דער טראדיציע. די מיטעלאלטערישע עפאכע מיט איהרע גראבקייטען און אבערגלויבענס, מיט איהרע פערדארבענע זיטען און פרומער אויסגעלאסענקייט האט זיך די דייטשען פארגעשטעלט אין די שענסטע אידעלסטע פארבען און אזוי־ארום איז געשאפען געווארען די דייטשע רעאקציאנערע ראמאנטיק. אייניגע מיט דעם פולען בעוואוסטזיין, אנדערע אונבעוואוסטזיניג האבען געפרעדיגט זיך אומצוקעהרען צו דער אלטער פערפוילטער פערגאנגענהייט, צו דער צייט פון די יעזואיטען און אינקוויזיציע; עס איז בעשאפען געווארען א טעאריע, אז די קריסט־ליכע לעהרע איז די העכסטע ציוויליזאציע און דאס עכטע קריסטענ־טום עקסיסטירט נאר אין דייטשלאנד. נאטירליך, האבען יודען נישט וואס צו טאן אין אזא לאנד פון עכטען ריינעם קריסטענטום, און עס האט זיך אנגעהויבען א סיסטעמאטישע ענערגישע אגיטאציע געגען יודען.

דער ערשטער, וואס האט אנגעהויבען די שענדליכע אגיטאציע, איז געוועזן דער פראפעסאר ריהס. די יודען, האט ער גע'טענה'ט, זענען פון שטענדיג אן א פערדארבען פאלק און בילדען אומעטום א מלוכה אין א מלוכה. פאר דייטשלאנד זענען זיי א גרויס אומגליק און

נאר זיי זענען שולדיג אין דער דייטשער לאנגיעהריגער קנעכטשאפט, ארויסטרייבען זיי אינגאנצען פון לאנד וואלט אבער געווען צו אכזריות'דיג און דעריבער דארף מען זיי נאר אונטערדריקען און ערנידעריגען, דולדען זיי אלס מענשען פון צווייטען קלאס, בעציהען זיך צו זיי ווי צו א אומגליק, וואס איז בעשערט דעם דייטשען פאלק, אבער אויף קיין פאל זיי נישט בעהאנדלען, ווי בירגער מיט אלע מענשען גלייך. דער דאזיגער בלינדער אנטיסעמיטיזם האט געפונען א שטארקען אבקלאנג ביי די מאסען; אבער אויך די געבילדעטע לייט, די סטודענטען־פאטריאטען, פראפעסארען און געלעהרטע, וועלכע זענען געווען פערפיהרט דורך דעם פרומען מיסטיציזם און דער ראמאנטישער יראת־שמים, האבען געגלויבט, אז אין א ריין־קריסטליכער מלוכה זענען יודען א פרעמדער שעדליכער עלעמענט.

דערווייל איז צונויפגערופען געווארען דער וויענער פרידענס־קאנגרעס, וואס האט געדארפט איינפיהרען שלום צווישען די פעלקער און אויסארבייטען א פראגראם פאר א געמיינזאמער טעטיגקייט געגען דער ירושה פון דער רעוואלוציע. די צוויי שטאטס־מענער, וואס זענען געשטאנען אין דער שפיץ פון ביידע גרויסע דייטשע מלוכות אויפ'ן וויענער קאנגרעס: דער עסטרייכישער קאנצלער מעטערניך און דער קאנצלער פון פרייסען הארדענבערג, האבען זיך צו יודען בעצויגען נישט שלעכט. מעטערניך איז געווען א איינגעהער אין די יודישע סאלאנען און האט זיך געפונען אונטער'ן בעזונדערן איינפלוס פון דער יודישער באראנעסע פאני פאן־ארנשטיין. הארדענבערג איז בכלל געווען א ליבעראלער מענש און געהאט צווישען יודען פיעל גוטע פריינד. זיי האבען דאס אויפ'ן קאנגרעס אויפגעהויבען די יודענפראגע און ארויסגעשטעלט דעם פרינציפ, „אז די, וואס געהערען צום יודישען גלויבען, זאלען האבען אלע בירגער־רעכטען, אויב זיי וועלען נאר אפהיטען די פליכטען פון די איבעריגע בירגער". די איבעריגע דייטשע מלוכות האבען געשטעלט א שטארקען ווידערשטאנד געגען דער פארערונג און דאן האבען די פארשטעהער פון עסטרייך און פרייסען געמוזט נאכגעבען און איינגעהן אויף אזא הנחה: צום פונקט וועגען יודען איז צוגעגעבען געווארען א בעמערקונג: „די בונדעס־פערזאמלונג וועט בעטראכטען אויף איהר פערזאמלונג, ווי ווייט עס איז מעגליך צו געבען יודען אין דייטשלאנד בירגערליכע רעכט; ביז דעמאלט אבער וועלען זיי דערווייל ווייטער

האבען די רעכטען, וואס איז זיי שוין געגעבען געווארען אין די בונדעס-שטאטען".

דורך דער דאזיגער בעמערקונג איז די פראגע וועגען דער יודישער גלייכבערעכטיגונג אבגעלעגט געווארען אויף א אונבעשטימטע צייט, אבער דורך איהר זענען נצול געווארען יענע רעכט, וואס יודען האבען שוין בעקומען בעת נאפאלעאנ'ס הערשאפט. די בעמערקונג איז אנגענומען געווארען און דערביי האבען אויך מיטגעווירקט די ביידע דעלעגאטען פון די פראנקפורטער יודען, וואס זענען געקומען צום קאנגרעס (איינער פון זיי איז געוועזען י ע ק ב ב ר ו ך, דער פאטער פון ל ו ד ו ו י ג ב ע ר נ ע), ווי אויך דער קריסטליכער פערטרעטער פון די יודען, דער יוריסט ק א ר ל ב ו כ ה א ל ץ פון לובעק. נאך די יודישע געגנער אויפ'ן קאנגרעס האבען אויך דא געפונען א מיטעל פטור צו ווערן פון דעם אונאנגענעהמען פונקט. זיי האבען אונטערגעקויפט דעם גענעראל-סעקרעטאר פון קאנגרעס און ביי איהם גע'פועל'ט אויסצומעקען אין דעם לעצטען זאץ פון פונקט 16 דאס ווארט „אין" און אנשטאט דעם שטעלען דאס ווארט „פון", אזוי אז דער גאנצער פונקט האט דורך דעם קליינעם שינוי בעקומען גאר א אנדער בעדייטונג: „יודען וועלען דערווייל ווייטער האבען די רעכט, וואס איז זיי שוין געגעבען געווארען פון (אנשטאט „אין") די בונדעס-שטאטען". דאס האט געהייסען, אז יודען האבען געקענט גענייסען נאר פון יענע רעכט, וואס זיי האבען בעקומען פון די בונדעס-שטאטען אליין, אבער נישט פון נאפאלעאנען. מעטערניך און הארדענבערג האבען דעם דאזיגען שווינדעל נישט בעמערקט און אויף אזא אופן האט מען איצט פראנק און פריי געקענט אבנעהמען ביי יודען די רעכטען, וואס זיי האבען בעקומען דורך די פראנצויזען.

מעהר פון אלע האט די רעאקציע שווער געטראפען די יודען פון פראנקפורט. די גרויסע רעגירונגען האבען, אמת, ארויסגעגעבען א בעפעהל דעם פראנקפורטער סענאט, אז „די שטאדט מוז אכטען די ערווארבענע רעכט פון אלע קלאסען איינוואוינער און יעדע רעאקציאנערע פעראָרדנונג מוז פערמיטען ווערן", אבער דער פראנקפורטער מאגיסטראט האט דערמיט זיך ווינציג גערעכענט און ווי נאר די פראנצויזען האבען פערלאזען פראנקפורט, איז די ערשטע ארבייט פון דער נייער פערוואלטונג געווען: צונעהמען ביי די יודען זייערע בירגער-רעכט. הארדענבערג און מעטערניך האבען אומזיסט בעפוילען דעם סענאט פון

פֿראַנקפֿורט, ער זאָל נישט אָבנעהמען בײַ יודען זײערע רעכטען; די פֿערוואַלטונג האָט דערמיט זיך נישט געוואָלט רעכענען און די יודען האָבען געמוזט אָנהויבען פֿיהרען מיט דעם סענאַט אַ שווערען קאַמפּף, וואָס האָט געדויערט גאַנצע נײַן יאָהר.

דערווײַל האָבען אויך די איבעריגע פֿרײַ־שטעדט אָנגעהויבען דריקען יודען, נישט ווינציגער ווי פֿראַנקפֿורט. אין לובעק, וואו עס האָבען זיך געהאַט בעזעצט 66 יודישע פֿאַמיליעס און מיט גרויס מיה זיך אײַנגעאָרדענט און אָנגעהויבען פֿיהרען אַ געמײַנדע־לעבען, האָט מען זײ איצט געהײסען פֿערלאָזען די שטאָדט און ווען די יודען האָבען זיך אָבגעזאָגט דאָס צו טאָן, האָט מען זײ געהײסען שליסען די געשעפֿטען און די סחורות קאָנפֿיסקירט. אַזאַ אַכזריות'דיגע בעהאַנדלונג האָט אַרויסגערופֿען שאַרפֿע פּראָטעסטען זאָגאַר בײַ פֿיעל רעגירונגס־בעאַמטע און האַרדענבערג אַלײן אין אַ בריעף צום לובעקער סענאַט האָט איהם געמאַכט שאַרפֿע פֿאָרוואורפֿען. ווײַטער פֿון די מוסר־בריעף איז עס אָבער נישט געגאַנגען: קײן סאָלדאַטען האָט פּרײַסען צוליעב יודען נישט געשיקט נישט קײן פֿראַנקפֿורט, נישט קײן לובעק — און אַלץ איז געבליבען ווי געוועזען.

אין האַמבורג האָט דער סענאַט זיך בעצויגען צו יודען פֿרײַנדליך און אין אַ אויפֿרוף צו דער בעפֿעלקערונג האָט ער געריהמט די יודען אַלס מענשען און אַלס גוטע בירגער און האָט אויסגעדריקט זײַן האָפֿנונג, אַז אַ דאַנק יודען וועט דער האַנדעל און די אינדוסטריע ווידער אויפֿלעבען; דער סענאַט אַלײן איז אָבער געוועזען אָבהענגיג פֿון דער בעפֿעלקערונג, וועלכע האָט מורא געהאַט פֿאַר דער יודישער קאָנקורענץ, און די יודען זענען צוריק אַוועקגעשטעלט געוואָרען אויף דער מדרגה, אויף וועלכער זײ זענען געשטאַנען אין יאָהר 1810: בעשרענקט אין אַלע פּאָליטישע רעכטען, אויסגעשלאָסען פֿון אַלע עפֿענטליכע שטעלעס און אַמטען, נישט געטאָרט זײַן קײן אַדוואָקאַטען, אַפּטײקער און באַרבירער, געמעגט ערווערבען נחלאות נאָר אין בעשטימטע ערטער פֿון שטאָדט א. א. וו.

געגען אַזאַ אונגערעכטיגקײט זענען אַרויסגעטרעטען עטליכע יודישע שריפֿטשטעלער, ווי משה העס, ש. צימערן, וואָל און סאַלאָמאָן, וועלכע האָבען אין בעזונדערע ווערק אָבגעלײקענט די אַנטיסעמיטישע בלבולים און געפֿאָדערט אַ גערעכטע בעציהונג צו יודען. צום כבוד פֿון די קריסטען מוז מען זאָגען, אַז אויך אין יענער שווערער

צייט פון רעאקציע האבען זיך געפונען געצעהלטע קריסטען, וואס האבען פערשטאנען די עולה, וואס מען בעגעהט געגען יודען, און זיך אנגענומען זייער קריוודע; אויך פון ענגלאנד און פראנקרייך האט מען שארפע פארוואורפען געמאכט די דייטשען פאר זייער שאוויניזם און פאר זייער בעציהונג צו יודען, אבער וואס האט דאס אלץ געקענט העלפען, ווען די יודישע פערטיידיגער האט מען גענידערט, ווי די ערגסטע, און די אנטיסעמיטען האבען מיט זייערע שריפטען פערפלייצט גאנץ דייטשלאנד. אויסער דעם אויבענדערמאהנטען פראפ. ריהס האט אויך דער פילאזאף פריז ארויסגעגעבען א בעזונדער ווערק וועגען דער „יודישער סכנה" און זיך נישט געשעמט צו פערלאנגען, אז די יודישע נאציע זאל מען איינגאנצען פערטיליגען פון דער וועלט; נאר אזוי ווי דאס איז שווער אויסצופיהרען, זאל מען דערווייל זיי דריקען אזוי לאנג, ביז זיי וועלען אומקומען. אין דער טעאטער-וועלט האט דעמאלט געמאכט א גרויסען ליארם דער אנטיסעמיטישער פארס פון דאקטאר קארל סעסא „די יודען-שולע", וועלכער פיהרט ארויס אויף דער סצענע א גאנצע מחנה קאריקאטורען פון יודען. דאס שטיק וואלט אפשר נישט געווען געמאכט אזא סענסאציע, ווען נישט איינינגע יודישע פארשטעהער, צווישען זיי ישראל יאקאבסאן, וואס האבען גע׳פועל׳ט ביים קאנצלער הארדענבערג, אז ער זאל פערבאטען דאס שטיק צום שפיעלען. ערשט דעמאלט זענען אלע געווארען נייגיריג צו וויסען, וואס אין דעם שטיק געפינט זיך, און דער פארס איז געווארען זעהר פאפולער. אין 1815 האט מען דאס שטיק, אונטער א נייעם נאמען „אונזער פערקעהר", שוין געשפיעלט אין די גרעסטע שטעדט פון דייטשלאנד און אומעטום האט דער פארס געהאט א אונגעוועהנליכען ערפאלג. דער ארטיסט ווארום, וואס האט געשפיעלט די הויפט-ראליע אין דעם שטיק, איז געווארען ביים המון זעהר בעליעבט; די צייטונגען פלעגען ברענגען גאנצע אויסצוגען פון דעם פארס, וואו יודען זענען מיאוס אויסגעלאכט געווארען, און ווארום פלעגט פארשטעלען זיינע יודען-קאריקאטורען אויך אין פריוואט-הייזער אויף שמחות און בעלער און בעקומען דערפאר גוט בעצאהלט. עס איז דערגאנגען אזוי ווייט, אז בעת דער רוסישער קייזער אלעקסאנדער I איז געווען אין בערלין, האט מען לכבוד איהם אויך געוואלט פארשטעלען „אונזער פערקעהר", נאר אלעקסאנדער האט בפירוש געבעטען, מען זאל דאס נישט טאן

און דעם פֿאַרם פֿאַר איהם נישט שפּיעלען, פֿון וואָס די דײַטשען האָבען זיך געשפּירט אַ ביסעל אונאַנגענעהם און פֿערשעמט.

נאָך דער ערמאָרדונג פֿון דײַטשען דיכטער און רוסישען שפּיאָן קאָצעבו דורך דעם דײַטשען פּאַטריאָטישען סטודענט זאַנד זענען די רעגירונגען אַרויסגעטרעטען מיט שאַרפֿע מיטלען געגען דעם שאָוויניסטישען דײַטשען פּאַטריאָטיזם. אָבער דערמיט האָבען די לײַדענשאַפֿטען נאָך מעהר זיך פֿונאַנדערגעפֿלאַקערט און דאָ האָט אין דײַטשלאַנד אויסגעבראָכען אַ שטורם, וועלכער האָט אויף אַ לאַנגע צײַט אַוועקגעשטעלט אַ מחיצה צווישען די יודען און דער דײַטשער בעפֿעלקערונג. די דײַטשע פּאַטריאָטען זענען געוועזען פֿול מיט צאָרן אויף עסטרײַך, אויף וועלכער זיי האָבען געקוקט, ווי אויף דעם מקור פֿון אַלע גזירות און נאַציאָנאַלע בעליידיגונגען, און אַזוי ווי די רײַכע יודען, איבערהויפּט די ראָטשילדס, זענען געשטאַנען אין נאָהענטע בעציהונגען מיט עסטרײַך און זי געשטיצט מיט געלד-הלוואות, האָט מען דעם גאַנצען כעס אויסגעלאָזען צו יודען. אָנגעהויבען האָט זיך דאָס אין ווירצבורג (דעם 2-ען אויגוסט 1819). מיט אויסרופֿען „העפּ, העפּ!" (ווי מען פֿלעגט שרײַען בײַם אַרויסטרײַבען ציגען מיט בערד) זענען דאָרט אַ מחנה סטודענטען צוזאַמען מיט אַ גרויסען המון בעפֿאַלען די יודען, געראַובט זייערע געשעפֿטען און חרוב געמאַכט די וואוינונגען. ווען די יודען האָבען מיט געוועהר אין די הענד געפּרובט זיך שטעלען אַנטקעגען, האָט אויסגעבראָכען אַ פֿאָרמעלער געשלעג מיט הריגות און דער סוף איז געוועזען, אַז די 400 יודען, וואָס האָבען דאָרט געוואוינט, האָבען געמוזט פֿערלאָזען די שטאָדט. דער פּאָגראָם אין ווירצבורג האָט געדיענט אַלס בײַשפּיעל פֿאַר די איבעריגע שטעדט. דער המון, וואָס איז שטענדיג דורשטיג צו רציחות און אָנפֿאַלען; סוחרים, בעלי-מלאכות און קלײנע הענדלער, וואָס האָבען געהאַט אַ הארץ אויף יודען צוליעב דער קאָנקורענץ; סתם פֿאַנאַטיקער און פּאַטריאָטען — די אַלע פֿערשידענע עלעמענטען האָבען זיך פֿעראייניגט אין קאַמפּף מיט די יודען. אין באַמבערג, פֿראַנקפֿורט, דאַרמשטאַדט, באַדען, גאַנץ, דיסעלדאָרף, האַמבורג, דאַנציג און אַנדערע שטעדט האָט מען געהאַקט די שויבען אין די יודישע וואוינונגען, חרוב געמאַכט די הײַזער און נישט זעלטען אויך זייער לעבען נישט געשוינט. אַ געוויסער שווינדלער הונדט, וועלכער האָט זיך אַליין גענומען דעם טיטול פֿאָן-ראָדאָווסקי, האָט אויסגענוצט די פּאָגראָם-בעוועגונג צוליעב געשעפֿט. ער האָט אַרויסגעגעבען

א פאמפלעט „יודענשפיעגעל" מיט שרעקליכע זלזולים אויף יודען, וועלכע ער האט געפאָדערט צו מאַכען פאַר טריסים. דאס ווערק איז גוט פערקויפט געוואָרען און הונדט האט געמאַכט א פערמעגען; דאס האט נאַטירליך ארויסגערופען א גרויסען חשק ביי אנדערע שמוציגע מחברים און דער ליטעראַרישער מארק איז פערפלייצט געוואָרען מיט מיאוס'ע פאַמפּלעטען געגען יודען. די רעגירונגען האבען ענדליך איינגעזעהען, אז די העצע געגען יודען נעהמט־אָן א געפעהרליכען חאַראַקטער, און די אונרוהען אונטערגעדריקט, אָבער דער זאָמען פון שנאה צווישען יודען און דער קריסטליכער בעפעלקערונג איז שוין געווען טיעף פערזייהט און געהאַלטען אין איין וואַקסען.

אזוי האבען אויסגעזעהען די יודען אין די מיטעלע און קליינע דייטשע מדינות. אָבער וואס האבען געטאָן יענע גרויסע רעגירונגען, וועלכע האבען זיך כלומר'שט אָנגענומען די יודישע קריוודע אויפ'ן בונדעס־ראַט? דער עסטרייכישער קייזער פראַנץ I און זיין קאַנצלער מעטערניך האבען נישט בלויז איבערגעלאָזען אלע פריהעריגע בעגרענ־צונגען, נאָר אויך צוגעגעבען נייע, אמת, זיי האבען נישט ארויסגעטרי־בען די יודען, ווי מען האט געטאָן אין לובעק און אין ברעמען, אָבער זיי האבען זיי פערשפּאַרט אין די געטאָ'ס אין צענטער פון עסטרייך און פון דאָרטען זיי נישט ארויסגעלאָזען. טיראָל איז פאַר יודען פער־שלאָסען געוואָרען, אין בעהמען האבען זיי געמעגט וואוינען נאָר אין די דערפער און אין די בערג־שטעדט, און אין מעהרען, פערקעהרט, זענען נאָר די גרויסע שטעדט געווען אָפען פאַר יודען. זיי זענען שטענדיג געלעגען אונטער א שווערען מאַטעריעלען דרוק. מען האט זיי אומעטום געלאָזען וואוינען נאָר ווי פון רחמנות וועגען און איבערהויפט נאָר אין די שטעדט. דאס אריבערציהען זיך פון איין אָרט אין צווייטען איז געווען זעהר בעשווערט. מען האט זיי בכלל נישט געלאָזען זיך ענטוויקלען און הגם דער קייזער האט פאַר געלד געגעבען איינציגע רייכע יודען דעם טיטול פון אדעליגע, איז אָבער די אָרימע מאַסע גע־בליבען זעהר ערנידעריגט און געהאַט אויסצושטעהן א שווערען קאַמפּף פאַר דער עקזיסטענץ.

אין עסטרייכישען שלעזיען און אין בעהמען איז יודען געווען פער־באָטען צו וואוינען אין די וויכטיגסטע שטעדט, אָבער אפילו אין די ערלויבטע ערטער, ווי אויך אין די גאַליציאַנישע שטעדט, האבען יודען געמעגט וואוינען נאָר אין אָבגעשלאָסענע געטאָ'ס. ביי דעם אלעם

האט מען נאך אויף יודען ארויפגעלעגט אונגעהויער גרויסע אבצאהלונגען. די אלע בעזונדערע אבצאהלונגען האבען בעטראפען א סומע פון 700,000 גולדען יעהרליך. קראבקע אויף כשר פלייש האט בעטראפען פונקט אזוי פיעל, וויפיעל עס איז געווען דער פרייז פון פלייש אויפ'ן מארק און דער יוד האט אלזא געדארפט צאהלען פאר פלייש צוויימאל אזוי פיעל, ווי א אנדערער. דאס רוב פון די דארטיגע יודען האבען דעריבער נישט געקענט ערלויבען זיך צו עסען קיין פלייש און בכלל געלעבט אין אזא דחקות, אז עס איז צו בעוואונדערן, ווי אזוי זיי האבען ביי אזא שרעקליכען דרוק גענוג ענערגיע און מוט געהאט אויסצוהאלטען און נישט אומצוקומען אין די שווערע לעבענס-בעדינגונגען.

עסטרייך האט ווינציגסטענס קיין זאך יודען נישט צוגעזאגט און זיי נישט פערפיהרט דורך פאלשע הבטחות; פון פרייסען אבער האבען די יודען געהאט דאס רעכט צו ערווארטען א בעסערע און גערעכטערע בעציהונג צו זיך. פרידריך ווילהעלם III האט שטארק געהאלטען פון דעם פרינציפ פון גלייכבערעכטיגונג פאר אלע פעלקער און פון איהם האט מען געהערט פיעל שענע הבטחות. יודען האבען אלזא געקענט האפען דארט אויף א פאלשטענדיגער בעפרייאונג; אבער ווי עס שיינט, זענען דאס געווען נישט מעהר ווי שענע ווערטער און דעריבער האבען דארט די יודען נאך שטארקער און טיעפער געשפירט דעם דרוק פון דער רעאקציע. מיט'ן טויט פון ליבעראלען הארדענבערג האט זיך אין פרייסען אנגעהויבען א רעאקציאנערע פאליטיק. מען האט אנגעהויבען דערפון, וואס מען האט פערפאסט איין און צוואנציג פערשידענע כללים וועגען די יודען, וואס וואוינען אין פרייסען. די יודען זענען איינגעטיילט געווארען אויף פראנצויזישע, אלט-פרייסישע, זאקסישע און פוילישע, ד. ה. עס איז ערקלערט געווארען, אז דאס געזעץ פון 1812, וועלכעס האט געבראכט פיעל נייע רעכט אויך פאר יודען, איז גילטיג נאר פאר יענע פראווינצען, וועלכע האבען אין יענעם יאהר געהערט צו פרייסען, אבער די אלע פראווינצען, וואס זענען פעראייניגט געווארען צו פרייסען נאך דעם שלום, בלייבען ביי די פריהעריגע בעדינגונגען. די נייע פראווינצען האבען בעטראפען א העלפט פון דער פרייסישער מלוכה און דארט האבען געוואוינט צוויי דריטעל פון אלע פרייסישע יודען, וועלכע זענען אויסגעשלאסען געווארען פון די נייע רעכטען. אבער אויך אין די אלט-פרייסישע פראווינצען האט מען דאס געזעץ פון 1812 נישט אנגעווענדעט צו יודען; די רעגירונג האט זיך גארנישט

ווייסענדיג געמאכט פון דעם געזעץ און ווען דער בעריהמטער יוריסט גאנז האט אנגעהויבען פאדערן, מען זאל איהם צולאזען צו א קאטעדר אין אוניווערזיטעט, האט מען איהם מיט אלע הירוצים מרחה געווען און עס האט קיין זאך נישט געהאלפען ביז גאנז האט זיך נישט אבגע־שמד'ט. דאס איז געווען נאר א אנהויב און באלד האט מען יודען אנ־געהויבען דערווייטערן פון אלע עפענטליכע שטעלעס, צוגענומען ביי זיי דאס וואהל־רעכט אין די לאנדטאגען און נישט געלאזען יודען טרא־גען קיין אפיציערען־טיטול זיין דער ארמעע. אין יאהר 1825 האט מען ביי די געמיינדעס אבגענומען דאס פריהעריגע רעכט צו בויען שוהלען אהן א בעזונדער ערלויבניש און בכלל ערקלערט די געמיינדעס פאר פריוואטע חברות. נישט קוקענדיג דערויף, האט די רעגירונג דאך זיך אריינגעמישט אין די רעליגיעזע ענינים פון יודען, געגען די געזע־צען פון גלויבענס־פרייהייט.

אבער פיעל ערגער ווי אין אלט־פרייסען איז עס צוגעגאנגען מיט יודען אין יענע פראווינצען, וואס פרייסען האט נישט לאנג ערווארבען. אין יאהר 1819 האט זיך געפונען אין גאנץ פרייסען 250 טויזענד יודען און פון זיי האבען אין פויזען געלעבט 55 טויזענד. פריהער האט פויזען געהערט צום ווארשאווער הערצאגטום און ווען די פראווינץ איז איבער־געגאנגען צו פרייסען, האבען די דארטיגע יודען, וואס האבען געלי־טען פון שווערען דרוק, זיך זעהר דערפרעהט. פיעל יודישע יונגע לייט זענען אריינגעטרעטען אין די פרייוויליגע יעגער־פאלקען, וואס פרייסען האט ארגאניזירט. אין גיכען האבען זיי אבער זיך איבער־צייגט, אז די האפנונגן אויף נייע רעכטען איז א פאלשע און אלץ איז געבליבען, ווי געווען. אין הערצאגטום בערג, וואס איז איבערגעגאנגען פון פראנקרייך צו פרייסען, האט די רעגירונג אהן צערעמאניעס אבגענומען ביי יודען אלע רעכטען, וואס נאפאלעאן האט זיי געגעבען, בכלל האט מען, אויסער אין אלט־פרייסען, אומעטום ווי ווייט מעגליך בעשרענקט די יודישע רעכטען, און אפילו אין צענטר פון פרייסען האט מען די יודען ארויסגעשטופט פון אלע צווייגען פון דער קולטור און אין דערזעלבער צייט האט מען זיך נישט געשעמט צו שרייען, אז יודען האלטען זיך אבגעזונדערט פון דער ארומיגער וועלט און ווילען אויף קיין פאל נישט צושטעהן צו דער מאדערנער קולטור. די פיעל רעפרעסיעס און בעגרענצונגען האבען סוף כל סוף געבראכט דערצו, אז פיעל פון די יודען, וועלכע האבען געוואלט זיך בעטייליגען אין דער

פרומינער קולטור און נישט געהאט קיין מעגליכקייט אויסצונוצען זייערע פעהיגקייטען און טאלענטען, האבען קיין מוט נישט געהאט אויסצושטעהן די גזירות און זיך אבגע׳שמד׳ט. אין יאהר 1822 איז אין בערלין גע־גרינדעט געווארען א „פעראיין אבצו׳שמד׳ען יודען". דער קעניג האט דעם פעראיין געגעבען אלע נויטיגע מיטלען און אויך צוגעזאגט צו שענקען 10 דוקאטען יעדען יודען, וואס וועט זיך לאזען טויפען. די 10 דוקא־טען האבען נאטירליך געקענט צוציהען נאר גאסען־יונגען, אבער פיעל מעהר האט צוגעצויגען דער וואונש צו ווערן „לייטען גלייך", געניסען פון דער וועלטליכער קולטור און עס איז געווארען, ווי א מין צווייטע שמד־בעוועגונג פון נאך מענדעלסאנ׳ס עפאכע.

אויך אין פראנקרייך האט אויסגעבראכען א שטארקע ליטעראַרישע פאלעמיק וועגען דער יודישער גלייכבערעכטיגונג, אבער דארט זענען די יודישע פריינד געווען אין דער מעהרהייט. א געוויסער באיל איז ארויסגעטרעטען מיט א פערטיידיגונג פון יודען אין א בעזונדער ווערק, וואס האט געהאט א ערפאלג. א געוועזענער גובערנאטאר, דקיראן, איז ארויסגעטרעטען מיט א בראשור וועגען יודען, וועלכע ער האט זעהר גערירהמט אויפ׳ן גרונד פון פערזענליכער ערפאהרונג און אויפ׳ן גרונד פון דער יודישער רעליגיע. די בראשור איז ארוים אין פיעל אויפלא־גען, איז זעהר פיעל געלייענט געווארען, און דאס האט בעוויזען, אז די פראנצויזען האבען נאך נישט פערגעסען די יסודות פון פרייהייט און גלייכהייט. עס האבען אויך נישט געפעהלט קיין שארפע געגנער פון יודען, אבער אויסגעלאזען האט זיך די פאלעמיק צום גונסטען פון די לעצטע, און ווען אין פארלאמענט (אין יאהר 1818) איז בעטראכט גע־ווארען די פראגע, צי מען זאל נאפאלעאנס דעקרעט וועגען יודען, וואס איז ארויסגעגעבען געווארען אויף 10 יאהר, ווייטער פערלענגע־רען, אדער נישט, האט גובר געווען יענע גרופע, וואס איז געווען געגען פערלענגערן, און דער דעקרעט איז בטל געווארען אויף שטענ־דיג. דאס צענטראל־קאנסיסטאריום פון יענער צייט האט זיך געסטא־רעט צו פערדינען דעם צוטרוי פון דער רעגירונג און האט צושיקט א צירקוליאר צו אלע קאנסיסטאריומס, פארצולייענען אין די שוהלען, אז יודען זאלען זיך אויפפיהרען זעהר ערהליך און טריי צום געזעץ, אליין רודפ׳ן די, וואס האנדלען מיט וואוכער, און אויך גרינדען

שולען, וואו מען זאל לערנען די יודישע קינדער מאראל און וועלטליכע קענטנישען. פאקטיש זענען אין פיעל שטעדט באלד געגרינדעט געוואָרען יודישע פאָלקס-שולען, וואו מען האָט געלערנט, חוץ רעליגיע און העברעאיש, דייטש, פראנצויזיש, חשבונ׳ען, יודישע און פראנצויזישע געשיכטע. ביסלעכוויז זענען די יודען אינגאנצען פערשלונגען געוואָרען אין דער ארומיגער קולטור, די אָבגעזונדערטקייט איז פערשוואונדען און עס האָט זיך אויסגעבילדעט דער טיפ: „פראנצויזען פון משה׳ס גלויבען".

אין שכנות׳דיגען ענגלאנד האָבען זיך דאן געפונען בסך הכל אנערך דריי טויזענד יודען, וועלכע עס האָט זיך אין אלגעמיין געלעבט זעהר גוט. די יודען האָבען נאָר נישט געקענט פערנעהמען קיין עפענטליכע שטעלעס; אָבער די סבה דערפון איז געווען נאָר דאָס, וואָס ביים פערטרעטען א אָפיציעלע שטעלע האָט מען אין ענגלאנד געדארפט שווערען „ביים אמת׳ען גלויבען פון א קריסט", און יודען האָבען אזא שבועה נישט געקענט געבען. ביסלעכוויז האָט מען פאר יודען מבטל געווען דעם נוסח פון דער שבועה און דאן האָט מען אָנגעהויבען אָננעהמען יודען אלס געשווירענע ריכטער, פראָפעסאָרען אין די אוניווערזיטעטען א. ד. גל.

אויף דעם ווינער קאָנגרעס איז בעשלאָסען געוואָרען צו פעראייניגען בעלגיען מיט האָלאנד אין איין גרויסער נידערלאנדישער מלוכה, וועלכע מען האָט געשטעלט אונטער דער רעגירונג פון דער דינאסטיע אָראניען. דער קעניג פון דער מלוכה, ווילהעלם דער ערשטער, האָט נישט בלויז בעשטעטיגט די פאָלקאָמע גלייכבערעכטיגונג, וואָס די יודען האָבען בעקומען פון די פראנצויזען, נאָר געטאָן יודען נאָך טובות און אויך רעגולירט זייערע אינערליכע בעציהונגען אין די געמיינדעס.

מאָסען יודען האָבען דאן פערנומען הויכע רעגירונגס-שטעלעס. יונה דניאל מייער, א גוטער יוריסט, האָט זיך בעטייליגט אין דער אויסארבייטונג פון דער קאָנסטיטוציע און איז געווען א מיטגליד פון פיעל אקאדעמיעס. א צווייטער יודישער יוריסט, קארל אסער, איז געווען ערשטער בעאמטער אין יוסטיץ-מיניסטעריום און א מיטגליד פון מלוכה-ראט. א יוד האָט אויך פערנומען די הויכע שטעלע פון א שעף אין דער מלוכה-קאנצעלאריע. אויך אין אלע נידערלענדישע קאָלאָניעס אין אינדיען און אין דרום-אמעריקא האָבען יודען בעקומען אלע רעכטען און פערטרעטען פיעל שטעלעס אלס רעגירונגס-בעאמטע.

נישט ערגער איז אויך געוועזן די יודישע לאַגע אין דענעמאַרק. קיין פּאָליטישע רעכטען האָבען יודען דאָרט נאָך נישט געהאַט, אָבער דערפאַר האָבען זיי געהאַט אַלע בירגערליכע רעכטען. די רעגירונג האָט זיך אויך געזאָרגט פאַר דער ערציהונג פון די יודישע קינדער און זיי געצוואונגען צו בעזוכען די אַלגעמיינע שולען. די פּאָגראָמען פון 1819 אין דייטשלאַנד האָבען זיך אויך אַריבערגעטראָגען קיין דענע־מאַרק און אין קאָפּענהאַגען האָבען זיך דאָן געפונען גאַסען־מענשען, וואָס האָבען איבערגע׳חזרט די ווילדע מעשים פון די דייטשע פּאָגראָמ־שציקעס, אָבער די עפענטליכע מיינונג איז באמת געוועזן נעגען דעם, און די געבילדעטע מענשען זענען אַרויסגעטרעטען מיט ענערגישע פּראָ־טעסטען געגען די יודישע שונאים בכלל.

דאַגעגען איז נאָרוועגיען געבליבען איינגאַנצען יודען־ריין. לויט דער קאָנסטיטוציע פון 1814 האָט אַ יוד דאָרט נישט געטאָרט וואוי־נען אפילו איין טאָג אָהן אַ ערלויבניש פון קעניג און פאַר נישט אָבהי־טען דאָס דאָזיגע געזעץ איז געקומען אַ שטראָף פון 840 טאַלער. דער קנס איז ווירקליך אָפּטמאָל אַרויסגעלעגט געוואָרען אויף דורכרייזענדע יודען און די, וואָס האָבען נישט געהאַט איינצוצאָהלען די שטראָף, זענען אַריינגעזעצט געוואָרען אין געפענגניש. אין שוועדען, וואָס איז געוועזן פעסט פערבונדען מיט נאָרוועגיען, איז די יודען שוין פיעל בעסער געוועזן. דאָרט האָבען זיי געמעגט וואוינען אין די פיער שטעדט: שטאָקהאָלם, גאָטענבורג, נאָרקעפּינג, קאָרלקראָנע; זיי זענען אָבער געוועזן שטאַרק בעגרענצט אין האַנדעל און אין מלאכה. פאַר די יודען איז נאָר פערבליבען די מיאוס׳ע פרנסה פון וואוכער, אָבער דאָס האָט מען זיי, נאַטירליך, שטענדיג אויפגעוואָרפען אַלס חטא, אַלס אָרגאַנישען חסרון, וואָס ליגט אין דער יודישער נאַטור.

אויך אין דער פרייער רעפּובליקאַנישער שווייץ האָט מען יודען בעהאַנדעלט אויף׳ן שענדליכסטען אופן. ביז די 40־ער יאָהרען פון 19־טען יאָהרהונדערט זענען דאָרט קיין יודען נישט אַריינגעלאָזען געוואָרען. אין קאַנטאָן באַזעל האָט אַ פרעמדער יוד אפילו אַ טאָג נישט געטאָרט פערברענגען. נאָר אין צוויי דערפער פון קאַנטאָן אַארגוי האָבען פון אַלטע צייטען זיך אַריינגעהאַפּט אַ ביסעל יודען, וועלכע האָבען דאָרט פערנומען זעהר נישט קיין בכבוד׳יגען אָרט, זענענדיג אין אַלץ שטאַרק בעגרענצט. אפילו אין דער צייט פון דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע

האט מען ביי דער פרייער שווייץ נישט געקענט פועל'ן צו געבען יודען געוויסע רעכטען.

אין איטאליען האט זיך נאך נאפאלעאָנ'ס מפלה ווידער אָנגעהויבען די ממשלה פון די גלחים, וואס האבען רעגירט און בערויבט דאס לאנד. זעלבסטפערשטענדליך, אז די יודען האבען דערפון פיעל פערשפיעלט. ווי נאר די פראנצויזען האבען פערלאָזען רוים, איז ווידער איינגעפיהרט געוואָרען דאס געטא און די יודען זענען ארויסגעטריעבען געוואָרען פון די אוניווערזיטעטען און פון די רעגיערונגס-שטעלעס. בשעת דער פויפסט פיוס VII איז אין מאי 1814 ווידער אָנגעקומען קיין רוים, האבען די יודישע סוחרים איהם פארגעלעגט 100,000 סקודי, מיט'ן תנאי, אז ער זאל ביי זיי נישט צונעהמען די בירגערליכע רעכטען. דאס האט אבער נישט געהאָלפען; אין פערלויף פון דריי חדשים האבען יודען געמוזט אברוימען אלע געשעפטען, וואס זיי האבען געהאט אויסערהאלב דעם געטא, און דאדורך זענען פיעל פאמיליעס רואינירט געוואָרען. פיוס האט דאך זיך בעצויגען צו יודען טאָלעראנט און זיי געשיצט פון רדיפות. פיעל ערגער איז יודען געוואָרען, ווען אויפ'ן טראָן איז ארויפגעטרעטען דער פויפסט לעאָ XII, וועלכער איז געווען פערהאסט אפילו ביי די גייסטליכע אליין. די מויערען פון געטא זענען איצט ענגער און פעסטער געשלאסען געוואָרען: 12 בייגאכט זענען די געטא-טויערען שוין געווען פערריגעלט, ווייל א יוד האט נישט געטאָרט אין דער צייט זיך בעווייזען אין שטאָדט. אויך אין די פראָווינץ-שטעדט האט מען ווידער איינגעפיהרט די געטא'ס און פיעל רייכע יודישע פאמיליעס זענען פעראָרימט געוואָרען און האבען געמוזט פערלאָזען דאס לאנד. ביי יודען האט מען אויך צוגענומען דאס רעכט צו האבען נחלאות און די, וואס האבען אזעלכע שוין געהאט, האבען זיי געמוזט פערקויפען.

בכלל האט מיט נאפאלעאָנ'ס מפלה אין גאנץ איטאליען צוריק זיך אָנגעהויבען פאר יודען די פינסטערע צייט פון מיטעל-אלטער, נאר אין הערצאָגטום טאסקאנא און אין הערצאָגטום פארמא איז די יודישע לאגע געווען צום דערליידען. אין טאסקאנא האט די יודען פון שטענדיג אָן זיך געלעבט נישט שלעכט. נאך פאר דער רעוואָלוציע האבען זיי דאָרט בעקומען בירגער-רעכטען און דורכשניטליך זענען די דאָרטיגע יודען געווען רייך און געבילדעט.

מערקווירדיג איז, וואס גראד אין דער צייט, ווען אין דעם

גרעסטען טייל פון איירָאפּא האט וויעדער געזיעגט די רעאקציע, האבען יודען געפונען א שטיקעל שוץ אין פּארטוגאל, וואס איז פריהער געוועזען אזוי פול מיט האס געגען יודען. דארט האבען נאך אין מיטען 18-טען יאהרהונדערט זיך בעזעצט א ביסעל יודען. אין דעם הונגער-יאהר 1813 האבען די יודען ארייגגעפיהרט אהין פיעל תבואה, געבראכט א ישועה פאר'ן לאנד און דערפאר האבען זיי בעקומען דאס רעכט צו בויען א שוהל אין ליסאבאן. אין 1826 איז ערלויבט געווארען אלע נישט-קאטוילישע איינוואוינער אבצוהאלטען פריי זייערע גאטעס-דיענסטען, אבער נאר בתנאי, אז דאס זאל פארקומען אין איינפאכע הייזער, וואס זאלען נישט האבען קיין סמנים פון טעמפלען און שוהלען. הגם אפיציעל האבען די יודען אין פּארטוגאל זיך גערעכענט אלס פרעמדע, האבען זיי דאך זיך שטארק בעטייליגט אין אלגעמיינעם מלוכה-לעבען און מיט טרייהשאפט און פאטריאטיזם געצאהלט פאר דער שרעקליכער שנאה און אלזריות, וואס דאס אלטע פּאטערלאנד האט פריהער ארויסגעוויזען צו די זייט פון יודישען פאלק.

זיבעצעהנטעס קאפיטעל.

די רעפארם־בעוועגונג און די יודישע וויסענשאפט.

אין דער צייט, ווען די מויערען פון געטא האבען פארט ביסלעכווייז אנגעהויבען פאלען, האט אויך אין יודענטום גופא געמוזט זיך אנהויבען א גייסטיגע שטרעבונג צו א ניי לעבען. יודען האבען זיך נישט געקענט בענוגענען מיט דעם קאמפף פאר גלייכבערעכטיגונג; עס איז זיי אויך פארגעשטאנען א גרויסע אויפגאבע צו בעניייען דאס גאנצע יודענטום און צו געפינען א וועג, ווי צו פעראייניגען זיך מיט דער אייראפעאישער קולטור. אין דער צייט, ווען די רעוואלוציע האט חרוב געמאכט די יסודות פון גאנצען פאליטישען און קולטורעלען לעבען פון אייראפא און עס איז ענטשטאנען א וועלט מיט נייע געדאנקען, נייע מענשען און נייע מעשים, האבען יודען נישט געקענט בלייבען זיצען מיט פערלעגטע הענד און נאר ווייטער שארפען די מוחות דורך דעם פלפול אינ׳ם מעחאנישען לערנען. עס איז געוועזען קלאר, אז יודען מוזען נישט בלויז אויסערליך, נאר אויך אינערליך זיך בעפרייען פון ענגען געטא און געפינען א וועג צו דער וועלטליכער קולטור.

דאס האט געוואלט טאן די השכלה פון מענדעלסאנ׳ס צייט, אבער די פראגע איז כלל נישט געראטען. די השכלה־שטרעבונגען זענען נישט געוועזען קיין פאלקס־בעוועגונג; עס האבען זיך נאר ארויסגעריסען די רייכע און געבילדעטע, ווערענד די פאלקס־מאסען זענען ווי פריהער געבליבען ארים און אונוויסענד, עלענד און גלייכגילטיג צו אלע פראגען און פראבלעמען פון דעם ביסעל אינטעליגענץ. די אינטעליגענץ ווידער, וועלכע האט נישט געצויגען איהר יניקה פון

פאָלקס=לעבען. האט דעריבער געמוזט זיין פלאך און קליינליך, אָהן יערען מאָראַלישען אָנהאַלט, אָהן אַ נשמה און טיעפע וואָרצלען אין לעבען. דער סוף איז געוועזען, אז די יודישע אינטעליגענץ, וואָס האט זיך מיט אַזאַ ברען אָנגעחאַפּט אָן דער השכלה, איז געבליבען אָבגעריסען פון ביידע וועלטען, זאָגאַר אויך אָהן אמת'ער השכלה, אָהן גרינדליכער בילדונג, מיט אַ אויסערליכער, אויבערפלעכליכער בעציהונג צום לעבען. פיעל פון זיי זענען געוואָרען ביליגע אפּיקורסים, וואָס לאַכען אָב פון אלע רעליגיעס צוזאמען, וואָס גלויבען נישט אין קיין אידעאַלען, און שפּעטער האָבען זיי איבערגעריסען אויך דעם דינעם פאָדים, וואָס האט זיי פערקניפּט מיט'ן יודענטום, און זיך אָבגע'שמד'ט. אַנדערע פון זיי זענען געבליבען לעב=יונגען, מענשען, וואָס שטרעבען נאָר צו לוקסוס, צו ביליגע פערגעניגענס, מענשען, וואָס קיין זאַך איז ביי זיי נישט הייליג און זיי זענען גרייט אויף יעדער שפלות און קליינמוטיגער הכנעה צוליעב זייער ביסעל תענוגים.

די מענדעלסאָנישע השכלה האט אַלזאָ קיין ישועה נישט געבראַכט און די לאַגע נאָך ערגער געמאַכט. מען האט געמוזט זוכען נייע וועגען, מען האט געמוזט זוכען אַ אויסגלייך מיט דער אַרומיגער סביבה — און עס האט זיך אָנגעהויבען אַ נייע אינטעליגענץ=שטרעבונג צו רעפאָרמען אין דער יודישער רעליגיע. דער ערשטער האט אָנגעהויבען דער אַלטער אַסימיליאַטאָר דוד פרידלענדער, וועלכער האט פערלאַנגט, אז דאַוונען זאָל מען אין דייטשען און אויסמעקען פון די יודישע תפילות אלע שטעלן, וואָס האָבען אַ יודיש=נאַציאָנאַלען אינהאַלט. פרידלענדער איז געבליבען אליין, ווייל די רייכע און געבילדעטע בערלינער יודען זענען סתם געוועזען קאַלט און גלייכגילטיג צום יודענטום, און ביי די פרומע יודען האט דאָס אַרויסגערופען אַ שטורם פון צאָרן און פּראָטעסטען. פרידלענדער'ן צו הילף איז דאַן געקומען ישראל יאַקאָבסאָן. ער האט איינגעאָרדענט אַ אייגענע שוהל, וואו מען האט געדאַוועגט אויף דייטש, אַרויסגעטריבען די אַלטע יודישע נגונים און איינגעפיהרט דייטשען געזאַנג מיט אַ אָרגעל און בכלל אין אַלץ נאָכגעמאַכט דער קריסטליכער קירך. ס'האָבען זיך אויך געפונען טאַלאַנטפולע פּרעדיגער, וואָס האָבען מיט זייערע דרשות ביים דאַוונען צוגעצויגען אַ ביסעל אָנהענגער. שפּעטער האט מען די דאָזיגע פּריוואַטע רעפאָרם=שוהל איבערגעמאַכט אויף אַ געמיינדע=סינאַגאָגע און דאָ האָבען די פרומע יודען שוין געמוזט אַרויסטרעטען אין אַ אָפענעם קאַמפּף מיט די

דעפארמאטארען. די רעגירונג איז געוועזען אויף דער זייט פון די ארטאדאקסען, נאר דאך האט דאס דוקא א טובה געבראכט דער רעפארם-בעוועגונג, וועלכע האט ביסלעכווייז אנגעהויבען זיך פערברייטערן נישט בלויז אין בערלין, נאר אויך אין אנדערע שטעדט. די רבנים פון יענער צייט האבען פראטעסטירט געגען דער נייער רעפארם, אבער אויך די דעמאלטיגע רבנים האבען שוין נישט געהאט דעם אויטאריטעט, וואס אמאל, און יאקאבסאן מיט זיינע אנהענגער, וועלכע האבען געהאט אויף זייער זייט אי עשירות, אי בילדונג, אי השפעה אין די געבילדעטע קרייזען, האבען זייערס אויסגעפיהרט.

פון דערזעלבער אינטעליגענטער סביבה און אין דערזעלבער צייט איז אויסגעוואקסען דער „פעראיין פאר קולטור און וויסענשאפט פון יודען". דער גרינדער פון פעראיין איז געוועזען דער יונגער עדוארד גאנז צוזאמען מיט זיינע חברים לעאפאלד צונץ און משה מאזער. אט די אלע יונגע לייט האבען זיך געשטעלט א הויכע אויפגאבע: דורכפיהרען ביי יודען א פאלשטענדיגע געזעלשאפטליכע און גייסטיגע איבערקערעניש. לויט דעם פלאן פון די יונגע אידעאליסטען האט מען געדארפט גרינדען שולען, סעמינאריעס, אקאדעמיעס, שטיצען אלערליי וויסענשאפטליכע ארבייטען, פערברייטען צווישען יודען מלאכה, פעלד-ארבייט, קונסט און זאגאר אויסבעסערן די אויסערליכע פיינקייט פון יודען. מיט איין ווארט, דער פעראיין האט זיך ארומגעטראגען מיט הויכע פלענער וועגען א גייסטיגער רעוואלוציע אין יודענטום און אין דערזעלבער צייט האט יעדער מיטגליד פון פעראיין געדארפט געבען א שבועה, צו ווייזען דער וועלט א ביישפיעל פון ווילענס-שטארקייט און מוט און אויף קיין פאל נישט בוגד זיין אין יודענטום. צום פעראיין זענען גלייך צוגעשטאנען: פרידלענדער, יאקאבסאן, היינריך היינע און נאך עטליכע צעהנדליג מענשען, אבער באלד האבען די יונגע אידעאליסטען געמוזט מודה זיין, אז אזעלכע הויכע פלענער ווערען נישט דורכגעפיהרט דורך א הייפעלע מענשען, אז אין פראקטישען לעבען איז פאר דעם קיין ארט נישטא; דען אנשטאט צו זוכען א וועג צום פאלק, אנשטאט צו געפינען דיווארצלען פון דער פאלקס-נשמה, האבען די גרינדער פון פעראיין, וועלכע זענען אין תוך געוועזען אסימילאטארען, אנגעהויבען שיטען פעך און שוועבעל אויף דעם יודישען פאלק און אין כעס געווארען אויף דער גאנצער וועלט דערפאר,

וואס זיינע פאנטאסטישע פלענער ווערן נישט גלייך פערווירקליכט.
דער פעראיין האט מיט דער צייט געמוזט זיך אבזאגען פון זיין צו־ברייטען פראגראם און קאנצענטרירען זיין גאנצע טעטיגקייט אויפ׳ן געביעט פון יודישער וויסענשאפט, „חכמת ישראל", וואו זיי האבען הוירקליך עפעס אויפגעטאן. אבער אויך דא איז דאס יודענטום אין די אויגען פון די גרינדער פון פעראיין געוועזען נישט מעהר, ווי א אבגעשטארבענער גוף, וועלכער איז נאר אינטערעסאנט אלס מאטע־ריאל פאר וויסענשאפטליכע חקירות, און זיי האבען געגלויבט אין דער משונה׳דיגער תורה פון זייער רבי, הענעל, וועלכער האט געזאגט, אז דאס יודענטום איז „א גייסט־רעליגיע, פון וועלכער דער גייסט איז פערשוואונדען געווארען". ד. ה., אז דאס יודענטום האט דערגרייכט זיין העכסטען אויסדריק אין קריסטענטום און מוז איצט אונטערגעהן. אין אזא גייסט האבען די פיהרער פון פעראיין געפיהרט אויך זייער „צייטשריפט", וואס האט אנגעהויבען ארויסגעהן אין יאהר 1823, אונטער דער רעדאקציע פון צונץ, און עס איז קיין וואונדער נישט, ווען די דאזיגע „צייטשריפט" האט נישט געפונען קיין שום אבקלאנג ביי יודען. אין גיכען האבען די פיהרער געמוזט זיך איבער־צייגען, אז די יודישע געזעלשאפט איז קאלט און גלייכגילטיג צום גאנצען פעראיין, וועלכער האט זיך נישט גערעכענט מיט דער יודישער היסטאריע און אבגעלאכט פון דער גאנצער יודישער פערגאנגענהייט. דער פעראיין האט אנגעהויבען אליין פאלען און פאלען, גאנז האט געשאסען מיט שטורמדיגע און צארניגע אויפרופען, וואס ער האט ארויסגעלאזט איינעם נאכ׳ן אנדערן, אבער עס האט נישט געהאלפען: שוין אין 1824 איז דער פעראיין שטיל געשטארבען און קיינער האט דאס אפילו נישט בעמערקט. דער גאנצער פיהרער פון פעראיין, גאנז, איז געוועזען אזוי פול מיט כעס און יאוש, אז ער האט פערגע־סען זיין שבועה און זיך אבגע׳שמד׳ט, כדי צו בעקומען די שטעל פון א פראפעסאר. ביי היינריך היינע האט דאס ארויסגערופען א גרויסען פערדרוס און צארן: „עס איז שוין לאנג אנגענומען אויף דער וועלט— האט ער דאן געשריבען, — אז ווען עס טרינקט זיך א שיף אין ים, פערלאזט עס דער לעצטער זיין קאפיטאן. אבער גאנז האט דער ערשטער זיך געראטעוועט".

פון דעם „קולטור־פעראיין" איז אבער דאך פערבליבען איין זאך, וואס האט אריבערגעוואוגען אלע חסרונות זיינע: די יודישע

וויסענשאַפֿט. דער קאַמפּף פֿאַר דער גלייכבערעכטיגונג, די שטרעבונג צו רעפֿאָרמען אין יודענטום גופא, דער פֿערלאַנג צו שאַפֿען אַ קולטור— דאָס אַלץ האָבען סוף כל סוף אַרויסגערופֿען צווישען יודען אַ זעלבסט־בעוואוסטזיין, דאָס געפֿיהל פֿון זעלבסט־ווירדע און עס איז געשאַפֿען געוואָרען אַ דור פֿון געלעהרטע, פֿון גרויסע יודישע קענער, וואָס האָבען ווינציגסטענס זיך נישט געשעמט מיט'ן נאָמען יוד און ממילא בערייכערט דעם גייסטיגען יודישען אוצר.

קודם כל האָט אויפֿגעבליהט די יודישע וויסענשאַפֿט פֿון דער געשיכטע. ביז דעמאָלט איז די יודישע געשיכטע געשריבען געוואָרען נאָר דורך קריסטען, וועלכע האָבען זי שלעכט פֿערשטאַנען אָדער בכונה שלעכט אויסגעטייטשט. איצט האָט זיך געפֿונען אַ געבילדע־טער און זעהר פֿלייסיגער יוד, יצחק מרדכי יאָסט, וועלכער האָט אין יאָהר 1820 אָנגעהויבען שרייבען זיין גרויס ווערק „די גע־שיכטע פֿון יודען פֿון דער צייט פֿון די חשמונאים". אמת, דאָס ווערק איז ווייט פֿון פֿאָלקאָמענהייט; יאָסט'ען האָט געפֿעהלט דער היסטאָרי־שער חוש און זיין ראַציאָנאַליזם האָט איהם געשטערט צו פֿערשטעהן ריכטיג די היסטאָרישע געשעהענישען. מ'דאַרף אָבער נישט פֿערגעסען, אַז ער האָט געהאַט פֿאַר זיך אַ אונגעהויערע אַרבייט ביים זאַמלען און צונויפֿשטעלען די אַלע מאַטעריאַלען, און זיין ווערק איז דאָך געווען זעהר נוצליך אַלס פֿונדאַמענט פֿאַר דער יודישער געשיכטע.

פֿון פּוילען, פֿון דעם לאַנד, וואָס איז ביי די דייטשע משכילים געווען אַזוי פֿערהאַסט און פֿעראַכטעט, זענען אין יענער צייט דוקא אויסגעוואַקסען צוויי יודישע גרויסע דענקער, וואָס זענען געווען אַ ציערונג פֿאַר דער יודישער וויסענשאַפֿט: ר' נחמן קראָכ־מאַל און ר' שלמה יהודה ראַפּאַפּאָרט (שי״ר). ר' נחמן (געבוי־רען אין בראָד אין יאָהר 1785 און געשטאָרבען אין טאַרנאָפּאָל אין 1840) איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט געלערנט צו קוקען אויף דער יודישער געשיכטע, ווי אויף אַ היסטאָרישען פּראָצעס. און ער האָט אויך געוויזען, ווי אַזוי מען דאַרף זיך בענוצען מיט דעם טייע־רען מאַטעריאַל, וואָס געפֿינט זיך אין תלמוד, אום צו פֿערשטעהן פֿיעל זייטען פֿון דעם יודישען לעבען אין דער ווייטער פֿערגאַנגענ־הייט, וואָס זענען אָהן דעם אונפֿערשטענדליך. ר' נחמן האָט פֿאַר זיין לעבען פֿערעפֿענטליכט נאָר אַ קליינעם טייל פֿון זיינע וויסענשאַפֿט־ליכע חקירות; נישט קוקענדיג אויף דעם, איז ער דאָך געווען זעהר

פּאָפּולער און געשעצט. מיט זיין נעימות'דיגער, שעמעוודיגער, עטוואס אנגעשראָקענער נאַטור, האָט ער צוגעצויגען צו זיך פיעל תלמידים און אויך די דייטשע משכילים האָבען איהם שטאַרק געאַכט. דער בעסטער פון זיינע תלמידים, ר' שלמה יהודה ראַפּאָפּאָרט (געבוירען אין 1790 אין לעמבערג און געשטאָרבען אין 1867 אין פּראָג), איז געווען א זוהן פון אַן'אַלטער תלמודיסטען"=משפּחה. ער אַליין איז אויך געווען א גרויסער תלמודיסט און זיין שווער איז געווען ר' אריה לייב הכהן, איינער פון די לעצטע פּוילישע גאונים, אָבער אין גיכען האָט ער אָנגעהויבען זיך אינטערעסירען מיט אַלגעמיינער וויסענשאַפט און בשתיקה לערנען השכלה=ספרים. איהם איז אויסגעקומען אויסצושטעהן אַ לאַנגען קאַמפּף מיט די פאַנאַטישע גאַליציאַנער חסידים; אין דעם קאַמפּף איז ער אָבער נישט געווען אַליין. אין גאַליציען זענען שוין דעמאָלט געווען קליינע קרייזלעך משכילים, וועלכע זענען געשטיצט געוואָרען דורך יוסף פּערל פון טאַרנאָפּאָל, וועלכער איז אַרויסגעטרעטען אין א אָפענעם קאַמפּף מיט די חסידים, געעפענט אַ מוסטערהאַפטע הויך=שול פאַר יודען און אַוועקגעלעגט פיעל מיה און ענערגיע איינצופיהרען אין גאַליציען די דייטשע השכלה. אין ר' נחמן קראָכמאַל האָט ראַפּאָפּאָרט געפונען אַ גוטען געטריַען לעהרער, וועלכער האָט איהם פיעל נוצען געבראַכט. ר' נחמן האָט אין איהם ערוועקט די ליעבע צו פאָרשונגען אויפ'ן געביעט פון דער יודישער געשיכטע און דער רבי מיט'ן תלמיד זענען געווען אַזוי צוגעבונדען איינער צום צווייטען, אַז זיי האָבען געמוזט פון צייט צו צייט זיך צונויפפאָהרען און פערברענגען עטליכע טעג אין וויסענשאַפטליכע שמועסען. אין 1828 האָט ראַפּאָפּאָרט אָבגעדרוקט מיט אַמאָל זעקס ביאָגראַפיעס פון יודישע גרויסע מענער און דאָ האָט ער אַרויסגעוויזען אַ זעלטענע חריפות, ליעבע צו דער זאַך, וועגען וועלכער ער האָט געשריבען, און איהם, צוזאַמען מיט ר' נחמן קראָכמאַל, קען מען רעכענען פאַר די פאָטער'ס פון דער יודישער וויסענשאַפט. ראַפּאָפּאָרט איז געוואָרען זעהר בעריהמט און די לעצטע יאָהרען געווען רב פריהער אין טאַרנאָפּאָל דערנאָך אין פּראָג.

פון דערזעלבער סביבה איז אויסגעוואַקסען דער פּאָעט יצחק ערטער (געבוירען אין אַ דאָרף ביי פּרזשעמיסעל אין 1792 און געשטאָרבען אין בראָד אין 1851), אַ גרויסער העבראַישער סטיליסט מיט אַ שענעם הומאָר און סאַרקאַסטישען געלעכטער. ער איז געווען בעפריינדעט מיט ראַפּאָפּאָרט'ען, האָט ווי ער געליטען פון די חסידישע

רדיפות און איז בכלל אויסגעשטאנען פיעל הונגער און דחקות. — אויך מאיר הלוי לעטעריס (1807 — 1871) איז געווען פון דערזעלביגער סביבה; אלע זיינע יאהרען געליטען פיעל נויט און זיך בעריהמט געמאכט דורך זיינע גלענצענדע איבערזעצונגען פון אייראפעאישע שריפטשטעלער אויף העברעאיש און אויך מיט זיינע אריגינעלע שירים אין א אויסגעצייכענטער העברעאישער שפראך.

פאר דער וויסענשאפט פון יודענטום האט בעזונדער פיעל אויפגעטאן לעאפאלד צונץ, איינער פון די גרינדער פון אויבענדערמאנטען „קולטור-פעראיין". נאכדעם ווי דער פעראיין איז באנקראט געבליבען, האט ער זיך געטרייסט מיט זיינע ארבייטען אויפ'ן געביעט פון דער וויסענשאפט, וואו ער האט זיך אויסגעצייכענט מיט זיין שארפקייט, זעלטענע המצאות און וויסענשאפטליכע קאמבינאציעס. א גרויסען רושם האט געמאכט זיין ווערק „די סינאגאגישע פאעזיע פון מיטעל-אלטער", וואס איז געווארען א קלאסיש בוך.

וואס קראכמאל און ראפאפארט זענען געווען פאר'ן מזרח, דאס זענען רעגיא און לוצאטא געווען פאר'ן דרום. יצחק שמואל רעגיא, געבוירען אין גערץ אין 1784, איז געווען מענדעלסאנ'ס תלמיד, א בעדייטענדער העברעאישער שריפטשטעלער, א געלעהרטער און זיך אויסגעצייכענט מיט זיינע פירושים צו ביבעל און היסטארישע שריפטען. זיין יונגער פריינד שמואל דוד לוצאטא (שד"ל, געב. 1800 אין טריעסט) האט פערפאסט פיעל שירים אין העברעאיש און ארויסגעוויזען פיעל ליעבע צו דער שפראך און א שענעם סטיל, אבער איהם האט געפעהלט די אמת'ע נשמה פון פאעזיע און ער האט אויך מיט זיינע פאעטישע ווערק זיך נישט בענוגענט. ער האט זיך אנגעהויבען פערנעהמען מיט עקסעגעטישער קריטיק פון דער ביבעל; ער איז אבער ביי דעם אלעמען דאך געבליבען א שטרענג-ארטאדאקסישער יוד. לוצאטא האט פיעל אויפגעטאן אויך פאר דער יודישער היסטאריאגראפיע; ער איז קיינמאל נישט מיעד געווארען אויסצוגראבען און אויפצוזוכען אלטע האנדשריפטען, וואס זענען געוועזן פערווארפען אין פערשידענע ערטער פון איטאליען, און וועלכע האבען שפעטער געדיענט אלס זעהר נוצליכער מאטעריאל פאר דער יודישער געשיכטע.

שלמה מונק, א דייטשער יוד (געבוירען אין 1802 אין גלאגוי), האט די יודישע וויסענשאפט אריבערגעטראגען קיין פראנקרייך. ער

איז געוועזן א אויסגעצייכענטער קענער פון דער מזרח-קולטור און ער האט דער ערשטער וויסענשאפטליך בעארבייט די געאגראפיע פון פאלעסטינא. אין דערזעלבער צייט האט ער אויך אויסגעפארשט די געשיכטע פון יודען אין מיטעל-אלטער אין א גאנצער רייהע מאנאגראפיעס, וואס זענען געוועזן שטרענג וויסענשאפטליך בעארבייט.

אט די אלע געלעהרטע אין די פערשיעדענע לענדער האבען זיך פעראייניגט אין איין גרופע און צוזאמען געארבייט אין דעם זאמעלבוך „כרם חמד", וואס איז ארויסגעגעבען געווארען אין טארנאפאל 10 יאהר נאכאנאנד. צוזאמען דערמיט זענען אין דייטשען ארויסגעגעבען געווארען: „איזראעליטישעס פרעדיגט אונד שולמאגאזין", „וויסענשאפטליכע צייטשריפט פיר יודישע טעאלאגיע" און „אלגעמיינע צייטונג דעס יודענטומס". דאס אלץ זענען געוועזן סמנים, וואס האבען אנגעזאגט, אז דאס יודענטום איז ריהרעווידיג און לעבענס-פעהיג און אז צווישען די געבילדעטע יודען האט זיך דערוועקט דאס זעלבסט-בעוואוסטזיין, דאס געפיהל פון זעלבסט-ווירדע. אין דערזעלבער צייט האט זיך שטילערהייד ענטוויקעלט די רעפארם-בעוועגונג און עס האט אויסגעוויזען, אז די אלטע רבנים און די ארטאדאקסישע יודען האבען אוועקגעלעגט שוין דאס געוועהר און אבגעטרעטען דעם פלאץ פאר נייע מענשען. וואס ווייטער, איז אלץ מעהר פערשפרייט געווארען דער מנהג, אויפצונעהמען פאר רבנים מענשען מיט אקאדעמישער בילדונג און מען האט געקאנט מיינען, אז די רעפארמאטארען האבען שוין אויף זייער זייט דעם נצחון. באלד האט זיך אבער ארויסגעוויזען, אז אויב עס איז אבגעטרעטען פון קאמפפס-פלאץ דער אלטער יודישער דור, וואס האט מיט זיינע אויסערליכע זיטען און געטא-געוועהנהייטען שוין נישט געקענט צופרידענשטעלען די יודען פון דער מאדערנער קולטור מיט זייערע נייע געשמאקען און נייע זיטען, איז אויף זיין ארט אויפגעשטאנען א נייע קראפט, וואס פעראייניגט אין זיך די גוטע זייטען פון דער מאדערנער קולטור מיט דער אלטער געטרייער איבערגעגעבענהייט דער יודישער רעליגיע. דאס האט זיך ארויסגעוויזען אין דעם הארטען קאמפף צווישען צוויי יונגע מענשען, וואס האבען צוזאמען געלערנט אין איין אוני[illegible]ועט, צוזאמען זיך צוגעגרייט צו דער שטעל פון רבנות און זענען אין די קינדער-יאהרען געוועזן זעהר בעפריינדעט. אברהם גייגער און שמשון רפאל הירש זענען [illegible] געוועזן, ביידע מענשען מיט

גרויסע פעהיגקייטען, וואָס האָבען אָנגעהויבען פיהרען אַ האַרטען קאַמפף צווישען זיך.

דעם קאַמפף האָט אָנגעהויבען גייגער (געבוירען אין פראַנקפורט אין 1810 און געשטאָרבען אין בערלין אין 1875). פון דער נאַטור אַ אונערשראָקענער, קאַמפפס־לוסטיגער מענש, האָט ער אין זיין „צייטשריפט פאַר טעאָלאָגיע" אָנגעהויבען אַ שאַרפע פּאָלעמיק מיט יענע קריסטליכע געלעהרטע, וואָס האָבען זיך מיט פעראַכטונג בעצויגען צום יודענטום. אין דערזעלבער צייט האָט ער געפרובט וויסענשאַפטליך בעגרינדען די רעפאָרם־בעוועגונג. ער האָט געשטרעבט „צוצופאַסען די רעליגיע צום לעבען" און אויפ'ן גרונד פון שאַרפזיניגע טיעפע חקירות זיך געסטאַרעט צו בעווייזען, אַז אין יודענטום דאַרף נאָר בלייבען דאָס אייביגע, דאָס גרינדליכע און, פערקעהרט, יענע טראַדיציעס, וואָס שטאַמען נישט פון עצם פון דער יודישער רעליגיע און זענען ענטשטאַנען גאָר מיט דער צייט, מוזען אָבטרעטען זייער פּלאַץ פאַר די פאָדערונגען פון דער נייער צייט, פון דער געגענוואַרט. געגען דעם שטאַנד־פונקט איז אַרויסגעטרעטען די געבילדעטע אָרטאָדאָקסיע, ביי וועלכע דער עיקר איז געווען אָבצוהיטען די יודישע רעליגיע אין איהר גאַנצקייט צוזאַמען מיט'ן תּלמוד און דער רבנישער ליטעראַטור. בראש פון דער נייער אָרטאָדאָקסיע האָט זיך געשטעלט ר' שמשון רפאל הירש, וועלכער איז געווען פריהער לאַנד־ראַבינער אין אָלדענבורג און דערנאָך אין עמדען. זיין ווערק „19 בריעף וועגען יודענטום" האָט געמאַכט אַ גרויסען איינדרוק אין די ברייטע קרייזען פון דער געזעלשאַפט. מיט אַ אויפריכטיגער התלהבות האָט ער שריפטליך און מונדליך, אין זעהר טאַלאַנטפולע דרשות, פערטיידיגט די יודישע תּורה אין איהר גאַנצקייט און געלערנט, אַז יעדער האָט די ברירה אָדער אינגאַנצען צו אָנערקענען די יודישע תּורה, אָדער אינגאַנצען אָבזאָגען זיך פון איהר, אָבער קיינע פשרות, קיינע מיטעל־וועגען קענען דאָ נישט גילטען. צווישען די דאָזיגע צוויי עקסטרעמע שטרעבונגען פון גייגער און הירש האָט זיך געשטעלט לודוויג פיליפזאָן, וועלכער איז אַרויסגעטרעטען אין זיין „אַלגעמיינע צייטונג דעס יודענטומס" מיט אַ פּראָגראַם פון מעסיגע רעפאָרמען. די „אַלגעמיינע צייטונג" האָט געהאַט אַ גרויסען ערפאָלג און אַרום איהר האָבען זיך גרופּירט פיעל געבילדעטע קרעפטען.

גאָר אַ בעזונדער פּלאַץ אין דער געשיכטע פון דער קולטור־

בעווענונג פון יענער צייט פערנעהמען די צוויי גרויסע שריפטשטעלער היינע און בערנע, וועלכע מען דארף בעטראכטען אלס קינדער פון יענער עפאכע ביי יודען, מיט אלע איהרע אינערליכע סתירות און דראנגען: איהר אלטונג צום אלטען יודענטום און שטרעבונג צו דער מאדערנער קולטור, רעפארם-בעווענונג און יודישער וויסענשאפט, אייגענער קולטור און פאקטישער טיעפער אסימילאציע.

לודוויג בערנע אדער לייב ברוך (געבוירען אין פראנקפורט אם מאין אין 1786 און געשטארבען אין פאריז אין 1837) איז כמעט שוין אין די קינדער-יאהרען געווען א שונא פון יודענטום. זיין פאטער יעקב ברוך, וועלכער האט געהאט א ארייננאנג צווישען הויכגעשטעלטע פערזאנען און אין עסטרייכישען הויף, איז געווען א פריידענקער און כמעט אינגאנצען פרעמד פון יודענטום. דאך האט ער געפאדערט פון די לעהרער, אז זיי זאלען ערציהען זיינע קינדער לויט'ן אלטען שטיינער און דערוויילע זיי נישט „אויפדעקען" די אויגען. א דאנק דעם האט בערנע אין דער יוגענד געלערנט תורה און א ביסעל תלמוד, אבער אהן חשק און גייסט, ווי אנ'אויטאמאט. אין ניכען האט ער געמוזט איינזעהן, אז די תורה, וועלכע עם לערנען איהם די עלטערן, איז ביי זיי אליין נישט געשעצט און געאכטעט, און דער יונגער בערנע האט דעריבער נישט געקענט בעציהען זיך צו זיין יודישקייט מיט כבוד. ביסלעכווייז האט ער פערלאזען זיינע יודישע למודים, אזוי אז שפעטער איז איהם אפילו לעזען העברעאיש שווער געווען. דער סאלאן פון מארקום הערץ, וואו מען פלעגט אבשפעטען פון אלץ, וואס איז יודיש, האט איבערגעריסען דעם לעצטען פאדים, וואס האט פער-אייניגט בערנע'ן מיט'ן יודענטום. ער איז געווען היים פערליעבט אין דער שענער העגריעטא הערץ, וואס איז דעמאלט געווען כמעט דאפעל עלטער פון איהם, אזוי ווייט, אז ער האט צוליעב איהר געוואלט זיך דאס לעבען נעהמען. נאטירליך, האט זי געהאט אויף איהם א גרויסע ווירקונג.

צו 18 יאהר האט בערנע פערשריבען אין זיין טאג-ביכעל פאל-גענדען געדאנק: דעם אינהאלט פון גוטס קען מען ערקלערען אין עטליכע ווערטער. וואס איז דען גוטס? גליק. און וואס איז גליק? — די פרייהייט. אויף דער פרייהייט קען מען שוין מעהר נישט פרעגען, וואס דאס איז, ווייל דאס איז די איינציגע איינפאכע און אייביגע איי-גענשאפט, וועלכע איז בעהעפט מיט'ן שכל. מיט גאט, מיט דער

אבסאלוט, און ווערט ערקלערט דורך זיך זעלבסט. די דאזיגע אידעע האט בערנע'ן בעהערשט זיין גאנץ לעבען און איז געווארען דער יסוד פון זיין גאנצער טעטיגקייט. „ווייל איך בין געבוירען געווארען א קנעכט, ליעב איך די פרייהייט מעהר איידער איהר; יא, ווייל איך האב געקענט די קנעכטשאפט, ווייס איך צו שעצען די פרייהייט“ — פלעגט בערנע אפט זאגען. און, באמת, האט ער, „דאס יודעל פון פראנקפורט“, געלערנט די דייטשען, ווי צו זיין מענשען, אהן אויפהער אין זיי געוועקט דאס זעלבסט-בעוואוסטזיין און די ליעבע צו פרייהייט. מיט א וואונדערבארער איראניע, מיט א אויסערגעוועהנליכער שארפקייט האט בערנע נישט אויפגעהערט צו שליידערן זיין צארן דעם דייטשטום פאר זיין קליינליכקייט און נארישקייט. איז ער א אמת'ער פאטריאט געוועזען? איז ער א דייטש געוועזען? בערנע האט קיינמאל נישט (נאך זיין שמד'ן זיך אפילו) געלייקענט אין זיין יודישער אבשטאמונג; זיין ליעבע צום אמת, זיין געבוירענער רעאליזם און שכל הישר האבען איהם קיינמאל נישט געלאזען ווערן עהנליך צו יענע נארישע משומדים, וועלכע האבען שטענדיג מורא, מען זאל זיי נישט דערמאנען זייער אבשטאמונג און סטארען זיך צו זיין פרימער פון פויפסט אליין. ווי ווייט ער האט געשעצט זיין נייע רעליגיע קען מען זעהן דערפון, וואס ער פלעגט אפט זאגען, אז איהם איז א שאד „די קאסטען פון דער טבילה“. פאר איהם איז פשוט נישט וויכטיג געוועזען דער אקט פון איבערגעהן אין א פרעמדער רעליגיע. „איך האב נישט ליעב נישט דעם קריסט און נישט דעם יוד, איך ליעב זיי נאר, אויף וויפיעל זיי זענען מענשען און זענען געבוירען צו זיין פריי“. אמת'ע גייסטיגע פרייהייט — דאס איז געוועזען זיין אידעאל. אין יודענטום האט ער מעהר נישט געזעהן, ווי אדער געלד-דורשטיגע באנקירען און מיאוס'ע געטא-געוועהנהייטען, אדער מאדערנע לייכטע אפיקורסים'לעך, וואס מאכען אין אלץ נאך די קריסטען. אין דייטשטום ווידער האט ער געזעהן אדער קליינליכקייט און נארישקייט, אדער מיאוס'ע שקלאפעריי. בערנע האט דעריבער נישט געקענט שפירען זיך גוט נישט ביי יודען, נישט ביי דייטשען און ער האט ביידע געשליידערט אין פנים ארייַן זיין צארן און זיין איראניע. אין זיין „אפאסטאטען דעם וויסענס און נעאפיטען דעם גלויבענס“ קריטיקירט ער מיט א אונגעוועהנליכער שארפקייט יעדעס אינערליך אבּרייסען זיך פון יודענטום און איבערגעהן צו די אויסערליכע פארמען פון דער קריסטליכער אמונה. דערפאר האט ער נישט אויפגעהערט אָנ-

צופאלען אויף די גענגער פון יודען, גענומען דעם אנטיסעמיטישען „בייזען אקס" פאר די הערנער און מיט א פעסטער האנד איהם צוגעפיהרט צום שאנד=סלופ. אין קאמפף מיט'ן אנטיסעמיטיזם האט בערנע, אהן צווייפעל, אויפגעטאן מעהר פון אנדערע און נאר דערפאר, ווייל ער האט געגען איהם געקעמפפט אין נאמען פון דער אלגעמיינער פרייהייט און ענטדעקט זיין גאנצען מיאוס'ען אינהאלט.

א מעהר רייכע, מעהר פערוויקעלטע נאטור איז געוועזען היינריך היינע. אויב בערנע איז געוועזען אביעקטיווער און געבילדעטער פון היינע'ן, האט איהם דערפאר אבער געפעהלט היינע'ס גאונות, — יענע גרויסע קראפט, וואס געהט פון אינוועניג, וואס ענטפלעקט זיך דעם מענשען אין „רוח הקודש". היינריך היינע (געבוירען אין דיסעלדארף אין יאהר 1799 און געשטארבען אין פאריז אין 1854) איז געוועזען פיעל מעהר צוגעבונדען צום יודענטום, איידער בערנע, און דערפאר אויך פיעל טראגישער און צובראכענער. מיט'ן יודענטום האט ער זיך שטענדיג ארומגעטראגען, אלצאיינס, צי ער האט דאס געגלויבט, צי ער איז אויף איהם אנגעפאלען. די פראגע וועגען יודענטום האט איהם שטענדיג געפייניגט און נישט געגעבען קיין רוה. היינע'ס מוטער איז געוועזען א טאכטער פון א אנגעזעהענער יודישע משפחה. היינע האט זיין גאנץ לעבען נישט אויפגעהערט זי צו ליעבען און שעצען — ער האט זי זאגאר אין ליעדער בעזונגען. זיין מוטער האט ערצויגען איהרע קינדער אין גייסט פון דער יודישער רעליגיע, און דאס, וואס א מענש בעקומט אין די קינדער=יאהרען, ווערט אזוי גיך נישט פערגעסען. אין דער יוגענד האט היינע געהיט אלע יודישע דינים און אויך געלערנט תורה. ער האט געקענט ווינציגער, איידער בערנע, אבער דערפאר איז דאס ביסעל יודישקייט, וואס ער האט געהאט, פערבליבען ביי איהם פיעל לענגער. דער ביבעל און דער יודישער געשיכטע איז ער געבליבען טריי זיין גאנץ לעבען; אין איהם האט, אפשר אונבעוואוסטזיניג, קיינמאל נישט אויפגעהערט רעדען דאס געפיהל פון שטאלץ, וואס ער איז א זוהן פון יענע יודען, וועלכע זענען געגאנגען אויף קדוש השם און אריבערגעטראגען אונגעוועהנליכע יסורים.

ווי בערנע, האט אויך היינע נישט געפונען זיין אידעאל נישט אין יודענטום און נישט אין דייטשטום. ער האט קיינמאל נישט אויפגעהערט שטרעבען צו א אידעאל, אבער קוים האט ער איהם געפונען,

האָט ער באַלד מיט זיין פּעסימיזם און מיט דער קראַפט פון זיין גענ͏יאַלען וויץ דעם אידעאַל אַליין צו שפּאָט געמאַכט. די אויסערליכע זייטען פון אַלטען טראַדיציאָנעלען יודענטום האָבען איהם פּונקט אַזוי אָבגעשטויסען, ווי די גענג פון די קריסטען און די מאָדערנע יודען, וואָס מאַכען זיי נאָך. אין הארצען האָט ער אָבער נישט אויפגעהערט צו טראָגען אַ הויכע מיינונג וועגען דער וועלט-בעדייטונג פון יודענטום. ער איז געוועזען אַ טעטיגער מיטגליד פון „קולטור-פעראיין” און אויך אָבגעגעבען עטליכע שטונדען אין וואָך פאַר פּוילישע יונגלעך, וואָס האָבען זיך געלערנט אין דער בערלינער שול. אָבער אין דערוועלבער צייט האָט ער צו שפּאָט געמאַכט פרידלענדער'ן מיט זיינע חברים און זייערע רעפאָרם-שטרעבונגען. „מיר זענען שוין מעהר נישט אימשטאַנד צו פערלאָזען זיך אַ באָרד, פאַסטען פיינד האָבען און טראָגען אונזער יאָך מיט דער קראַפט פון דער שנאה. דאָס איז דער זין פון אונזער רעפאָרמאַציע”. „אויך איך — האָט היינע אָפענהערציג מודה געווען — האָב קיין קראַפט נישט צו פערלאָזען זיך אַ באָרד און לאָזען זיך צו שפּאָט מאַכען אויף די גאַסען”. די קריסטליכע צערעמאָניעס, וועלכע די יודישע רעפאָרמאַטאָרען האָבען איינגעפיהרט אין די שוהלען, האָבען ביי היינע'ן אַרויסגערופען עקעל און ער האָט פערשטאַנען, וויפיעל שענקייט עס ליגט אין דער אַלטער יודישער רעליגיע און ווי נאַריש עס איז, ווען מען טוישט-אויס די גרויסע יודישע אידעאַלען אויף דעם „עוואַנגעלישען קליין-קריסטענטום”. די דאָזיגע שנאה צו די, וואָס גהען איבער פון יודענטום אין לאַגער פון שונא, האָט היינע אויסגעדריקט אין זיין דראַמאַ „אַלמאַנזאָר”, וועלכע האָט אין דייטשלאַנד געמאַכט אַ געוואַלדיגען רושם, אָבער די דייטשען האָבען קיינמאָל נישט געקענט שענקען דעם יוד היינע, וואָס ער האָט געוואָנט אין פרעכטיגע ריימען צו שילדערן די אַלע מיאוס'קייטען, וואָס ווערן אָבגעטאָן אין נאָמען פון קריסטענטום.

אין יענער צייט האָט היינע שטאַרק זיך פערנומען מיט דעם שטודיום פון דער יודישער געשיכטע. אין זיין „רבי פון באַכראַך” האָט ער געוואָלט שילדערן די גאַנצע יודישע טראַגעדיע אין דער פאָרם פון אַ היסטאָרישען ראָמאַן. אין גאַנג פון דער יודישער געשיכטע, וואָס איז אַזוי רייך מיט פאַקטען, יסורים און מסירת-נפש, האָט היינע געזעהן עפּעס אַ העכערע השגחה. בעזונדערס האָט ער זיך אָבגעשטעלט

אויף דער געשיכטע פון יודען אין שפאניען פאר דער צייט פון מיטעלאלטער. פון יענער עפאכע האט ער געוואלט שילדערן יודען פון גרויסען שטאלץ, וואס האבען הויך געטראגען זייער פאהן און זענען מיט בעוואוסטזיין געגאנגען ווייטער זייער וועג. ער האט צוליעב דעם פיעל זיך געגראבען אין ביכער, געזאמעלט מאטעריאל און געגלויבט, אז ער וועט מיט דעם ווערק פיעל אויפטאן.

אבער אין דערזועלבער צייט, ווען היינע איז געוועזען אזוי פערנומען מיט דער יודישער געשיכטע און אזוי פול מיט דרך-ארץ צו זיין פאלק און מיט א שטארקער שנאה צום קריסטענטום — האט ער שטיל זיך אבגעשמד'ט. א לאנגע צייט האט ער מיט זיך אליין מלחמה געהאלטען און סוף כל סוף זיך בעשלאסען אויף דעם שריט, האפענדיג צו בעקומען דערנאך א רעגירונגס-שטעל. אבער נאכ'ן שמד'ען זיך איז זיין שנאה צום קריסטענטום נאך גרעסער געווארען. „איך פערזיכער דיך— האט ער געשריבען צו זיין חבר מאזער —, אז ווען מען וואלט לויט'ן געזעץ געמעגט גנב'נען זילבערנע לעפלען, וואלט איך מיך נישט געשמד'ט". איהם האט אויך באמת פערדראסען אויף זיינע יודישע חברים, וואס זיי מאכען איהם נישט קיין פארוואורף פאר זיין נישט-שענעם שריט, און אין א בריעף צו דעמזעלבען מאזער שרייבט ער: „איך בין צופריעדען, וואס דער אלטער פרידלענדער און בן-דוד זענען שוין אלטע מענשען און וועלען אין גיכען אבשטארבען. אין זיי קענען מיר זיכער זיין און חאטש א דאנק זיי וועט מען נישט קענען זאגען אויף אונזער דור, אז ער האט נישט פערמאגט קיין איין פעסטען מענשען".

שפעטער האט היינע נישט ווינציג ביטערע ווערטער ארויסגעזאגט וועגען יודענטום. אין איהם האבען נישט אויפגעהערט צו קעמפפען צווישען זיך צוויי נעגענגעזעצטע שטרעבונגען: איינע צו דער הויכער מאראל פון יודענטום און די צווייטע צו דער גרויסער שענקייט פון העלעניזם. היינע האט זיך געוואלט איינרעדען, אז ער האט אין זיך א נשמה פון א העלעניסט, אבער די לעצטע יאהרען, אונטער דער ווירקונג פון זיין שווערער קראנקהייט, האט ער זיך אומגעקעהרט צו דער ביבעל, וואס איז ביי איהם הייליג געווארען, צו דער יודישער געשיכטע און צום יודישען גאט. „איך האב זיך אומגעקעהרט צו גאט" — האט ער געשריבען פאר זיין טויט, און מען קען זאגען, אז ער האט זיך

אומגעקעהרט אין געדאנקען אויך צום יודישען פאלק; פאקטיש איז ער אבער דאך געבליבען ביי פרעמדע און זיינע געניאלע ווערק האבען בערייכערט יענער פרעמדער קולטור, צו וועלכער ער האט געטראגען אין הארצען א בעהאלטענע שנאה ביז זיין לעצטען אטעם-צוג.

זעכצעהנטער קאפיטעל.

די עלילת־דם אין דמשק און דאס יאהר 1848.

די רעוואָלוציע פון יולי 1830, דער קאמפף אויף די פאריזער באריקאדען, די מפלה פון דער בורבאָנען־דינאַסטיע אין פראנקרייך, — אָט די אַלע פאַקטען, וועלכע זענען פאַר אייראָפּאַ געקומען ווי אונערוואַרטעט, האָבען געמאַכט אַ געוואַלדיגען רושם. די פעלקער, וואָס זענען געוועזען מיעד נאָך דער גרויסער רעוואָלוציע און די נאַפּאָלעאָנישע מלחמות און אויף אַ לאַנגע צייט איינגעשלאָפען, האָבען איצט ערוואַכט פון שלאָף. די אונטערדריקטע האָבען אומעטום אויפגעהויבען דעם קאָפּ. די בעלגיער האָבען געמאַכט אַ אויפשטאַנד געגען קעניג פון האָלאַנד, די פּאָליאַקען — געגען דעם רוסישען קייזער, די איטאַליענער און דייטשען — געגען זייערע קליינע טיראַנען. וואָס האָבען די יודען געוואונען פון דער אַלגעמיינער רעוואָלוציע?

אין פּוילען, וואו די רעוואָלוציאָנערע מרידה האָט זיך פערשפּרייט מיט אַ גרויסער קראַפט, האָט נאָך אַלץ געהערשט דער אַלטער פאַנאַטיזם און אַבערגלויבען בנוגע צו יודען. אין דער הינזיכט איז קיין חילוק נישט געוועזען צווישען דער אַריסטאָקראַטיע און די דעמאָקראַטישע פּאַרטייען. בשעת דער מרידה האָבען אַ טייל יודען פון וואַרשאָ דערלאַנגט אַ בקשה, אַז מען זאָל זיי צולאָזען אין די רייהען פון די קעמפפער פאַר דעם פאָטערלאַנד, אָבער דער אָנפיהרער פון דער אַרמעע, גראַף ליובענסקי, האָט די בקשה אָבגעזאָגט. די פּאַטריאָטישע התלהבות פון פיעל יודישע יונגע לייט איז אָבער געוועזען אַזוי גרויס, אַז הונדערט אַנגעזעהענע יודען האָבען ווידער דערלאַנגט אַ בקשה.

מען זאל זײ צונעהמען צו מיליטער־דיענסט און דערפאר שפעטער זײ געבען גלײכע רעכטען. ווען מען האט בעטראכט די פראגע אין סײם, האט דאס ארויסגערופען הײסע דעבאטען. אײנצעלנע דעפוטאטען זענען געוועזען דערפאר, אז מען זאל יודען שוין געבען גלײכע רעכטען און זײ צונעהמען אין מיליטער, וואו זײ קענען פיעל נוצען ברענגען. אבער דא איז אויפגעשטאנען דער קריעגס־מיניסטער מוראווסקי און אויסגעשריען מיט פאטאס: „ווי קענען מיר דערלאזען, אז יודיש בלוט זאל זיך אויסמישען מיט'ן אײדעלען בלוט פון די פאליאקען? און וואס וועט זאגען אײראפא, ווען מען וועט זיך דערוויסען, אז אום צו דערשלאגען זיך צו פרײהײט, האבען מיר געמוזט אנקומען צו יודען?" דער דאזיגער פאלשער פאטריאטישער פאטאס האט געמאכט אויף די דעפוטאטען א אײנדרוק. דעם 31־ען מאי 1831 איז ארויסגעגעבען געווארען דאס געזעץ, לויט וועלכען יודען ווערן „בעפרײט" פון מיליטער־דיענסט און דערפאר ווערט אויף זײ ארויפגעלעגט א מיליטערישער אבצאהל פיער מאל אזוי גרויס, ווי פריהער. אלס פרײוויליגע איז יודען יא ערלויבט געווארען צו בעטײליגען זיך אין דער מלחמה, אבער נישט צוזאמען מיט אלע סאלדאטען, נאר אין א ספעציעלען פאלק. און נאך דעם אלעמען האבען די פאליאקען געפאדערט פון די יודען איבערגעגעבענהײט און טרײהײט, און ווען צווישען זײ האט זיך פערשפרײט א קלאנג, אז יודען דיענען אלס שפיאנען בײם רוסישען מיליטער, האט מען זיך אן די פערדעכטיגע שרעקליך נוקם געוועזען און דער'הרג'עט אזויערנאך פיעל יודען.

נאכדעם ווי ווארשא איז געפאלען און דאס רעשט פון דער פוילישער ארמעע איז אריבער קײן פרײסען, איז די פוילישע מרידה שוין אינגאנצען געוועזען אונטערדריקט. פוילען האט ענדגילטיג פערלוירען איהר זעלבסטשטענדיגקײט און איז געווארען א רוסישע פראווינץ. די פאליאקען זענען מאסענווײז אנטלאפען קײן פאריז און פון דארט נישט אויפגעהערט צו פערשפרײטען רעוואלוציאנערע אויפרופען איבער גאנץ אײראפא און אגיטירען פאר דער זעלבסטשטענדיגקײט פון זײער פאטערלאנד. ערשט דארט האבען זײ זיך ארומגעזעהן, וואס פאר א פעהלער זײ זענען בעגאנגען דערמיט, וואס זײ האבען פון זיך אבגעשטויסען די נידעריגע שיכטען פון פאלק, ווי אויך די יודען. די יודישע עמיגראנטען, וואס זענען אויך אנטלאפען קײן אויסלאנד, זענען געווארען גרויסע חשובים בײ די פאליאקען און די גרעסטע פוילישע פירשטען

זענען זיך בעגאנגען מיט די יודען זעהר ליעבליך. עס האט זיך באמת אנגעהויבען צווישען די פוילישע עמיגראנטען א חרטה־איבערלעבעניש און א אויפריכטיגער מיטגעפיהל צום יודישען נעדריקטען פאלק, וואס איז געוועזען פעהיג צו פערשטעהן זייער הארץ און מיטפיהלען זייערע ליידען. די עמיגראנטען האבען פערעפענטליכט א אויפרוף „צום יודישען פאלק", וואו זיי פערגלייכען זייערע ליידען מיט די ליידען פון דער אייביג־געֹרודפ׳טער יודישער אומה, דריקען־אויס יודען זייער פריינדשאפט און ברידערליכע ליעבע און זאגען זיי צו פאלקאמע גלייכבערעכטיגונג, ווען נאר פוילען וועט ווידער זעלבסטשטענדיג ווערן. דער אויפרוף האט געמאכט א איינדרוק אויף יודען און אויך אויף די פאליאקען, וואס זענען איצט געווארען מעהר טאלעראנט און פריינדליך. עס איז שוין אבער צו שפעט געוועזען!

אין דייטשלאנד איז פאר יודען צו יענער צייט ענטשטאנען א מוטיגער קעמפפער און פערטיידיגער, וועלכער האט זיך אויסגעצייכענט מיט זיין ענערגיע און [illegible] פעהיגקייטען און געשפיעלט א בעדייטענדע ראליע אויך אינ׳ם אלגעמיינעם לעבען. דאס איז געוועזען גבריאל ריסער. ער איז געוועזען א זוהן פון א אויפגעקלערטען און רייכען סוחר (געבוירען אין 1806 און געשטארבען אין 1863) און, אין אמת גערעדט, — זעהר וויים פון יודישקייט; ער איז אבער געוועזען א מוטיגער מענש, א זוהן פון נייעם דור, וואס האט שוין געטראגען שטאלץ דעם קאפ און געוואוסט פון זעלבסט־ווירדע און פון מענשליכער עהרע. ער האט אויף זיך זעלבסט געמוזט פיהלען, ווי גרויס עס איז דער דרוק און דער יאך. ער האט געהאט א גרויסע אלגעמיינע בילדונג און ווען ער האט מיט אויסצייכנונגען אויסגעהאלטען דעם דאקטאר־עקזאמען און געוואלט ווערן פריוואטדאצענט ביי דער היידעלבורגער אוניווערזיטעט, האט די באדישע רעגירונג איהם דאס נישט ערלויבט. דאן האט ער געוואלט ווערן האנדעלסאדוואקאט אין זיין געבורטס־שטאדט — האט איהם דער סענאט דערצו נישט דערלאזען. ער איז אריבערגעפאהרען קיין באקענהיים און געוואלט בעקומען בירגער־רעכט — האט מען איהם אויך דאס נישט געוואלט געבען. דאס בעוואוסטזיין פון בעליידיגונג און פון דעם געוואלדיגען אונרעכט, וואס מען בעגעהט געגען יודען, האט דאן איהם, דעם פון דער נאטור פרידליכען און רוהיגען געלעהרטען, געמאכט פאר א קעמפפער. מיט זיין ערשטען ווערק וועגען דער לאגע פון די דייטשע

יודען הויבט זיך אָן א נייע עפּאָכע אין דעם קאמפף פאר דער יודישער גלייכבערעכטיגונג.

ביז דעמאָלט פלעגט מען פערטיידיגען יודען אויפ'ן גרונד פון חקירות און פון די געזעצען און רעדען זיך אָמען פון רחמנות און גענאָד. ריסער האט געהאט גאר א אנדער גאנג. מיט א אונגעוועהנליכען פייער האט ער געפאָדערט וועגען דעם מענשליכען שטאָלץ און מענשליכע רעכט, ארויסגעשטעלט די שענדליכע עולה, וואס די וועלט איז אייביג בעגאנגען געגען יודען, און געפאָדערט האט ער נישט קיין ברעקלעך, נאָר פאָלקאָמע גלייכבערעכטיגונג. ער האט נישט געבעטעלט קיין רעכט, ווי א חסד, נאר טוטיג געפאָדערט דאס, ווי א זאך, וואס קומט יודען, ווי א חוב פון די פעלקער. צו די דייטשע יודען האט ער זיך געווענדעט, זיי זאָלען אויפהערען זיצען מיט פערלעגטע הענד, נאר אָהן אויפהער רעדען און שרייען וועגען זייערע רעכטען און זיך נישט פערלאָזען אויף גוטע מענשען, ווייל בעשיידענהייט און שטילקייט זענען אזוי מיאוס, ווי פחדנות, און אויב דער שטארקער מעג זיך דאס ערלויבען, טאָר דאס נישט טאָן דער שוואכער, דער אונטערדריקטער. אין דער זעלבער צייט האט ריסער געפאָדערט פון די יודען אליין, זיי זאָלען אויפהערען מאכען דעם קאמפף פאר זייערע רעכטען פאר „א עסק", נישט קויפען קיין רעכט פאר געלד אָדער פאר הכנעה-געפיהלען. צו די אסימילאטארען האט ער זיך געווענדעט מיט א אויפרוף, אז אויב אפילו זיי געפעהלט די קריסטליכע רעליגיע, טארען זיי זיך נישט אָב'שמד'ען שוין צוליעב דעם מענשליכען כבוד אליין, כל זמן יודען ווערען זיין די געדריקטע.

אזעלכע רייד, אויסגעדריקט אין א שענער שפּראך און מיט דער קראפט פון גרויסער איבערצייגונג, האבען אומעטום געמאכט א גרויסען איינדרוק. צוזאמען מיט זיין ברען און צארן האט ריסער'ס שפּראך געהאט אין זיך פיעל ליעבע און ווייכקייט, און דאס האט צו איהם צוגעצויגען די סימפּאטיע פון אלע. פיעל איידעלע מענשען צווישען די קריסטען זענען געוואָרען ריסער'ס פריינד און צוזאמען דערמיט אויך יודישע פריינד. אפילו די געגנער זענען געווען געריהרט און נישט געקענט בײשטעהן געגען ריסער'ס אייזערנער לאָגיק. נאך שטארקער איז געווען די ווירקונג פון ריסער'ס שריפטען אויף דער יודישער גאס; עס האט זיך געשטארקט דאס זעלבסט-בעוואוסטזיין און עס איז פעסטער געוואָרען דאס געפיהל פון מאראלישער גערעכטיגקייט און פון גלויבען אין

א גילען נצחון. ריסער'ס ערשטע שריפט האט ארויסגערופען א גרויסען וכוח אין דער דייטשער ליטעראטור און דערביי איז געווען צו בעמער-קען, אז אפילו ביי די געגנער איז שוין פערשוואונדען דער פריהעריגער האס און די פערביסענהייט, און די פאלעמיק ווערט געפירט אין א רוהיגען טאן. שוין דאס אליין איז געווען א גרויסער שריט פאראויס!

אין דאס רוב לענדער האט די רעוואלוציע פון 1830 נישט געהאט קיין גרויסע בעדייטונג פאר דער יודישער עמאנציפאציע; אבער געוויסע הנחות האבען יודען דאך בעקומען. דער קאמפף געגען דער יודישער גלייכבערעכטיגונג איז געווארען שוואכער, טעארעטיש האט מען שוין כמעט גארנישט געהאט געגען דעם, אז מען זאל יודען געבען רעכטען. נאר „דאס הארץ" האט עס נישט דערלאזען און פראקטיש האט מען זיך געדרונגען, ווי גרויס עס זאלען זיין די רעכטען. עס איז געווען קלאר, אז די פראגע וועגען גלייכבערעכטיגונג פאר יודען אין איי־ראפא איז נאר א פראגע פון צייט און ווען סוף כל סוף געלעזט ווערן לטובת די יודען. דערצו איז אין גילען געשעהען עטוואס אזעלכעס, וואס האט בעוויזען, אז יודען זענען א גרויסע קראפט, מיט וועלכעס מען מוז זיך רעכענען און אז מען קאן שוין מעהר די יודענפראגע נישט אוועק-מאכען מיט דער האנד. דאס איז געווען דער בלוט-בלבול אין דמשק.

אין דמשק, עגיפטען, וואו עס האבען זיך דאן געפונען ביז 20 טויזענד יודען, איז איינמאל (דעם 5-טען פעברואר 1840) פלוצלונג פער-שוואונדען געווארען דער מאנאך טאמאס. וואס מיט איהם איז פאר-געקומען האט קיינער נישט געוואוסט, נאר עס זענען נעגאנגען קלאנ-גען, אז טאמאס האט נישט לאנג פאר דעם געהאט א שארפען וכוח מיט א טערק און ווען דער מאנאך האט אבגעשפעט פון דעם נביא מחמד, האט דער טערק געשוואוירען צו דער'הרג'ענען „דעם קריסטליכען הונט". איינער א טערקישער סוחר, וואס איז געשטאנען דערביי, האט זיך נישט געקענט איינהאלטען און באלד דער'הרג'עט אויפ'ן ארט דעם מאנאך און דערנאך זיך אליין גענומען דאס לעבען. נישט קוקענדיג אבער דערויף, האבען די מאנאכען בעסער געגלויבט, אז דער'הרג'עט טאמאס'ען האבען יודען, און זיי האבען געפאדערט פון פראנצויזישען קאנסול, דעם אוואנטוריסט ראטי-מענטאן, ער זאל געפינען דעם מער-דער. ראטי-מענטאן, וועלכער האט פערשטאנען, אז דא קען מען אבלעקען א ביין, האט זיך אנגעהאפט אן דעם חשד, אז טאמאס איז

געהרג'ט געווארען דורך יודען. אזוי ווי אין עגיפטען האט דעמאלט א
גרויסען איינפלוס געהאט די פראנצויזישע רעגירונג, האט שאריף-פאשא,
דער גובערנאטאר פון דמשק, געמוזט אין אלץ פאלגען דעם פראנצוי-
זישען קאנסול. דער לעצטער האט אלזא געקענט טאן אלץ, וואס ער
האט געוואלט. באלד האבען זיך געפונען קריסטען, וואס האבען
עדות געזאגט, אז זיי אליין האבען געהערט, ווי יודען האבען גערעדט
וועגען פארשטעהענדען מארד, און אויפ'ן גרונד פון די עדות האט מען
אנגעהויבען שלעפען יודען צום געריכט. מען האט פריהער ארעסטירט
איינעם א יודישען שערער, איהם שרעקליך געפייניגט און ענדליך איהם
איבערגערעדט, אז ער זאל עדות זאגען אויף זיבען אנגעזעהענע יודען,
דאס זיי האבען דער'הרג'עט דעם מאנאך, מיט'ן צוועק צו בענוצען זיין
בלוט אויף פסח. די זיבען יודען האט מען ארעסטירט און געפייניגט;
פריהער האט מען זיי אלע אוועקגעשטעלט אונטער א וואך און זיי הא-
האבען געמוזט שטעהן 36 שעה נאכאנאנד אויף די פיס אהן עסען און
טרינקען און אהן שלאפען. דערנאך האט מען זיי געשמיסען מיט ריטער
און ווען זיי זענען געפאלען אין חלשות, האט מען זיי אבגעמינטערט
און ווידער געשלאגען, נאר אויך דאס האט נישט געהאלפען. דאן
האט מען גענומען אנ'ערך 60 יודישע קינדער, זיי אריינגעזעצט אין א
פינסטערן קעלער און געלאזען אהן עסען; דערמיט האבען די מערדער
געהאפט צו ווירקען אויף די מאמעס פון די קינדער און זיי צווינגען צו
זאגען פאלשע עדות. האט דאס אויך נישט געהאלפען: קיין איינציגע
פון די מוטערס האט זיך נישט בעשלאסען אויף קיין פערראט, און
נאר איינע פון זיי האט פון וועהטאג זיך אבגע'שמד'ט. ראטי-מענטאן
איז דאן אריין אין גרימצארן און געסטראשעט אויסצוקוילען
אלע יודען.

נאך דעם האט ער זיך געחאפט פאר דעם לעצטען מיטעל. מען
האט ארעסטירט דעם בעדיענטען פון איינעם פון די אנגעזעהענע יודען,
דוד ארדי, און מען האט איהם אזוי לאנג געפייניגט און געשונדען פון
איהם די הויט, ביז דער בעדיענטער, א טערק, האט זיך מודה געווען,
אז ער אליין האט דער'הרג'עט דעם מאנאך, אין דער אנוועזענהייט
פון דוד ארדי און אנדערע אנגעזעהענע יודען. אויף אזא אופן איז
אלץ שוין געווען פערטיג. איצט האט מען זיך גענומען ווידער פייניגען
די פערדעכטיגע יודען און פערלאנגען פון זיי, אז זיי זאלען אנווייזען,
וואו עס געפינט זיך דאס פלעשעל מיט בלוט, וואס מען האט

בלומר'שט ארויסגעצאפט פון ערמארדעטען. פון די שרעקליכע ענוים איז איינער פון די יודען געשטארבען, א צווייטער האט אנגענומען דאס מחמד'נישע גלויבען און די איבעריגע האבען שוין קיין כח נישט געהאט אויסצוהאלטען און זיך מודה געווען אין אלץ, וואס מען האט פון זיי פערלאנגט. ווייל אבער זיי האבען דאך פארט נישט געקענט אנווייזען, וואו עס געפינט זיך דאס פלעשעל מיט בלוט, האט מען זיך ווידער גענומען צום בעדינטען פון דוד אררי. לויט זיין געצוואונגענער אג־ווייזונג האט מען ארעסטירט נאך עטליכע חשוב'ע יודען און עס האט זיך אנגעהויבען א נייע סדרה פון אכזריות'דיגע ענוים.

די געשיכטע האט געדראהט אנצונעהמען א שרעקליך־טראגישען חאראקטער. דער רוצח'ישער קאנסול איז נישט מיעד געווארען צו גע־פינען אלץ נייע בלבולים אויף יודען און אונטערשטעלען נייע עדות. ער האט אויך איבערזעצט א שענדליך ווערק וועגען עלילת־דם און דאס פערשפרייט צווישען די מושלמענער. פון די ארעסטירטע יודען זענען פיעל אויסגעשטארבען און די איבעריגע איז פארגעשטאנען טויט־שטראף. און ווי אויף להכעיס איז צו יענער צייט פארגעקומען נאך איין עהנליכער בלוט־בלבול אויף דער אינזעל ראדאס, וואס האט געהערט צו טערקיי. דארט האט זיך אליין דערווארגען א יונגעל פון 10 יאהר, א קינד פון א גרעק, נאר דער חשד איז געפאלען אויף א יודען, אז דאס האט ער ערמארדעט דאס קינד. מען האט דעם יודען ארעסטירט, געפייניגט, און ווען ער איז שוין געווען האלב־טויט, האט ער „מודה" געווען, אז ער און נאך 7 יודען זענען בעגאנגען דעם מארד. מען האט די 7 יודען ארעסטירט און דערנאך אבגעשלאסען דעם גאנצען געטא־קווארטאל, געהאלטען דריי טעג און דריי נעכט אלע יודען אהן עסען, און דאס אלץ איז געטאן געווארען מיט דער הסכמה פון די קריסטליכע קאנסולען. די ידיעות וועגען דעם דאפעלטען מארד האבען ארויסגערופען א שטורם געגען יודען אין סיריען און אין טערקיי און אין פיעל ערטער איז געקומען צו גרויסע יודענפיינדליכע אונרוהען.

אט די אלע רציחות האבען ארויסגעווארפען א טיעפע שרעק אויף די יודען אין אייראפא; זיי האבען דערזעהן, אז אין מיטען 19־ען יאהרהונ־דערט מוזען זיי נאך זיך פערטיידיגען פון אזעלכע שרעקליכע בלבולים און בעווייזען, אז זיי בענוצען נישט קיין מענשליך בלוט! ראטי־מענטאן האט זיך געסטארעט, אז אלע פרטים וועגען דעם בלבול אין דמשק

זאלען פערעפענטליכט ווערן אין דער פראנצויזישער פרעסע, פון וואנען די ידיעות זענען איבערגעגאנגען אין דער איבעריגער אייראפעאישער פרעסע און אונטערגעהאפט געווארען אלס ריינער אמת. עס האט אויסגעזעהן, אז יודען לעבען נישט אין 19-טען יאהרהונדערט, נאר אין שרעקליכען מיטעל-אלטער און עס שטעהען ווידער פאר אלע אמאליגע שרעקען און בלוט-פערגיסונגען. עס האבען זיך אבער געפונען מוטיגע יודען, וועלכע האבען זיך גענומען ארויסצורייסען די פאלשע מאסקע און ענטדעקען דעם אמת. די דאזיגע יודען זענען געוועזען אדאלף קרעמיע אין פראנקרייך און באראן נתנאל ראטשילד מיט סער משה מאנטיפיארע אין ענגלאנד. אין איין און דעמזעלבען טאג זענען אוועק: קרעמיע צום פראנצויזישען קעניג לואי פיליפ, און א יודישער דעפוטאציע צום לארד פאלמערסטאן, דעם ענגלישען מיניסטער, בעטען זיי, אז זיי זאלען זיך אננעהמען פאר די יודען אין דמשק.

דער פראנצויזישער קעניג האט געענטפערט נישט קלאר, אז ער איז גרייט זיך אנצונעהמען פאר די „אונגליקליכע יודען", אבער די גאנצע מעשה איז איהם נישט בעקענט. דער ענגלישער מיניסטער האט געענטפערט קלארער און קאטעגארישער און צוגעזאגט תיכף צו בעפוילען די ענגלישע פארשטעהער אין טערקיי און אין עגיפטען אבצושטעלען די אכזריות. פון דער דריטער זייט האבען יודען בעקומען גוטע הבטחות אויך פון עסטרייך. דער עסטרייכישער קאנסול אין דמשק, מערלאטא, איז געוועזען דער איינציגער, וואס איז שארף ארויסגעטרעטען געגען דער אכזריות פון פראנצויזישען קאנסול און ער האט צוגעשטעלט דער עסטרייכישער רעגירונג א גענויען בעריכט וועגען דער גאנצער געשיכטע. מעטערניך, צי ווייל ער האט ווירקליך מיטגעפיהלט די יודען, צי ווייל ער האט געוואלט אויסנעהמען ביי ראטשילדען, האט בעפוילען זיינע אגענטען אין עגיפטען, אז זיי זאלען זיך שטעלען אויף דער זייט פון יודען.

ענדליך זענען די יודישע דעפוטאטען, צווישען זיי אויך ראטשילד, געקומען קיין קאנסטאנטינאפאל און גע'פועל'ט ביים סולטאן, ער זאל ארויסגעבען א פירמאן, לויט וועלכען די גריכען האבען געדארפט שיקען דריי בעפאלמעכטיגטע, וואס זאלען ארויסטרעטען אלס בעשולדיגער פון יודען אין מארד אין ראדאס, און די יודען זאלען אויך שיקען פון זייער זייט דריי פערטיידיגער. אויף אזא ארט איז געגרינדעט געווארען

אַ בעזונדער געריכט און נאָך דריי חדשים אַרבייט האָט דאָס געריכט אַנערקענט, אַז יודען זענען אונשולדיג. דער פֿערוואַלטער פֿון אינזעל ראָדאָס איז אָבגעזאָגט געוואָרען פֿון דער שטעל און די אַרעסטירטע יודען זענען אַרויס פֿריי. אויך ביי׳ם פּאַשאַ פֿון עגיפּטען, מאַחמעד-אַלי, האָט מען גע׳פּועל׳ט, ער זאָל הייסען אָבשטעלען די ענוים פֿון די אַרעסטירטע יודען און בעשטימען אַ געריכט פֿון די קאָנסולען פֿון עסט־רייך, פּרייסען, ענגלאַנד און רוסלאַנד, וואָס זאָלען בעטראַכטען די געשיכטע אין דמשק.

דער פֿראַנצויזישער קעניג האָט זיין וואָרט נישט געהאַלטען. די אינערליכע פּאָליטישע אָנגעלעגענהייטען האָבען דעמאָלט געפֿאָדערט, אַז מען זאָל לעבען בשלום מיט די גייסטליכע, פֿאַר וועלכע דער אמת וועגען דמשק וואָלט געווען אַ גרויסער קלאַפּ, און דעריבער ווען אין פּאַרלאַמענט איז אַריינגעטראָגען געוואָרען אַ אָנפֿראַגע וועגען ראַטי־מענטאָן, האָט דער מיניסטער טיער פֿריהער געדרעהט מיט דער צונג און דערנאָך געזאָגט, אַז ער האָט ידיעות, דאָס די יודען אין דמשק זענען ווירקליך שולדיג. די בעפֿעלקערונג אין פּאַריז איז אויך געווען פֿערבלענדעט און אפילו געבילדעטע לייט האָט מען איינגערעדט, אַז די יודען אין דמשק זענען מענשען-פֿרעסער. עס איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז איינע אַ פֿראַנצויזישע צייטונג איז אַרויס מיט אַ פֿאָרשלאַג צו די גע׳שמר׳טע יודען, אַז זיי זאָלען זאָגען דעם ריינעם אמת, צי יודען בענוצען ווירקליך בלוט אויף פּסח, צי נישט. אויף דעם פֿאָרשלאַג האָט זיך אָבגערופֿען נאָר איין יודישער משומד, וועלכער האָט גע־שוואוירען מיט אַ קרייץ אין האַנד, אַז אין דעם בלבול איז נישטאָ קיין טראָפּען אמת. די איבעריגע האָבען געשוויגען. דערפֿאַר האָט זיך אויס־געצייכענט דער ענגלישער פּאַרלאַמענט, וועלכער האָט ענערגיש פּראָ־טעסטירט געגען דער אַכזריות אין דמשק און פֿיעל דעפּוטאַטען האָבען געלויבט דעם מיניסטער פּאַלמערסטאָן דערפֿאַר, וואָס ער האָט זיך אָנגענומען פֿאַר יודען.

ענדליך איז אין לאָנדאָן פֿאָרגעקומען אַ גרויסע בעראַטונג פֿון אַלע אָנגעזעהענע יודען און עס איז בעשלאָסען געוואָרען אַרויסצושיקען היין עגיפּטען דעם אָנגעזעהענעם משה מאָנטיפֿיאָרע מיט אַדאָלף קרעמיע און נאָך עטליכע בעגלייטער. עס איז צונויפֿגעקליבען געוואָרען אַ גרויסע סומע געלד און מען האָט בעשטימט אַ מתנה פֿון 1000 פֿונט שטערלינג פֿאַר דעם, וואָס וועט געפֿינען דעם אמת׳ען רוצח פֿון טאָמאַך

טאַמאַס. מיט רעקאָמענדאַציעס פון גרויסע לײַט אין די הענד און מיט מיליאָנען ברכות אויפ׳ן וועג האָט מאָנטיפיאָרע מיט זײַן קאָמפּאַניע זיך געלאָזען אין וועג אַרײַן. ער האָט מיטגענומען מיט זיך זײַן איידעלע פרוי יהודית און דעם ד״ר לואי לעווי, אַ קענער פון שפּראַכען. די ענגלישע קעניגין וויקטאָריע האָט אַרויסגעוויזען פיעל מיטגעפיהל צו יודען און זי האָט פאַר׳ן אָבפאָהרען אָנגענומען משה מאָנטיפיאָרע אויף אַ אוידיענץ און איהם נעגעבען אַ רעקאָמענדאַציאָנס-שיף אַריבערצופאָהרען דעם לאַמאַנש. פאַר׳ן אָבפאָהרען פון מאָנטיפיאָרע האָבען די לאָנדאָנער רבנים עפענטליך געשוואוירען, אַז אין תלמוד איז נישטאָ קיין זכר פון בענוצען קריסטליך בלוט און אַז דאר האט בכלל נישט קיין שום גרונד אין לעבען פון די יודען. דאַן האָבען די ענגלענדער אויך אַרויסגעוויזען זייער הויכע קולטור און זייער הומאַניזם; זיי האָבען צונויפגערופען אַ גרויסע עפענטליכע פערזאַמלונג אין לאָנדאָן, אויף וועלכער עס זענען געקומען פיעל געלעהרטע, דעפּוטאַטען, גײַסטליכע, סוחרים און פיעל רעדעס זײַנען געהאַלטען געוואָרען וועגען די מעלות פון די ענגלישע יודען, וועגען דער גרויסקייט פון דער יודישער רעליגיע און וועגען דער עלילת-דם אין דמשק, וואָס איז אַ שאַנדע פאַר אייראָפּאַ. די רעזאָלוציעס, וואָס זענען אָנגענומען געוואָרען אויף דעם מיטינג, זענען אָבגעשיקט געוואָרען צו אַלע אייראָפּעאישע רעגירונגען און האָבען געמאַכט אַ גרויסען אײַנדרוק, — אַזוי ווײַט, אַז אויך דער רוסישער קייזער ניקאָלײַ האָט אַרויסגעזאָגט זײַן פּראָטעסט געגען די ענוים פון די יודען.

מאָנטיפיאָרע און קרעמיע זענען געקומען קײַן קאַאיר דעם 4-טען אויגוסט. זיי האָבען זיך באַלד גענומען צו דער אַרבײַט און דעם 6-טען אויגוסט איז מאָנטיפיאָרע שוין אָנגענומען געוואָרען אויף אַ אוידיענץ בײַ מאַחמעד-אַלי. מאָנטיפיאָרע האָט פערלאַנגט פון מאַחמעד-אַלי, ער זאָל איהם געבען אַ ערלויבניש צו פאָהרען קײַן דמשק און מאַכען דאָרט אַ אויספאָרשונג און דערנאָך זאָל דער פּאַשאַ בעשטעטיגען די רעזולטאַטען פון דער אויספאָרשונג. צום דעם צוועק האָט ער געבעטען בײַם פּאַשאַ, ער זאָל איהם געבען מיליטערישע שומרים אויפ׳ן וועג, בעוואָרענען דאָס רעכט צו רעדען און אויספרעגען די אַרעסטירטע יודען און עס זאָל אויך וועגען דעם פערעפענטליכט ווערן אין די גאַסען אַ ספּעציעלער פירמאַן. דאָס האָט מאַחמעד-אַלי׳ן שטאַרק צומישט. ער איז געווען גרייט צו ערפילען די בקשה פון מאָנטיפיאָרע, אָבער ער האָט מורא געהאַט

פֿאַר דעם פֿראַנצויזישען הויפּט-קאָנסול, וועלכער איז געווען געגען דעם. די יודישע דעפּוטאַטען האָבען זיך אָבער נישט מיאש געווען און נאָך דרײַ וואָכען וואַרטען האָבען זײ זיך געווענדעט צו אַלע אייראָפּעאישע קאָנסולען מיט אַ בקשה, אַז זײ זאָלען ווירקען אויף מאַחמעד-אַלי, מען זאָל בעפֿרײַען די אַרעסטירטע יודען. אַלע נײַן קאָנסולען, אויסער דעם פֿראַנצויזישען, האָבען מסכים געווען און מאַחמעד אַלי האָט געמוזט נאָכגעבען און אַרויסגעבען אַ בעפֿעהל צו בעפֿרײַען די אַרעסטירטע אין דמשק.

די שמחה פֿון דער יודישער דעפּוטאַציע איז געווען זעהר גרויס, נאָר אַזוי ווי אין יענער צײַט האָבען פֿיער אייראָפּעאישע מלוכות אָנגעהויבען אַ מלחמה מיט מאַחמעד-אַלי און מען האָט געקענט פֿאָראויסזעהן, אַז סיריען, וואָס איז פֿריהער אָבגעריסען געוואָרען פֿון טערקײַ, וועט ווידער איבערגעהן צו דער טערקישער מלוכה, האָבען די יודישע דעפּוטאַטען אויך גע׳פּועל׳ט בײַם טערקישען סולטאַן, ער זאָל אַרויסגעבען אַ פֿירמאַן, אַז אויף ווײַטער זאָל מען יודען נישט בעשולדיגען אין בענוצען בלוט. קרעמיע און מאָנטיפֿיאָרע זענען צוריקפֿאָהרענדיג אומעטום בעגעגענט געוואָרען מיט גרויס כבוד און יעדע יודישע קהילה האָט געהאַלטען פֿאַר איהר חוב אָבצוגעבען כבוד די, וואָס האָבען מציל געווען אַזוי פֿיעל יודען פֿון טויט און אַראָבגענומען דעם שאַנדפֿלעק פֿון גאַנצען יודישען פֿאָלק. די יודען פֿון גאַנץ אייראָפּאַ האָבען געפֿײַערט זײער נצחון און אין אײניגע ערטער האָט מען דעם טאָג פֿון דער בעפֿרײַאונג פֿון די יודען אין דמשק געמאַכט פֿאַר אַ נאַציאָנאַלען יום-טוב. מאָנטיפֿיאָרע איז אויך אָנגענומען געוואָרען בײַם פֿראַנצויזישען קעניג, וועלכען ער האָט איבערגעגעבען דעם פֿירמאַן, וואו עס רעדט זיך וועגען דער אונשולד פֿון די יודען, און לואי פֿיליפּ האָט געמוזט פֿון העפֿליכקײַט וועגען אָננעהמען דעם יודישען דעפּוטאַט און איהם גראַטולירען מיט זײַן ערפֿאָלג. נאָך גרעסער איז געווען דער כבוד, וואָס מאָנטיפֿיאָרע האָט געהאַט בײַ דער ענגלישער קעניגין; זי האָט איהם זעהר פֿרײַנדליך אויפֿגענומען און געשאָנקען אַ הויכען אָרדען צוזאַמען מיט אַ ספּעציעלען רעסקריפּט אויף זײַן נאָמען.

אַ גרויסען אָרט אין דער יודישער געשיכטע פֿערנעהמט אויך דאָס יאָהר 1848. די רעוואָלוציע פֿון פֿעברואַר 1848 האָט געמאַכט

א סוף צו דער הערשאפט פון לואי פיליפ און זיך שנעל פערשפרייט אויך איבער דייטשלאנד, עסטרייך-אונגארן און איטאליען. אין בייערן האט דער קעניג לודוויג דער ערשטער געמוזט זיך אבזאגען פון טראן; אין פיעל מדינות פון דייטשלאנד האבען די ליבעראלען פערכאפט די מאכט. נאכדעם איז די בעוועגונג אריבער אין די גרויסע מדינות און בעוואפענטע פאלקס-מאסען האבען דעם 13-טען און 14-טען מערץ אראבגעווארפען פון דער שטעל דעם פיהרער פון דער אייראפעאישער רעאקציע מעטערניך. דעם 18-טען און 19-טען מערץ האט אויך דער קעניג פערדינאנד IV געמוזט נאכגעבען דעם פאלק, וואס האט געמאכט א אויפשטאנד אין בערלין, און ערפילען אלע זיינע פאדערונגען.

אומעטום האבען די רעגירונגען געמוזט זיך אונטערגעבען דעם רצון פון פאלק. אין בערלין האט זיך געעפענט די פרייסישע און אין פראנקפורט אם מאין די דייטשע נאציאנאל-פערזאמלונג אויפין גרונד פון אלגעמיינעם, גלייכען וואהל-רעכט אהן אונטערשיעד פון גלויבען. דער פאטער פון וואהל-רעכט צום פארלאמענט איז געוועזען גבריאל ריסער. ער איז אויך געוועזען דער בעגרינדער פון פאליטישע רעכט פאר זיינע ברידער. די יודען האבען בעקומען דאס רעכט צו וועהלען און ווערן אויסגעוועהלט פאר דעפוטאטען. איינמאל פאר אלע מאל האבען די יודען אין דייטשלאנד און אין עסטרייך בעקומען דאס וויכטיגסטע פאליטישע רעכט. דאס דאזיגע רעכט איז טאקע באלד פראקטיש בענוצט געווארען. קיין פראנקפורט זענען געקומען אלס דעפוטאטען: גבריאל ריסער און ד״ר פייט פון בערלין; פון עסטרייך זענען געקומען: מאריץ הארטמאן און איגנאץ קוראנדא. אין דער בערלינער נאציאנאל-פערזאמלונג זענען געזעסען: יאהאן יאקאבי, ד״ר קאש און בריל. ווי וויים די שטימונג איז דעמאלט געוועזען פאר יודען, קען מען זעהן דערפון, וואס ריסער איז מיט א מעהרהייט פון 282 געגען 43 שטימען אויסגעקליבען געווארען פאר'ן צווייטען וויצע-פרעזידענט פון דער נאציאנאל-פערזאמלונג. וואס-זשע איז נאכדעם אין דער ווירקליכקייט געשעהען מיט דער יודישער גלייכבערעכטיגונג?

ווי ביי יעדער גרויסער פאלקס-בעוועגונג האט דער שטורם פון 1848 אין פיעל ערטער פון דייטשלאנד ארויסגערופען די נידעריגע אינסטינקטען פון המון און אזוי ווי יודען זענען פון שטענדיג דאס כפרה-הינדעל, האט מען זיך גענומען ראבעווען יודיש פערמעגען. די רעאקציאנערען האבען אויסגענוצט די בהמה'שע אינסטינקטען פון המון,

פֿערשפּרײַט קלאַנגען, אַז די גאַנצע רעוואָלוציע איז מעהר נישט ווי אַ יודישע זאַך און איז געמאַכט געוואָרען נאָר אין די אינטערעסען פֿון די יודען. אין פֿיעל ערטער האָט מען אָפֿען אַגיטירט פֿאַר פּאָגראָמען און עס איז טאַקי געקומען צו גרויסע אונרוהען געגען יודען. אָבער די אמת׳ע שטימונג פֿון פֿאָלק האָט זיך נישט אָבגעשפּיגעלט אין די פּאָגראָמען. דעם צווייטען אַפּריל 1848 האָט זיך אין בערלין צוזאַמענגעקליבען דער „אַלגעמײַנער לאַנדטאַג", וועלכער האָט בעשלאָסען צונויפֿצורופֿען אַ פּרײַסישע גרינדונגס-פֿערזאַמלונג און צונויפֿשטעלען בהסכם מיט דעם קעניג אַ נײַע קאָנסטיטוציע פֿאַר׳ן לאַנד. אין דעם פּראָיעקט פֿון דער קאָנסטיטוציע, וואָס די רעגיערונג האָט אַרײַנגעטראָגען, האָבען זיך געפֿונען אויך פֿאָלגענדע פּונקטען: „אַלע בירגער פֿון דער מדינה זענען גלײַך פֿאַר׳ן געזעץ", „דאָס בענוצען זיך מיט פּאָליטישע רעכט איז נישט אָבהענגיג פֿון אמונה און גלויבען". די דאָזיגע תקנות זענען אַרײַנגענומען געוואָרען אין די פּרײַסישע קאָנסטיטוציעס און דערמיט האָבען יודען ענדגילטיג בעקומען גלײַכבערעכטיגונג.

ווי אין דײַטשלאַנד, האָט אויך די עסטרײַכישע פרײַהייט געקאָסט יודען נישט ווייניג בלוט. אין פּראָג זענען פֿאָרגעקומען יודישע פּאָגראָמען, וועלכע זענען דערשטיקט געוואָרען מיט מיליטערישער מאַכט. די פּאָגראָמען האָבען ווײַטער פֿון פּראָג זיך נישט פֿערשפּרײַט. אין דער וויענער מרידה פֿון 15-טען מאַי האָבען זיך בעטייליגט פֿיעל יודען און ווען פֿערדינאַנד IV האָט געמוזט ענטלויפֿען און אין וויען איז געעפֿענט געוואָרען דער עסטרײַכישער פּאַרלאַמענט, זענען דאָרט געווען אַלס דעפּוטאַטען פֿיעל יודען. אין פּראָיעקט פֿון דער קאָנסטיטוציע איז געווען אַ פּונקט, אַז די אמונה קען נישט שטערען צו בעקומען פּאָליטישע רעכט, און אויף אַזאַ אופֿן האָט אויך דער האַלבער מיליאָן יודען אין עסטרײַך בעקומען גלײַכבערעכטיגונג.

אויך אין איטאַליען, וואו די יודישע לאַגע איז געווען זעהר אַ טרויעריגע, האָט די רעוואָלוציע פֿון 1848 אַראָבגענומען פֿון די יודען זייערע שווערע קייטען. אין מילאַן און ווענעדיג האָבען די קאָנסטיטוציאָנאַליסטען, נאָך אַ שווערען קאַמפּף, אין וועלכען עס האָבען זיך אויך בעטייליגט פֿיעל יודען, פֿערהאַפֿט די מאַכט און צווישען די 34 פֿאָדערונגען, וואָס דאָס פֿאָלק האָט אַרויסגעשטעלט דעם פּויפּסט, איז אויך געווען די פֿאָדערונג פֿון יודישער גלײַכבערעכטיגונג. דעם 17-טען אַפּריל 1848 האָט דער פּויפּסט שוין בעפֿוילען צו צערשטערען די מויערן

פון געטא. אין קעניגרייך סארדיניען זענען די יודען מיט אמאל פערוואנדעלט געווארען פון פערשקלאפטע מיטעל-אלטערישע אלטווארג-הענדלער און פראצענטניקעס אין פרייע בירגער מיט אלע רעכטען. די יודען האבען דערפאר אבגעדיענט מיט זייער האב און גוטס און מיט זייער בלוט, וואס זיי האבען געאפפערט פאר די אינטערעסען פון דער מלוכה.

בכלל האט דאס יאהר 1848 געבראכט פאר יודען א טיילווייזע אדער פאלקאמע גלייכבערעכטיגונג כמעט אין גאנץ אייראפא. אפילו שפעטער, ווען די רעוואלוציע איז אונטערדריקט געווארען און די רעאקציע האט ווידער אויפגעהויבען דעם קאפ, האבען די יודען ווינציג דערפון געליטען און בימלעכווייז זענען די רעכטען, וואס זיי האבען פריהער בעקומען אויפ'ן פאפיער, דורכגעפיהרט געווארען אין לעבען.

פון יאהר 1848 האט פאר יודען זיך אנגעהויבען א בעסערע צייט אויך אין קונסט, וויסענשאפט און בילדונג. אומעטום, וואו מען האט יודען נישט געשטעלט קיין שטערונגען, האבען זיי זיך זעהר אויסגעצייכענט און פערנומען הויכע שטעלעס. אין אינערליכען גייסטיגען לעבען האבען די אייראפעאישע יודען קיין גרויסע פארשריטען נישט געמאכט. יענע יאהרען האבען זיך נאר אויסגעצייכענט מיט אינערליכע רייסעניש צווישען די רעפארמער, ארטאדאקסען, חסידים, און פון גרויסען פערייניגטען יודישען פאלק זענען געווארען קליינע סעקטעס מיט בעגרענצטע השגות און שטרעבונגען. אבער ביי אלע אינוועניגסטע סכסוכים האבען דאך די בעסטע יודישע קרעפטען נישט אויפגעהערט ארבייטען לטובת די אלגעמיין-יודישע אינטערעסען. נאך לאנגע בעמיהונגען איז ענדליך פערווירקליכט געווארען דער פלאן וועגען א יודיש-טעאלאגישען פאקולטעט, וואס האט זיך געעפענט אין 1854 פאר'ן געלד, וואס ס'האט איבערגעלאזען דער רייכער סוחר יונה פרענקעל. דאס איז געווען די ערשטע וויסענשאפטליכע ראבינער-שול אונטער דער אנפיהרונג פון גרויסען געלעהרטען זכריה פרענקעל. אין 1872 איז געגרינדעט געווארען דער „דייטש-איזראעליטישער געמיינדע-בונד", אין וועלכען עס זענען באלד אריינגעטרעטען 113 יודישע געמיינדעס. אין דעמזעלבען יאהר האט זיך געעפענט די בערלינער ראבינער-שול. אין יאהר 1860 איז אין פאריז געגרינדעט געווארען די „אליאנס איזראעליט אוניווערסעל" (חברת כל ישראל חברים). איהר הויפט-ציעל איז געווען צו פערטיידיגען יודען אין אלע לענדער, וואו זיי ווערן אונטערדריקט,

און פערשפרייטען צווישען יודען בילדונג. אין דער שפיץ פון דער חברה איז געשטאנען קרעמיע. די יודישע פארשטעהער אין אנדערע לענדער האבען מורא געהאט, אז דער נאמען „יודישער וועלט־פעראיין" זאל נישט אויפרייצען די שונאים, וואס טענה'ן שוין לאנג, אז יודען וועלען דורך זייער אחדות פערהאפען די גאנצע מאכט אויף דער וועלט; מען איז אויך נישט צופרידען געוועזען, וואס די „אליאנס" בעמיהט זיך אין אלע איהרע שולען צו פערשפרייטען די פראנצויזישע שפראך און דעם פראנצויזישען גייסט, און דעריבער האבען זיך פון איהר אבגעטיילט: די ענגלישע חברה „אנגלא דזשואיש אסאסיאיישען", די עסטרייכישע „איזראעליטישע אליאנס אין וויען" און די דייטשע „איזראעליטישע אליאנס אין דייטשלאנד".

זיעבעצעהנטעס קאפיטעל.

די יודען אין רוסלאנד.

דאס אלטע „מאסקווער רוסלאנד", וואס איז געוועזען אבגעשלאסען מיט א כינעזישער וואנט פון מערב־איראפא, האט פון שטענדיג אן געציטערט פאר יודען, ווי פאר מכשפים און מחבלים. דאס אבגע־שטאנענע רוסלאנד מיט זיין האלב־בארבארישער קולטור האט נישט געקענט פערשטעהן און בענעהמען די ריהרעוודיגקייט און קולטורעלע קראפט פון די יודען — עס האט פאר זיי מורא געהאט. די יודישע סוחרים פון ליטא פלעגען אמאל אריינפאהרען קיין רוסלאנד, נאר וואוינען האבען זיי דארט נישט געטארט. אין 1545 זענען אין מאסקווא פערברענט געווארען די סחורות, וואס די יודישע סוחרים האבען אהין געבראכט פון בריסק. ווען דער פוילישער קעניג סיגיזמונד־אויגוסט האט געפאדערט פון רוסישען קייזער יאהאן גראזני, מען זאל ערלויבען די יודישע סוחרים צו האנדלען אין רוסלאנד, האט דער צאר געענט־פערט אזוי: „די זשידעס קענען נישט אריינגעלאזען ווערן קיין רוסלאנד צו פיהרען האנדעל, ווייל פון זיי קומט פיעל שלעכטס ארוים, ווייל זיי פיהרען אריין קיין רוסלאנד פערגיפטעטע מעדיקאמענטען און רעדען אב די רוסען פון קריסטענטום און ער (דער קייזער) וואלט אויף ווייטער בעסער וועגען די זשידעס נישט געהערט מעהר". אין 1563, ווען דאס רוסישע מיליטער האט פערנומען די פוילישע שטאדט פלאצק, האט יאהאן גראזני געהייסען אלע יודען אויס'שמד'ען אדער דערטרינקען אין טייך. די דאזיגע בארבארישע פאליטיק האט אין רוסלאנד זיך נאך

לאַנג געהאַלטען. נאָר אין גיכען איז די רוסען פּאַרט אויסגעקומען זיך צונויפצוטרעפען מיט די יודען.

ווען דאָס מאָסקווער מיליטער אין פערבאַנד מיט די אויפגעשטאַנענע קאָזאַקען האָט פערפלייצט ביעלאָרוסיע, ליטאָ און אוקריינא, האָבען זיי דערזעהען פאַר זיך אַ אונגעוועהנליך בילד: פיעל שטעדט זענען בעזעצט מיט יודען, מיט דעם פאָלק, וועגען וועלכען זיי האָבען געהאַט אַזאַ אונקלאָרען בעגריף און וואָס האָבען זיך אין זייער פאַנטאַזיע פאָרגעשטעלט אַלס משונה'דיגע מענשען. אַלעקסיי מיכאַילאָוויטש האָט אָנגעהויבען בעל-הבית'עווען אין די איינגענומענע פּוילישע פּראָווינצען אויף דעם רוסישען שטייגער: אין ווילנא און אין מאָהילעוו האָט מען יודען גע'הרג'עט און די איבעריגע פערטריבען; אין וויטעבסק האָט מען די יודען גענומען אין געפענגניש און אין די איבעריגע שטעדט האָט מען זיי בעראַבעוועט און גע'שחט'ען; אין גיכען איז אָבער פּוילען צוריק פריי געוואָרען. לויט דעם אָבמאַך פון 1667 האָבען די יודען אויפ'ן לינקען ברעג פון דניעפּר וואָס איז איבערגעגאַנגען צו רוסלאַנד, געהאַט דאָס רעכט אָדער זיך איבערקלייבען קיין פּוילען אָדער בלייבען אויפ'ן אָרט — נאָר נאַטירליך מיט דעם הסכם פון דער אָרטיגער קריסטליכער בעפעלקערונג. ווי עס שיינט זענען אַביסעל יודען פערבליבען אין סמאָלענסק, דעם נאָהענטסטען פּונקט צו מאָסקווא, און די רוסישע רעגירונג האָט דאָ געהאַט פאַר זיך אַ שווערע אויפגאַבע: ווי אַזוי אָבצוהיטען די הייליגע מאָסקווא פון הייפעל יודען. עס איז אַרויס אַ בעפעהל, אַז יודען טאָרען נישט קומען קיין מאָסקווא האַנדלען, און אין די אָבמאַכען מיט פּוילען איז אויסגענומען געוואָרען אַ תנאי, אַז קיין מאָסקווא מעגען קומען אַלע מענשען „חוץ די זשידעס".

די רעפאָרמען פון פּיעטער דעם גרויסען האָבען יודען נישט אָנגערירט. אַלץ איז געבליבען ווי געוועזען. מען דערצעהלט, אַז ווען פּיעטער איז געוועזען אין האָלאַנד, האָבען די יודען פון אַמסטערדאַם געבעטען דעם בורגמייסטער וויטסען, וואָס איז געוועזען זעהר בעפריינדעט מיט'ן רוסישען קייזער, ער זאָל אויף איהם ווירקען, אַז מען זאָל אַריינלאָזען יודען קיין רוסלאַנד. דערויף האָט פּיעטער געענטפערט: „מיין ליעבער וויטסען, איהר קענט די יודען, זייער חאַראַקטער און זיטען; איהר קענט אויך די רוסען. איך קען אי די, אי יענע, און גלויבט מיר: עס איז נאָך נישט געקומען די צייט צו פעראייניגען די דאָזיגע ביידע פעלקער. גיט-איבער יודען, אַז איך בין זיי דאַנקבאַר פאַר

וויער פארשלאג און פערשטעה, ווי גוט עס וואלט געווען אויסצונוצען זיי, נאר איך וואלט זיי געמוזט בעדויערן, ווען זיי וואלטען לעבען צווישען די רוסען". עס לאזט זיך ווירקליך גלויבען, אז פיעטר, וועלכער האט גוט געקענט די רוסען און געוואוסט, ווי אזוי זיי קוקען אויף יודען, האט געריכענט פאר געפעהרליך אריינצולאזען יודען קיין רוסלאנד. עס איז בעקאנט, אז בעת דער מלחמה מיט די שוועדען האט פיעטר דער גרויסער אבגעהאלטען פון א גרויסען מיליטערישען פאגראם, וואס האט זיך אנגעהויבען געגען יודען אין שטאדט מסטיסלאוו.

ביי די נאהענטסטע יורשים פון פיעטר דעם גרויסען האט די פאליטיק בנוגע צו יודען זיך געביטען. אנשטאט פערטיידיגען זיך פון די „שרעקליכע" יודען איז מען איבערגעגאנגען אין אגרעסיווע אנפאלען. אין סמאלענסקער אויעזד האבען די ביעלארוסישע יודען געלעבט פון נעהמען אין ארענדע די צינזען אויף משקאות און טאמאזשנע. איינער פון די דאזיגע יודען, א געוויסער ברוך לייבאוו, האט זאגאר געהאט די העזה אויסצובויען פאר יודען א שוהל אין דארף זוועראוויטש. דאס האט זעהר אויפגערעגט דעם דארטיגען פראוואסלאוונעם גלח, וועלכער האט בתמימות געמיינט, אז די יודישע שוהל איז א גרויסע סכנה פאר דער פראוואסלאוויע. עס האבען אנגעהויבען פליהען אנקלאגען קיין פעטערבורג, די זקנים פון הייליגען סינאד האבען זיך שטארק דערשראקען און באלד האט יעקאטערינא די ערשטע ארויסגעגעבען א בעפעהל, אז ביי ברוך לייבאוו און זיינע חברים זאל מען אבנעהמען די פרנסה אין ארויסשיקען פון די גרעניצען פון רוסלאנד (מערץ 1727). אין א חודש ארום האט די קייזערין שוין ארויסגעגעבען א בעפעהל וועגען אלע יודען אין אוקריינא: עס איז בעפוילען געווארען אלע יודען ארויסצוטרייבען פון רוסלאנד, מעהר זיי נישט אריינלאזען און איינארדנען א פעסטע שמירה געגען זיי. די ארויסגעטריבענע האבען נישט געטארט מיטנעהמען מיט זיך נישט קיין גאלדענע און נישט קיין זילבערנע מטבעות, נאר קופער-געלד.

דער דאזיגער ווילקיר פון דער צענטראל-רעגירונג האט זאגאר ארויסגערופען א פראטעסט ביי די אוטאנאמישע קאזאקען, וועלכע האבען זיך מיט קיין יודענפריינדליכקייט נישט אויסגעצייכענט. אין נאמען פון דעם „זאפאראזשער מיליטער פון ביידע זייטען דניעפר" האט דער

העטמאן אפאסטאל אנגעגעבען א ביטע קיין פעטערבורג, מען זאל לאזען יודען אריינפאהרען קיין מאלארוסיע, ווייל זיי זענען נוצליך פאר'ן מסחר. אלס ענטפער אויף דער בקשה איז אין נאמען פון מינדעריעהריגען קייזער פיעטר II ארויסגעגעבען געווארען אזא פונקט: די יודען ווערט ערלויבט צו קומען אויף די ירידים אין מאלארוסיע, אבער פערקויפען זייערע סחורות קענען זיי נאר אין הורט און נישט אין איינצעל. פאר דעם געלד, וואס זיי בעקומען פון די פערקויפטע סחורות, מעגען זיי קויפען אנדערע סחורות, אבער ארויספיהרען פון רוסלאנד געלד אדער זילבער ווערט נישט ערלויבט. דער פערבאט פאר יודען צו וואוינען אין רוסלאנד בלייבט אין דער פריהעריגער קראפט.

אין 1731 איז דער דאזיגער חסד (צו מעגען קומען אויף די ירידים) פערשפרייט געווארען אויך אויף כמאלענסקער גובערניע און אין דריי יאהר ארום האט די רעגירונג געמוזט געהן אויף נאך איין הנחה. די פארשטעהער פון סלאבאדסקער אוקריינא (איצט חארקאווער גובערניע) האבען זיך משתדל געווען פאר דער רעגירונג, אז די יודען אויף די ירידים זאלען מעגען פערקויפען נישט נאר אין הורט, נאר אויך אויף איינצעל. די קייזערין אננא יאאנאוונא האט די בקשה צופרידענגעשטעלט און שפעטער איז דער דאזיגער חסד געגעבען געווארען אויך פאר אלע איבעריגע יודען אין מאלארוסיע.

פלוצלונג האבען זיך די דאזיגע „חסדים" אבגעשטעלט און עס האט זיך ווידער אנגעהויבען א רייהע רעפרעסיעס געגען יודען. די סיבה דערפון איז געווען די אלטע מורא פון די רוסען פאר די „זשידאווסטוואוושטשי", ווייל צו יענער צייט האט זיך ווירקליך געטראפען אזוינס, וואס האט געקענט אנווארפען א גרויס פחד אויף די רוסען מיט זייערע אלטמאדישע השגות. דער אויבענדערמאנטער סוחר ברוך לייבאוו האט אויך נאך דעם פערבאט צו קומען קיין רוסלאנד נישט אויפגעהערט צו האבען געהיימע בעציהונגען מיט די רוסישע סוחרים. אין מאסקווא האט ער זיך נאהענט בעקענט מיט דעם דימיסיאנירטען פלאטס-קאפיטאן וואזניצין און איהם „איבערגערעדט". וואזניצין, וועלכער איז פון נאטור-אויס געווען גענייגט צו געדאנקען וועגען רעליגיע, האט אונטער דער אנפיהרונג פון זיין יודישען פריינד אנגעהויבען לערנען די ביבעל און דא האט ער מיט א מאל פערשטאנען, אז די אלטע יודישע לעהרע וועגען א איינציגען גאט איז סותר די רעליגיעזע יסודות

פון קריסטענטום, אויף וועלכע ער איז ערצויגען געווארען. דאן האט ער בעשלאסען זיך מגיר צו זיין, און ער האט זיך נישט אבגעשטעלט אפילו פאר די סכנות און גרויסע שוויריגקייטען, וואס זענען איהם פארגעשטאנען. ער איז אוועק קיין דובראוונא, מאהילעווער גוב., וואו עס האט געוואוינט לייבאוו'ס זוהן, און דארט זיך מל געוועזען און אנגענומען די יודישע רעליגיע. מען האט די געשיכטע אבער ענטדעקט און וואזניצינען צוזאמען מיט לייבאוו'ן איבערגעגעבען צום גערייכט. מען האט זיי געבראכט אין דער שרעקליכער „קאנצעלאריע פון געהיימע אויספארשונגען" און דא האבען זיי נאך שרעקליכע ענוים זיך מודה געוועזען אין זייער פערברעכען. דאס אינקוויזיציאנס-גערייכט האט ארויסגעגעבען זיין אורטהייל, וועלכער איז בעשטעטיגט געווארען דורכ'ן קייזער (1738): „ביידע טויטען דורך שרפה, כדי אז, קוקענדיג דערויף, זאלען אנדערע עם-הארצים און אפיקורסים פון קריסטליכען גלויבען נישט איבערטרעטען, און אזעלכע מסיתים ווי יענער זשיד ברוך, זאלען נישט וואגען אבצורעדען פון קריסטענטום".

עס איז גענוג געוועזען דער איינער צופאל, אז די אלטע שנאה צו די יודען זאל זיך פונאנדערפלאקערן. אין 1739 האט דער סענאט פעראָרדענט, אז פון מאלאראסיע זאלען ארויסגעשיקט ווערן יענע יודען, וואס האבען זיך דארט געגען געזעץ בעזעצט און זיך פערנומען מיט מסחר און שענקעריי. דעם דאזיגען בעפעהל האט מען נישט באלד דורכגעפיהרט צוליעב מיליטערישע סיבות: רוסלאנד האט דעמאלט געפיהרט מלחמה מיט טערקיי און מען האט מורא געהאט, אז די ארויסגעשיקטע יודען זאלען נישט איבערגעבען קיין מיליטערישע סודות דער טערקישער ארמעע. אבער ווי נאר די מלחמה האט זיך געענדיגט, איז ארויס א בעפעהל ארויסצוטרייבען די יודען. בסך הכל זענען ארויסגעשיקט געווארען 573 יודישע נפשות, און דאס דאזיגע קליינע הייפעלע האט דאס אנגעווארפען אזא פחד אויף דער רוסישער רעגירונג!

ביים קעניגען פון יעליזאבעטא פעטראָוונא האבען די רדיפות אויף יודען זיך פערשטארקט. אין יענער צייט האט מען אנגעהויבען מיט געוואלט פערשפרייטען די פראוואסלאווע צווישען די אינאָראדצעס אויפ'ן מזרח; יענע, וואס האבען, אונטער דער ווירקונג פון די טאטערען, אנגענומען די מוסולמאנישע אמונה, זענען געצוואונגען געווארען אריבערצוגעהן אין פראוואסלאוויע; די מוסולמאנישע מעטשעטען זענען אין פיעל דערפער פון קאזאנער און אסטראחאנער גובערניעס

צערשטערט געווארען, און אויך מיט יודען האט מען זיך אנגעהויבען בעגעהן אויף א נייעם אופן: מיט איין האנט האט מען זיי געטריבען און מיט דער צווייטער געשלעפּט אין די קלויסטערס. ענדע 1741 האט די קייזערין יעליזאבעטא אין א אוקאז געמוזט מיט גרויס צער מודה זיין, אז אלע מיטלען פּטור צו ווערן פון די יודען האבען נישט געהאָלפען און דורך פערשידענע קונצען האט זיי זיך דאך איינגעגעבען צו בעזעצען זיך אין רוסלאנד, און דעריבער בעפעהלט די קייזערין, אז מען זאל אלע יודען ווידער ארויסטרייבען און נאר איבערלאזען די, וואס וועלען זיך אָבּ׳שמד׳ען. אויף די יודען האט דאס נישט געווירקט און קיין איינציגער פון זיי האט נישט מסכים געווען צו שמד׳ען זיך, נאר אויך די רוסישע אונטערטאנען, וועמענס טובה די רעגיערונג איז אויסען געווען, זענען גאר נישט געווען צופריעדען מיט דעם בעפעהל, און די פאָרשטעהער פון מאלאראָסיע און ליפלאנד האבען ערקלערט, אז דאס ארויסטרייבען יודען וועט זיי נאר רואינירען. פון מאלאראָסיע האבען די גריכישע אָבקויפער פון די קאזיאָנע אָבצאָהלונגען ערקלערט, אז דאס ארויסטרייבען יודען, וועלכע זענען פערבונדען מיט קריסטען דורך געשעפטען און וועקסלען, וועט ברענגען א חורבן פאר ביידע צדדים. אויך די גובערנסקע אדמיניסטראציע און דער מאגיסטראט פון שטאָדט ריגא האבען מודיע געווען דעם סענאט, אז דאס ארויסטרייבען יודען פון ליפלאנד וועט ברענגען א גרויסען שאדען דער קאזנא און די סוחרים, ווייל די פּוילישע סוחרים, וואס האבען יודישע פערמיטלער אין ריגא, וועלען איצט אויפהערען דאָרט קויפען סחורה און אנהויבען קויפען דורך דיזעלבע יודען אין אויסלאנד. דער סענאט האט געמוזט זיך אָבשטעלען פאר די אלע וויכטיגע טענות און אין א דאָקלאד דער קייזערין האט דער סענאט פערלאנגט צופרידענצושטעלען די בקשות פון די רוסישע סוחרים און ערלויבען יודען ווינציגסטענס קומען קיין מאלאראָסיע און קיין ליפלאנד אויף די ירידים. אויף דעם דאָקלאד האט די קייזערין געענטפערט קורץ און שארף: „פון די שונאים פון קריסטוס׳ען וויל איך קיין פערדינסטען נישט האבען!“ — דער רעליגיעזער פאנאטיזם האט גובר געווען. דער סענאט האט געמוזט נאכגעבען דעם ווילען פון דער קייזערין און אין א אוקאז פון יאנואר 1744 ווערט בעפוילען ארויסצושיקען אלע יודען, מעהר זיי נישט אריינלאזען און אויך מעהר וועגען זיי זיך נישט משתדל זיין. עס איז א סברה, אז אין יענער צייט זענען ארויסגעטריבען געווארען ביז פינף

און דרייסיג טויזענד יודען, וואס האבען שוין בעוויזען צו בעזעצען זיך אין רוסלאנד און ווי=עס=איז איינארדנען זייער פרנסה.

די פרומע קייזערין יעליזאבעטא האט גוט נאכגעשפירט, אז פון יודען זאל אין רוסלאנד קיין זכר נישט בלייבען. אין פעטערבורג האט פון 1731 געוואוינט דער געלעהרטער מעדיקער אנטאניא סאנשעס — ווי עס שיינט, א ספרדישער מאראן, וועלכער האט בשתיקה געהיט די יודישע רעליגיע. ער איז דא ארויסגערופען געווארען פון אויסלאנד קיין פעטערבורג, וואו ער האט פערנומען די שטעל פון א הויף=דאקטאר, אנגעפיהרט מיט די מעדיצינישע אנשטאלטען אין דער ארמעע און איז דערנאך געווארען א מיטגליד פון דער וויסענשאפטליכער אקאדעמיע. אין 1749 איז סאנשעס פלוצלונג אבגעזאגט געווארען פון זיין שטעל און געמוזט פערלאזען פעטערבורג. עס האט זיך ארויסגעוויזען, אז די קייזערין האט זיך דערוואוסט וועגען זיין גרויסען „חטא", וואס ער איז א יוד, און עס איז געוויזען געגען איהר געוויסען, „אז אין דער אקאדעמיע פון וויסענשאפט זאל זיך געפינען א מענש, וואס האט אוועקגעווארפען די פאהן פון קריסטוס'ען און זיך געשטעלט אין די רייהען פון די קעמפפער אונטער דער פאהן פון משה און די יודישע נביאים". דער בעריהמטער מאטעמאטיקער איילער, דער=וויסענדיג זיך וועגען סאנשעס'עס דימיסיע, האט דאן געשריבען: „איך צווייפעל, אז אזעלכע וואונדערליכע פאקטען זאלען צוגעבען כבוד דער אקאדעמיע פון וויסענשאפט".

זאגאר די געבילדעטע און אייראפעאישע קייזערין יעקאטערינא II האט נישט געקענט בייטען די פאליטיק בנוגע צו יודען. די דעמאל=טיגע אינערליכע לאגע אין רוסלאנד האט געפאדערט, אז די קייזערין זאל שפיעלען א ראליע פון א נאציאנאלער הערשערין, און כדי צו געפינען חן ביי דער רעאקציאנערער געזעלשאפט און ביי די גייסט=ליכע, האט זי געמוזט גיהן געגען איהרע אייגענע ליבעראלע אי=בערצייגונגען און פיהרען א עכט=רוסישע פאליטיק. זי אליין דערצעהלט וועגען דעם אין איהרע מעמוארען: „אויפ'ן 5=ען אדער 6=ען טאג פון איהר ארויפטרעטען אויפ'ן טראן, איז יעקאטערינא די צווייטע געקומען אין סענאט. ווען עס איז אויסגעקומען צו רעדען וועגען דער פראגע, צי מען זאל יודען אריינלאזען אין רוסלאנד, האבען אלע איינשטימיג אנערקענט, אז דאס איז נוצליך פאר'ן לאנד. נאר יעקאטערינא

האָט, צוליעב די דעמאָלטיגע אַנגעלעגענהייטען, נישט געקענט געבען איהר הסכמה דערויף. איהר האָט מיטגעהאָלפען דער סענאַטאָר פירשט אָדאָיעווסקי; ער האָט זיך אויפגעשטעלט און געזאָגט: „אייִדער מען נעהמט אָן אַ בעשלוס, וועט אפשר אייער מאַיעסטעט נישט בעווילינגען צו זעהן די רעזאָלוציע, וועלכע די קייזערין יעליזאַבעטאַ פעטראָוונאַ האָט אַרויסגעגעבען אין אַזאַ פאַל". אָדאָיעווסקי האָט דאָ דערלאַנגט די רעזאָלוציע, וואָס יעליזאַבעטאַ האָט אָנגעשריבען מיט איהר אייגענער האַנד: „פון די שונאים פון קריסטוס'ען וויל איך קיין פערדינסטען נישט האָבען". ווען מען האָט אָנגעהויבען צונויפנעהמען די שטימען וועגען דער פראַגע און מען איז צוגעגאַנגען צו יעקאַטערינאַ, האָט זי געזאָגט: „איך פערלאַנג, אַז די פראַגע זאָל אָבגעלעגט ווערן אויף אַ אַנדער צייט". „אויף אַזאַ אופן — זאָגט יעקאַטערינאַ ווייטער אין איהרע מעמואַרען — איז ווינציג צו זיין געבילדעט, האָבען די בעסטע כוונות און זאָגאַר אַ מאַכט אויסצופיהרען זיי". די געבילדעטע יעקאַטערינאַ האָט געמוזט פאָלגען דעם איינשטימיגען ווילען פון סענאַט און נאָך אין דעמזעלבען יאָהר האָט זי אויפ'ן מאַניפעסט וועגען אַריינלאָזען אויסלענדער קיין רוסלאַנד צוגעגעבען די בעריהמטע פאָרמעל „אויסער זשידעס".

אין צוויי יאָהר אַרום האָט די שליאַכטע צוזאַמען מיט דעם העטמאַן פון מאַלאָראָסיע דערלאַנגט אַ בקשה צו יעקאַטערינאַ וועגען צוריק איינפיהרען זייערע אַמאָליגע אויטאָנאָמישע רעכטען. אין דער פעטיציע, וועלכע האָט ענטהאַלטען צוואַנציג פונקטען, איז אויך געוועזען אַ פונקט וועגען יודען. די פאָרשטעהער פון מאַלאָראָסישען פאָלק ערקלערען, אַז דער פערבאָט פאַר יודען צו וואוינען אין מאַלאָראָסיע ברענגט אַ גרויסען שאָדען דעם האַנדעל, נאָר בעטען וועגען ערלויבען די יודען אינגאַנצען וואוינען אין מאַלאָראָסיע וואַגען זיי נישט און זיי בעטען לפחות, אַז מען זאָל יודען ערלויבען קומען אויף די ירידים. זייער ביטע איז נישט ערפילט געוואָרען.

אָבער אין גיכען איז געשעהען אַזוינס, וואָס האָט אַרויסגערופען אַ גרויסען קריזיס אין דער געשיכטע פון יודען און אינגאַנצען געביטען זייער גורל: רוסלאַנד האָט אָנגעהויבען אָב'ירשנ'ען דאָס אונטערגעהענדע פוילען. אין 1772 איז פאָרגעקומען די ערשטע איינטיילונג פון פוילען און די גרויסע צאָהל יודען אין ביעלאָראָסיע זענען

מיט אמאל געווארען רוסישע אונטערטאנען. וואס האט רוסלאנד געקענט טאן מיט דער דאזיגער געצוואונגענער „מתנה“, וואס די מלוכה האט בעקומען צוזאמען מיט דעם נייעם טעריטאריום? בשעת רוסלאנד האט איינגענומען ביעלאראסיע, האט די קייזערין יעקאטערינא ארויסגעגעבען א מאניפעסט, אין וועלכען זי האט פערזיכערט דער בעפעלקערונג, אז דאס פערמעגען און לעבען, פרייהייט פון רעליגיע און פון פערזאן פון אלע בירגער וועלען בלייבען הייליג און אונבערירבאר. דערביי איז בפירוש געזאגט געווארען, אז אויך יודען וועלען פערבלייבען ביי די רעכטען, וועלכע זיי האבען פריהער געהאט אין דער דאזיגער פראווינץ. תיכף ווי ביעלאראסיע איז איבערגעגאנגען צו רוסלאנד, האט מען געמאכט א צעהלונג פון דער גאנצער בעפעלקערונג. יודען זענען לויט דעם רייסטער געווען העכער 200,000. לויט א אוקאז פון 1772, איז ארויפגעלעגט געווארען אויף יודען א אבצאהל פון א רובל אויף יעדען נפש, און די נייע פראווינץ איז איינגעטיילט געווארען אין צוויי גובערניעס: מאהילעווער און פאלאצקער (היינט וויטעבסקער).

אין גיכען האט די רוסישע רעגירונג געמוזט זיך פערנעהמען מיט דער פראגע וועגען איינארדנען די אינערליכע אנגעלעגענהייטען פון די יודען. אין יענער צייט האט די רעגירונג איינגעפיהרט גרויסע אדמיניסטראטיווע רעפארמען און עס איז ענטשטאנען א פראגע: זאל מען אויך יודען איינטיילען אויף בעזונדערע קלאסען (סוחרים, מעשטשאנעס, האנדווערקער-צעכען), אדער צוליעב זייער אייגענטימליכקייט און בעזונדער ארט לעבען זיי געבען אינערליכע אויטאנאמיע און זעלבסט-פערוואלטונג, לויט זייער אייגענעם איינזעהן? די פראגע איז געווען צו א שווערע, א פערפלאנטערטע און די רוסישע רעגירונגס-לייט האבען זיך דא לאנג געבראכען די קעפ און נישט געוואוסט, וואס צו טאן.

לויט דעם סענאטס-אוקאז פון 1776 איז פאר יודען איינגעפיהרט געווארען א קהל, צו וועלכען אלע האבען געדארפט זיין צוגעשריבען, און דאס איז געווען נוצליך פאר דער רעגירונג ביים איינמאהנען די שטייערן. יעדער יוד האט געמוזט בעקומען זיין פאספארט נאר דורכ'ן קהל און דער קהל וויעדער האט אין יעדער פראווינץ בעזונדער געדארפט איינצאהלען אלע יודישע אבצאהלונגען. דער קהל האט

אויך בעקומען, ווי אין פוילען, א געריכטליכע מאכט. נאר פראָצעסען צווישען יודען און קריסטען האָבען געדאַרפט בעטראַכט ווערען אין די אַלגעמיינע געריכטען; יודען צווישען זיך האָבען געדאַרפט זיך לאָדען פאַר'ן קהל און אַלס העכערע געריכטס-אַנשטאַלטען פאַר אפעלאַציע זענען געגרינדעט געוואָרען אויעזדנע און גובערנסקע קהילות. אין 1783 האָט די רעגירונג געמאַכט אַ ענערגישען שריט אין אַ אַנדער ריכטונג: יודען, וואָס זענען געווען פערשריבען צו דער „קופּיעטשעסטוואָ”, האָבען בעקומען דאָס רעכט צו בעטייליגען זיך אין דער אַלגעמיינער שטאָדט-פערוואַלטונג, וועהלען און אַליין געוועהלט ווערן אַלס מיטגליעדער פון מאַגיסטראַט, ראַט-הויז און שטאָדטישע געריכטען. די קריסטליכע בעפעלקערונג, וועלכע איז געווען געוועהנט צו קוקען אויף יודען, ווי אויף מענשען פון אַ נידעריגערען קלאַס, האָט זיך נישט געקאָנט איינצוגעהן אויף אַזאַ זאַך, אַז יודען זאָלען זיין גלייך מיט קריסטען אין דער שטאָדט-פערוואַלטונג, און די קריסטליכע מיטגליעדער פון מאַגיסטראַט און ראַטהויז האָבען בעגעגענט אומעטום זייערע יודישע „קאָלעגען” מיט אָפענער שנאה און שפּאָט.

פון דער צווייטער זייט האָט מען יודען אָנגעהויבען שטאַרק דריקען אין עקאָנאָמישען לעבען. די פּעטיציע, וואָס אַ יודישע דעפּוטאַציע האָט איבערגעגעבען דער קייזערין אין יאָהר 1784, בעווייזט, אין וואָס פאַר אַ שווערער לאַגע יודען האָבען זיך דאַן געפונען. די יודען בעקלאָגען זיך, אַז די אַדמיניסטראַציע האָט ביי זיי צוגענומען זייער הויפּט-קוועלע פון פרנסה: ביער-ברויעריי און שענקעריי אין די שטעדט; אַז דער יודענפיינדליכער גענעראַל-גובערנאַטאָר פּאַסעק האָט פערבאָטען די פריצים אָבצוגעבען די יודען אין אַרענדע די שיינקען אין די דערפער און דערמיט רואינירט פיעל יודישע פאַמיליעס; אַז דאָס אויסגלייכען יודען מיט די קריסטען אין די רעכטען פון שטאָדטישער זעלבסט-פערוואַלטונג האָט נישט געבראַכט די ערוואַרטעטע טובה, ווייל דאָרט, וואו יודען זענען אין דער מינדערהייט, דערלאָזען נישט [illegible] קריסטען קיין איין יודישען קאַנדידאַט אויף דער שטעל פון ריכטער, אַזוי אַז אין די פּראָצעסען צווישען קריסטען און יודען קומט אויס יודען צו ליידען, ווייל זיי קענען נישט די רוסישע שפּראַך און האָבען נישט אויף די געריכטען קיינעם,

וואס זאל זיך פאר זיי אננעהמען. ווייטער בעקלאגען זיך די יודען אויף דעם ווילקיר פון די פריצים, וואס נעהמען צו א הויכען צינש ביי די יודען, וועלכע האבען אויסגעבויט הייזער אויף זייער ערד, אז מען נעהמט אפט אב ביי יודען הייזער צוליעב קאזיאנע אינטערעסען א. אז. וו.

יעקאטערינא האט די דאזיגע פעטיציע איבערגעגעבען אויף דער בעטראכטונג פון סענאט און דערביי געפונען פאר נויטיג צו ערקלערען, אז קוים וואוינען שוין יודען אין רוסלאנד, מוזען זיי גערעכענט ווערען פאר בירגער מיט אלע גלייך און קיין אונגעזעצליכקייטען טארען נישט דערלאזען ווערען. דער סענאט האט די פעטיציע בעטראכט און א טייל פון די בקשות נאכגעגעבען, א טייל אבגעווארפען. דערביי האט אויך דער סענאט ערקלערט, אז עס דארף געהיט ווערען דער פרינציפ פון גלייכהייט פאר אלע מיטגלידער פון יעדען קלאס און עס דארפען געהיט ווערען די רעכטען, וואס דער קלאס האט. דאך איז צוזאמען מיט די דאזיגע ליבעראלע פראזען וועגען גלייכהייט אין גיכען (1786) ארויס דער אוקאז וועגען „טשערטא", דאס הייסט וועגען פערפעסטיגען די יודען צו יענע ערטער, וואס זענען איבערגענומען געווארען פון פוילען, אהן דעם רעכט איבערצוקלייבען זיך אין די איבעריגע גובערניעס פון רוסלאנד. אויף אזא ארט איז צום ערשטען מאל פעסטגעשטעלט געווארען דער שענדליכער פרינציפ פון דער ווייטערדיגער רוסישער געזעצגעבונג.

נאר אויב די ערשטע יאהרען נאך דעם אייננעהמען ביעלאראסיע האט די רעגירונג זיך נאך פערהאלטען צו יודען פערהעלטניסמעסיג ליבעראל, האט זיך דערנאך אנגעהויבען א עפאכע פון אויסנאהמס-געזעצען און בעגרענצונגען. די אלגעמיינע רעאקציאנערע פאליטיק, וועלכע האט אין רוסלאנד זיך אנגעהויבען די לעצטע יאהרען פון יעקאטערינא'ס הערשאפט, האט געהאט אויך א ווירקונג אויף דער בעציהונג צו יודען. צו יענער צייט זענען פארגעקומען די צווייטע און דריטע איינטיילונגען פון פוילען (1793–95) און די רוסישע רעגירונג האט ווידער בעקומען אונטער איהר הערשאפט הונדערטער טויזענדער נייע יודען פון ליטא, וואהלין, פאדאליען. די רעגירונג, וואס האט אמאל אזוי געציטערט און נישט געוואלט האבען ביי זיך אפילו קיין איין יודען, האט איצט, אפשר געגען איהר ווילען, געמוזט האבען

ביי זיך א יודישע מיליאנען-בעפעלקערונג. מען האט געמוזט זוכען א וועג פון צוזאמענלעבען, פון א פרידליכער פשרה צווישען די קריסטען און יודען. אבער אנשטאט דעם האט זיך געגען יודען אנגעהויבען א נייע רייד בעגרענצונגען, עס איז פאר זיי געשאפען געווארען א ספעציעלע געזעצגעבונג, און צו דער געשיכטע פון יודען אין 19-ען און אין 20-טען יאהרהונדערט ווערט צוגעשריבען דאס סאמע טרויעריגסטע בלאט.